

УУЛЧА КОЖОМБЕРДИЕВА

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ

Эскерүүлөр

«Бийиктик»
Бишкек 2010

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
К 33

Кожомбердиева Уулча .
К 33 **Турар Кожомбердиев. Эскерүүлөр. – Б.: «Бийик-
тик», 2010. – 468 б. + 1,0 вкл.**

ISBN 978-9967-13-412-6

Элибизге белгилүү акын Турар Кожомбердиевдин жар-
кын элесине арналган бул чакан китеп бир тууган эжеси
Уулча апанын колунан жаралып, жарык көрүүдө.

Акындын төрөлгөндөн көзү өткөнгө чейинки өмүр тар-
жымалы жана чыгармачылыгы маалыматтар менен кеңи-
ри баяндалат.

Т 4702300100 – 09

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-13-412-6

© Кожомбердиева У., 2010.

СЕКСЕНИНЧИ ЖАЗ (Кириш сөз ордуна)

Сексен жаштын кырынан кылчайып артка карасам көзгө көрүнөөрлүк из калтыргансыйм – айтылуу акын Турарды тарбиялап өстүргөнүмдүн өзү эле нар көтөргүс.

Анткени ал жөнөкөй балдардай болуп чоңойгон жок. Үч жарым жашында апасынан айрылып, менин колумда калды (анда мен мектеп жашынан жаңыдан өткөн курагым эле).

Биз үч эжеси Турарды энесинен эрте айрылган жалгыз эркек бала деп аяп, ыйык тутуп, анын ою менен болуп, айтканын жасачубуз, «кой», «ай» дечү эмеспиз.

Атамдын да ага тили тийген жок. Ошону эстеп, Турар кийин «Атама» деген ырында мындай деп жазган:

*Жаш кезимден көрбөй калдым энемди,
Тентек чыктым эч бир билбей ченемди.
Бирок дагы мага колуң тийген жок,
Бир жолу да уккан жокмун жемеңди.*

*А мен болсо баягыдай тентекмин,
А мен болсо баягыдай ченем жок.
Сен айтчусуң: «Катыгыңды берээрге
Кантем эми, көөнүң калат энең жок».*

Алп мүчөлүчү болуп чоңоё баштаганда ага баатырлык сезим пайда болуп «Көчөдөн көчөнү кыдырып, издеп жүрдү мушташканга балбанды». (Т.)

Акын болуп тааныла баштагандан тарта ичкиликке имериле баштады (анда жүрдүм тамагына тура калып).

Ошондой уланды айкын жолго алып чыгыш үчүн кечирген, кейиген, кайгырган күндөрүм арбын болду. «Тентек неме тетир жолго түшүп кетпесе экен» – деп, «уйку көрбөй төгөөр элем жашымды». (Т.)

«Эч бир уни мендей тежик болбостур,
Эч бир эже кечирбестир ушунча» –

деп жазган эле мага арнаган «Экинчи энем Уулчага» деген ырында. Чымырканган чыдамкайлыгым менен гана чынар кылып жетилттим. «Бапестедим мүнүшкөрдүн кушунча». Түшкү тамак маалында ресторанга барып оокат ичсе ичкилик аралашып кетет деп, каалаган тамагын бышырып, иштеп олтурган жерине алып барып берээр элем. (Мындайды эже эмес, эне да жасай албас!)

Кийин Турар отуз жыл бою ырдын кенин казып, далай-далай жакуттарды жаратканынан улам адабияттын даанышманы Аалы Токомбаев: «Турардын ырлары – бул таланттын берекелүү энчисинен элге берилген сонун шыбага» – дегени, калемдештеринин: «Турардын ырлары – бул калк кенчи, Ата Журттун түбөлүк гүлазыгы» – дегендери Турардын элге кылган эмгегинин таасын баасы десек туура болор.

Океан сымал Турардын эргүүсү ээ-жаа бербей ташкындап турган кезинде, ага коомубуз тарабынан ыңгайлуу жагдайлар түзүлгөн жок. Эгер ага колдоо көрсөтүлгөн болсо, анда анын чабыты да бийиктеп, калтырганы да алда канча арбын болмок. Ага Турардын кудурети да жетмек.

Жаратылыштан Турарга ыймандуулук, боорукерлик, адамгерчилик сыяктуу ыйык сапаттар жана ченде жок талант ченемсиз берилген. Ал ошолорду туу тутуп: «Жетпесем да бүтүндөйгө,

ыраазымын күкүмдөйгө», – деп ыр дүйнөсүн кеңейтүүнүн гана камын ойлоп, поэзияга зор салым кошту. «Өмүрүн ырга берген чындыгында, өзүнөн узак жашайт миң бир эсе».

«Адам жоктур сага сугун артпаган, акын жоктур сени жоктоп жазбаган» дегендей ал каза болгондон (1989-ж.) бери карай Турар жөнүндө ого эле көп эскерүүлөр жазылды (көзү өткөндөр жөнүндө мынчалык көп жазылганы мурда эч качан болгон эмес). Аягы дагы эле улана берчүдөй.

Ал жөнүндө канчалык көп жазылса да: «Сен билесиң карамды да, агымды» – деп өзү айткандай аны менден жакшы билген киши жок. Андыктан анын эч ким биле элек жактарын жазып калтырсын деп жаратылыш да мага жардамчы болуп, узак өмүр берип, акыл-эсимди ачык калтырган чыгаар. Ошондон улам колуңардагы китеп жаралды.

Китепте Турардын өмүр жолуна чыйыр салынды. Ал жөнүндө мурда белгисиз болгон маалыматтар айтылды.

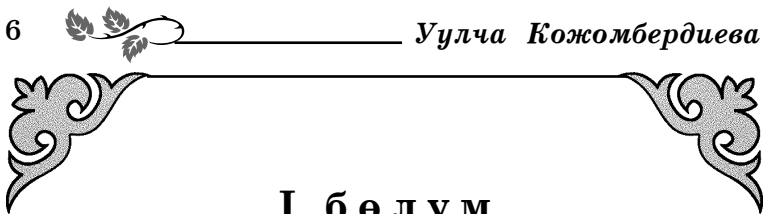
Калемдештеринин эскерүүлөрү киргизилди.

Турардын баскан-турган жерлери күлкү менен шаңга бөлөнүп тураар эле. Ошонун илеби да келип тургансыйт.

Турар биздин кенже уулубуз Алмазбекке өтө жакын эле. Ал жөнүндө «Бир үйдө – эки көсөм» деген бөлүмдө учкай айтылды.

(Русскоязычный читатель сможет приобщиться к творчеству известного поэта Турара Кожомбердиева на родном языке.)

Автор.

І б ө л ү м

АТАМ, АПАМ ЖАНА БИЗ

*Кереметти сезбептирмин башында,
Көрбөптүрмүн сайрап турса кашымда.
Сары-Булактын санат жеткис гүлдөрү,
Сиңген тура жада калса ташына.*

Турар.

Таштарынан да, гүлдөрдүн жыты аңкып турган Сары-Булак айылында (Жайыл району) 1941-жылы 22-июнь күнү болочок залкар акын Турар Кожомбердиев жарык дүйнөгө келген.

Турардын чоң атасы Төлөгөн атагы алыска тараган табып киши болгон. Ага дарыланыш үчүн алыстан ат арытып келип, дубасы тийип сакайып кетишчү дешет. Чоң атабыз жайлаган жерде ушу күнгө чейин «Төлөгөн булак» деген касиеттүү булак сакталып турат. Аны мал тебелеп чалчыкка айландырбасын деп, Мырза деген небереси темир тосмо менен короолоп, булактын көзүн балырлардан тазалап турат.

Таң калыштуусу – чоң атасынын табыптыгы ошол небересине өткөнү. (Фамилиясы да Төлөгөнов болуп калган.) Ушул кезде да оорулуу адамдар ошол сыйкырлуу булакка барып сыйынып, сакайып кетип жүрүшөт. (Мырзанын дубасы тийгендердин арасында абдан катуу дартка чалдыккандар да кездешет.)

Атам Кожомберди Төлөгөн уулу айылда кадыр-барктуу адамдардан болгон. Анын кеп-кеңешин угуу үчүн айылдаштар дайыма кайрылып турушаар эле.

Элди отурукташтырууга, колхозду уюштурууга жигердүү катышкан. Айылыбыздын азыркы кездеги көркүн түптөөчүлөрдөн болгон. Айылдын чарбасын көтөрүшкөн белсемдүүлөрдүн бири эле. Улуу Ата Мекендик согушта жеңишке жетишүүгө кол кабыш кылган демилгечилердин бири. Анын мэримдүүлүгүнө, адамкерчиликтүүлүгүнө, сабырдуулугуна, чечендигине төмөндө дагы кайрылабыз.

Апам Гүлнар Медераалы кызы тектүү жерден эле. Таятам Медераалы, анын Керимбек, Сарманбек деген бир туугандары Кара-Балтанын төмөн жагындагы айылдардын аттуу-баштуу адамдарынан болушкан.

Кыргыздар кыргынга дуушар болоордо (үркүн маалында) тоо этегиндеги айылдар (арасында биздин айылдын тургундары да бар) тоо таяна көчө качышканда, Керимбек менен Сарманбек элди токтотуп, орус отряддары менен сүйлөшүп, элди кыргындан сактап калышкан. Кийин өзүлөрү репрессиянын курмандыгы болушту.

Ата-энебиз көп балалуу болушкан экен. Арасында эркек балдары да болуптур. Бирок алар эрте чарчап калып, алардын уучунда үч кыз калыптырбыз – эң улуусу мен, Күлүмкан, анан Эркин. Кыздарыбыз төркүнү жок болуп кала турган болушту деп кабатыр болуп жүрүшкөндө эркек перзенттүү болушат. Баарыбыздын кубанычыбыз, ишеничибиз, таянычыбыз ошол жаңыдан көз жарган ымыркай болуп, биз аны пир тутуп калганбыз. Апам аны «ат казык» (кыздарыбыздын төркүнү) деп койчу. Биз да кийин аны кээде ошентип атап коюп жүрдүк.

Өзгөчө апам аны астынан түшүрбөйт – жытына кумары канбайт. (Эмчек эмген баланын жытындай жыт барбы.) Астына алып олтурганда уктап калса, кыймылдатсам ойгонуп кетет деп айланасына жаздыктарды койдуруп алып былк этпестен олтуруп нечен таңды атырган.

Биз Турарды киринтээрибизде, анын ыйлаган үнүн угуп чыдай албайм деп аны бизге калтырып, өзү алысыраак жакка басып кетчү.

Буту жаңыдан баса баштаганда кокусунан көчөгө чыгып кетип, өтүп бараткан ат араба аны тебелеп кетип, ажалдан аман калат.

Үч жарымга чыгып калган кезинде бир күнү колуна төрт-беш куурай кармап алып кыңылдап келатса апам маңдайы жарыла кубана: «Сары-Булактын сары акыны келатат» – деп ажарланган кебетеси али да көз алдымда турат. Чүрпөсүнүн болочогун ошондо апамдын оозуна сала бергенине таң калам.

Апам оорукчал болгондуктан, биз ага үй тиричилигин жасатпай аярлоочубуз. Синдилерим кол арага жакшы жарай элегинде, үйдүн түгөнбөс түйшүгү менин мойнумда болчу. Төртүнчү класста окуп жүргөнүмдөн баштап, камыр жасай баштадым. (Ал кезде дүкөндөрдө нан, даяр кесме сатылчу эмес.)

Үч уюбуз бар эле. Аларды саачумун. Чака-чака сүттү күнүгө челкилдетиپ көтөрүп, сүт тартуучу машинасы бар үйгө алып барып тарттырып келем. Алыскы алыштан чакалап суу ташыйм. Огородду баккан да мен. Тоодон отун алып келем. От жагып, оокат жасаган да менин мойнумда. Кыздар менен бир аз ойноп келген мындай турсун, сабактан үйгө берилген тапшырмаларды аткарыш үчүн китептин бетин ачып койгонго чолом тийбейт.

Балалык кезим ушинтип эмгектен башымды көтөртпөй өткөнүнө кээде кейийм, кээде ал мени чыдамкайлыкка чылаганына ыраазы болом.

Апам акты, караны ажыраткан, акылдуу, токтоо киши эле. Айланасындагы адамдарга аярлап мамиле жасачу. Анын сөзгө чеберчилигинен улам теңтуштары биздикине байма-бай келип, аны менен сааттан-саатка баарлашып, черлерин жазып кетишчү.

Күлдүрүп сүйлөгөнгө уста эле. Өзгөчө бирөөлөрдү туураганда боорубуз эзилип калчу. Колунан көөрү төгүлгөн чебер да болчу. Оор басырыктуулугуна, калбааттуулугуна айылдыктар таң калышчу.

Бир жолу биздин үйдөн өрт чыгып, чатырчасы чартылдап күйүп жатат. Ал кезде эл короосуна чарбалык курулуштарды тургузбай эле оокатынын көбүн үйдүн чатырчасына чыгарып коюшчу. Биздин үйүбүздүн үстүндө да чоң боз үйдүн жыгачтары, жабдуулары, жүн, жүгөрү, сүрсүтүлгөн эт, дагы толгон оокаттар жалындап күйүп жатат.

Коңшу-колоңдор ызы-чуу болуп, чака-чайнекке суу ала чуркап өрттү өчүрүүгө аракет кылып жүрүшсө, апам эки колун аркасына алып, алыстан камырабай карап тура берген токтоолугун кийин аңыз кылып далайга айтып жүрүштү.

Айылдыктардын ич арасындагы кыжы-кужуну акылдуулук менен жөнгө салып койчу.

Бир жолу биздин короодогу тузду бирөө көтөрүп кетиптир. («Короодогу туз» дегеним ал кезде туз да тартыш болоор эле. Туз сураганда мал жаласын деп короого сал туздардан коюп коюшчу.) Рапия жеңем күйүп-бышып: «Аны коңшу Сууракан эле алды», – деп тызылдай баштады. Сууракан болсо: «Алган жокмун, алсам бала-ботомдун боорун жейин» дегенге чейин карганып жатса, ага кантип ишенбейсиң. Апам аны чакырып алды да: «Ай, кара жерге киргир, анчалык каргангандай сага эмне жин тийдиби. Алсам, сенин тузуңду алган жокмун, Гүлнардыкын алдым деп эле койбойсуңбу» – десе: «Ошону айтпайсыңбы» – деп, аңкоолугунан мойнуна алган.

Кийин биз апамды тамашалап: «Сен тергөөчү болсоң, кылмышкерди кылтакка дароо эле илип алмак экенсиң» – деп күлсөк, өзү да жылмайып койчу.

Кайсы бир жылы биздин айылга Казакстандан бир үй-бүлө көчүп келип, бизге коңшу болуп туруп калышты. Алардын мени менен жашташ Ак-

бийке деген кызы бар эле. Кээде мен ошону менен ойной калчумун. Бир күнү ошолордукуна бара калсам, Акбийкенин апасы көз жашын көлдөтүп ыйлап олтурат. Мен чочуп кетип: «Эмне болду?» – деп сурадым. Күйөөгө берген кызым бар эле. Ошо кызым күйөөсү, кайын ата-энеси менен келебиз дешиптир, үйдө жалам талкан жок. Эмне кыларымды билбей, заманам куурулуп олтурат, – деп көз жашын ого бетер төктү.

– Ыйлабаңыз, баарын мен алып келип берем, – деп соороттум аны.

Коноктору келгенче үйдө болгон тамак-аштын баарынан (ун, эт, кант, чай, мурчуна чейин) ташып алып барып бере бердим.

Кыз-күйөөсүн жөнөткөндөн кийин алиги аял (атын унутуп калыптырмын) биздикине келип, апама ыраазычылыгын айтып жан-алы калбай алкап жатты.

– Айланайын Гүлнар, осы жаксылыгыңды эки дүйнөдө унутпасмын. Менин төбөмдү көккө жеткирдиң. Конокторум аябай ыраазы болуп кетишти. Энди мынауны белек кылып алып кой – деп, колундагы күмүш билеригин чыгарып апама сунду.

«Мага качан келтек тиер экен» – деп кыпылдап олтурам. Апам анын сөздөрүн бөлбөй, кунт коюп угуп, иштин жөн-жайына түшүнгөн соң:

– Муну мен билген эмесмин. Баарын мына бу менин ээнбаш кызым жасаган турбайбы, – деп мен жакты карап койгондо тиги аялдын өңү бузула түштү.

Апам сөзүн уланта: – Билген болсом мен өзүм деле бермекмин – дегенде алиги аялдын жүрөгү ылдыйлай түшкөнсүдү.

– Ой-бай, айланайын Гүлнар, мен аны билмедим гой. Энди Уулшаны ура көрбө, – деп апама жалынып-жалбара баштады.

Ошол ээнбаштыгым үчүн апам мага анын көзүнчө эчтеке деген жок. Ал кеткенден кийин мага

мындай деп жай гана насаат айтты: «Сенден бирөөлөр бирдеме сураганда мени менен кеңешип туруп бер. Кимге эмнени, канча бериш керек экенин сен али жакшы биле элексиң. Колуң аябай ачык. Алдыартыңды карабай көптөн берип коёсуң. Ошондон улам калган жанагы «отун албаганга от жактырба» деген макал, – деп жайбаракат түшүндүрдү.

«Бирөөлөргө бирдеме бергенде ченеп-чактап эртең өзүбүзгө жок калып кор болуп калбагандай кылып беришибиз керек», – деп үйрөттү.

Кийинчерээк ошол үй-бүлө кайра Казакстанга көчүп кетти. Угушума караганда алиги аял: «Кожомбердинин Уулча деген кызын бир көрүп, анан өлсөм арманым жок эле», – деп зарлап жүрүп өтүптүр. Жапоодо бир кылган жакшылыгыңды өмүр бою унутпаган, кээде жакшылыгыңды жарым тыйынча көрбөгөндөр да кездешет.

Апам бизге – кыздарына аярлап мамиле кылчу. Болор-болбос нерсе үчүн жемелеп урушчу эмес. Чындыкты айтканды жакшы көрчү. Апамдын ошол мүнөзү, менин дилиме бекем сиңип калган. Калп айтканды ушул кезге чейин жек көрөм.

Сиңдилеримдин бирөө бир кооз чыныны сындырып алыптыр (ал кезде чынынын табылышы да оңой эмес эле). «Кимиңер сындырдыңар?» – деп апам сураса үчөөбүздөн тең эле: «Жок», «билбейм», «көргөн жокмун», «өлөйүн», «мүрт кетейин», – дегенден башка жооп ала албайт. Кимибиздин сындырганыбызды билиш үчүн апам: «Чыныңарды айтып, сындырганын мойнуна алганыңарды айылга ээрчитип барам» – десе: «Мен сындырдым», – деп сиңдим Күлүмкан дароо мойнуна алды.

Башка бирөө болгондо тилдеп, жондон ары бир салат беле. Апам анткен жок: «О, өлүгүңдү көрөйүн. Бая эле мойнуңа албайсыңбы – балдардын баарын бекер каргантпай» – деп жеңил-желпи жемеледи да сөзүнө туруп аны айылга ээрчитип кетти.

(Апамды ээрчип айылга барган биз үчүн майрам шекилдүү болчу. Сыймыктанчубуз да.)

Баладан чындыкты минтип дароо айттырып алуунун жолун дасыккан педагог да дароо таба албас.

«Энесин көрүп, кызын ал», – дейт эмеспи. Апабыз өзүнүн кыска өмүрүндө бизге жашоонун көп жактарын үйрөтүүгө үлгүрдү: эмгекчилдикке, эпчилдикке, сарамжалдуулукка, иш жасаганга. «Жасаганыңар мен үчүн болсо, үйрөнгөнүңөр өзүңөр үчүн» – деп койчу. Кийген кийимдерибизге, жүрүм-турумубузга чейин көз салып турчу. Адамдар менен мамиле жасоого үйрөтчү. Сөзмөрлүгүнө, темир комузду созолонто какканда оозубуз ачылып калчу.

Кыраакылыгына таң калаар элем. Биздин болочоубузга чейин айтып олтурчу. Мени алыс жерге барбайсың. Барган жериңдин үрүп чыгаарга ити да жок кедей болот дечү.

Эмне үчүн андай деп ойлойсуң десем – итинин үргөнү угулган жерге барасың дегеним, ийнеге жип саптаганда учукту аябагандай кыска чыгарасың. Андай кыз алыс жерге барбайт дечү. Эмне үчүн кедей жерге десем, малды тааныбайсың деп койчу. Кийин менин турмушум дал эле апам айткандай болгонун эстеп азыр да күлөм, таң калам.

Өлөөрүнө жакындаганда балдарынын убайын көрбөй калаарын сезип: «Бактысыз аял төрөйт, бактылуу аял алардын убайын көрөт» деген эле.

Турмушка чыкканыңда сиңдилериңди атаңдын кийинки аялына калтырбай ала кет. Алган жарың акылдуу болсо аларды оордой койбос – алар кол араңа жарап, балалуу болгонунда аларды багышат, ыгы келгенде аларды окууга өткөрүп коёрсуң. Кийин чоңоюп киши болушканда алар менен аралашып катташканыңа жакшы, – деп келчү.

Турарды болсо калтыр. Аны көрүп турам, жемин эч кимге жедире койбойт. Анын үстүнө атасынын зарлап жүрүп көргөн жалгыз уулун ал деле кор кыла койбос, – деп жатып көз жумду.

Зарлап жүрүп көргөн чүрпөсүнүн бал тилине моокуму канып, анын кылык-жоругуна кучагы толо кубана элегинде о дүйнөгө сапар салды. Эне мээриминен эрте айрылган Турар, акын болгондо жашоонун булагы болгон эне жөнүндө өтө эле көп чыгармаларды жараткан.

– Апа, эне жөнүндө эң көп чыгармаларды жазган акын Турар Кожомбердиев, – дейт белгилүү акын Анатай Өмүрканов.

Ушу жерде анын «Апа» деген поэмасынан үзүндү келтире кеткенибиз орундуу болоор.

*Баягыдай короз үңү улаган
Түндүктөрдүн түтүндөрү булаган.
Баары турат
Бир гана сен жок, апаке,
Эркелетип маңдайымдан сылаган...*

*Мүрзөң тыптынч. Кесе тиштейм бармакты.
Сезем жондо качыраган салмакты.
Өбөөр элем өзүң эмес, апаке,
Өңү сага кебетелеш арбакты.*

* * *

Атам алп мүчөлүү киши болчу. Бетинен ажары албырып, адамгерчиликтүүлүгү төгүлүп турчу, жумшак мүнөз, кең пейил, сөзмөр да эле. Адамдарга жакшылык кылганды туу тутканынан улам бир жолу мен ага: бирөөлөргө жакшылык кылган бекер окшойт. Баары бир аныңды эч ким билбейт, баалабайт деле экен десем:

– Жок, балам, андай дебе, – деди ал. Жакшылык жерде калбайт. Кылган жакшылыгыңды пенде билбесе кудай көрүп турат. Жакшылыктын акыбетин Кудай Таалам кайтарат. Бирөөнүн бергени үнөм болбойт. Жакшылыктын акыбети эртедир-кечтир өзүңө же бала-бакыраңа тиет. Ошолордун зоболосу жогорулайт, – деди.

Атамдын бул сөздөрүн мен өмүр бою жүрөгүмө түйүп келем, айткандары туура келгенине көп жолу күбө да болдум.

Эми атамдын чексиз даркандыгын, ченде жок мээримдүүлүгүн, сабырдуулугун айтса угуп олтурган адам кээде ишенбөөсү да мүмкүн.

Түрмөдөгү тааныбаган кишиге тамак алпарганы

Совет бийлигинин тушунда кайсы бир жылдары Нарын областында (мурда Тянь-Шань облусу деп аталчу) Мухаммед Исаев деген киши областтык партия комитетинин биринчи катчысы (азыркыча губернаторлук орун) болуп туруп кызматынан бошоп калат, кийинчерээк түрмөгө отургузулат.

Ошо өзү көрбөгөн, тааныбаган киши түрмөчүлөр менен бирге Кара-Балтага жакын жерде картөшкө терип жүрүптүр деп угуп, ошого тамак алып барам деп боорсок жасатып, козусун союп, этин бышыртып, эки чоң чанач кымызды бээсине артынып алып жөнөйт.

Аларды издеп таап, жакындап бастырып барса түрмөчүлөрдү көзөмөлдөп турган аскер формасын кийген адам аны абактагыларга (түрмөчүлөргө) жакындатпай коёт.

Атам орус тилин билбегендиктен: «Андай кымыс, кушать», – деп камчысы менен чаначтарын чапкылап тура берет.

Кароол ары жактан бирөөнү чакырды эле ал киши атама келип:

- Кимге келдиңиз эле? – деп сурайт.
- Исаев дегенге.
- Ал киши сиздин эмнеңиз болот?
- Эчтекем эмес. Мен аны тааныбайм...

Кароолдогу адам ойлонуп туруп, ары жактан дагы бирөөнү чакыртат. Ал киши орто бойлуу, ак жуумалынан келген, көзү бакырайган адам экен.

Ал:

– Аксакал, кимге келдиңиз эле? – деп сурайт.

– Исаев дегенге.

– Ал киши жек-жаатыңыз болобу?

– Жок. Мен аны тааныбайм.

– Исаев деген мен болом. Кандай жумушуңуз бар эле менде?

– Кандай жумушум болсун, балам. Жөн эле силерге үйдүн даамын ооз тийгизейин деп келдим эле.

– Мурда, мен Нарында иштеп жүргөн кезимде кандайдыр бир иш менен мага кайрылган учуруңуз болду беле?

– Жок, уулум. Нарын тарапта болгон эмесмин, – деди атам.

Атамдын келген чоо-жайын Исаев кароолго түшүндүргөн соң ал ары жактан дагы бирөөнү чакыртты. Анын погонунда жылдыздары бар экен. Чамасы чоңураагы окшойт. Ал беркилердин айтканын угуп, кол саатын карап алып уруксат кылгандай болду.

Атам алып келгендерин түрмөчүлөргө берип, чаначтары бошогончо атынын жанында турду. Тамактанып бүтүшкөндөн кийин Исаев атамдын жанына басып келип: «Убактылуу бактысыздыкка кабылгандар сизди алкап жатышат» – деди. Анан сөзүн уланта: «Кудай Таалам адамдардын бардыгына сиздикиндей пейил, боорукерликти ыйгарса. Бала-чакаңыздын убайын көрүңүз» – деп атамдын колун кысканда, анын бакырайган көздөрүнө жаш толуп кетти...

Жакшылыкты бейтааныш бирөөгө эмес өз кишисине да жасабагандар толуп жүрөт. Жогоруда айтылгандай мээримдүүлүктү адамгерчилиги өтө бийик адам гана жасай алат. Акын Турардын атасы ошондой адам эле.

Дыйкан төрөлдү кырманда

Кырманга кызыл тоодой болуп үйүлүп, кырманчылар бака-шака.

Аңгыча: «Сүйүнчү! Сүйүнчү!» – деген үн чыкты.

– Болсун, болсун – дешип кырманчылар кулак түрүп калышты. Кырман башчысы (зав.ток), кош бойлуу Канипа Исаке кызы иште жүрүп, көз жарып эркек бала төрөптүр.

Ошо маалда кырманга атам келет. Ал кезде ал колхоздо бригадир болуп иштетчү. Канипанын атасы Ысаке да жээнин алып кетүү үчүн араба менен келип калат.

Атам аны токтотуп алып (экөө курбу эле) мындай дейт: кырманда баланын төрөлгөнү жакшы жышаан. Ошондуктан адегенде кырмандагыларга жентек беришибиз керек, – дегенде кырмандагылар жандана түшүштү.

Ысаке ата кекечтенип сүйлөгөн киши эле, ал оозун таптап бирдеме айтайын дегенче атам сөзүн уланта: Оозуңду таптабай коё тур. Сен айта турганды мен айтайын – деп жылмайды.

– Жаңы көз жарган ымыркайдын атасы Алтымыш Эдиге уулу Москөөдө чоң окууда окуп жүрөт. Сенин деле чама-чактың белгилүү. Ошондуктан мындай кылалы. Бул жердеги ашпозчу аялдар боорсок жасай беришсин. Сен барып байбиченди алып кел. Канипага каралашсын. Мен айыл жакка барып, бир жандык таап келейин...

Ошентип кырманда шаңдуу той өткөрүлүп, ымыркайдын атын атам Дыйкан деп койду.

Кырманчылар Канипага, анын жаңы көз ачкан Дыйканына жакшы каалоо-тилектерин аяган жок.

Айылдык жигитке өтүк сатып бергени

Кадыржан деген айылдык жигиттин өтүгүнүн таманы түшүп калат. Дүкөнчүдөн карызга өтүк алалбай айласы кетип турганда атам кирип келет. Кадыржандын бозала болуп турганын көрүп балабакырасына кийим-кечек алайын деген акчасына ага өтүк сатып берет.

«Мен атам өлүп калган деп жүрсөм өлгөн эмес турбайбы. «Атаң өлсө да, атаңды көргөн өлбөсүн» деген сөз ушундайдан улам калган турбайбы» – деп атамды кучактап көзүн жашылдантат.

Үйүбүзгө ууру киргенде

Биздин үйгө ууру кирип, таптаза кылып таза-лап кетет. Изилдесек өзүбүздүн эле жакын коңшубуз болуп чыгат. Анын үйүнөн биздин буюм-тайымдарыбыз табылып, бети ачылганына карабай, аны жоопко тартууга таптакыр каршы болгону эсимден кетпейт.

Соттолуп жаткан адам жөнүндө

Атам сөзмөр киши эле. Тамашалуу сөздөрдү көп айтчу. Ошолордун бирөө эсимде калыптыр.

Сот процесси жүрүп жаткан болот. Каралоочу сүйлөгөн сайын айыпталуучунун чый-пыйы чыгып улам тура калып актана баштайт. Судья: «Молчать» – деп олтургузуп коёт. Каралоочунун каралаганына чыдай албай улам эле тура калып актанып кирсе, судья: «Молчать» – дей берет. Акыры терисинен чыгып кете жаздап: «Мен молчать кылсам, тиги мени былчыйтканы жатпайбы» – деп тир соттолуп жаткан киши.

Эн оозду сабырдуулугу менен жеңгени

Жашоодо кээде ачууланып, ал тургай жакалаша кете турган учурлар кездешет эмеспи. Андай жагдайларды атам сабырдуулугу, анан сөзмөрлүгү менен жеңе турган.

Оозуна алы жетпеген Насыраалы деген чолок актив алагүү болуп алып бир топ кишинин көзүнчө атама ачуу сөздөрдү тийгизип, ыпылас сөздөрдү айткандан да тартынбаптыр. Атам аны менен кысырандап уруша кетпестен жай гана: – Ой, Насыраалы, сенин атыңды атап, жөнүндү жөндөбөсөм, оозундан ушундай сөз чыкканчалык жаныңа эмне күч келди. Затыңа атың төп келгендей кылып «Насрал» деп ат койгон атаңа рахмат дегенде баятан бери унчукпай олтургандар дуу күлүп жибершет. Күпүлдөгөн неменин оозуна таш койгондой боло түшөт.

Ошондон кийин ал орус улутундагы адамдарга өзүнүн атын таасын айткандан тартынып калган.

Кичинекей Турар

Апам каза болгондо Турар аябай эле кичинекей болгондуктан андан айрылганын туйган жок. Ар күнү кеч кирээринде: «Апам тиякта караңгыда жалгыз коркот. Жүргүлө, барып алып келели» – деп сөөгүбүздү зыркыратат.

Жамгыр жааган күндөрү: «Эмне үчүн апамды мүрзөгө жалгыз калтырдыңар. Жаанда ал суу болуп калат» – деп кайгыдан арыла албай жүргөнүбүздө каңырыгыбызды түтөтөт.

Ал менин этегиме эрмешип, жакама жармашып жанымдан чыкпайт.

Атам бир күнү бир жакка атчан кетип бараткан. Турар аны көрүп, аталап аркасынан ээрчип

жөнөдү. Атама жолтоо болбосун, алып калайын деп мен аркасынан чуркап баратам.

Аңгыча атам анын аталаган үнүн угуп арт жагын карай коюп, менин Турардын аркасынан чуркап баратканымды көрүп (жетсе урат дедиби) атынын оозун буруп, камчы үстүнө камчы уруп уулун көздөй жөнөдү. Мен да тезирээк жетип, алып калайын деп алымдын жетишинче чуркап баратам. Жетээриме аз эле калганда атам аны илип кетти (атам мыкты улакчы болчу) да бараар жагын карай чапкан бойдон жөнөдү.

Көлөчүмдү баткак бербей жатат

Бир жакка барайын десем Турар болбой мени ээрчип алды. Айыл арасы белчеден баткак. Турар басып келатып улам эле токтоп, баспай калат. «Ой, Туке, баспайсыңбы! – десем: «Эжеке, көлөчүмдү баткак бербей жатат», – деп күлдүрөт. Сүйрөлүшүп жатып бара турган жерибизге араңдан зорго жеттик.

Бул оокатыңарды урсаңар да ичпейм

Биз барган үйдүн ээси (кожойкеси) итине жарма жасап жатыптыр. Сузгусу менен аралаштырып, аны чөптүн үстүнө коёт. Анан кайра казанды аралаштырат. Улам эле ошентет. Бир маалда ит келе калды эле: «Чык!» – деп аны сузгусу менен бир салды, анан аны менен кайра жармасын аралаштыра баштаганда Турар мага шыбырап: – Эжеке, мынабу оокаттан мен ичпейм, сен деле ичпей эле кой» – дейт.

Аны угуп калган тиги аял ого бетер тамашалай: «Эмне үчүн ичпейсиңер. Мен муну атайы силер үчүн жасап жатсам, – десе, оозун бекем басып алыптыр. «Жок. Урсаңар да ичпейм мунуңарды», – деп күлдүргөн балалык баёолугу менен.

Көчө меники, өтпөгүлө

«Ысык» үйлөр салынаардан мурда эл ар кайсы кокту-колоттордо көчүп-конуп күн көрүп жүрүшкөн. Ошол жерлерди паалагандардын атынан улам «Бекмураттын коктусу», «Мырзатайдын жайыты» деп атап коюшкан (эл арасында кээде азыр деле ошентип айтышат).

Ал жерлер мал жайганга, кышкы сууктан аларды сактап калганга ыңтайлуу болгон. Тоо булактарына да жакын болчу.

Айрымдар айдоо аянттарына жакын жерге пааналап, кышкысын да ошо жерде калышчу. Ал жер «кыштоо» деп аталчу. («Кыштак» деген сөз ошондон калган болуу керек.) Кыштоодогулар да боз үйлөрдө жашап, суук тарта баштаганда керегелердин түбүн кургак чөп менен жылуулап алышчу. Алардын «центральное отоплениеси» ошо болчу.

Биздин айылга жакын жерде Элебай аттуу адам жашаар эле. Анын боз үйүнүн жанында ийрейген «станок» турчу. Ал тоодогу жаш дарактардан кыйып келип «станогуна» салып ийип кереге, ууктарды жасачу. Айланадагы жападан жалгыз «үй куруу комбинаты» Элебайдын ошол өчөйгөн, ийрибуйру станогу болчу. Айылдыктар боз үйдүн кереге, ууктарын ошонун «кичи ишканасына» жасатып алышып, калган жабдууларын (кийиз жана башкаларын) өзүлөрү жасап «самоотделка» менен бүтүрүп алышчу.

Отурукташуу башталганда көчөлөр, кирпичтен тургузулган үйлөр салына баштады. Үй салуу ал кезде абдан татаал эле. Даяр кирпич жок болгондуктан кирпич ылайдан жасалчу.

Ылай жасоо аябагандай оор иш эле. Аң казылып анын топурагына саман, топон салынып, суу куюлуп жылаңайлактанып алып тебелешет же ат менен бастырат. Үйдөгү балдардын улуусу мен

болгонумдан атка минип алып керели-кечке ылай тебетелчүмүн. Чарчаганымда түшүп алып ары-бери жетелээр элем. Ошентип жүрүп салдырткан үйүбүз ошо кездеги тамдардын көрктүүсү да, батымдуусу да болду. Ал азыр деле көркүнөн анчалык кете элек. Турар ошол үйдө төрөлгөн. Ал үч-төрт жашка чыгып калган кезинде үйдүн жанынан өткөн жолду эмнегедир «менин жолум» деп келчү. «Бул жол менен өтпөгүлө. Тээтиги жактагы жолдон өткүлө» дээр эле. Айылдыктар апамдын арбагын сыйлай Турардын айтканына көнүшчү, көнбөгөндөрдү «таш жаадырып сыйлаган».

Көңүлүнө жаккандарды Турар өзүнүн «таможнясынан» жөн эле өткөрүп жиберчү.

Турардын «таш жамгырына» нечен жолу кабылган Ашымалы Сыдыков (азыркы кезде Кара-Балта шаарында жашайт) акындын ошо кезин сүймөнчүлүк менен мындай деп эскерет:

Эстеймин туулган жериң
Сары-Булакты
Аралап бетегени,
ат кулакты.
Жайлоодо тандап жаңы
күлүк минип,
Тартчу элең такыр бербей
сен улакты.
Көчөдөн кээде өткөрбөй
уруп, согуп,
«Койгун» деп айткан сайын
сен көшөрүп.
Айтканыңды аткартчу элең
билгениңдей,
Айласыз жүрөөр элек
биз көтөрүп.

Кээде мен жоруктарың
эстей калам,
Ошондо нак Турардын
өзүн табам.
Дайым токтоо, бирок
жини келсе,
Көк эле, кежир эле
тил албаган.

Тагдырдын жазуусуна таң калса болот, бир кезде Турар: «Бул менин көчөм», – деп келчү Сары-Булак айылынын борбордук көчөсү азыр «Турар Кожомбердиев көчөсү» деп аталат.

* * *

Апабыздын көзү өткөндөн кийин атам: «Туарым жалгыз. Ага жолдош болуп, атын токуп бере турган уул төрөп бере турган аял алам», – деп жүрдү.

Катын тапкычтар кулак тундурат

Апабыздан айрылганыбызга кабыргабыз кайышып, оокат кыла албай жүргөнүбүздө катын тапкычтар канды кайнатты. Айылдарда ошондой эмеспи – аялы өлгөн кишиге катын таап бергичтер иттин капталынан болуп кетишет. Алардын «кызматы» апасынан жаңы эле айрылган бала-бакырасы үчүн оор болгону менен жумуштары жок.

Айласыздан аны да башыбыздан өткөрдүк. Баскан-тургандын баары эле эшиктен кирип саламдашаары менен эле: «Ой, баягы баланчанын балдызынын башы бош. Мыкты киши, – десе башкасы: – Сага түкүнчөнүн карындашынан ылайыктуусу жок», – дейт. «Тиги айылдагы бастанын карындашын билесиң го. Колунан көөрү төгүлгөн неме» – деп бирөө чыкса: – Жок, тиги... эмечи, төрөбөгөн аял, балдарыңа тээк болгонго ошол ылайыктуу».

Ушундай сунуштар менен күнүгө кээде төрт-беш киши келет. Ар кимиси өзү сунуш кылган ургаачыны көкөлөтө мактайт. Алардын айтымында деги эле жаман аял жок экен. Кулак тунат.

Атама аял тандаганым

Баарынан кыйыны мен үчүн бул болду – эмне үчүндүр атам аял алуу маселесин мени менен кеңешип чечкиси келди. Ар кимдин айткандарын барып көрүп кел деп суранат да, атты токуп даярдап берет. Анын көңүлүн кыя албай бараарын барып, кайра келатканда жолду карай көз жашымды көлдөтүп келем. Ошентип бир нече адреске жумшады. Бир күнү Жаркынай жеңем (каскадер Үсөн Кудайбергеновдун апасы) экөөбүз азыркы энебиздин үйүнө бардык. Ал экөөбүзгө тең жагып калды – өңү-түсү, көрүнүшү апама окшошуп кетет экен. Баскан-турганы да оор басырыктуу.

Мындайынча алганда бала-бакыралуу үйгө чоочун аялдын келип батып кетиши оңой болбойт. Кээде алардын ортосунда келишпестик келип чыгат.

Бизде андай болгон жок. Жаңы энебиз жоош, момун, үнү, сөзү жок киши болуп чыкты. Турардын тентекчилигин көтөрө билди. «Кичинекей эмеспи, чоңойгондо коёт», – деп ага тилин тийгизген жок. Кийин ал тогуз бала төрөдү. Турар аны өз апасындай сыйлап, төрөгөн уул-кыздарын өз бир тууганындай көрүп кетти.

Эркин менен Турар аны «апа» деп, Күлүмкан экөөбүз жеңе деп калдык.

Ал кезде атам колхоздун жылкысын бакчу. Жайкысын Суусамыр жайлоосун жайлап, кышкысын Саргоо деген кыштоодо кыштап чыгышат.

Кичинекей Турар да алар менен кошо жылкынын арасында. Ошондон уламбы, кийин чоңойгондо да: «Ат менин айыкпас оорум», – деп келчү.

«Ат чапканды үйрөнгөм, жалган айтсам бешиктен», – деп жазганын окубаган адам аз чыгаар.

Жайлоонун керемети кичинекей бала эмес, чоң кишини да арбап алат эмеспи. Кичинекей кезинен жайлоодо өскөн балага ал жердеги көрүнүштөрдүн бардыгы сыйкырдуу жомоктогудай көрүнөт.

Аскалардын жаңырганы, алардын «көктү (асманды) тиреп турганы» таң калтырат. Түнкүсүн ай ошол аскалардын арасынан эле чыга калат, жылдыздар болсо укуруктун учу жете турган эле жерде тургансыйт. Эртең менен турганда асканын чокусуна чыга калган күн менен «сүзүшүп калганын» эскерет кийин. Булуттар жылганда ар түрдүү жаныбарларга окшогонуна таң калуусу кийин балдар үчүн кызыктуу ырга айланат.

Бир конуштан башка конушка көчүп баратканда дарыянын суусу аттын жалынан, төөнүн үстүнөн жаба бергенде жүрөгү оозуна капталат. Бороончапкын боз үйдү коңторуп салып, азыр эле үйдүн ичинде олтурган жеринен ачык асмандын астында калганы сонун көрүнөт.

Айгырлардын алышканына таң калат. Өзү жакшы көргөнүнө жан тартып, ал жеңилип баратса кейийт. (Кийин ошону дүйнөлүк адабиятта жок шедеврге айландырып жазды. «Чалкашка»)

Дарыяларда жайнаган балыктардан досу Байсал экөө майкесин чече коюп, тосуп эле толтуруп алышат. Кечке жуук агаларынын жомокторун угуп олтуруп караңгыда коңулдан чыга калчу желмогуздардан коркуп эшикке чыга албай калат.

Жайлоодо түнкүсүн суук болгондуктан жатаарда балдар «мешке» кирип кетишет. Ата-энелери жуурканды оттун үстүнө бир аз кармап туруп жылытып, кыдыракейинен жерде жаткан балдардын үстүнө жаба койгонун «мешка» (печка) деп келишет.

Ошентип Турар кичинекей кезинен тартып жайлоонун кереметине арбалып, сансыз гүлдөрдүн

көркүнө суктанып, зоокалардын бийиктигине таң калып, малчылардын турмушуна кайнап өсөт. Ошондон улам кийин анын ырларында жайлоонун гүлдөрүнүн аңкыган илеби келип, алардын көз жоосун алган көрүнүшү, чөптөрүнүн желге ыргалып жайкалганына чейин көз алдыбызга тартылат.

Турар мектепке барып окуй турган убакыт жакындаганда атам дайыма минип жүрчү карагер бээсин токуп, ага эки чоң чанач кымыз артып, Турар менен андан бир аз улуураак кызы Эркинди алып айылды карай жол тартты. Тамынын жанына түшүп жатканда коңшусу Сууракан басып келип:

– Коке, кандай жакшы жатасыңарбы? Мал-жан аманбы? – деп учурашты.

– Аманчылык. Өзүңдүн бала-чакаң аманбы? – деди атам.

– Кудайга шүгүр. Балдарыңды окууга алып келдиңби? – деп барып алардын бетинен өптү.

– Ооба. Үйдөн чыга элек Турар бизди аябай сагынаар. Буларга көз кырыңды сала жүр.

– Өмүр бою өзүңөр менен ирегелеш болуп бул экөө деле биздин өзүбүздүн балдарыбыздай эле болуп калышпадыбы. Булардын апасы бейиши болгур, Гүлнардын жакшылыгын көп көрдүм эле. Ошону кантип унутайын. Эми анын балдарына көз салбасам арбагы ыраазы болбос. Кам санаба, – деп бапылдады ал.

– Ошент, бай болгур. Үйүңдөн идиш алып кел. Биртике кымыз куюп берейин, – дегенде ал барып үйүнөн идиш алып келип калды.

Атам чаначтын оозун чечип, анын идишин толтуруп берип, кайра байлап үйгө киргизип койду да, балдарына ун, талкан дайындап берүү үчүн колхоздун кеңсесин карай бастырды.

Көптөн бери айылды аралай элек болгондуктан айыл арасы сүйкүмдүү көрүнүп, көчөнүн эки тарабындагы үйлөргө көңүл бура, ар кайсы жерден көрүнгөн караандарга көз чаптырып баратты.

«Эки чанач, бир козу, эр жигиттин жолдошу» дегендей убарачылыгына карабай ала жүрсөң, канча кишинин көңүлүн аласың. Айылдыктар да кызык немелер: жылкычылардан кымыз үмтөтүшөт. Бирок өзүлөрү жылкы баккандан жаа бою качышат, – деп ойлоп баратты ичинен.

Контордо колхоз башчыларынын эч кимиси жок эле. Алар келгиче карындашымдыкына барып учурашып келейин деп, айылдын аягындагы карындашы Бүбүкөнүкүн көздөй бастырды. Аныкына түшүп, учурашып:

– Бу балдардын окуусу башталып калбадыбы. Эркин менен Турарды окууга алып келдим. Каралаша жүр. Бир аз эт ала келдим. Ун, талкандарын дайындап берип кетем. Кичинекей немелер оокаттарын бышырып иче алышаарына деле көзүм жетпейт. Айла жок. Сеникине калтырайын десем өзүңөрдүн бала-бакыраңар аз эмес. Алардан колуң бошобосо да ара-чолодо кичинекейлерге көз кырыңды сала жүр. Алардын апасы жеңең Гүлнар сени өз кызындай багып чоңойтту эле. Арбагын унутпа, – деп ала келген кымызын калтырып, чайга күтпөстөн нан ооз тийип алып, кайра конторду карай бастырды.

Контордун жанына келип түшүп, бээсин байлап жатканда:

– Ассалому алейкум, – деген үн чыкты.

– Алейкума салам, – деп жооп кайтарып коюп бээсин байлай берди. Анан башын көтөрө:

– Аа, сиз белеңиз, молдоке, – деди мектептин директорун тааный коюп.

– Балдарыңызды окууга алып келгенсиз го, Коке?

– Ооба. Алып келээрин алып келип, эми эрбейген эки баланы кантип калтырып кетээримди билбей турам. Айла жок. Малчынын жашоосу бир болбогон оокат турбайбы. Малга карап бала-чаканды да жакшылап окута албайсың. Ушу силер

бизге окшогон малчылардын балдарына жатакана уюштуруп, тыйын-тыпырына тамак берип турсаңар биздин көңүлүбүз да бир жаңсыл болбос беле. Эми калтырып кетсем кабыргасы ката элек балдардын күнү эмне болот, – деп кейиди.

– Буюрса андай турмушка жетишип калаарбыз. Балдарга болсо көз салып турабыз. Бир четинен балдар ата-энесинен алысыраак болсо тыңыраак, чыйрак болушат чала уюган айрандай болбой.

– Аныңыз да туура. Бирок балтыр эти катып, кагылып-согулганча чайырлары чыгып калат го.

– Ошентсе да энесинин этегин кармап өскөн балдарга караганда өз бет алдынча өскөн балдар бышык келишет. Айырмасы жанагы тактанын астына өскөн чөптөр менен талаада өскөн чөптөрдөй болот, сарсанаа болбоңуз Кожоке, уулуңуздун жүнү тирүү. Буюрса чоңойгондо өзүңүздү кубанта турган адам болооруна ишенем, – деди мектептин директору.

– Айтканыңыз келсин, молдоке, – деди атам бети ажарлана.

Көңүлү бир аз жайлангансыганынан улам (айылдыктар менен көптөн бери баарлашпаганынан) чечилип сөзүн улантты – силер, мугалимдер, ойлойсуңар жылкычылардыкы эле жыргал – жүргөн жери жайлоо, ичкени кымыз, жегени эт, таза аба. Биз болсок мугалимдердики жыргал деп ойлойбуз: жылуу, жарык мектепте балдарды окутуп коюп, жалийнеге (зарплатага) тунуп, шеринеде гана сайрандап жүрүшөт деп.

Малчынын жайын өзүңүз жакшы билесиз – жайкысын ысыкка күйсө, кышкысын суукка тоңот. Эмгек акы деген болбойт. Табилге эч нерсе тийбейт. Майрам, отпуск деген менен жумушубуз жок. Нөшөрлөгөн жаандарда алма-чөлмө суу болуп шөптүрөп, кыштын ызгаарында мурутуңа муз тоңуп, таштай муздак үйүңө келип чай кайнатып иче албай кыйналасың. Кышында кардын астын-

да түнөп чыкканыбызчы. Кыскасы, өмүр бою фронттун шартындагыдай шартта жашап иштейбиз. Адам баласы баарына көнөт экен... Туура айтып жатамбы, молдоке? – деп карады мектептин директору тарапты эмне дээр экен дегенсип.

– Жүйөлүү сөз, – деди ал алардын оор турмушун көз алдына элестетип жатып. Анан ойлоно: – Коке, мен сиз менен бир нерсе жөнүндө сүйлөшөйүн дедим эле – деп сырдуу карады атамды.

– «Ар ким өзүнүн оорусун айтат» дегендей мектебизге жаңы мугалим келди. Токтоо, бала-чакалуу киши экен. Аялы да дурус неме көрүндү. Улуту казак экен. Убактылуу мектептин бир бөлмөсүнө киргизип койдум эле – дегенде атам анын сөзүн бөлө:

– Казак болсо өзүбүздүн тууганыбыз турбайбы... – деди да директордун айтып жатканынын аягын уга электе анын сөзүн бөлгөнүнө ыңтайсыздана – көпкө баарлабай кетип эле калбаса, – деди анын түйшүгүнө түшүнүп жатканын билгизе.

– Кеп ошондо – деди ал. Сөзүн уланта, мугалимдер көп эле келет. Анан жашоо-шартыбызды көрүп, атынын башын кайра тартат.

Ошентип балдарыбыз билим алуудан өксүп калып жүрүшөт. Бул киши билимдүү, тажрыйбалуу мугалим экен. Колдон чыгарбасак дегенде эки көзүм төрт болуп турат. Бирок окуу башталганда бала-чакалуу кишини каякка алып бараарымды билбей башым катып турат, – деди.

Атам ичинен: «Асмандан тилегеним жерден табылып» дегендей бир четинен сообу тийсе, экинчи жагынан үйдө аттуу-баштуу кишилер балдарга караан-жороон болуп көз салып турса, ага эмне жетсин деп ойлоно:

– Анан менин тамымды сураганы турасыз го, молдоке, – деп жылуу жылмайды.

– Ошону айтканы оозумду таптап турдум эле, Коке! – деп күлүмсүрөдү.

– Силер кыйналып турсаңар, мен бош турган тамымды аямак белем. Аркы кенен-чонон жагына киргизе бер. Балдарга кичине бөлмөсү эле жетет, дээри менен директор атам менен кош колдоп коштошуп кетип баратып: «Адамдардын баарынын түшүнүгү, мээримандыгы ушу кишиникиндей болсо. Басып жүргөндөрдүн баары эле кишидей көрүнгөнү менен араларында адамдар аз», – деп ойлоп баратты.

Атам ага кайрылып: «Үй жакка барып кымыз ооз тийип кетиңиз» – деп айтайын дегенче директор кубанган бойдон ар кайсы жерден бир аттап бир топ узап кеткен эле.

* * *

...Эркин менен Турар ээн тамда жалгыз калышты, өз күндөрүн көрүүнүн аракетин жасап. Айыл арасы түнкүсүн көзгө сайса көрүнгүс караңгы. Туз, ширеңке да оңойлук менен табылбайт. Чай кайнатаарында эшикке чыгып эки жакты карап – кайсы үйдөн түтүн чыкса ошол үйдөн барып «чок» алып келип от жагып кайнатышат. Сууну да алыскы алыштан чакалап ташышат. Отун термей да бар. Мунун баары эрбейген кичинекей балдар үчүн эбегейсиз оор жүк болду.

Сууракан апанын дүмбүлдөрү

Балдарга жан тартып, боору ооруп каралашкан эле коңшу тамда жашаган Сууракан апа болчу. Жетим-жесирликтин, жокчулуктун кордугун көп тартса да, кабагым-кашым деп койчу эмес. Пейилинин кеңдиги чексиз эле. Берешендигин айтпа. Ичинде карасы жок, анык коммунизмдин кишиси эле. Бирөөнүн жакшылыгын эч унутчу эмес. Апам тирүү кезинде ага дайыма каралашканын эсинен чыгарбай андан калган жетимдер – Эркин менен Турарга өз балдарындай кам көрүп жүрдү. Алар

да аны өз энесиндей көрүшөт. Сууракан апанын болгон байлыгы эле короосундагы жүгөрүсү. Сотолор дүмбүл болуп жетилгенден тартып тезекти чоң калап, анын чогуна дүмбүлдөрдү кыпкызыл кылып бышырып, балдардын курсактарын бөксөртпөйт.

Талаадан машак терип келип, буудай кууруп берип тойгузат. Очокту тегеректеп олтурган балдардын беттери албырып, ыргып чыккан чоктор аларга жармашып ызы-чуу кылганы Сууракан апага керемет музыкадай угулуп, ого бетер жайдарыланат. Дүмбүлдөн карала-торала болгон беттерин (бирин бири) көрүп күлкүлөрү ого бетер аба жарат.

Турар бети-башын да жакшылап жуубайт, бир оңбогур аны коркутуп: «Көп жуунсаң момундай болуп каласың» – деп кишинин баш сөөгүнүн (черептин) сүрөтүн көрсөтүп коюптур. Ошондон улам ал суудан желмогуздай коркуп калган.

Сууракан апанын запасы азая баштаганда, курсагын тойгузуш үчүн Эркин менен Турар жакын жерде жашаган таэнесиникине жөнөшөт. Таэнеси балдарды кучак жайып тосуп, тойгузуп, сууга түшүрүп, тырмактарын алып, кийим-кечектеринин кеткен жерлерин жамап-жазгап, батинкесине өйкөлгөн бутун бака жалбырак менен таңып, нанпанын, май-сайын колдоруна карматып жөнөтөт. Анда алар бир топ байып калгансышат.

Түн киргенде кичинекей балдар бөлмөнүн бир бурчуна ыкталышып жата кетишет. Бирок корккондорунан далайга чейин уктай алышпайт. Кичинекей Турар эжеси Эркинден апасы жөнүндө сурай берет:

– Апам жөнүндө айтып берсең, эжеке. Апам кандай эле?

– Апам чап жаак, мурду кырдач, кызыл жүздүү, токтоо, боорукер, акылдуу болчу. Күлдүрүп сүйлөчү.

– Мурду кырдач деген кандай болот?

– Мындай жалпак эмес. Мурдунун үстү сызгыч менен сызып койгондой.

– Чап жаак дегенчи?

– Мындай, бети тегерек, анан болтогой эмес, сүйрүрөөк.

– Токтоо дегенчи?

– Токтоо дегенби?

– И-и-и.

– Мындай, урушчаак эмес деген да. Биз канчалык ачуусун келтирип тентектик кылсак да бизге үнүн катуу чыгарып урушчу эмес.

– Эжеке, апам жаш беле?

– Ооба.

– Сулуу беле?

– Ооба, сулуу болчу.

– Чыракты өчүрбөчү, эжеке. Коркуп жатам, – деп калчылдайт.

– Өчүрбөйм. Коркпо. Жаныңда мен жатпайынбы. Аңгыча шамал зуулдап, жаан терезеге чаба жаап, айнекти ургулаганда алардын жүрөктөрү ого бетер дүкүлдөп катуураак сого баштайт.

– Апам бар болсо экөөбүздү караңгы тамга жалгыз калтырбайт эле ээ, эжеке?

– И-и-и.

– Эжеке, жаанда, караңгыда апам тиякта кантип коркпой жалгыз жатат?

– Укта, уктай гой.

– Ыйлагым келип жатат, эжеке, – деп Турар эчкирип ыйлап жиберди. Эркин кошо шолоктойт. Экөө кучакташып алып далайга чейин ыйлап жатып уктап калышат. Эртеси эртең менен аларды ойготуп, тамак берип мектепке жөнөткөн киши жок болчу.

Тамыбызда батирде турган мугалим Агзам кээде алардын тетраддарын карап чыгып айтып, көрсөтүп түшүндүрүп берет.

Оюнкараак Турар «экилерин» Агзам агайынан жашырып, тапшырма берген жок деп калпты шы-

пыртып, балдар менен ойноп жүрүп караңгы киргенде келет. Дайыма апасын эстеп, аны ар кимге окшоштуруп азыр эле кирип келчүдөй сезет. Энесине болгон кусалыгынан кийин, анын төмөнкү саптары жаралат:

*Мээримине суусаганда апанын,
Жытын искеп жамынамын чапанын...*

Күндөр өтүп жатты...

Аракты алгачкы жолу татканы

Мурда таэнесиникине Турар дайыма эжекеси Эркин менен бирге барчу. Бул жолу кандайдыр бир себеп менен Эркин баралбай калып, өзү жалгыз кетти. Таэнеси аны жайдары тосуп алды да, Эркин эмнеге келбей калганын сурады. Анан Турарга оокат берип жатып:

– Сени келдиби деп коңшунун уулу Ракым эртеден бери эки жолу келип кетти, – деди.

Ракым Турар менен жашташ. Экөө ынтымактуу. Көйнөгүнүн топчуларын да ошол Ракымга уттуруп жиберген.

Бул жолу экөө жолугушуп, бир нерсе сатып алуу үчүн ээрчишип дүкөндү карай жөнөштү.

Кайсы бир майрам болуп жаткан эле. Дүкөндүн айланасында эл көп. Ичип алышкан эргулдар күүлөшүп, ар кайсы жерден ыр, күлкү угулат.

Адегенде кимиси айтканы белгисиз, бирок «Жаман адат жугуштуу» дегендей балдар ачуунун даамын татып көргүлөрү келди. Дүкөнгө эмне алганы келгенин да унутуп калышты. Чөнтөк-баштарын аңтарып жатып, бир аз акча чогултушту. Бирок дүкөнчү урушат го деп чочулап, ыңтайсыздана тапкандарын сатуучуга сунуп, арак берүүсүн суранышты. Ал балдардын кичинекей экенине карабай (алар

4-класста окушчу) аларды уяткарып койгондун ордуна айткан «товарын» (аракты) колдоруна кармата салды. (Акчалары арактын баасына жеткен окшойт.) Бир чакушка аракты коюндарына ката, элеңдеп эки жагын карана үйдү карай жөнөштү.

– Эми муну кантип ичебиз? – деп сурады Ракым.

– Чоң кишилерче, – деп койду Турар.

– Ал кандай?

– Арак ичкен кишилер туздан жалап коюшат. Сен үйүнө барып кичине чыны, биртике туз алып кел. Эч кимге көргөзбө.

– Жарайт, – деп үйүнө чуркап барып, Турардын «тапшырмасын» дароо аткарып кайра келди да:

– Каерге барып ичебиз? – деп сурады.

– Сарайга. Азыр анын ичи бош. Анын үстүнө бизди ал жерден эч ким көрбөйт, – деп сунуштады Турар.

Сарайдын ичине жайланышып, жаңыдан эле бөтөлкөнү ачып жатышканда, жанынан өзүлөрү курактуу эки кыз өтүп баратканын көрүп, балдардын бирөө:

– Келгиле, арак ичесиңерби, кыздар? – деп сурады.

– Ооба сага, чоң апама айтам, – деди алардын бирөө.

– Айтсаң көрөсүң, – деп Турар ага муштумун көрсөтүп койду.

Кыздар эбелектей болуп, безип жөнөштү.

Балдар арактан куюп ичип, туздан чымчып ооздоруна салып коюп олтурушту. Бир аздан соң алар темтеңдеп ордуларынан тура албай, жыгылып жатып калышты.

Ал кезде таэне балдарды издебеген жери калбай чарчап, чочулай да баштады.

Алиги кыздардын бирөө айгак болуп:

– Чоң апа! Аларың сарайга жашынып алып, арак ичип жатышат, – деди.

– Эмне дейт?! Тантырабачы, – деп чочуп кетти ал. Анан сөзүн уланта, ошо кичинекей балдар кантип арак ичсин, – деп кыздын сөзүнө ишенбей сарайды көздөй басты.

– Чын эле, чоң апа, – деп кыз өз сөзүн бекемдей, кемпирге жанаша басып, сөзүн уланта: – Жана Жамал экөөбүз силердин сарайыңардын жанынан өтүп баратсак: «Келгиле, кыздар, арак ичесиңерби?» – дешти. Чоң апама айтам десем, Турар мага муштумун көргөздү. Анан биз коркуп качып кеттик, – деп шакылдап баратты. Алар сарайга жакындаганда кыз артын карай качып жөнөдү.

Таэне уккан кулагына ишенбей келатты эле, эми сарайдын каалгасын ачаары менен көргөн көзүнө ишенбеди. Эки кичинекей бала эки жерде эс-учун билбей мас болуп, кусуп жатышат. Кебетелери кеткен.

Ошентсе да балдарды аман-эсен көргөнүнө жүрөгү ылдыйлай:

– Чоң кишилердей болуп арак ичкениңерден айланайын, – деп алардын оозу-баштарын аарчып жүрөт.

* * *

Кичинекей сиңдим менен Турар экөөнүн кыйналып жүргөнүн билсем да колума ала албадым. Өзүбүз жашаялмет болуп, боорубузду көтөрө элекпиз. Анын үстүнө жолдошумдун ата-энеси, анын үч бир тууганы, менин ата-энем, бала-бакыралары менен баары биздин колубузду карашат.

Ошентип, кайыштай чоюлуп кыйналып жүргөнүбүзгө карабай төртүнчү классты бүткөндөн кийин Турарды колума алып алдым. Ал шаардагы кыргыз мектебинде окуп калды.

Бир жолдошу атама жолугуп:

- Коке! Бу уулуң Турар көрүнбөй калды го.
- Бишкекте, окуп жатат.

- Деги кандай жүрөт?
 - Анын жолу болсун. Тентек. Сабагынан да жакшы окубаса керек.
 - О, анда ал мени тарткан турбайбы. Мени тартса бир киши болот, – деп коёт.
- Көрсө, ал өзү колхоздо музоо кайтарчу экен.

* * *

Жайлоонун кеңдигинде өскөн Турар шаарда өзүн капаста камалган таранчыдай сезээр эле. Отурса-турса да ой-санаасы бүт бойдон кичинекей бир туугандарында болгону, аларды жанындай жакшы көргөнү бул саптарынан көрүнөт:

*Азыр мен алыстамын, ыраактамын,
Апамдар жаккан чыгаар чырактарын.
Кучактап баарыңарды өпкүм келет
Кулундарым,
бөжөктөрүм,
ынактарым.*

(«Алыстамын»)

Жайкы каникулду чыдамсыздык менен күтөт. Ал башталаары менен базарлыгын түйүнчөгүнө түйүп алып, Суусамырды карай зымырайт. Бараары менен кийинки энесинен төрөлгөн тогуз иникарындаштарын басып жыгылат. Жогоруда айтканымдай алар менен жатындаштардан да жакын эле. Ошондон улам алардын энеси да балдары тентектик кылганда: «Сениби! Шашпа! Карап тур! Байкең келгенде айтып өлтүртөм!» – деп «өкүмдүн» чыгарылышын, анын аткарылышын Турар келгенге калтырат.

Балага жакын Турар аларга өмөчөгүн үзүп, жылуу-жумшак мамиле кылып, алардын ичи-койнуна кирет. Алар да байкесин ата-энесинен жакыныраак көрүшчү.

Тооктун жөжөлөрүндөй...

Бир окуяны Турсун апа айтып берди эле. (Ал киши атамдар менен жайлоодо дайыма бирге болушчу.)

...Бир күнү Турар бир нерсеге таарынып шаарга кетем деп, кол чемоданын алып жөнөй баштаса ини-карындаштарынын баары: «Биз да сени менен кошо кетebиз» – деп ээрчип жөнөшөт тооктун жөжөлөрүндөй болуп. Эң кичинекейинин башы чөптөн көрүнбөйт. Апасы Казыке аркаларынан чуркай: «Токтогула, токтогула!» – деп кыйкырса, кылчайып да коюшпайт. Анан ал жетип, Турарды мойнунан кучактап, өпкүлөп, жалынып-жалбарып жатып таарынычын жазып кайра үйүнө апкелет. Кичинекейлери да көз жашын сүртүп алып, кошо кайтышат. Бөбөктөрүнүн байкесин өз апасынан да жакшы көргөндөрүнө ичим ысып, көзүмө жаш алгам деди эле, бейиши болгур.

Күйөө бала болгусу келбей...

Жайлоого барып келгенде беттери тамылжып, кийимдерине чейин кымыз жыттанып, көңүлү көтөрүңкү келет. Бою өсүп, күчкө толо баштаганы да байкалат. Бир жылы келгенинде кабагы салыңкы көрүнгөнүнөн улам:

– Кандай, атамдар жакшы жатышабы? Балачакалары аманбы? Тынччылыкпы? – деп сурадым, акыркы суроо толугураак жооп алгым келип.

– Жакшы эле. Тынччылык, – деди. Бир аз ойлонуп туруп, ушу Нураалы деген киши жаныма жаман батып жүрөт. Ээн жерде жолукса... өлтүр-сөмбү деп да ойлойм, – деп ачууланды.

– Ой, айланайын, ал кайсы Нураалы, жанагы эле кой кайтарып, жайлоого атамдар менен бирге чыгып жүргөн эле Нураалыбы?

– Ооба, ошол.

– Ал эмне деп сенин жаныңа батырат?

– Дайыма эле элдин көзүнчө «күйөө бала, күйөө бала» деп уялтып, жанымды күйгүзөт. Анан андан ары: «Кызымды качан аласың?» – деп ачуума тийип, теримден чыгарат да жүрөт.

– Ошол элеби? Анда сен эмне деп жооп берип жүрөсүң? – деп күлүмсүрөдүм.

– Унчукпайм. Уялып эшикке чыга качам. Ичимден өлгөнчө жаман көрөм. Караанын алыстан көргөндө эле ичимден сөгөм.

– А сен андай кылба. Мен сага айтып берейин.

– И-и?

– Кымызга кызыган кишилер, бирдемелерди айтып тамаша кылгылары келет да. Ал сенин чычалаарыңды билип, бир чети эркелетип ошентип айтып атат. Болбосо эмне кыздарынан кутула албай жүрүптүрбү. Андан көрөкчө сен эми жайлоого барганыңда мындай кыл.

– И-и?

– Ал адетинче баягыдай эле сени тамашалап кирет. Сен анын сөздөрүнө чычалаба, «күйөө бала болосуңбу?» десе «болом» де. «Кызымды качан аласың?» – десе: «Качан болсо деле мейли» – де. «Экөөнү тең аласыңбы?» – десе: «Мейли» – де. Болду кутуласың да каласың. Андан кийин ал сага такыр унчукпай калат.

Кийинки жылы ал жайлоодон көңүлдүү келип:

– Эжеке, сенин айткандарыңды айтсам эле Нураалы мага такыр унчукпай калды.

Сен ушу жерде туруп эле анын унчукпай калаарын кантип билдиң? – деп жылмайды балалыгынан.

* * *

Жогорку класстарда окуп калган кезинде Турар айылдагы чоңураак ини-карындаштарын шаарга алып келип окутсам деп ойлоп жүрүптүр. Ал жөнүндө бир күнү:

– Эжеке, Эркебүбү, Кудайберген, Гүлжан үчөөнү шаарга алып келип, мектеп-интернатка өткөрсөм деп жүрөм. Сиз кандай дейсиз? – деп сурады.

– Айылдагы мектепте эле окуй беришпейби, – дедим.

– Эжеке, ал менин өз башымдан өтпөдүбү. Атамдар айылда турса бир жөн. Ата-энелери мал менен ары-бери көчүп жүрүшкөн малчылардын мектептеги балдары кароосуз болуп, ар кимдин колун карап, кор болуп калышат экен. Аларды бул жерге окутсам – деди оюн уланта, жатаканада жатышат, маалы менен тамак ичишет, тарбиячы-мугалымдер такай карап турушат. Өзүбүздүн көз салып турганыбызга да жакшы. Атам, апамдардын көңүлү да тынч болот, – деди.

Турардын жүйөлүү сөздөрүн угуп олтуруп, ага акыл кирип келатканына кубана:

– Мейлиң, – дедим анын оюн туура көрүп.

Көп өтпөй Турар ини-карындаштарын алып келип, мектеп-интернатка өткөрдү. Бир күнү айылдаштардын бирөө сурап калат атамдан.

– Коке, бу Эркебүбү деген кызың кайда окуйт?

– Бишкекте интернатта.

– Кудайберген уулуңчу?

– Ал дагы ошол жерде.

– Гүлжан деген кичүү кызың да ошо жактабы?

– Ооба.

– Эми анча болду, Коке, байбиченди деле интернатка өткөрүп жиберсеңчи – дейт.

Атам оозун таптап жолдошуна жооп кайтарайын дегенче, алиги киши:

– Тамашалаганыма таарынба. Бактылуу экенсиң, Коке. Өзүң малдын артынан көчүп-конуп жүргөнүң менен балдарыңдын баарын шаарга окутуп, акылдуулук кылыптырсың. Аларга улуу кызың Уулча менен Турар экөө көз салып турушат го. Болбосо кичинекей балдар ата-энелеринен бөлөк туруп, шаарга чыдай алышмак эмес, – деди.

Алардын интернатта окугандарына акча төлөп туруу, жок-житиктерине каралашкан менин мойнума түшкөн кошумча жүк болду.

Университеттин босогосун аттаганы

Орто мектепти бүткөндөн кийин аны ыр дүйнөсүнө ыктап жүргөнүн эске алып, Улуттук университеттин филология факультетине кирүүгө сунуш кылдым. Анын үстүнө өзүм да ошол факультетте иштеп жүргөнүмдөн токтоло элек баланын окуусуна көз салып турганым да ыңгайлуу эле.

Университетке өтүү үчүн балдар дилбаян жазып жатышат. Мен кыйпычыктап экзамен алып жаткан профессор Токтосун Акматовго кайрылдым: «Турарга көз-кырыңды салып көрчү, бир нерсе жазып жатабы же тим эле олтурабы».

Бир аздан кийин келип: «Эже, кабатыр болбоңуз. Иниңиз кара сөз менен эмес ыр менен жазып жатат», – деп таң калтырды.

Ого бетер чочулай баштадым. Бирок бекер эле чочулаптырмын. Турардын ыр менен жазган дилбаяны «эң мыкты» деген баага татып, өтүп кетти. Сөз дөөлөтүн багууга багыттап, ошондо мен абдан туура кылган экенмин.

Студенттик кездеринен...

Бала-чакабыз менен жашап турган батирибиз өзүбүзгө тар болгонуна карабай бир бөлмөбүздү Турарга бошотуп бердик.

Ал күндүз университетте окууда, түнкүсүн бөлмөсүндө ыр жазып олтуруп кээде таң атырат. Ошо кезде бир газетада мындай деп жазылганы эсимде: «Түн ичи. Караңгы. Жарыктарын өчүрүп, эл эчак жаткан кез. Бир гана терезенин жарыгы өчпөйт. Ал бөлмөдө акын Турар ыр токуп олтурат...»

Турардын бөлмөсүнө биз дагы, биздин балдарыбыз да бейчеки баш бакчу эмеспиз. Турардын жолдоштору гана келип, чыгармачылык менен алек болушчу. Акын Жоробек Султаналиев көп келчү. Рамис Рыскулов, обончулар Калыйбек Тагаев, Мукан Рыскулбеков, Үсөн Сыдыков, Асанкалый Керимбаев, Марат Акматов, Сардарбек Жумалиев, Э. Ибраимов, Шеркул Дүйшөналиев, Түгөлбай Казак, Сүймөнкул Чокморов дагы башкалар.

Чоңоюп калган балдар тияк-биякка баргылары келет. Теңтуш кыздарынын төрөлгөн күнү болот дегендей. Анан белек-бечкек алганга студенттердин чөнтөгүндө дайыма эле тыйын кайда. Ошондуктан биздин үйдөгү буюм-тайымдардын ыктууларын ороп-чулгап алып жөнөшчү экен.

Бир жолу чоң стол жапкычка көздөрү түшөт.

– Кымбат буюм көрүнөт. Эжем урушуп жүрбөсүн, – дейт Турардын жолдошу Сызбек.

– Урушпайт. Урушмак тургай билбей да калат, – дейт Турар.

– О, койчу. Үйүндөгү буюмдун жоголуп кеткенин кантип эле билбесин.

– Чочулаба. Билбейт. Үйдөн көрүнбөй калган буюмун дачада болсо керек деп жүрө берет, – дейт Турар. Ошентип стол жапкычты ороп алып «кайфовать» эткени кетишиптир.

Кийин Турар аларды кошул-ташыл кылып айтып күлдүрчү.

Чынында эле үйдөгү буюм-тайымдардын бирер-жарымдары жоголуп кеткенин баамдачу деле эмес экенмин.

Бир күнү Турар Сызбек деген жолдошун айылга барып атамдан акча алып кел, – деп жумшайт.

– О, койчу Туке, жакында эле барып алып келбедим беле? – десе Турар:

– Ал түгөнүп калбадыбы.

– Эми барып эле Турар акча берсин дейт деп «балп» эттирсем, олдоксонураак болуп калат го.

– Сен антпе да.

– Анан кандай кылайын?

– Силерге жардам берейин деп келдим – деп баарарың менен эле бирдеме-сирдемелерин кармалашып кир. Анан чайга олтурганда эле мени көкөлөтө мактай башта. Ошентип аябай жибитип туруп, анан барып акча жөнүндө кеп сал, – деп үйрөтөт.

– Сен айткандай кылдым, – дейт Сыззбек кайра келгенинде. Анан жаңыдан эле сени мактай баштаганымда атам сөзүмдү бөлүп: «Ой, сен улам комдонуп коюп кайдагы жокту айтып, башты оорутпай туурасын айтчы, канча акча берип жебирсин деди, – деп сүйлөтпөй койду десе, экөө тең аябай күлүштү.

Ошентип атам «элчинин» эсин оодарып туруп, айткан акчасын берип жөнөтүптүр, – деп Турар кийин бул окуяны көбүртүп-жабыртып айтып калчу.

Дачада

Чыгармачыл адамдар жаратылышка жанаша жүргөндө үзүрлүү эмгектенишет окшобойбу.

Ошондон улам Жазуучулар союзунун чыгарма жаратылуучу өнөрканасы да тоонун түбүндө, буркан-шаркан түшкөн дарыянын боюна салынган чыгаар.

Буйрук болуп, биздин ошол жерге жакын суунун боюна салынган дачабызды Турар «өз үйүм, өлөң төшөгүм» дегендей ырахаттанып пайдаланчу. Анын үстүнө дачабыз да атайлап эле чыгарма жаратыш үчүн жаралгандай: суунун жээгинде мыктылап салынган эки кабат там. (Балкону менен.) Суунун үстүндө болсо кооздоп салынган чарпая. Анын айланасындагы гүлдөрдүн аңкыган жыты, түркүн куштардын сайраганы, шак ийилип турган мөмө бактар адамдын көңүлүн көкөлөтөт.

Ал жерге барган сайын бизди каалгалардагы (салаңдаган сансыз) кулпулар тосуп алышат. (Алар азыркы кездеги элдин бир бөлүгүнүн аң-сезиминин көрүнүшү десем туура болоор.) Кулпуларды ачыш үчүн Осмонаалы ачкыч салган баштыгындагыларды төгүп, додо болгондордун арасынан улам бирден алып ачканча: – Ушу каргыш тийген уурулар болбосо ушунча кулпунун эмне кереги бар эле, – деп кобурай берет. Аңгыча жаныбыздан өтүп бараткан дачанын кароолчусунан сурап калды: – Деги айылыңарда уурулук кылбаган бир киши барбы? – деп. Анда ал сырдуу гана жылмайды «жок» дегенсип.

Мунун баарын көрүп, угуп олтурган Турар ойлонуп калды.

Кийинки жолу барганыбызда: – Эжеке, мен ушу кулпулар жөнүндө ыр жаздым, окуп көрөсүзбү? – деди.

– О, койчу. Кулпулар жөнүндө эмне деген ыр болмок эле. Деги эле кулпу жөнүндө бирөө ыр жазыптыр деп эч качан уккан эмесмин – дедим.

– Ошондо да окуп көрсөңүз, – деп мага сунду. Ошол ырдын кыскартылганы бул эле:

*Кулпунун орду турат ар бир тамда,
Кулпусуз эшик барбы чанда-чанда.
Жаңылбайм сыртта жүргөн ар адамдын
Шаңгырап, ачкычтары такай жанда.*

*Ондогон жылдар өтсө, айлар батып,
Бирөөлөр болочокто бара жатып.
Аңгектен даты чыккан кулпуну таап,
«Эмне?» – деп аң-таң калаар башы катып.*

*...Унутабыз кулпулардын бардык түрүн,
Ачкычтар тешпей калат чөнтөк түбүн.
Ал күндөр акырындап сөзсүз келет,
Бирок да боло койбойт эртең, бүгүн.*

*...Замандаш ошол күндү биз көрбөсөк,
Ишенем жолугаарын балабызга...*

Окуп көрүп:

– Оо, муну келечекке поэтикалык терең ой жүгүртүү десек болчудай экен, – деп күлүп ырын кайра бердим да: «Ай, ага чейин көп бар го», – деп кошумчалап койдум.

Ишке киришээринде ага бир топ күнгө чейин илхам келбей калат. Андай күндөрдө улам эле:

– Эжеке, чай койчу, – дей берет. Кээде ичип бүтөөрүбүз менен мен огороддо иштейин деп жаңы эле жетсем: «Эжеке, чай ичпейлиби?» деген үнү угулат.

– Ой, азыр эле ичпедик беле. Огороддун чөбү өсүп кетиптир. Ошону жулайын дедим эле десем ал тамашага чаптырып: тамыры топуракка илинип турган чөптөр кайда качмак эле. Андан көрөкчө самоордун буркураган түтүнүнүн жытына рахаттаналычы дейт. «Илхам келбей жатат» – деп кошумчалайт.

Туке, дунгандардын белгилүү окумуштуусу Мухаммед Сушанлодон бир тамашаны уктум эле, ошону укчу.

– И-и, эмне деди эле?

– Дачада, асмандаган алманын кылда башында жыгылып кетпегей элем деп калтырап-титиреп алма терип жүрсөм, аялым жерде туруп чакырат. Араңдан зорго эптеп түшүп келип: «Эмне?» – десем: «Чай кой», – дейт деп тамаша кылды эле десем жылмайып койду жылуу гана.

Ошентип бир топ күн өтөт. Андан кийин күндөптүндөп иштей баштаганда, чакырып чайга келтире албайсың. Анын калеми жаратылыштын эч ким байкабаган керемет көрүнүштөрүн көз алдыңа таратат. Жаздын алды менен дачага айдоолорду ара-лап баратканыбызда:

*Айдоолор азыр элестетет,
Ачыткы кошкон камырды –*

деген классикалык саптарды чийип койду.

*Жылт этип алгачкы чыйырчык
Жыт барбы айдоонун жытындай.
Жаз азыр турумсуз, кубатсыз,
Ак чыйбыл козунун бутундай –*

дегени теңдеши жок, керемет салыштыруу го!

Балкондон тоо тарапты карап туруп, карлар эрип,
анын карала-торала болгон боорлору жөнүндө:

*Айлана аңкап-чаңкап жазды күттү,
Алыстан кайтып келди куштун асты.
Ала-Тоо эне сымал боюнда бар,
Аз-аздан ак маңдайын сепкил басты.*

Бул эзелтен берки көрүнүштү энеге салыштырып,
эч качан эч ким жазган эмес чыгаар. Балкондор-
дон айланага көз чаптырып, кыялданып олтуруп,
көзгө илинбеген керемет көрүнүштөрдү илип алат.

*Жазгы жел бир бетти да кур калтырбай,
Безилдеп бирден-бирден өөп чыкты.*

Түнү менен жааган жамгыр айлананы тазартып
кеткенин баамдап:

*Билинбестен жаздын жааны келиптир,
Бир заматта учкан чаңдар эриптир.
Унчукпастан теребелди жашартып,
Унчукпастан кайра кете бериптир –*

деп жазып бул көрүнүштү айрым адамдардын иш-
аракетине салыштырып:

*Жашообузда жазгы жаандай изи бар,
Жалпы журтта ошондой көп киши бар.
Жасаганы жалаң гана жакшылык
Жалаң гана адал менен иши бар –*

деп жазды канааттана.

Жел жүрбөй калганда биз «үп» эткен жел жок деп эле коёбуз. Андай көрүнүштү Турар мындай сүрөттөдү:

*Жел бүгүн кайда гана барганы жок,
Желпилдеп ойноп келди арманы жок.
Энтигип жалбыракка жатып калды,
Эмгектеп турганга да дарманы жок.*

Күүгүм кирип келатканда айрым гүлдөр үлпүлдөп «бекинип» алып жатканын баамдап:

*Күцүм каптайт көшөгөсүн түшүрүп,
Гүл црцүлөйт түн кирээрин түшүнүп –*

деп жазды.

Аңгыча «жайдын күнү жаш баланын мүнөзүндөй» болуп бир пастын ичинде алай-дүлөй жамгыр жаап, бороон-чапкын башталып, гүлдөрдү жулуп кетчүдөй дирилдетип, чагылгандын чарт-чурт эткенин карап туруп:

*Такыр коркпойт кызыл гүл
Жамгыр чертсе топурап.
Уучтап алган тамыры,
Бир чеңгелден топурак –*

деп жазып, ары жагына бир гүлдүн сабагы сынып калганына боору ооруп:

*Жөө туман капчыгайды камап кетти,
Капыстан добул тоону сабап кетти.
Шыңга бой кызыл гүлгө добул тийип,
Шылк этип жерди көздөй канап кетти.*

*Чайыттай ачык күндү чөйрө самап,
Чагылган көктүн бетин жүрөт жамап.
Кыянат мөндүр тийип сабагына,
Кызыл гүл ошол бойдон жатат канап –*

деп кейиштүү чийип койду.

*Күн күркүрөп дене кошо «дүр!» этип,
Жүрүп кетти көктүн бетин жиретип.
Жамгыр чыккан тешиктерди чагылган
Жамап жүрөт жалын менен ширетип –*
деген классикалык саптарды кошту.

Ошо жылы дача тарапта ала-була канаттуу куштар пайда болду. Кыймылдары тез, өзүлөрү «ачуулуу». Бири-бири менен же башка канаттуулар менен (өзүлөрү сыяктуу) урушканда аябагандай өжөрлүү келет экен. Алар пайда болгону илгерки «биздин» кара чыйырчыктар көрүнбөй калды (чамасы келгиндерге туруштук бере алышпады окшойт).

Ала канаттуу куштар соргок да болот экен – алчалар дүмбүл боло баштагандан тартып лапылдата сугунуп, мөмөлөрдүн берекесин кетирип жатканын карап туруп Турар: – Бул куштардын сайраганынан аймаганы көбүрөөк экен, – деп күлдү.

Анын бул сөздөрү бүгүнкү алдым-жуттум атка минерлерди таш менен ургандай сезилет.

Канаттуулардын да жашоосуна көңүл буруп:

*Жүңү чыккан тебетейдей самтырап,
Жүгүнүшөт бутактагы уялар –*

деп жазды уядагы балапандардын канаттары жетилип, уядан учуп чыгып жатканын баамдап:

*Балапандар чыгып келет жайнаган,
Баарысын тең турмуш күтөт кайнаган.
Кай бирөөсү карга болуп каркылдап,
Кай биринен булбул чыгат сайраган –*

деп жазып: «Адамдарданчы?» – деп бир топко чейин ойлонуп олтуруп калды. Жаныбарлардын жашоосуна жардам берген нерселердин бардыгына жан тартаар эле – мейли ал көкөлөгөн даракпы, же жепирейген караганбы, же кокотикенекпи. Бир түп карагандын арасына корголоп уя салган канаттууларды көрүп, мына бу классикалык саптарды жаратты:

*Сүйгүнчүк көрүнүштү көзүм чалып,
Айласыз токтой калдым аң-таң калып.
Тизилтип тикенектин арасына,
Алышкан айрым куштар уя салып.
...Тирүцөгө бешик болуп берген үчүн,
Тизелеп, тикенди да назик өбөм.*

(«Тикенек-бешик»)

Акын жан-жаныбарлардын бардыгына жан тартат, боору ооруйт.

Ал иштеп олтурганда коңшулардыкында мейман күтүшүп, дасторкондун үстүндө чүйгүн тамакаш додо болуп үйүлүп, олтургандар бака-шака. Ити болсо босогодон башын салып, тили салаңдап, шилекейи агып, оокаттан көзү өтүп, куйругун үмүт менен булгалактайт. Аңгыча кожоюн «чык» деп кыйкырып, итин бир нерсе менен коюп калганын көрүп:

*Кожоюн мейман күтпөй кетсин куруп,
«Жогол!» – деп кепич менен далдап уруп.
«Каң!» – этип дөбөт тышка ыргып чыкты,
Калгандай тамагына жилик туруп –*

деп жазды. Аны уланта:

*Оокатка жалдыраган иттин көзүн
Кай бирде кезиктирем адамда да –*

деп кошумчалап, каңырыгы түтөдү.

Турардын баамдагычтыгында чек жок эле. Мисалы, ал балдардын кийим-кечеги жуулуп, жипке жайылып турганын көрүп:

*Шибегедей
Күндүн нуру тепчилип,
Шимип жатат
Жайган кирдин нымдарын –*

деп жазганына таң калдым.

Жаан жаап жатканда чигинен жаткан чүкөнү байкай калып:

Чөйчөккө окшоп
 Чүкө жатат чигинен,
 Жамгыр ага
 Куюлууда тигинен.
 Чиктеги суу
 Тартат жаанды жибинен – деп жазды.

Турардын сөз тапкычтыгы мага балапан басып жаткан тоокту элестетет: жумурткадан балапан чыгаарда ал жаңылбастан туруп, анын тумшугунун тушун чеккениндей.

Турар ченемсиз мекенчил эле

Ошо жылы ал Ата Мекен жөнүндө бир топ ырларды жазды. Алардын кээ бирөөлөрү бул:

КЫЗЫЛ АЛМА

...Айталбайм кубанычымдын миңден бирин,
 Мекенден келген нерсе таттуу, ширин.
 Унутулбас ыйык жер бар «Мекен» аттуу,
 Ал жерден таш келсе да ширин, таттуу.

МЕКЕНГЕ

Текей тергем, согон үзгөм аскаңдан,
 Мен сендикмин, түшкөн жокмун асмандан.
 Кээде ушунчалык ыйык көрүп кетем да,
 Уяламын таман менен баскандан.

Бактылуулумун жүрөк сен деп сүйгөнгө,
 Бактылуумун жүрөк сен деп күйгөнгө.
 Чочуп кетем, ооруксунат деймин го
 Бир жериңе чыпалагым тийгенде...

ТУУГАН ЖЕР

*Тууган жер көп орондум тулаңыңа,
Канганмын кашка мөлтүр булагыңа.
Сүйүмдү билдирсем деп уяламын,
Шыбырап айткандан да кулагыңа...*

*Сен үчүн далы тосуп залкар жүккө,
Бастырып моюн-башты сакал түккө,
Өзүңдү көрүш үчүн алыс жактан,
Өмүрдү берээр элем көрүндүккө...*

*Кубанам күчкө келип толгонуңа,
Кубанам эмгегинди соргонума.
Сандаган энелердин арасынан,
Толкундайм сенин уулуң болгонума.*

АК ДАСТОРКОН

*Ала-Тоом,
Бйык жерсиң табылбаган,
Ак чокуң
Күнгө тийип жалындаган.
Эзелтен
Ак дасторкон, мейманкана.
Эшиги
Эч убакта жабылбаган.
Айкөл го,
Терезеси, эшиги жок.
Кулпу эмес,
Кулпу орноптур тешиги жок.
Кыргызым,
Кандай алда болоор эле,
Болбогондо
Мындай бейпил бешиги жок.*

*Ала-Тоом
Тебеленген,
Багынбаган!*

Ала-Тоом
 Жараланган,
 Жалынбаган.
 Эшиги –
 Дарбазаны билген эмес,
 Эч качан
 Ага кулпу салынбаган!

АПТЫГУУ

Толгоосу чыгарманын
 барат артып,
 Түнөрүп,
 Уйку көрбөй
 түйшүк тартып.
 Сүрдөйсүң
 Ата Журтту ырдаарыңда
 Сүрөттөй албачудай
 сенден артык.

Ала-Тоо
 Кубанчың да, жыргалың да,
 Элеси жүрөгүңдүн кылдарында.
 Алгач ирет көргөндөй океанды
 Аптыгам
 Ата Журтту ырдаарымда.

Алыскы,
 Океанда жүрсөм дагы,
 Ай чыгат
 Ала-Тоонун чокусунан.

МЕКЕН ЖҮГҮ

Ойнопмун бала чакта ойлобой түк,
 Түшүнгөн учуруңда болосуң шүк.
 Көбүрөөк билген сайын, көргөн сайын,
 Көбөйүп бара жатат жондогу жүк.

*...Кайсы бир кур каткырган карды токтор,
Кайкалап желип жүргөн качкын, шоктор.
Чыныгы бечаралар, бактысыздар
Жонунда тууган элдин жүгү жоктор.*

*Эгерде Ата Журтум туура тапсаң
Каржалбас эмгегимден сага жаксам.
Ишенсең, уят кылбайт деп ойлосоң,
Ийиниме улам албан милдет таксаң.*

Бул жерде мен Турардын (өз учурунда) шаардын сыртындагы өнөрканасында жазган кээ бир ырларына бир аз серп салып өттүм.

Ошо жылы Турар жайды-жайлата бир таксистти жалдап койду. Ал күн алыс кымыз, анан бээнин сүтүн алып келет. Чаначтагы кымыз азайып баратканда бээнин сүтүнөн кошуп, аябай чайкап, күндүз көлөкө жерге коюп, түнкүсүн үстүнө бирдеме жаап жылуулап аябай бапестейт.

Ошентип жайды-жайлата келген-кеткендерге, коңшу-колондорго чейин кымыз ичирди.

Жайдары күндөр өтүп жатканда, күндөрдүн биринде дачага шаардан Турардын аялы келди. Ал даамдуу оокаттарды жасаганга уста болгондуктан чүйгүн тамактарды жасай баштады. Кээде «казан-аяк да кагышат» дегендей бирдемеден улам экөө чыртылдаша кетти. Андай учурларды дароо басчу Турар унчукпастан аялына куш тилиндей кагаз сунду. Аялы аны карап чыкты да, анан мага берди жылмая. Анда мындай деп жазылыптыр:

*Алыс жүрсө издешимей,
Бири-бирин «сиз» дешмей.
Жакын жүрсө тебишмей,
Жаман сөздөн себишмей.*

Баарыбыз күлдүк. Бир жолу байкабастан Турарды таарынтып алдым. Ал мындай болду: мөмөлөр

казанбак болуп бышып, жайнап жерге түшүп жаткан кези эле.

«Эжеке, өрүк жебейлиби?» – деп калды Турар өзү бышып түшүп жаткан өрүктүн түбүндө иштеп олтуруп.

– Алдагы жерге түшкөндөрүнөн алып жей бербейсиңби? – деп койдум эч кандай жаман оюм жок эле.

Турар ошого тырчып калыптыр: – Мени жетим баладай кылып «жерге түшкөндөрүн же» деп айтты, – деп. Жездеси экөөлөп жатып араңдан зорго анын таарынычын жаздык. Кааласаң бактын башына чыгып, кылда учундагылардан алып же. Жерге абдан бышкандары түшөт. Өзүбүз деле ошолорду терип жейбиз. Бакка чыга албайбыз. Күбүсөң баары бир эле жерге түшөт – деп түшүндүргөнүбүздөн кийин барып, анан таарынычы жазылды.

Сөздүн да маданияты болот дечи.

Бир тууган кишиге да бир нерсе айтаарда абайлап сүйлөш керек экен. Ошол жылы Турар да үзүрлүү эмгектенип, эмгегинин түшүмүнө өзү ыраазы болсо, неберелерибиз да каалашынча ойноп, черлерин жазып, бака-шака түшүп, көңүлдөрү көтөрүлүп...

Ал бир керемет кез эле.

Жазган ырлары басмалардан басылып чыга баштаганда ата-энесине, бир туугандарына өзү каралашып, биздин жүгүбүз да жеңилдей баштады.

Бул жерде Турардын чыгармалары жөнүндө азыноолак сөз болгон соң буга байланыштуу бир окуяны айта кетсем.

Турардын ырларын сынаганым

Бир жолу жазган ырларынын бир тобун мага берди да:

– Эжеке, мына буларды карап чыгып, начарыраак дегендеринди белгилеп койчу, – деди.

Аларды кылдаттык менен карап чыктым да, мага жакпагандарын белгилеп туруп, кайра бердим. Турар аларды окуп алып, аябай күлдү.

– Ой, эмне күлөсүң? Бир нерсеси туура эмес болуп калыптырбы? – десем ал:

– Ушул ырларымды сизден мурда Аалы Токомбаевге бергем. Ал киши карап чыгып, дал эле ушу сиз белгилегендерди китепке кошпой эле кой деп кеңеш берген. Анан сиздин дасыккан редактордой деңгээлиңиз бар экенине кубанып күлүп жатам, – деди. Ушу сизди эле редактор кылып алсам боло турган экен, – деп дагы күлдү.

– Күлбөй коё тур. Мен сенин бир ырың жөнүндө айтайын дедим эле, – дедим.

– Кайсы ыр, эжеке, – деди таң калгансый.

– Мына бул:

*Бймандуусуң, ылаңдуусуң талдоого,
Бйрларымды бугун турам сапырып.
...Кара көсөө аралашкан ырларды,
Карга-кузгун талап-булап жеп кетсин.
Чымчыктарга чар болуучу топондор
Чыгып кетсин чарына...*

(«Бйр элеги»)

Өзүң ушинтип жазасың да, анан кээде китебиңе начар ырларды эмне үчүн кошуп жибересиң – деп тиктедим аны.

– Эми мына бу ырды окуп көрчү, – деп башка бир ырды сунду. Ал ырын «Эне чымчык» деп атаптыр. Окусам:

*Белгилүү го бечаранын шашканы,
Тойгуза албайт алты бирдей ачканы.
Алар эмне «чыйп-чыйп» этип таңдан-кеч,
Билгиси жок «алып келден» башканы.*

Окуп бүтүп Турарды карасам, ал жылмая жашоо деген бала жууркандай эмеспи, эжеке, башыңа тартсаң, бутуң ачылат. Өз үй-бүлөмдү мындай

коёюн тиги жакта ата-энем, алардан башка тогуз бир тууганым оозун ачып, «алып келден» башканы билбей олтурушса, кебек кошпоско арга барбы десе экөөбүз тең күлдүк.

Мындайынча анын ырларын окуган адам рахаттанбай коё албайт. Турардын алоолонгон саптарынан бир аз келтире кетели:

*Жаркырап айлыбыздын теректери,
Жарыктын жерге сайган желектери.*

*Күн тегиз кедейге, байына
Күлмүңдөйт ободо дайыма.*

*Теректер сымбатына менсинишип,
Талдарды такыр койбойт теңсинишип.*

Табийгат айтып бүткүс пейили кенен.

*Карга да бар канаттуунун санында,
Жорток жем жейт жорголордун жанында.*

*Сөздөн артык эч нерсе сыйлай албайт,
Сөздөн катуу эч нерсе кыйнай албайт.*

*Төмөнү бар, өйдөсү бар жашоодо,
Төбөбүзгө түшпөсө экен чагылган.*

*Ааламдагы коркунучтун чордону –
Адамдардын ичиндеги айбандык.*

Таш аркалуу өтөт жолу булактын.

*Кыска менен бороон-чапкын сурданып,
Кыл чокулар дайым турат нурданып.*

*Бирсыз өтөт жыйын,
Бирсыз жашоо кыйын.*

*Бирөө жүрөт уктабай чыр чыгарып,
Бирөө жүрөт уктабай ыр чыгарып.*

*Кылымдар билишет баяндан,
Кыргыздын тоосу бар таянган.*

*Жыргай түшөм өз үйүмдө жүргөндө,
Так төбөмдөн кыргыз күнү тийгенде.*

*Алыскы океанда жүрсөм дагы,
Ай чыгат Ала-Тоонун чокусунан.*

*Табабыз, жоготобуз, адашабыз,
Талпынып мансап, бийлик талашабыз.*

*Өмүрдүн баяны: баш жагы бешикте,
Табытта аягы.*

Отко ысыктын жок кереги.

Меш соруп абаны – айлантат түтүңгө.

*Учсун канатын күчлөгөн балапан,
Сурабасын нан бойтойгон, наристе алакан.*

*Кадам эмес, канат жеткис кең дүйнө,
Кантсе дагы бир нерсеси кем дүйнө.*

Дүкөндөгү тараза – дүкөнчүгө жараша.

*Пенделер иштешкен, «сен» дешкен,
«сиз» дешкен,
Талыкпай бир дагы, таалайын издешкен.*

*Күн токтоп булуттарга эринчээктей,
Күлмүңдөйт андан чыкса келинчектей.*

*Канчалык улуу болбо,
Атактын кулу болбо.*

*Алдуулар алсыздарды кыйнап турат,
Акындын ар бир нерви ыйлап турат.*

*Көздөбөйм «бийик мансап» улуулукту,
Көбүнчө сактап калсак тунуктукту.*

*Тебелешти, тапташты,
Өлөөр замат көкөлөтө макташты.*

*Жалган жолдо түптүз барганча,
Жакшы тура тетир адашкан.*

Эшектин максаты жок жемден башка.

*Тоодой ишти аткаруу – алптардын милдети,
Томуктай ишке мактануу – алсыздыктын илдети.*

*Талпынып жетпесек да бүтүндөйгө,
Тагдырым биз ыраазы күчүмдөйгө.*

*Үн салсам улуу тоонун чокусунан,
Үшкүрдү аскалары кокусунан.*

*Ар кимдин түркүн тилеги,
Ачтарды токтор билеби.*

*Эрбеңдеп тынбас таранчы,
Эстетет жайдын үзүмүн.*

*Бир баскыч көтөрүлсө бала жашы,
Бир баскыч ата жашы кемип барат.*

*Бийик да, көрктүзү дечи мырза терек,
Бирок да табиятка тал да керек.*

*Терек бийик адегенде көргөндө,
Алча бийик мөмөлөрүн тергенде.*

*Эргежээлдин ар бирине жүгүнсөң,
Эртең эле бүкүр болуп каласың.*

*«Тонум жок» – деп зарласаң, толкундарды
жарбасаң,
Тоодой бакыт каякта, тобокелге салбасаң.*

*Алсыз болсоң, азаптантып кыйнашат,
Күчтүң болсоң, аргасыздан сыйлашат.*

Тоскоолдукту өзүң жасап албагын.

Кулпу салып коё албайсың санаага.

Суктанууга ар ким акылуу.

*Келгенде эл башына кыйынчылык,
Керт башыңдын муктаждыгы тыйынчалык.*

*Адилетсиз сын алсыздарды кыйратат,
Алптарды ого бетер чыйралтат.*

*Тоо булагы атылса көктү карай,
Томолонот шүңдүрүм жерди карай.*

*Тагдыр түшөт айкүр, таба, чигинен,
Айрылба кол келечектин жибинен.*

*Жеңилбейм, чегинемин кезегинде
Алптын да жүргүм келбейт жетегинде.*

*Кучагына кылымдарды камтылтып,
Кыргыз күңү ай-ааламга тартылат.*

*Мизинде кандайдыр бир жагымдуулук,
Миң жашаган тоолордо сабырдуулук.*

*Бийиктиктин канчалык бар кереги,
Жапыздыкты билиш үчүн береги.*

*Арасында болоорсуң атылгандын
Арасында болбойсуң сатылгандын.*

*Буудан гана баалай алат дулдулду,
Булбул гана баалай алат булбулду.*

*Бир токойго бербей турган дарак бар,
Бир китепке бербей турган барак бар.*

*Болушунча, жетишинче убактым,
Боям балкып угам үңүн булактын.*

*Кылымдын кызыктарын көрүп алып,
Күлмүңдөйт күмүш тиштүң кыргыз тоолор.*

*Кара кызды ашынтып, демеп турган барчылык,
Аппак кызды басынтып, ченеп турган тарчылык.*

*Таңшыса булбул таңында,
Айкырды качыр анын туруп жанында.*

*Түп жагы тектүрөөк... түлкүдөн эптүрөөк
Жаланат башкача, жашоосу шектүрөөк.*

*Акыйкатты жөлөбөй, жөлөөрүндө
Ала качты карегин көрөөрүндө.*

Океанды түгөтөбү чай кашык.

*Кызыл гүлдүн жанында тезек жатат,
Аргымактын жанында эшек жатат.*

*Эртеңки бүгүнкүдөн канча акылдуу,
Кечээки бүгүнкүдөн канча картаң.*

*Өтөт бирөө көйнөгүн бүрүп жүрүп,
Өтөт бирөө ошого күлүп жүрүп.*

*Өчөөр оттун үстү күйөт,
Өжөрлөнүп күчтүң күйөт.*

*Аркарга төр кымбат,
Балыкка көл кымбат.
Күн кымбат эл үчүн.*

Акылман деген кээси, азыраак экен мээси.

*Кантип табам колдон келбес амалды,
Кантип кармайм колум менен шамалды.*

*Эл күйүнөт: жамгыр жок,
болот деп кургакчылык,
Соодагер сүйүнөт: жамгыр жок,
болот деп кургакчылык.*

*Турмуштун даңгырынан,
Кулабасын уясынан балапан.*

*Жылаңач тоонун элеси,
Жыландын уулуу тилиндей.*

*Келген конок даам сызсын кур кетпей,
Терезеден турсун такай нур кетпей.*

*Ажарланат эненин маңдайы,
Чопудатса эмчегин баланын таңдайы.*

*Калбасын гүл чыкпай,
Калбасын ыңаалаган үн чыкпай.*

*Күн дайым өчпөсүн, күйүп турсун,
«Күндү алам» – деп бөбөктөр колун сунсун.*

*Бир ит үрөт көрүп калып,
Бир ит үрөт көнүп калып.*

*Бирөөлөр өтөт сокуга минип,
Бирөөлөр өтөт чокуга минип.*

*Өтөт бирөө мансапты сүйүп жүрүп,
Өтөт бирөө максатка күйүп жүрүп.*

*Жылуу жайда олтургандар
Тоңгондорду түшүнбөйт.*

*Бир эрдин келет жоону сындыргысы,
Бир эрдин келет тоону жылдыргысы.*

*Сансыз койду айдап барат жайганы,
Салып уруп ээрчип барат тайганы.*

*Көмөч нан ыргып кетти тегеренип,
Жүрөгүм кала жазды тебеленип.*

Көлдүн үстү ак чардаксыз актайдай.

*Сугун артпайт эч бирөөнүн даңкына,
Бир максаты туяк калсын артында.*

*Эстегенде сиз көтөргөн салмакты,
Элестетти менин жүгүм камгакты.*

*Калчылдап, кайрымсыз кыштын түңү,
Кандай сүйкүм албырган оттун гүлү!*

*Тулпар жалгыз, качырлардын тобунда,
Шумкар жалгыз каргалардын тобунда.*

*Көп бир тууган бирин бири кырышты,
Душманы кубанычын билдирбөөгө тырышты.*

*Мүдүрүлтүп акты кара деп турса,
Мүмкүн эмес тирүчү туруп көңүшкө.*

*Кур чечен бет алдымда сайрап турду,
Муштумдар чөнтөгүмдө кайнап турду.*

*Шибер кечип бараткандай жайлоодо,
Ширин ойлор мени барат жыргатып.*

*Сөөлөт күтүп, чыканактап жаздыкты,
Сөз айтпайбыз көрүп туруп настыкты.*

*Жабыр тартып, ындыны өчкөн учурда,
Жакшынакай сөзүң менен жөлөгүн.*

*Ала-Тоом ажарланат келинчектей,
Тирсейип көктү тиреп эмчектери.*

*Тиктеп туруп көз мелжиген асканы,
Титиредим эске салып башканы.*

*Каректи берген табият жарыкка кубансын, – деп,
Карага наалысын, – деп.*

*Адамдардын оозунан
Алып салды кулпуну.*

*Күн менен адам көзү –
Ашыктардай ар таңда жолугушсун!*

*Кичинекей жалбыракка
Бир тамчы шүңдүрүм да көтөргүс жүк.*

*Курсак деген алдатпаган куу тура
Жашоо деген жай өлтүрчү уу тура.*

*Көк жашык болуп калсам да,
Көркүңдү сатып нан албайм.*

*Замана мээрин төксүн эч бир тынбай,
Күлкүлөр көккө чыксын жерге сыйбай.*

Турардын күлкүсүнөн

Турардын поэзиясынын өзгөчөлүктөрүнүн бири – ырларында адамды кубандыра, ойлондура алган күлкүлүү саптары.

Алар акындын күчтүү сезиминен, таза пейилинен жаралган эч жасалмалуулугу жок күлкүлөр. Чарчаганда, чаңкаганда анын ырларын окусаңыз, жандүйнөнүзгө бир мөлтүр тамчылар таамп, сергий түшкөнсүйсүз. Анын күлкүсү турмуштун бир үзүмү.

Акын буюмдан да күлкүнү көрөт:

*Кыл мурутум жаңы чыккан убакта,
Кыялкечке жолугуштум булакта.
Кыз уялып баш чайкаса: «Келбейм», – деп,
Кызыл сөйкө «серең» этти кулакта.*

Улуу күлкүчү адамдын үнүнүн көтөрүңкү же басыңкы чыгышынан да күлкү жарата алган.

Кыз менен жигиттин сүйлөшкөнүнөн:

- Сүйөсүңбү?
- Жок.
- Сүйбөйсүңбү?
- Жок.
- Кездешели?
- Жок.
- Кетейинби?
- Жо-ок!

Адамдын сезиминен да жылмаюу жаратат. «Наристе» деген ырында:

*Анакесин айланчыктайт «секелек»,
Айлуу түндүн кучагына безе элек.
Абдан мактап жактырганы балмуздак
Ал, анткени сүйүцү даамын сезе элек.*

...«Күйгүлтүккө» түшүп алып тымызын,
Күн-түн тиктеп батыш менен чыгышын.
Алоолонгон махабатты сезе элек...
Анча-мынча укса дагы шыбышын.

* * *

Жылдар өттү, баягынын бири жок,
Ар киминин аны менен иши жок.
Капырай ай, баягынын бириби?
Баш ийкеди бир абышка тиши жок.

Гүл саткан кыз:

Кай бирлер көпкө тандаса,
Кайпактап сатып албаса.
Гүл алуу эмес максаты
Таанышсам деген далбаса.

Мээ кайнаткан аптапта жел жок болуп калган-
да «үп» эткен жел жок деп коёбуз. Анын кайда
кеткенин акын минтип сүрөттөйт:

Жел бүгүн кайда гана барганы жок,
Желпилдеп ойноп келди арманы жок.
Энтигип жалбыракка жатып калды
Эмгектеп турганга да дарманы жок.

Куюндап кайда гана барганы жок,
Кутуруп ойноп келди арманы жок.
Коктуга жатып калды төрт аяктап,
Козголуп койгонго да дарманы жок.

Кыдырып кайда гана барганы жок,
Кызыктуу күн өткөрдү арманы жок.
Кылтыйып уктап калды көк шиберге,
Кыймылдап койгонго да дарманы жок.

«Чаалыккан жел»

Турардын ырлары жан жыргаткан жагымдуу да,
кудум сүрөткө тарткандай элестүү да:

*Жаз дегенде эске түшөт
Таңгак куурай жонумдагы.
Алашалбырт жолумдагы
Кар астынан терип алган
Беш-алты байчечекей
Карганын шыйрагындай колумдагы.*

Жалкоо окуучунун тилеги:

*Жүрөгүмө майдай тийди ызалык,
Күндө чыгам сабак билбей кызарып.
Кулактарым шыбырды тез угууга,
Кетсе боло бир метрдей узарып.*

(«Жалкоонун тилеги»)

Акын өзүнө да күлө алат. Күчтүү, улуу адамдар
гана ошентет.

Балалыгынан бир үзүм:

*Элестетем, элестетем эскере
Шымды чечип көлчүк суунун жанына
Кириңчү элек, кеч киргенче шалпактап,
Улам жатып жолдун жылуу чаңына.*

*...Балалык музыкасын далай уккам,
Балалык баатыр элең баарын жыккан.
Мен анан балалыкты унутупмун
Сүйүңүңү ээрчип кетип жолдон чыккан.*

Студенттик күндөрүнөн:

*Карабай кара нөшөр, бороон музга,
Шалпактап жөнөчүбүз сүйгөн кызга.
Кайкалап капа менен жумушуң жок
Катырып кара нанды малып тузга.*

*Тийгенде «степешка» байлык чууруп,
Бориц жасап, бир жагынан балык кууруп.
Бакылдап берешенин, марттыгын айт,
Бардыгы чөнтөгүчүнөн акча сууруп.*

*Ортого коюп алып карын майды,
Чөйчөккө демдеп алып памил чайды.
Көп өттү андан бери убакыттар
Көрбөдүм студенттен ашкан байды.*

(«Студенттик учурум»)

Акын касиеттүү поэзия дүйнөсүнүн эшигин атап, алгач редакцияга барганын мындайча эскерет:

*Көп издедим имаратын таба албай,
Көкүл кургур көзгө түшөт тил албай.
Коомай басып корко бердим элеңдеп,
Короосунан ичкээриге кире албай.*

*Анан турдум эшигин эч таба албай,
Анан турдум туткасын түк кага албай.
Жан-жагымды кирип барып карасам
Жалаң эле: бүркүт, шумкар, жагалмай.*

*Отургандын бирөө мени чакырып,
Окуп кирди ырларымды бакырып.
Бөрү көргөн бөдөнөгө окшошуп,
Бөгүп калдым канатымды жапырып.*

Бір токуган учурунан:

*Кай бирде жазгы суудай ташып калам,
Калдастап калем издеп шашып калам.
Капыстан көздөн кайым болбосун – деп,
Кагазга тапкан ойду жазып калам.*

*Калдайып көчө менен басып калам,
Капыстан ыр табылса шашып калам.
Кагаз жок. Калем сапты ала коюп
Калдастап, алаканга жазып калам.*

*Күңүлдөп тоо суусундай ташып калам,
Күбүрөп көк желкемди кашып калам.
Гүлгө конгон ырлардын көпөлөгүн
Күлмүң этип калпак менен басып калам.*

(«*Бір көпөлөк*»)

Өзүнүн үйүнүн тардыгын мындайча сүрөттөйт:

*Оймоктон да биздин бөлмө тар эле,
Ортосунда төрт бурч стол бар эле.
Чайнек кетпей, чыны кетпей бетинде
Кызым келип сабак жасайт бетинде.
Бир четинде зайыбым жуурат камырын,
Бир четинде Турар жазат жаңы ырын.*

Калдайган чоң атам:

– Катырмадай барбы дейт бу күндүн калыңы?
Алп акынга жашоонун өзү күлкү:

*Жүзгө чыгып калдыңыз,
Канча жерге бардыңыз?
Далай шаарды көрсөңүз
Баян кылып берсеңиз?*

*Балам менде арман жок
Кара-Балта, Сокулук.
Ак-Суу, Саргоо, Кайыңды
Токмокко чейин баргамын.*

(«*Улуу саякатчы*»)

«Бір жазып жатты карт акын» деген ырында мындай деп жазат:

Акын карыя:

«Дүрбүдөй тунук көзүңдү,
Дүйнөгө кылам жарыя.
(Кемпирине):
Кыбырап кайда жүрөсүң?
Кымтылап койчу ой, Мария!
(Жазат):
«Күн сайын жайып торумду,
Күтөмүн дайым сонунду.
Капалуу болду жаш жүрөк
Карматып койчу колуңду.
(Кемпирине):
Уюгансып баратат,
Ушала кемпир жонумду.
(Жазат):
Жадырай түшсүн иреңим,
Жалындуу көзүң ымдачы.
(Кемпирине):
Жоголуп кеттиң каякка
Жонумду бачым тырмачы?»

Кыргыздын жашоо күнүн сүрөттөгөнү:

Жарым мүнөт убакыт жок кымындай
Жаным байкуш чебеленип чымындай.

Дүйшөмбүдө өрүлүктөйм досумду
Дүрбөп жүрөм союп алып козумду.

Шаршембиде шампан келет, кой келет
Шаңкылдатып кайнагабыз той берет.

Барам эртең таякемкине түлөөгө,
Батам эгер барбай калсам күнөөгө.

Бүрсүгүңү күтөм деди кошуна,
Бүгүн барам бажалардын досуна.

*Тушоо тойго барыш керек жумада,
Талбаш керек, таштай бекем убада.*

*Ишембиде барыш керек кудага,
Ал жагынан таштай бекем убада.*

*Аңгычакты кирип келет жекшемби,
Азыр барып куттуктайбыз жездемди.*

*Той-топурда өттү да бир жумабыз,
Топук кылып жашообузга турабыз.*

*Алым калбайт жадегенде басканга,
Анан кантип чолоом тиет жазганга.*

*Керүсүндө, өрүсүндө турмуштун
Кээде ушундай жашоо күңү кыргыздын.*

* * *

Бир күнү Турардыкына атасы келет. «Налог төлө деп шаштырып жатышат. Акча алайын деп келдим эле», – деп. Ал кезде колхозчулардын эч кандай доходу болбосо деле, «налог төлө» деп коколоп турушчу. «Турар үйдө жок эле. Курортко кеткен» – дешет үйүндөгүлөр.

– Эчтеке эмес. Дилгирем (телеграмма) жибергиле. Акча салып жиберсин, – деп жатып алды.

– Курорттогу киши акчаны кайдан алмак эле дешсе: – Тукем, каякта жүрсө деле акча таба алат. Жибере бергиле дилгиремиңерди, – деп койду.

Айлалары кетип ошентишсе, эртеси эле күнү телеграф аркалуу которулган акча келип калса атам:

– Айтпадым беле силерге, Тукем, кайда жүрсө деле акча таап алат, – деп күлүмсүрөдү ыраазы боло.

Биз анын алыскы курортто жүрсө да атасына акча жибергенине таң калдык.

Куурчак театрынын артисттериндей...

Турар үйүндө иштеп олтурса, батиринин коңгуроосу шыңгырады. Барып ачса бипбирдей (ак көйнөк, ак жоолук, чыптама, көлөч-маасы) болуп кийинишкен кипкичинекей, опокшош болгон эки аял турат. Турар аларды тааный коюп: – О, куурчак театрынын артисттериндей болгон айланайындар, келгиле, киргиле деп бүркүт кучактары менен кучактап ар бирөөнү өптү. (Алардын бирөө өзүнүн энеси – Казыке, экинчиси – жакын эжеси Бүбүкө эле.) Аларды олтургузуп, ал-жайды сураштырып чай койду. Бир топ күн конок болушуп, кетээринде апасы: «Балдардын сүтү жок, ар кимдикинен сурап алып жүрөбүз» – деди.

– Аны мурда эле айтпайсыңарбы. Эчак эле уй сатып бербейт белем. Силер аны бага албай убара болосуңарбы деп жүрбөдүмбү. Жакынкы күндө базарга өзүңдү ээрчитип барам да, тандаганыңды алып берем, – деди.

Конокторго даярдап койгон баштыктарын колдоруна карматып (аялы кызматында эле): «Жолоочунун жолдо болгону жакшы. Жолдук тыйындын колдо болгону жакшы», – деп күлүп ар биринин чөнтөгүнө акча салды да: «Автовокзалга барып таксиге олтургузуп кел», – деп инисине дайындап туруп: «Ушинтип куурчак театрынын артисттериндей болуп, ээрчишип келип мейман болуп жүргүлө», – деп кучактап, беттеринен өөп жөнөттү.

Уй сатып алышканы

Мал жыттанган базарды аралап, уй тандап жүрүшөт. Баамчыл Турар шаардык бир келиндин козу тандап атканына көңүл бурду. Колундагы сетка сумкасына (ал кезде «сетка» деген тордон жасалган сумкалар болор эле) тооктун этин салып алыптыр. Анын буту сороюп сетканын көзөнөгүнөн сыртка чыгып турат. Аны көргөн базарчы жигиттердин бирөө сулууча келген келинди шакаба чеккиси келип, анын жанына басып барып:

– Алдагы тоогуңуздун эмеси сороюп чыгып калыптыр – деп сетканы ээги менен көрсөттү. Келин камырабастан сеткасын карап көрдү да:

– Аа, өлүгүңдү көрөйүн өлүп калган турбайбы. Тирүү болсо соройтпой бутун тартып албайт беле десе, жигит бышкырып күлүп жиберди. Ары басып барып аны жанындагыларга айтып, аларды да күлкүгө марытты.

Келин кой сатылып жаткан катар менен басып сатуучудан:

– Мына бул койдун баласы (козу деген сөздү таба албай) эркекпи же кызбы? – деп сурады.

Сатуучу жигит бош келбейт окшойт:

– Ал койдун баласынын аты – козу. Жынысы – эркек, – деди.

– Жок, эркектин мага кереги жок, – деп ары басайын дегенде жигит:

– Айым, тура туруңузчу. Бул козу эркек болгону менен биттелген – деди.

– Бит баскан малдын мага эмне кереги бар – деп кете баштаса, сатуучу пашкалактап:

– Жок, биттелген деген сөз бит баскан деген эмес, а соодасы бүткөн дегенди түшүндүрөт, – деди.

– Соодалашып койгон малды бул жерге эмнеге кармап турасыңар.

– Соодасы бүткөн деп бычылган малды айтат, айым.

– Бычылгандай бул эмне кездеме беле. Ар кайсыны айтып башымды оорутпачы, – деп анын сөзүнө түшүнбөстөн басып кетти.

* * *

...Турар (апасы, инилери менен) өзүлөрүнө жаккан уйду сатып алып, ошо жерге жакын турган жүк ташуучу машинанын айдоочусу менен сүйлөшүп, уйду салып, жол киресин төлөп берип:

– Сен бир аз тура тур. Апам аябай чарчап, ачка да болду. Бир жерден тамак алып бере коёюн, – деди.

Оокат жасачу жерде белгилүү го: мунусу жок, тигиниси быша элек болуп, бир топ буйдалып калышты. Келишсе ордунда машина жок, уй да жок. Машинанын номерин да эстеп, же жазып алышпаптыр. Эмне кылаарын билбей бири-бирин карап, бир аз турушту да: «Буйрубаган мал экен. Эми үйгө кетели» – деп такси таап алып, айылга жөнөштү.

– Алган жоксуңарбы? – деп сурап койду атам, көңүлсүз келген базарчылардан.

– Каалаганыбыздайы түшкөн жок. Келерки базарда алаарбыз деп жүрө бердик, – деп жооп кайтарды Турар сузураак.

Атам:

– Мен бир уй сатып алып койдум. Ошону карап көргүлөчү – деп жылмайып уй байланган тарапты башын ийкеп көрсөттү. Базарчылар көрөөрү менен каткырып жиберешти.

Иштин чоо-жайы мындай болуп чыкты. Таң заарынан базарга мал тартып барган айдоочу үйүнө кайтканы жатканда, ага Турар жолугат...

Алар тамактанып чыгышканча зарыга күтүп уйкусу келе баштап, анын үстүнө ачка болгон соң түз эле Турардын айылын карай жол тартат (өзү да ошол тарапта жашаса керек). Турардын атасынын үйүн таап, уйду түшүрүп, ташып келгени үчүн дагы бир жолу жол кире алып, жолуна түшөт.

«Эбин тапкан эки ичет», – деп ушундайды айтат турбайбы деп ойлоду Турар. Ошентсе да уйдун үйгө келип калганына кубанганы өчүнөн көрүнүп турду.

Өзү жыртык байпакчан жүрсө да ата-энесине, ини-карындаштарына каралашкан жагынан өзгөчө эле.

* * *

70-жылдардын башында эжеси Күлүмкан Москвага көчүп кетип, алардын батирине Турарды киргиздик (бир топ кыйынчылык менен). Ошол жылы Турардын чыгармаларына Кыргызстан Ленин комсомолу атындагы (азыркыча жаштар сыйлыгы) сыйлык ыйгарылды. Аны Турар өзүнүн берекеси, марттыгы, даркандыгына салып биздин үйдө бир жума бою белгиледи. Жолдош-жоролору, калемдештери келип жатышты.

Бир күнү айылдагы туугандарды (атамды, жездесинин атасын, дагы башкаларды) чакырыптыр. Ошо күнү төкмө акын Ысмайыл Борончиевди да чакырган экен. Кайран киши олтургандарды таң аткыча зериктирген жок, улам терин бет аарчысы менен сүртүп: – Менин тегирменим кандай жүрүп жатат? – деп эки жагын карап, болкулдап күлүп.

Бул окуяны кийин Турар өзүнүн күндөлүгүнө мындай деп жазып койду... «Бир жума бою тынбай эл чакырдым. Карыздап да жибериптирмин, бир нече жылы шымым бүтөлгөн жок... Бейиши болгур Кубанычбек Маликов (улуу муундагы белгилүү акын – У.К.) мени чакырып алып: «Сени бир жумадан бери эле конок алып жатат деп угам, байманаң ошончо ташып кеттиби, сенден чоң сыйлык алгандар деле антпейт. Жылкыңа ченеп ышкырсаңчы, бала» – дегени эсимден кетпейт.

* * *

Ини-карындаштарынан жогорку окуу жайынын босогосун аттабаганы калган жок. Баары эле чок-молоктошуп Турардын «хрущевкасында». «Биздин кенен-чонон үйүбүзгө да бөлүнүшүп тургула» дегенибизге «хандын үйүнүн тардыгы, кара алачыгымдын кеңдиги» дегендей болушпай баары эле ошонукунда.

Турарды атасындай көрүп, айтканын эки кылышчу эмес. Медициналык институтта (азыркы медакадемия) окуп жүргөн Гүлжан деген карындашы теңтуштарынын бирөөнүн туулган күнүнө баратып, белек-бечкек алганга акча сурайын деп байкесиникине кире калат.

– О-о, Гүлжан келип калганың жакшы болбодубу. Жаңыдан эле манты жасайлы деп жаттык эле. Чечин, отур – деп отургузуп коёт. Ал же кайра чыгып кете албайт, же келгендеги жумушун айта албай оокат жасап отуруп калат.

Политехникалык институтта (азыркы И.Разаков атындагы техникалык университет) окуп жүргөн Эркебүбү деген карындашы экзамен учурунда ачка болгонунан өзөк жалгап ала коёюн деп, байкесиникине кире калса Турар бир иш тапшырып олтургузуп коёт (ал экзамен берип жаттым эле деп айтканга оозу барбай, айткан ишин аткарып олтуруп калат).

Аны мага айтканында:

– Ой, анан жөн-жайыңды айтпайсыңбы – десем «айткандан айбыгып, жумшалбай жатып араңдан зорго жумшалгам» – деп күлдүргөн. (Турардын ошол карындашы юморду жакшы көрчү.)

Кайсы бир жылы ал студенттер менен бирге картошка тергени Чоң-Кеминге барат. Келатканда бир аз картошка ала келдим – деди. «Аны кайда койдүң?» – десем погребге салып койдум дегендин ордуна «окопко» салып койдум деп күлдүрдү эле.

Турардын айтканын эки кылбагандыктары ошо карындаштарынын ыймандуулугу, улуу агасын атасындай көрүп, ыйбаа кылып сыйлагандыктары эле. Кийин Турар ошолордун баарын (тогузун тең) үйлөнтүп-жайлантты. Алардын шаани-шөкөттөрүнүн салмагы толугу менен баягы эле Турар экөөбүздүн мойнубузга түштү.

* * *

«Дарак мөмөлөгөн сайын ийилет» дегендей Турар жаңы куда-сөөктөрү менен сый, маданияттуу мамиле жасачу.

Жайнагүл деген карындашынын кайын журтунун келгендегисин кыскартып айта кетейин.

«Өз ыктыярыңар менен эшикке чыккыла!»

«Карындашың таластыкка турмушка чыгып кетиптир» – деп угуп, Турар ичинен: «Жаратылыш ошондой, институтту болсо бүтүрдү. Буудайдын бараар жери тегирмен, кыздын бараар жери күйөө» дегендей кайсы убакытка чейин атасынын төрүндө олтурмак эле. Таластыкпы, башка жактыкпы, көңүлдөрү келишсе... – деп ойлосо да толугураак маалымат алгысы келип жүргөндө, анын үйүнө үч-төрт киши келип түштү.

– Кулдугубуз бар. Кудаларыңар болобуз... – деп босогонун жанында бир аз буйдалып калышты үй ээлери эмне дешээр экен дегенсишип. Турардын олбурлуу түрүн көргөндө жүрөктөрү ого бетер оп-коолжуй түшкөнсүштү.

– Киргиле, жогору өткүлө, – деп жай айтканда, жүрөктөрүнүн дүкүлдөгөнү басыңкырагансыды.

Кудалары орундукка отургандан кийин Турар эки жагын каранган бүркүт шекилденип аларды бир сыйра карап өттү.

– «Алысты жакын кылган кыз, тамакты даамдуу кылган туз» дегендей куда болсоңор кайдан келген элсиңер? Эмне деген жерден келдиңер? Айта олтургула, – деп тигилишти конокторго Турар, атасы жана жездеси Осмоналы.

Араларында казакча чалып сүйлөгөн бирөө бар экен. Чамасы кудалардын сөзмөрү окшоду.

Ал сөз баштап:

– Жайнагүл деген кызыңар бизге келин болуп келди. Өзүбүз Талас деген жерденбиз, Чыңгыз чыккан элденбиз – деп көтөрүлүп койду.

– Таластан болсоңор касиеттүү жерден экенсиңер. Шекерденсиңерби? – деп сурады Турар тактагысы келип.

– Шекердин бери жагындагы Бекер дегенденбиз деп куудулданымыш болду кудалардын сөзмөрү.

Турар:

– Бекерден келдик деп, – күйөө баланын билими, адистиги, жумушу жок, бекерчилердин бирөө экенин кыйытып жатасың го, таластык тапан, – деп жылмайды.

– Биз жакта солай, билими, адистиги жок балдарыбыз жогорку маалыматтуу аял алып, сонун менен оокат кылып кетеди, – деп ачылды кудалардын сөзмөрү.

– Аялдын оокатына акыйган балдарыңар адамдын чекесин ысытпайт го, – деп жылмайды Турар.

Жездеси Осмоналы сөзгө аралаша:

– Чүйлүктөр кыздарын бекер беришет экен, – деп уккан го бул митаам. Бекерденбиз деп ошону айтып жаткан чыгаар. Райкан деген акындын айтканы бар: «Кууланам деп ойлобо, кууратып коёт жай гана» – деп, анысы кандай кууланып эле кутулуп кетем деп ойлобо. «Калыңсыз кыз болсо да, каадасыз кыз болбойт» дегенди унутпа. Дагы кандай күндү көрөөрүңөрдү ким билет, – деп жылмайды.

Аңгыча дасторкон жайылды. Чай ичилип жатканда:

– Бизди мындай маданияттуу тосуп алат деп ойлогон эмеспиз, – деп шашкалактады кудалардын бирөө, үй ээлеринин сый мамилелерине ыраазы боло.

– Силер жакта кандай тосушат? – деп сурап койду Турар.

Ичегиси кызып калган бирөө:

– О, биз жакта, – деди ал, – жаман тосот, ат, араба менен келгендердин унаасын алып чарбасында бир нече күн пайдаланышат. Машина менен келгендер болсо машинасын айдап кетип, кээде тетиктерин чыгарып алганга чейин барышат. Жаман сөздөр айтылат.

Анын сөздөрүн аңдып турган Осмоналы – муну силер бизге ырас айттыңар. Эми биз силерди жүндөй сабап, кийиздей тепкилей элегибизде өз ыктыярыңар менен эшикке чыккыла! – деп Турар жакка башын буруп койду: «Муну көрдүңөрбү дегенсип». Кудалар ойлонуп калганда, Осмоналы сөзүн уланта: – Анан өзүңөрдүн салтыңар боюнча кайра киргизебиз, – дегенде аябай күлүштү.

– Аябагандай тамашакөй адамдар экенсиңер, – деди кудалардын бирөө – үй ээлеринин мамилесине ыраазы экенин билгизип. «Эмне деген күндү көрөөр экенбиз деп келдик эле» – деп кошумчалады экинчиси.

Кудалардын бирөө кандуу согушка катышып, баш сөөгүнөн жарат алган жерин көргөзгөндө Осмоналы: – Булардын башы бузугун мындай таштайлы да башы бүтүндөрүнөн баштайлы десе баары каткыра күлүштү.

Өзгөчө атам көзүнөн жаш чыкканча боору катып күлдү. Анан ал сөзгө аралаша (көз жашын сүртүп жатып):

– Бу жакшылыктын көз жашы адамды жашартат дейт. Пайгамбарыбыз миң жашаган деп айты-

лат. Көрсө, ал киши ушундай үлпөттөрдө көңүлдүү олтурган ар бир күндү бир жашка теңеп койчу экен, – деди.

Кудалар атамдын ажарлуу жүзүнө дагы бир жолу тигиле карашты таңыркай, ушундай кишинин уулу кантип акын чыкпасын дегенсишип.

Мындай учурларда Турар да алакачкан аттай «ооздугун тарттырчу» эмес. Бышырылган эт дасторконго коюлганда, тамашасын уланта: – Бул жактагылар силерди «сексени камыр сегизи эт, себеттин таластык, кайран этти камырга тебеттин таластык» – деп келишкендей бүгүн биз жалаң эле камыр берсек да каниет кыласыңар, – деп күлдү.

– Мейли, мейли, – деп кудундашты кудалар.

Араларында Тургунбай деген киши бар экен мурда атка минээр болуп жүргөн. Коштошо баштаганда ошо киши айтып калды таңгала:

– Капырай, бу шаардыктар силер мындай олтуруштарга күн мурунтан атайылап даярданасыңарбы. Болбосо мындай тамашаны дароо эле кантип таба коёсуңар, – деп.

Анда Турар: – Тамашаны өзүңөр ала келип жатпайсыңарбы, – деп жылмайды, коноктор менен коштошуп жатып.

* * *

Жогоруда айтканымдай ата-энесине каралашкан жагынан Турардын астына чыгуу кыйын эле. Айылга (85 км) ат тезегин кургатпай барып турабыз. Барган сайын тамак-аш, эт, ун, кант, чай, май, жумурткага (контейнер-контейнери менен) чейин алып бараар элек.

Барганда Турар апасын мойнунан кучактап, алысыраак жерге ээрчитип барып жок-житигин сурап, дагы бирдемелерди бир топко чейин сүйлөшүшөт. «Айыл-апага барганда, карызыңардан кутулганга», – деп чөнтөктөрүнө бөлүп-бөлүп акча салып коёт. Анан кетээринде:

– Апа, келиндериңди катуу карма! Үндөрүн чыгарба! Коркпо! Тилиңди албаганы болсо мага айт! – деп үнүн катуу чыгарып көкүтүп коёт.

– Койсоңчу, – дейм мен. Апаңды келиндери менен каршылаштырып эмне кыласың, – десем күлүп: «Тамаша кылып жатпаймынбы. Апам деле андай албуут эмес, жоош киши» – деп коёт басыңкы үн менен. (Ушул китеп басылып жаткан күндөрдө апасы жүз жашка чамалап барып, а дүйнө салды.)

Келиндери да Турарга ызаат кылып, дайыма жүгүнүп турушчу.

Аялынын согончогу канабай

Турар аял алгандан кийин он жылдай андан балалуу болбой жүрдү. Кыргыздыкы белгилүү го, келин келгенден эки-үч жылдан кийин төрөбөсө, аны кетирип башкасын алат.

«Төрөбөгөн аялдан улактуу эчки артык», – дейт. «Муну кетирип, төрөй турган аял алып бербесеңер Турар туяксыз калат» – деп айткандардын сөзүнө кулак салган жокпуз. Ошончо жыл өтсө да мен, атам, Турар үчөөбүз олтуруп бул жөнүндө бир жолу да сөз кылган эмеспиз. «Өзүнүн этегинен жалгагысы бар чыгаар» деген үмүт менен жүрө бердик. Бала жандуу Турар да өзүнүн балалуу болбой жүргөнүнө кайгырганын такыр билгизчү эмес. Ошентсе да Турардын төмөнкү ыр саптары анын жүрөгүн куйкалаган сезиминен улам жаралган чыгаар:

*Эмне чыгат айткан менен жалганды
Көтөрөсүң тагдыр башка салганды.*

Эмнегедир аяй берем өзүмчө

Эне болбой, аял бойдон калганды.

(«Жашыл бойдон калгандар»)

Анын балалуу болбой жүргөнүнө мен катуу кайгырчумун. Бирөөлөр көчөдө бала көтөрүп, буту бас-

кандарын бойтоңдотуп жетелеп келатышса, эмне үчүн Кудай Таалам Турарга бир ымыркайын ыраа көрбөй койду, – деп зээним кейичү. Өзгөчө радиодон:

Термелегөр,
Термелегөр,
Ар бир үйдө
Акжолтоюм
Арча бешик... –

деген ырды укканымда (ошол жылдары бул ырды радиодон көп угузушчу): «Эмне үчүн Тукенимдин үйүндө арча бешик термелбейт» – деп сөөгүмдөн жалын чыкчу. Кийинчерээк аялы кош бойлуу болду (биринчи жана акыркы жолу).

Атам биринчи небересин көргөн жок

Келиндин боюнда бар экенин айтып атамды кубанталы деп айылга бардык. Ал ооруп жаткан экен. Жаңылыкты айтсам: «Чынбы?» – деп төшөктөн обдулуп тура калды, чын дегендей башымды ийкедим. Атам төшөгүнө кайра кыйшайды да, менин колумду кармап туруп: «Уке! Эгерде кыз төрөлсө кыз экен деп жерибегиле», – деди. Мен макул дегендей башымды ийкедим. Ал кезде атама жаңы үй салдырып бергем. Башкалар он жыл бою бүтүрө албай жүргөндө мен эки жылдын ичинде бүтүртүм. Ал үйдө азыр Мырза деген инибиз турат. Эңсеп жүргөн небересин атам көрбөй калды. Атам көз жумарында жанында мен, Турар, Осмоналы үчөөбүз болдук. Ошондо минтип коштум эле:

Атакем, ак бычактын мизи эле
Айланайын атакем,
Албагын, бергин деп турган
Алтындай сонун киши эле.

Атакем, сур бычактын мизи эле,
Айланайын атакем,
Суратпай бергин деп турган
Суналган сонун киши эле.

Айланып аккан арыкты
Акырын барып ким жыгат.
Айлына балдар келгенде
Азил сөз айтып күлдүрүп,
Алдымдан тосуп ким чыгат?

* * *

Турардын аялынын айы-күнү жетип, төрөт үйүнө жеткиргенде баарыбыз ошол жерде болдук. Москвадан сиңдим Күлүмкан да жетип келди. Баланы «кесерево» жолу менен алып, «кыз экен» дешти.

– Эркек болсо атын өзүм коёюн деп жүрдүм эле. Эми сиз коюңуз – деди Турар мени карап.

– Жок! – деди Күлүмкан туштан чыга калып. – Алыскы жерден ат арытып келген мен коём, – деди ал.

Баарыбыз туура көрдүк.

– Аты Акылай болсун, – деди ал дароо эле. Анан акылдуу, ырыстуу кыз болсун, – деп кошумчалады.

Кызын төрөт үйүнөн чыгарып, үйүнө алып барышкандан кийин ар ким куттук айтып келип жатты. Бир күнү Турардын таажеси келип, Турар менен келинчегине ымыркайлуу болушу менен куттуктап, куттуктоо баракчасын (открытка) сунду. Турар ачып караса ичи актай болуп чыкты.

– Ой, таэже, мунуңуз актай го. Ичине эч нерсе жазылбаптыр да – деди Турар. Мунун эмнесин бересиз мага? – десе таажеси:

– Сенден жакшы жазган кишини мен кайдан тапмак элем. Өзүңөргө эмнени кааласаңар ошону жазып алгыла, – деп күлдүрдү.

Ушул эле таэжеси мурда Турар комсомол сыйлыгын алганда да келип, бир күлдүрдү эле. Анда мындай болгон. Ал келген кезде биз конокторду чакырууга даярданып жаткан элек.

– Эмне эле келин алчудай болуп чамынып-чачылып жатасыңар? – деп сурап калды. Иштин жөнжайын айтсак такыр түшүнбөй койду. Анан ага түшүнүктүү болсун деп: – Акын, жазуучулардын мелдешинен Турар чыгып келди, – десек бир топко чейин ойлонуп турду да, анан:

– Жөө жарышып жүрөбү, же атчанбы? – деп күлдүргөн.

Бермет деген кичинекей жээни откыртка жазып таякесин кыздуу болушу менен куттуктап, акырында ишиңизге ийгилик каалайм деген сөздөрдү таба албай: «Турар! Хорошо работай!» – деп коюптур.

«Акылайым аман болсун», – деп айылга барып Турар той өткөрдү.

* * *

Бир күнү Турар Осмоналы жездеси экөөбүздү үйүнө конокко чакырды. Столдун үстүндөгү түркүн-түркүн тамак-аштын көптүгүнөн чыны коё турган жер калбаптыр. Аны көргөн соң:

– Бизден башка дагы бирөөлөрдү чакырдыңар беле? – деп сурадым.

– Жок. Силерди эле, – деди Турар.

– Анан эмне мынчалык көп оокат жасадыңар?

– Жездем экөөңөрдөн көбүрөөк сыйлай турган кишим жок менин, – деди ал.

Чала тоют болуп калган кезибизде полго үйүлүп жаткан көп китепке көзүбүз түштү.

– Мына бу эмне болгон китептер? – деп сурап калдым мен.

– Ал менин жаңы чыккан китебим. Ошону силерге көргөзөйүн дедим эле, – деп жылмайды.

– Мынчалык көп китепти эмне кыласың?

– Менин китептерим дүкөндөрдө көпкө турбайт, дароо эле талап кетишет. Андан көрөкчө дүкөндөн көрүп калсаңар көбүрөөк сатып алып койгула, кийин көзгө сүртүүгө табылбай калат, – деп Турар жездеси экөөбүздүн колубузга бирден китеп карматты.

Форматы кичирээк, окуганга да оңтойлуу, чөнтөккө да батып кетчүдөй. Мукабасы калың ак кагаздан жасалыптыр. Көрүнүшү көркөмдүү. Сыртында китептин аты «Кыл чокулар» деп жазылып турат.

Ача салганымда эле көзүмө Турардын өзүнүн ырларына арнаган саптары чалдыкты. Анда:

*Турмуш жүгүн мойнуңа үйүп алып,
Тууган жерди маңдайынан сүйүп алып.
Түркүн-түркүн элдерди кыдыр ырым
Түйүнчөгүң жонуңа түйүп алып –*

деп жазылыптыр.

Андан ары барактасам көп эле кыска-кыска ырлар бар экен.

– Чын жүрөктөн куттуктайм! – дедим да анан:

– Эмне үчүн китебинде кыска ырлар көп? – деп сурадым.

– Азыр элдин узун ырларды окуганга убактысы жок. Ошондуктан мындан ары мына ушулардай кыска-кыска, бирок нуска ырларды жазуу керек. Бул жагынан менин ушул китебим өрнөк болот, – деди ал. – Мен али эң бийик ашуулардан аша элекмин, эң мыкты ырларымды жаза элекмин. Менин дараметим али баалана элек. Ушу кезде бир пьеса жаза баштадым, – деди Турар сөзүн уланта. Курулушчулардын тили менен айтканда керектүү материалдардын баары бар: кирпичинен тартып боёкторуна чейин. Ошолорду орду-ордуна жакшылап кынап коюу гана керек.

Анда ый да, күлкү да бар. Бар болгону төрт гана актёр ойнойт. Ошону бүткөнүмдө менин дараме-

тимди эл дагы бир жолу таразага салып көрөт, чыныгы баасын беришет, – деди. (Кийин ошол материалдар дарексиз болду. Биздин оюбузча эрге тиерде аялы алып кеткен болуу керек.)

Москвага акыркы жолу

Адам баласынын ичээр суусу түгөнүп баратканда жаратылыш кандайдыр бир жышаан берет окшойт. Ошо жылы Турар: «Москвага барып, эжекемди көрүп келбесем болбойт» – деп кетти. Ал жерде бир айдан көбүрөөк жүрүп калды. Айтымында көп эмгектениптир. Көп ырларын подстрочный котормолорун Москвалык бир акынга берген экен. (Кимге экени белгисиз болуп калды.)

Москвага кетип баратканда мага аябай дайындап, суранып кетти. «Кыргызстан маданияты» гезитине бир макала калтырдым, ошого көз салып турсаңыз. Макала чыккан номурунан көбүрөөк сатып алып койсоңуз. Болбосо ал кийинчерээк табылбай калат – деп. Макаланын чыккан, чыкпаганын Москвада туруп да күнүгө телефон аркалуу сурап турду. Ал макаланын газетага чыкканына, ошончолук чаңкаганына караганда ал өзүнүн акыркы эмгеги экенин сезгендей. (Акын Субайылда Абдыкадырованын чыгармачылыгына арналган ошол макаласы «Булактын башталышы» деген тема менен «Кыргызстан маданияты» гезитине 1989-жылы 4-майда басылып чыкты.)

Ошондо Турар Москвага эжеси Күлүмкан менен коштошкону баргандай болду. Андан кийин ал экөө көзү тирүүсүндө жолугушкан жок.

Коштошуу күнү

1989-жылы кыш катуу болуп, кар калың түштү. Кечке маал үйүндө иштеп олтурганда капысынан жүрөгү токтоп калат. «Алдыраар күнү жаздыраар» болуп ал күнү аялы кызматтан, кызы окуусунан кеч келишет.

...Осмоналы кызматтан жаңы эле келип, каалганын түбүндө туруп, сырт кийимин чече баштаганда телефон шыңгырап калды. Трубканы алып, унчукпай бир азга угуп турду да:

– Турар ооруп калыптыр. Жүрчү, барып келели, – деди күйүттүү кабар укканын билгизбеске аракет кылып.

– О, койчу. Түн ичинде эмне бар. Эртең күндүз эле барабыз, – дедим эч нерседен капарсыз.

Аңгыча телефон кайра шыңгырады. Бул жолу трубканы мен алып, келинимдин үнүн (тили буруу эле) дароо эле тааныдым. Ал: – Апа, Турар таяке өлбөдүбү, силер эмне үчүн ушул убакытка чейин үйдө олтурасыңар? – деп балп эттире айтса болобу!

– Эмне дейт?! – деп бакырып трубканы ыргытып жибердим. (Телефондун бырын-чырыны чыгып калды.)

Атаны катыгүн ай-я! Каяктагы балакетти айтып салды, – деп кобурады Осмоналы.

Аңгыча кайним, келиндерим кирип келишип, дары берип, кайрат айта башташты.

Эшикте күтүп турган машинага түшүп, дароо эле жетип бардык. Батирине кирээрибизде бутум чалыштап баспай калды. Кирээрим менен Турардын кыймылсыз жаткан денесин көргөндө, эсимден танып калдым. «Тез жардам» чакыра коюшуп, мени ажалдан аман алып калышты. (Ошол бригаданын дарегин тактап калышпаганына өкүнөм.)

Кайгыргандын да чеги болот. Аны да көтөрө билүү керек экен. Катуу кайгырганымдан ошо күн да менин өмүрүмдүн акыркы күнү болуп кала жаздады.

...Сөөктү кайсы жерге коюу жөнүндө ар кандай пикирлер айтылды. Бирок Турардын өзү жазып калтырып кеткен төмөнкү ыр саптары чечти:

*Атыр шамал соккон кезде таңында,
Ажал сойлоп иниңердин канында.
Ал кезекте мен жатармын солк этпей,
Атакемдин бейитинин жанында.*

Жазуучулар союзунда коштошуу аяктагандан кийин табытты алып чыгып жатканда он чакты албеттүү жигиттердин бели кайкалап көтөрө алышпай, машинаны жакындатып айдатып келүүгө туура келди. Киндик каны тамган Сары-Булак айылына алып бардык. Жерге бериле турган күнү акын менен коштошуу үчүн эл аябай көп келди. Коштошордо анын жолдош-жоролору сөз сүйлөштү.

Эл жазуучусу А.Стамов Турардын «Дөң үстүндө толгонуу» деген классикалык ырын окуду.

*...Туш-туштан элдер чубап
арбыйт жыйын,
Ар бири кармана албай
төгөт ыйын.
Өлүмдөн канча коркпойм десең дагы
Баары бир, күндү таштоо абдан кыйын.
Эл менен бирөө өлсө мен да барам,
Узатып
чеңгелдектеп турпак салам.
Бир күнү элдер менен кошо жөнөп,
Кайрадан алар менен кайтпай калам.
Ошондо кымбат венк сөзүңөрдөн
Тууган журт
суранаарым өзүңөрдөн*

*Татыктуу деп чечсеңер
жалгыз тамчы*

Бсык жаш тамызгыла көзүңөрдөн –

деген жерине келгенде көзүнөн жаш албаган адам калган жок.

Туугандары тарабынан сөздү Турарды беш жашынан баштап багып, өстүрүп чоңойткон жездеси Осмоналыга беришти.

Ал кылкылдаган элди бир карап алып толкунданып, каргылданган үн менен: «Калайык!» – деп ачуу кыйкырып алды да, муун-жүүнүн токтото:

Улуу тоодон үн салса
жалгыз улар
Ошол биздин Кожомбердиев
Турар.

Ал сайраганда асмандагы
куш дагы токтоп угаар –

деп бир акын айткандай:

Турар –
Асмандагы алгыр кушубуз эле,
Чарбактагы гүлүбүз эле,
Ааламга жеткен үнүбүз эле,
Дарактагы булбулбуз эле,
Чаалыкпаган дулдулбуз эле,
Аска-зообуз эле,
Асман мелжиген тообуз эле,
Мөмөлүү багыбыз эле,
Гүлдөгөн шагыбыз эле,
Назик гүлүбүз эле,
Гүлүбүз калды күбүлүп,
Эл-журту калды түңүлүп –

деп дагы бир нерселерди айтып, анан: «Кош! Бир боорум Турар!» – деп аяктады сөзүн, көзүнүн жашын чубуртуп.

Маркумдун сөөгүн алып чыга баштаганда айылдын арасы ыйга толуп кетти. Табытты көтөргөндөр-

дүн асты көрүстөнгө жетип калганда элдин арты (көптүгүнөн) айылдан жаңы чыгып келатты.

Коюп келгенден кийин Турардын инилери көз жашын көлдөтүп өкүрүп турушту. Уулум Жаныбек мени бекем кучактап алып: «Таякем биз менен бирге барып, кайра кайтпай калды», – деп өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлап жатканы азыр да көзүмө көрүнүп, жүрөгүнүн соккону сезилип турат.

Ошондо мен минтип кошконум эсимде:

Адырга чыга жайлаган,
Алкынтып кулун байлаган.
Ат жалында ыр жазып,
Тукеним, аалам журтка арнаган.

Кериге чыга жайлаган,
Керилтип кулун байлаган.
Кереметтүү ыр жазып,
Тукеним, келечекке арнаган.

Кер жорго минсе жарашкан.
Кереметтүү ыр жазып,
Керек болоор чагында
Тукеним, кейип топтон адашкан.

Сур жорго минсе жарашкан,
Суурулуп топтон чыкканда
Тукеним,
Сумсайып топтон адашкан.

Өйдө чыксам өбөгүм,
Ылдый түшсөм жөлөгүм.
Чырпыктайдай жетелеп
Чынар кылган бөбөгүм.

Бадалдан кечкен кечүү элең,
Балакетиң алайын,
Балпайып келип кучактап,
Падышам, эжем, дечү элең.

Ай тийген ойдо кечүү элең,
Айланайын Тукеним,
Алдымдан чыгып кучактап,
Алтыным, эжем, дечү элең.

Тараза жылдыз батпайбы
Таң агарып атпайбы.
Таланты ташып турганда
Тукеним, таң атпас жайда жатпайбы.

Күн чыгады кылайып,
Күнүгө эстеп кеп салып.
Күйүп бышкан аял жок,
Аны үчүн
Күйүп ыйлайм муңайып.

Ай чыгады кылайып,
Алпештеп баккан Акылды
Атасыз жетим дегенде
Арманда болом муңайып.

Күлүмкан күйүткө чыдай албай...

Турардын көзү өткөнүнө алты ай болгондо Москвада жашап турган синдим Күлүмкан анын күйүтүнө чыдай албай аркасынан о дүйнөгө кетти. («Жамандык жалгыз жүрбөйт» деген ачуу сөз ушундайдан улам калган окшобойбу.) Биздин бири-бири-бизге кылган аяр мамилебизди, ынтымагыбызды билген адамдар таң калышаар эле. (Ал жөнүндө акындардын бир катар чыгармалары да жаралган.)

Күлүмкандын сөөгүн Москвадан самолет менен жөнөтүүгө Алмазбек аябай аракет жасады. (Ал кезде Федоровдун клиникасында иштетчү.) Күлүмкандын кайын журту, бир туугандары, жолдош-жоролору болуп самолёттун келишин күтүп турдук. Мен безгек болгондой калчылдайм. Анын үстүнө

Турардын бир ыры эсиме түшүп, ого бетер муун-жүүнүм бошоп, жыгылганы эле араң турам.

Турар ал ырды эмнеден улам жазганын билбейм. Ошол ыры бул эле:

*Сен сүйгөн аэропортко эжең келди,
Сексенге жакындаган энең келди.*

*Сагынып сен күткөн күн,
биз күткөн күн*

*...Салынып таш табытка
денең келди.*

(«Аэропортто»)

Самолёт келип токтогондо баарыбыз табытты алып чыга турган тарапты карай умтулдук. Табыт салынган машина жаныбызга келип токтогондо чыккан өкүрүк «Манас» аэропортунун айланасындагы абаны жарып жиберди.

Атасы менен Турардын жанына коюуну чечтик. Жерге берээрдин алдында жолдош-жоролору, кайын-журту табыт башында коштошуу-эскерүү сөздөрүн айтышты. Бирге окуп, иштеген курбулары Калыйман Абдыкеримова, Ксения Искеновалар Күлүмкандын университетте окуп жүргөн кезиндеги зиректигин, адамдар менен катташкандын ажарын ачаарын, Улуттук университеттин педагогика кабинетинде бир топ жылдар бою (Москвага көчүп кеткенче) үзүрлүү эмгектенгенин, эки уул тарбиялап өстүргөнүн, улуусу Канатбек илимий даражага ээ болуп, дүйнөнүн эң ири шаарларынын бири болгон Москвада жогорку кызматта иштеп жүргөнүн айтышты.

Кайын журту тарабынан жездеси Асан деген киши сүйлөдү (ал киши узак жылдар бою жергиликтүү бийлик органдарында иштеп, ак жүрүп, тике сүйлөгөн киши эле).

«Эжени көрүп, синди өсөт» дегендей деп баштады ал сөзүн: «Келинибиз Күлүмкан атактуу акын

Турарды тарбиялап өстүргөн кудачабыз Уулчанын тарбия-таалимине сугарылган асыл адам эле. Адамдын оюндагысын көзүнөн көрүп турчу. Айланасындагыларга мамиле кылганы өзгөчө болчу. Аялзатынан мындай адам чанда чыгат. Биз Шабото тукумунанбыз, Шабото тукумунун кырк келини бар. Ошо кырк келини бир тең эле да, Күлүмканыбыз бир тең эле. Биз аны сыйлап, атынан айтпай Күкө деп келчүбүз, мындай адамды жерге кыюу кыйын. Айла жок! Кош, Күкө!» – деп аяктады сөзүн көзүнө жаш ала.

* * *

«Өгүздүн өлгөн жеринде өкүр» дегендей анын кырк, ашын (бул жерден кой союп алып барып) Москвадагы үйүндө өткөрдүк. Тааныштары, жолдош-жоролорунун баары келишти. Ал жерден да үн чыгарып мындай деп коштум эле:

*Көрүп койсом көөнүм ток,
Көп эл жүргөн Москөөдөн
Көрөйүн, – деп мен келсем
Көп эл жүрөт, Күкөм жок.*

*Карап койсом кардым ток
Калың эл жүргөн Маскөөдөн
Карайын, – деп мен келсем
Калың эл жүрөт, Күкөм жок.*

Бүгүн бар да, эртең жок деген ушу турбайбы. Жанымдай көргөн эки бир тууганымдан айрылып, аларды жоктоп жазам деген түшүмө да кирген эмес.

Баяныбызды аяктап баратып, Турардын аялы жана кызы жөнүндө эки ооз сөз айта кетпесек, анын жеке турмушу бүдөмүк болуп калчудай.

* * *

Туурасын айтуу керек – аялы Кундуздун колунан иш да, аш да келген адам болчу. Астыбыздан кыя өтпөй сыйлап турчу. Сыйга-сый дегендей биз да аны сыйлачубуз. Ошондон улам ал: «Эжеке, сизден көргөн жакшылыктарды мен өз энемден да көргөн эмесмин» – деп келчү.

Турар болсо өзүнүн аялы жөнүндө, анын көзүнчө эле: «Мунун акылы чолок, урма. Анды-дөңдү карабай башы ооганын жасай бермеси бар. Муну «актак» деп тизгинин тартып турган эле менмин» – деп келчү. Аны Кундуз өзү да танчу эмес. Турардын көзү өтөөрү менен эле ал таптакыр башкача болуп өзгөрдү. Мага кескин, баатырыраак сүйлөп, каяша да айта баштады. Көрсө, ал жаңы турмуш курууну ошондо эле түптөп жүргөн экен. (Ал кезде анын жашы кырктан ашып калган.)

Ошондой болгон күндө деле ата-энесиндей болуп калган биздин астыбыздан өтүп: «Тагдырым ушул экен, эми таалайымдан көрөйүн» – десе ыйлап-сыктасак да адамча түшүнөт элек да. Анын жолун ким тосмок эле, ортобузда кызы Акылай турат.

Бирок ал анткендин ордуна «өзүмдү өзүм билем» деп, чолок акылдуулук кылып бирөөнүн жылуу турмушун бузуп, капкалуу шаарына бүлүк салды. Бала-чакасынын көз жашынан корккон жок. «Бирөөнү бактысыз кылып, өзүң бактылуу боло албайсың» деген накыл кепти капарына алган жок. Жаңы тийген күйөөсү эки жылдан кийин өлүп, же үйдө жок, же чүйдө жок болду. Турардын бир туугандарынан, жолдош-жоролорунун баарынан сүрүлүп калды. («Арбак урат» деген сөз да бекер жеринен айтылбаса керек.)

Өзүнүкү аз келгенсип, кызынын турмушун да быкы-чыкы кылды. Кызы Эл аралык кыргыз университетинде окуп жүргөн жеринен чыгарып алып, (угушубузга караганда) «пайдалуу» жерге ишке ор-

ноштурат. Андан ары бирөөлөрдүн оокаттуу турмушуна көз артып, жайсыз жерге күйөөгө берет... Кыз төрөп, күйөөсү менен ажырашып кеткен дешет...

Турардын эстелигин ачаарыбызда кызы Акылайды атайылап чакырдык. Келген жок. Андан бери жыйырма жыл өттү. Бирок ардактап баккан атасынын бейитине бир жолу да барып (жөө басса жете турган жерге) жалгыз бутак гүл койгонго жарабады. Акылга сыя турган нерсе эмес. Атасынын бир туугандарынын көбү Бишкекте жашайт, көзү тирүү. Алардын кимиси менен катташам десе кучак жайып тосуп алышаар эле. Ошончо бир туугандары туруп, өзүн өзү «томолой жетим» кылып жүргөнү эси жоктугу чыгаар.

*«Акылайым аман болсун,
Андан башка не керек» – дечү эле Турар.*

Турардын көзү өткөндөн кийин

Алгач өткөн бир нерсеге токтоло кетсем. 1985-жылы 30–31-августтарда Турардын чыгармачылыгы боюнча «Лира кечеси» өткөрүлгөн. (Ал эки күнү Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрында болду.) Ошо кече жөнүндө таланттуу режиссер Медербек Назаралиев менен Керимбек Ибраимов экөө «Кыргызстан маданияты» гезитине «Ыр нөшөрү» деген көлөмдүү макала жазып чыгарышты. Анда булар айтылган: «Буга окшогон кечелер мурда деле өткөрүлүп жүрчү. Бирок алар бири-бирине эгиз козудай окшош эле. Турар Кожомбердиевдин кечеси мурдагылардан айырмаланып, адамды өзүнө тартып, башталышы салтанаттуу, мараасы шандуу болуп өттү. Турар Кожомбердиевдин ырлары нөшөрдөй төгүлдү. Анын сөздөрүнө жазылган мөлтүр булактай обон кайрыктары угулду. Чынында эле эки сааттык ыр майрамы болду». («Кыргызстан маданияты» гезити, 5-декабрь, 1985-ж.)

Ошол кеченин жалпы көрүнүшү жөнүндө «Ленинчил жаш» (азыркы «Агым») гезитинде мындай деп айтылган: «Отурууга орун жетпей калгандар туруп көргөнүнө ыраазы болушкан. Сахнага гүл тоодой үйүлүп, акындын үч жүздөй ырына чыгарылган обондордун эң мыктылары аткарылганда дүңгүрөгөн кол чабуулардан имараттын дубалдары солкулдап тургансыды. Акындын заңкайган тулку бою эзелки элибиздин күч-кубатын элестетип тургандай сезилди. Ал өзүнүн чыгармаларын чырайына чыгара жатка айтып жатканда залдагы элдин деми дымып, чымындын учканы угулуп турду. Берилген суроолорго акындын шыр, таамай кайтарган жооптору анын профессионалдык даярдыгынын бийиктигин, көз карашынын кенендигин, тереңдигин далилдеген керемет эле.

Эки сааттан ашуун созулган бул кече кыргыз сыналгысынын Асанбек Иманбаев жетектеген тобу тарабынан жазылып алынганда маданиятыбыздын тарыхынын документалдуу бир жакшы барагы жаралды го деген ойго кеттик («Ленинчил жаш» гезити, 1990-жыл, 14-август).

Кийинчерээк ошол баалуу жазууну бир кара ниет өчүрүп таштоого аракеттенип жатканын угуп калып, аны Турарга айтсам, ал кебелбей: «Кийин элүү жылдыгымда андан да жакшы кылып жаздырам», — деп койду.

Бирок ал тилегине жетпей калды. Кийин текшертип көрсөк, республиканын телевидениесинде, радиосунда Турардын үнү, же бир кичинекей эле си калбаптыр.

*«Арасынан бири келип жаштардын,
Аябай бир мооку канаар кастардын», —*

деп Турар өзү жазгандай анын үнүн, телевидениедеги элесин калтырбоого көрөлбастар аябай аракеттенишкени менен, Турардын томдогон чыгармаларын кантип өчүрүшмөкчү.

1991-жылы Турардын 50 жылдыгын өткөрүүгө аракеттендик. Адегенде колхоздун башкармасы (анда колхоздор таратыла элек кези) Эсенбек Абдраимов аракет жасай баштады. Жалгыз кишинин колунан келе бербесин көрүп, жездеси Осмоналы Чүй облусунун ошо кездеги губернатору Апас Жумагуловго барды. Ал киши иштин чоо-жайын угуп туруп, Жайыл районунун акими В.Г.Давыденкого телефон чалып: «Юбилейди эң жогорку деңгээлде өткөргүлө» – деп дайындады.

Ошондон кийин бул ишке райондун коомчулугу жапырт киришип, мурда болуп көрбөгөндөй деңгээлде өткөрүлдү. Юбилейди өткөрүү үчүн Сары-Булак айылына жакын жерде жаратылыш атайылап ачык асмандын астында жасап койгон, театр-га окшогон жер тандалып, анын айланасына элүүдөй боз үй тигилди.

Бул ишке Турардын аталаш иниси, белгилүү каскадёр Үсөн Кудайбергенов өзгөчө шаң киргизди. Каскадёрлордун оюнун көргөзүп, мамлекеттик цирктин артисттерин вертолёт менен алып барды. Көк бөрү тарткандардын байгесине бир жылкы берип... «Чыңгыз хан» киносуна тартылган эки кабат боз үйдү алып барып тиктирип, элди таң калтырды.

Турардын жолдошу, белгилүү обончу, дирижер Сардарбек Жумалиев Карамолдо Орозов атындагы оркестрди алып барды. Кийинки күнү эскерүү кечеси филармониянын чоң залында өткөрүлүп, Турардын ырларына жазылган сыйкырдуу обондор жаңырып, көрүүчүлөргө дагы бир ирет рахат тартууланды.

Турар Кожомбердиевдин 50 жылдык мааракесинен алынган толугураак репортажды «Эскерүүлөр» бөлүмүнөн окуй аласыздар.

Эстелиги жөнүндө эки ооз сөз

Турардын эстелиги айылдын жогору жагындагы дөңдө алыстан заңкайып көрүнүп турат. Аны орноткончо ар кандай сөздөр айтылды. Турмуш-тиричилик жагынан тейлөө комбинатында (быт-комбинатта) жасалып жаткан плиталардан эле алып келип койбойсуңарбы деген чолок акылдуулар да болду.

Ар нерсенин маалы, мааниси, маданияты болот. Эстелик деген аны көргөн адамга кандайдыр бир таасир калтырып, ойлондура турган болуу керек (өзгөчө белгилүү инсандардыкы).

Демек, ал терең ойлонулуп туруп, иш жүзүнө ашырылууга тийиш.

Турарга эстелик жасатууда анын өзү жазган төмөнкү саптарын эске алдык:

*Эстеликтин ичте бардай арманы,
Былк этцүгө жетпейт анын дарманы.
Учурунда ажал корккон азамат
Учуралбайт төбөсүнөн карганы.*

(«Эстелиги баатырдын»)

Ушундан кийин ага эстеликти бюст түрүндө жасатууга дитибиз барган жок. Андай эстеликтин үс-түнө кар жаап, эрий баштагандагы, төбөсүндө куштар олтургандагы кебетеси аянычтуу көрүнөт. Андай эстелик тургузуп, канаттууларга булгаткыбыз келген жок. Ойлонуп, мындай чечимге келдик:

Биринчиден, ал Турардын поэзияга кошкон салымын элестетип көлөмдүү болууга тийиш.

Экинчиден, өзүнүн чыгармаларындай өзгөчөлөнүп турууга тийиш.

Үчүнчүдөн, эстеликтин «От өчпөгөн коломтонун» жанында турганы ылайыктуу.

Биздин бул оюбузду Эл сүрөтчүсү Виктор Арнольдович Шестопап иш жүзүнө төп келтирди.

Турардын элеси «Кара-Балтанын капчыгайынын Кара аскасынан омкоруп келингендей үйдөй граниттин бетине чегилген» (К.Ж.) Өзү туулуп-өскөн тоолорго ойлуу гана серп салып турат, кудум эле тирүү кезиндегидей (адеп көргөндө селт дей түшөсүң). Акын тулку бою менен коломтонун табына жылынып тургансыйт. Турар өзү ташка жазып калтыргандай:

*...түпкүрүнөн ач өлүмдүн
Дапдаана көрүп турам
Өмүр таңын –*

деген сөздөрүн окуган киши анын ырлары ар бир таңды элибиз менен бирге тосуп, кылымдар бою кызмат кыла берээрин дааналап турат:

*«Ырларың жашай берет аруу жандай,
Ар таңда күндү тоскон айылдардай.»*

(Б.Бугубаев, «Кызыл от»)

Эстеликтин кыскача тарыхы

«Керектүү таштын оордугу жок» дегендей көңүлүбүзгө толо турган ташты издеп Токмоктогу таш иштетүүчү заводго 37 жолу бардык. «Мээ кайнаткан» ысыкта тырмактай неберелерибиз менен сүйрөлүшүп кандай гана транспорт менен барганыбыз жок. Заводдун директору (аты-жөнү эсимде калбаптыр) жалооруп: «Эже, келе берип бир чакадай көз жашыңыз төгүлдү. Каалаганыңардай таап берейин, – деп ордунан туруп келип, маңдайымдан сылаганы эсимде. (Мындай учурларда кылган мээримдүүлүк баарынан кымбат эмеспи.)

Ташты тандап алганыбыздан кийин, аны Бишкекке алып келип, сүрөтчүнүн устаканасына киргизүү да оңойлукка турган жок. Аны көтөрө ала турган кран издеп канча убараландык.

Таштарды көзөтүү үчүн Бишкектин бир заводуна заказ берип, атайын көзөгүч жасаттык. Темир тосмосун атайын чийме (эскиз) менен улуттук оймо түрүндө Кара-Балтанын темир буюмдарды жасоочу заводунда жасаттык. (Эжеси Күлүмкандын мүрзөсүнө да дал эле ошондой тосмо койдурдук.) Эстелик орнотула турган Сары-Булак айылына (шардан 85 км аралыкта) 59 жолу бардык. Орнотконун Кара-Балтанын курулушчулары иш жүзүнө ашырышты.

Жайыл районунун ошо кездеги жетекчилери Төлөгөн Рахманов, Г.В.Давыденко, Кулжан Жумабаев, Эсенбек Абдраимовдор да кол кабыш кылышты. Өркүндөрү өссүн.

Бардык учурда мага жөлөк-таяк болгон уулдарым – Каныбек, Жаныбек, Алмазбек, түгөйүм Осмоналы болушту. Эстеликке сарп кылынган чыгымдарды уулбуз Жаныбек өзү жалгыз көтөрдү. Колуңардагы китепти чыгарууга сарпталган чыгымдарды да ошол чыгарды.

Таякеси Турардын арбагы колдоп жүрсүн! Арбак колдойт дегенге мен мындан улам ишендим. Бир жолу Жаныбек Сары-Булакка барып келатканда караңгы кирип кетет. Жамгыр жаай баштап, жол тайгалак болуп, жакшы көрүнбөй автомобиль аласалып кетип, өзү аман калат. Андан да таң калыштуусу машинасынын тырмактай жери да чийилбептир. Ушундан кийин «арбак колдойт» дегенге кантип ишенбейсиң.

Акырында айта кете турган нерсе – эстеликти ачаардын алдында жаан-чачындан «жердин мээси чыгып» жаткан. Түнү менен таң атканча жааган кар эртең менен басылып, күн чайыттай ачылып (Турардын пейилиндей), айлана аппак карга оронуп, тоонун көркүнө көрк кошкон керемет көрүнүш эстеликтин ачылышына келгендерге жарык маанай тартуулады. Бул 1993-жылдын 26-ноябры эле.

Ал эми 2005-жылдын 28-январь күнү акын Турар жыйырма беш жылча жашап, чыгармаларынын дээрлик бардыгын («Кыл чокулардан» башкасын) жараткан тамда (Бишкек шаарындагы Токтогул көчөсү, 92) ага эстелик такта орнотулду.

Анда:

«Бры менен өзүн өлбөс жасаган,
Ушул үйдө акын Турар жашаган» –

деген жазуу улуу акын Турар Кожомбердиевди элестетип турат.

Муну үчүн ЖК экс-депутаты А.Р.Райымкулов көп күч жумшады.

Китеп аркылуу жөнөтүлгөн кат

Кыргыз Республикасынын Жазуучулар союзуна «Көлчүктөгү айдын» каармандарынан

«Тулпар тушунда» дегендей кыргыз адабиятына «Көлчүктөгү айды» берген акын Турар Кожомбердиев учурунда Жазуучулар союзунун ишине жигердүү катышкандардын бири эле.

Союздун мүчөлөрүнө дача участокторун алып берүү маселесин көтөрүп чыккандардын бири да ошол болчу. Ошондо анын өзүнө да алакандай жер берилген. Анда биз анын кичинекей ини-карындаштары адегенде атабыздан, андан кийин агабыз Турардан айрылып, жарык дүйнө көзүбүзгө көрүнбөй турган кезде анын участогуна аялы тээк болуп жүрдү. Ал эрге тиери менен ач көз адамдар анын участогун бөлүп алышып «өлгөндүн үстүнө көмгөн» кылып, журтун кетмендеп салышты.

Алардын аракетин арбак туура көргөн жок окшойт. Анын участогу басымчылардын бирөөнө буйрубай калды. Экинчиси да сатып жиберип, көчө

качты. Ошентип Жазуучулар союзунун дачасында айкөл акын Турар Кожомбердиевдин изи да калган жок.

«Өлгөндөрдү сыйлабай, тирүүлөрдүн иши арыбайт» демекчи, эми маркум Т.Кожомбердиевдин арбагын сыйлай, анын мурдагы участогунун ордуна бөдөнөнүн уясындай жер ыйгарсаңар.

Биз ал жерге Турардын «Коломтосун» уюштурсак дейбиз.

Ал жерде (жаратылышта) акын, жазуучулар менен Турардын чыгармаларынын каармандарынын жолугушуулары уюштурулуп турса;

– Ыр дүйнөсүнүн ышкыбоздору чогулуп ырларын окуп, пикир алмашып турушса;

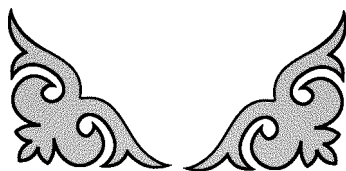
– Жаш калемгерлер адабияттын көч башылары менен баарлашып турушса.

Акын Турардын 70 жылдыгына карата (2011-ж.) анын чакан музейин уюштурсак. Дагы башка асыл ойлор уяласа.

Ошентип, калемдешиңер Турардын «Коломтосунун оту өчпөй» турса, өзүңөрдү да арбагы менен колдой жүрөрүнөн күмөнүбүз жок. (Бул маселе боюнча союздун дача участкакторун башкарып жүргөн Арыкова Жийде айымга бир канча жолу кайрылганыбыздан майнап чыкпаганын айта кетели.)

Канатбек, Адыл, Карыбай, Эрмек, Мырза, Гүлжан, Нургүл, Айна, Жайна, Берди (Кудайберген)

Бишкек шаары, 1-сентябрь, 2007-ж.

II бөлүм

Эскерүүлөр

КАЙРАН ТУРАР...

Турардын кайтыш болгонун укканда, көз алды-ма заматта анын элеси келе калды. Албеттүү, көзгө толумдуу, көрктүү жигит эле го, эсил кайран. Бала чагынан спортко катышып, айрыкча бокс ойнунда машыгып, келбетин келиштирип калыпка салган эмес беле. Кайкалап салмактуу басып баратса, көчөнүн көркү чыга түшчү.

Алп мүчөлүү азамат боло туруп, Турар бала кыял эле, балача чынчыл эле, ак көңүл эле. Кээде арзыбаган жаңы кабарларга, анча-мынча укмуш көрүнгөн окуяларга деле жаш балача таңыркап калчу.

Турар жогорку окуу жайында, мен аспирантурада окуп жүргөндө экөөбүз ынак, сырдаш, пикирлеш элек. Ал мага көп келип, жаңы жазган ырларын окуп, уккан-көргөндөрүн божурап, жашчылык-масчылык дээри менен омбу-домбу кылган-эткендерин күлкү аралаш айтып берчү, классик орус акындарынын ырлары тууралуу мен кандай ойдо экеними такып сурай берчү. Анын ошондогу күрпүлдөгөн жаш өмүрү мага өз нугунан чыгып, кең сайда нары-бери ооналактап агып жаткан тентек дайра сыңары көрүнөр эле.

Турар бала чагынан эле калкыбыздын оозеки көркөм сөз казынасынан азыктанып, элдик ырлардын жаңырыктарына кулагын кандырып, улуттук жазма поэзиябыздын тажрыйбасын аң-сезимине чөгөрүп, ырдык угумун жана тилдик туюмун эртелеп ойготкон, ыр токуу техникасын эртелеп үй-

рөнгөн, акындык жөндөмүн, атүгүл, төкмөлүк даражасына чейин өстүрүп барган. Ошон үчүн ал мыйыгындагы чырымтал али кылкан таризин ала электе эле адабият майданына үйрөнчүк ыр жазар, талапкер калемгер эмес, кадыресе дасыккан акын катары жарк этип кирип келип, бат эле адабий чөйрөгө таанылды, көпчүлүк окурмандар арасында кадыр-барк тапты.

Турардын өмүрлүк бирден бир кесиби, жакшы билген өнөрү эле акындык болучу. Албетте, алакандай кыргызда жазма түрүндө ыр кураштыргандын жөн-жайын, ыгын, акы-чүкүсүн жакшы биллип алгандар абдан көп. Бирок алардын арасында чыны менен акын жандуу жаралгандар сейрек. Турар ата-энесинен акын туулган бир бөтөнчө жан эле. Экинчиден, башкалардан айырмалуу көркөм ойлому бар сүрөткер эле. Асыресе, айтайын дегендерин көпчүлүктүкүнөн кескин өзгөчө, кайманалуу, өтө маанилүү айтканга ашкере уста калемгер эле. Менин жеке пикиримче, поэзия тилинде адеп окуган адамды аптыктырып койгудай метафоралуу сүйлөш жагынан Турардан өткөн акын азырынча кыргыз журтунан чыга элек. Мен муну Турардын көзү тирүүсүндө эле калк кашына чыгып сүйлөгөн сөздөрүмдө, айрым макалаларымда айтып-жазып жүргөн болчумун.

Турардын акын катары дагы бир артыкчылыгы: ал табият менен турмуш көрүнүштөрүн куду кыл калем менен тарткан сүрөттөрдөй кылып жандуу, элестүү, туюмдуу тарта билген пейзажист эле. Анын пейзаждык ырларынын ичинде төрт тарабы төп келген шедеврлер бар.

Турар кыска өмүрүндө көп жазды, бир канча ыр китептин автору болду. Албетте, жалаң гана поэзиянын аркасы менен ырыскысын таап жүргөн жандар сыяктуу эле ал бардык ырларын бир кылкамыкты чыгара алган эмес, кээде караң калгыр көрөөкөттүн айынан да далай ырлар жараткан. Би-

рок анын жыйнактарынын ичинде поэзиянын нукура туундулары, көркөм сөздүн чыныгы берметтери кыйла эле көп, ошолор, буюрса, Турардын атын эл эсинен өчүрбөйт. Анын мезгил элегинен өткөн ырлары бу жарык дүйнөдө кыргыз тили жашап турганда кайра-кайра басылып, өз өмүрүн улай берет.

Салижан ЖИГИТОВ.
«Ленинчил жаш», 4-февраль, 1989-ж.

ҮМҮТ ӨЧПӨЙТ

Күнү кечээ мен Турар Кожомбердиевдин үйүнө телефон чалгам. Жазуучулар союзунда Жолон Мамытовдун Токтогул сыйлыгына көрсөтүлгөн китебине талкуу болмок, ошого чакырган элем. «Чынымы айтсам, шартым бир аз келишпей турат, колум бошосо эле барайын», – деди Тукем. Эртесинде болжогон убакта келип калыптыр. Жыйында биринчилерден сөз алып сүйлөдү. Мамытов менен кандай таанышканын, бирге жүргөн күндөрүн төгүлүп айтып, «буйруса, Жолон жөнүндө эскерме жазуу оюмда бар» деп, аягында калемдеш курбусуна арнаган эки түрмөк ырын окуп берди.

Башкаларды билбейм, мен анын кебин муяп уктум, ичимен «бекер жеринен чоң акын эмес тура, пейли таза, жолдошчулукка бек экен» дегенчелик ага абдан ыраазы болуп отурдум. Арийне, Түкемдин арабыздан мынчалык тез өтөөрү капарымда жок...

Бүгүн тагдыр башка салганды көрүп, кабыргабыз кайышып, элибиздин дагы бир таланттуу акыны менен коштошуудабыз. Алардын ордун басар, улут поэзиясынын беделин ашырар азамат жигиттер чыгаарын тилеп, катарыбызды, соңубузду үмүттүү караганыбыз жөндүү.

Абибилла ПАЗЫЛОВ.
«Ленинчил жаш», 4-февраль, 1989-ж.

ЖАРЫК КҮНГӨ КАНБАЙ КУМАР

Табийгатынан кудуреттүү жаралган таланттар болот. Алар босого сагаалап редакцияларда жүрбөйт, эшик кагып басмаларга кирбейт. Алар эшик жыртпай адабиятка түз кирет да, урматталып төргө өтөт. Алгачкы кадамынан поэзия дүйнөсүнө шыр кирип, шар өткөн ошондой күчтүү таланттардын бири Турар эле. «Көлчүктөгү ай», «Кызыл алма», «Таңкы симфония» ыр китептеринен тартып, «Оту өчпөгөн коломто» тандамал жыйнагына чейин алкоого алынып, шыдыр бараткан акын азыр арабызда жок.

Ал мезгилсиз көз жумду, жарык дүйнөдөн эрте кетти. Акындын кагып турган кан тамыры, эргип турган эт жүрөгү тык токтоду. Сыясы көлкүлдөп коргошундай эрип турган калеми ак баракка акыркы нокот койду. Турардын стилинде жазылбай далай сонун ырлар калды. Ал ырлар өзү менен кошо жерге кетти. Алар эми жарыкка чыкпай калганы менен жарыкка акындын көзү барда жазып калтырган жакшы ырлары кайра-кайра чыгып турар.

Кайран акын Турар! Айкөлүнөн туулган алп эле, эр көкүрөк март эле. Качан көрсөң шар, меймандос, кабелтең жигит эле. Тоодо туулуп, тоодо өскөн, «саамалы саба жарган» суусамырлык жылкычынын уулу эле. Атын да «ушунча турар» деп арсарсып койгонбу, эр ортону элүүгө жетпей эрте кетти, капылеттен мүрт кетти. Канчалык жоктоп, сыздап, ичтен сызып өкүнбөйлү, ажалдын иши ажал экен. Жан чиркин, алтын сандыкта жатса да карыны да, жашты да, улууну да, пасты да алат экен. Ажалдын айрыкча адилетсиздиги – жакшыга бат жармашып, таланттууну атайы тандап алганы жан кейитет.

Ажалда калыстык жок, атаганат.
Аларда так жолуңа жата калат.

Карыга кезек берип, чактап албай,
Капыстан таланттууну тандап алат.

Кийинки эле бир жылдын арысы-берисинде чыгармачылыгынын биринчи баскычын аттап, экинчисине кадам таштап, эми такшалып, эми мөмө төгөрдө, адабиятка эми бир жетик чыгармалар берип, журтчулукка эми бир маанилүү сөз айтарда маркумдар: Ж. Мамытов, М. Сейталиев, И. Мансуров, Т. Кожомбердиевдей толук кандуу жаш күчтөрдөн ажырап отурабыз. Адабияттын татаал жолу, азыркы такшалуу процесси боюнча алып караганда, аларды «жаш күчтөр» атасак, сөзүбүздүн ашык-кеми болбос. Алардын жарык дүйнөдөн эртерээк өтүшүнүн өзгөчө өкүнүчтүү жери – мына ушунда.

Буга дейре деле Турардын көптөгөн мазмундуу ыр китептери анын кыргыз поэзиясына салган өз чыйырын, сиңирген эмгегин, адабияттагы алган ордун айгинелеп койгон. Айрыкча кийинки он-он беш жыл аралыгында композиторлор, обончулар, музыканттар анын ырларына кызыгып, обонго салган ыргагы тегининен эмес. Б. Сарногоевден кийин Турардын тексттерине кайрылбаган обончулар аз эле. Анткени поэзия, ыр жазуу – Турардын табигый стихиясы болгон. Жаш өлгөн Джон Китс деген акынга Жорж Вайрондун жазган эпитафиясын эске алсак, дегеле таланттуу акындарга камкор карап, адептүү, ырайымдуу, этият мамиле кылганыбыз жөн көрүнөт. Анткени нукура таланттар өтө сейрек, көп жылдарда бир кайталанчу көрүнүш.

Кыргыз университетин бүтүргөндөн кийин Турар бир катар мекемелерде иштеп, кийин өз бетинче чыгармачылыкка өткөн. Ал акыркы жылдарда үйүндө иштеди, бирок ооруга чалдыгып, эки буту сынып, көп убакыт жабыркап ооруканада жатты. Кайра кайтпас дарт жүрөктөн кармап, мүрт кетет деп ким ойлоптур? Жакында эле балдарына

жаңы жылдык белек алууга барган жайдары Турарды Спорт сарайынан көргөн элек. Ажалга айла жок тура, ошентип кечээ көргөн Турар бүгүн жок.

Ажалга моюн сундуң кайран Турар,
Айтылбай армандуу сыр калган чыгар.
Мезгилге мээриминди төгөрүңдө
Мерт болдуң жарык күнгө канбай кумар!

*Эрнис ТУРСУНОВ.
«Ленинчил жаш», 4-февраль, 1989-ж.*

ООЗ БАРБАЙТ, АРГА КАНЧА?

Оо, шор дүйнө де!

Ушинтип, кыргыз совет поэзиясынын асманындагы да бир жарык жылдыз жалп дей түштү. Адеп ишенбейт да экенсиң, качан гана табытынын жанында анын чалкасынан керилип жаткан алп мүчөсүн, кайтпас сапар тарткан муңайыңкы жүзүн көргөндө дене-боюң муздап, жүрөк сыздап, көз тумандап, каңырыгың түтөп: «Турар, тур!» – деп кый-кыргың келет, бирок кайдан антесиң, үшкүрүнүп, эх, тагдыр деп тим болосуң...

Студент кезден жакшы санаалаш курбум эле. Эсимде бар, Дзержинский көчөсүндөгү №1 типографиядан кимдир бирөө аркылуу «Кызыл алмасынын» гранкасын алдырып алып, көчөдө отургучтун биринде ажарлуу жүзү албырып, ырларын биринен сала бирин толкундап окуп берген. «Бул, чоң поэзияга алгачкы кадамым» деген эле.

Кийин ага удаа «Таңкы симфониясы» жарык көрдү. Экөө тең Турарды өз үнү, өз боёгу бар, келечектеги чоң акын катарында таанытты. Бул эки жыйнак туурасында 1970-жылкы «Ала-Тоо» журналынын №9 санына «Ыр чабытында» аттуу чоң макалам жарыяланды. Ушул эки жыйнагы үчүн

Турар Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгынын лауреаты да болду.

Боорукер, жаркын мүнөз, кең пейил, айкөл Тузем балалык кыялы, акындык табылгалуу сезими менен «көлчүктөгү айды чыбык менен чачырата чаап», бийик тоодо жылкы айдап, укуругу менен «жылдыздарды да чукулап» жүрүп, бир нече татынакай ыр китептерден кийин «Кыл чокулар» аттуу терең ойлуу, кенен чабыттуу эң кийинки ырлар жыйнагын жаратты. Бул акыркысы эмес, Туземдин калтырып кеткен мурасы өзүндөй кенен, өзүндөй терең...

Жакында эле өзү жашаган Тынчтык проспектисинде, газета-журнал саткан киоскада жолугуп, жай сурашканбыз. Ал өзүнүн жүрөк оорусун айтуудан мурда менин абалымды сураган...

Эми эмне, тагдырдын жазмышы ушул экен. Ооз барбайт, Туке кош! деп айтууга, а бирок арга канча?!

Мурзабек ӨМҮРЗАКОВ.

«Ленинчил жаш», 4-февраль, 1989-ж.

ТАБЫТ БАШЫНДАГЫ СӨЗ

Ар бир өлүүнүн өзүнчө кадыры бар. Ошон үчүн жадагалса эки сөздүн башын араң эптештирген бечара жазуучу дүйнөдөн кайтса да анын некрологун: «Кыргыз адабияты орду толбос, оор жоготууга учурады» – деп баштайбыз. Адамгерчиликтин эскиден келаткан салты, жалпы адам жамаатынын орток жөрөлгөсү дайыма ушинтип айттырат, ушинтип жаздырат. Тек демейде көнүмүш адат боюнча эч ойлонбой айта да, жаза да берген тигиндей алчытаасы жешилген сүйлөм айрым бир шарттарда гана капыстан конкреттүү мазмунга калдайып толо түшөт. Эгер биз азыр: «Кыргыз көркөм сөзү кайра толбой турган оор чыгашага кириптер болду» де-

сек, мунубуз коргошундай салмактуу угулат, маанисине шайкеш келген акыйкат кеп болот. Себеп дегенде Турар Кожомбердиев ата-энесинен кубаттуу сүрөткердик дээр менен төрөлгөн, көптүн арасынан аттын кашкасындай таасын таанылып турган, улуттук ыр өнөрүбүздүн асманында поэзиянын бир далай баркырак жылдызын жандырган, дагы жаңы ыр маржандарын акыл-сезиминен чайкап чыгарат дедиртип жакшы санаалаш калемдештерин үмүттөндүргөн акын эле.

Турардын бадырайган акындык айырмачылыгы эң оболу анын орошон метафоралуу ойлоно билгенинен көрүнөт. Ал көпчүлүк ырларында дүйнө кубулуштарын жаш баладай таңыркануу менен кабыл алган айлана-чөйрөсүн биринчи көрүп жаткансып, адаттан тышкары жаңыча баамдаган, карапайым кыргыз сөздөрүнүн өз ара айкалышынан жана кагылышынан жаңыча образдык-маанилик учкундар чагып чыгарып, поэзиябыздын туюндуруу мүмкүнчүлүктөрүн, спецификалуу сөздүгүн, метафоралык казынасын байыткан. Турар күтүлбөгөн метафоралык туюнтмалар менен ыр тилинде сүйлөөгө ашкере демилгеленип, сөздөрдү өтмө мааниде колдонуунун жаңы жолдорун ачууга аябай жан үрөп, ушу багытта көзгө толумдуу табылгалар жазанган.

Турардын тубаса метафоралуу акындык ойломунан, ошондой эле өзгөчө конкреттүүлүк, туюмдуулук, сүрөттүүлүк сапаттары мүнөздүү. Ал баарыбыз эле көрүп жүргөн демейкидей карапайым турмуш жана табият көрүнүштөрүнөн жаркын поэзиялык касиеттер таап, алардын тышкы түрүн, кубулуп турганын, кыймылын куду кыл калем менен келиштирип тарткандай таасирдүү кылып тартып берет. Анын сүрөткердик күчү менен ырдык алкакка чөгөрүлгөн кээ бир элестер романтикалуу мүнөзү, метафоралуу түспөлү, жандуу таамайлыгы, тагынакай кооздугу менен таңыркатат, маашыркатат, атүгүл кээде көңүл аптыктырып салат.

Албыруу жүздөн байкалып,
Ашыктар басат жайкалып,
Ай ыргып кете жаздады
Аңдоосуз чака чайпалып.

Аралык барат өтөлүп,
Аптыгат жигит жөтөлүп,
Жанында барат селкинин
Бир чака айды көтөрүп.

– Бул – акындын «Бир чака ай» деген лирикалык миниатюрасы. Анын сегиз сабындагы мазмундук элементтерден Турардын дүйнө кубулуштарын романтикалуу кабыл алганы, кооз көрө билгени, метафоралуу ойлому, чебер сүрөтчүлүгү, айтор, жалпы акындык жөндөмдөрү куду бир тамчы шүүдүрүмдөн өлчөмсүз чоң күндүн элеси көрүнгөндөй баамга урунат. Турар керт башынын кубанычын, кайгы-капасын, сарсанаасын, дагы башка аялуу ой-сезимдерин жан-дили менен күчтүү толкундап туюнган, бир башкача чынчылдык менен делебе козгоп айткан, ич кайрыктарын ыр алкагына түшүрүш үчүн таамай, илептүү, кубаттуу сөз айкалыштарын таба билген темпераменттүү лирик эле.

Атаганат, чыныгы акындар өмүр бою чаңкаган жакшы кеп-сөздөр демейде алардын тирүүсүндө эмес, көздөрү өткөндөн кийин, айрыкча жерге көмүлөр чагында айтылат? Кайриет, Турар көзү барында эле өзүнүн кандай акын экени, кандай табылгалары бары жөнүндө басма сөз беттеринен окуп, официалдуу жыйындардан угуп, бетме-бет баарлашуу убагында билип жүргөн. Ырас, калемгерлерден мактоого тойгондору болбойт, бирок сөөк агартар сөз уккан жагынан Турар анча деле жутаган эмес. Эсил кайран эргүлдүн куду жаш баланыкы сыңарындай мактоого дайыма муктаж, дайыма талгак жанына сары майдай жаккан ак сөзүмү мен да өз убагында эле оозеки жана жазма түрүндө жарыя айтып жүргөмүн...

Турар улуттук поэзиябызга адал кызмат өтөп, боор этинен ысык бойдон үзүп алгандай дирт-дирт этип жандуу турган ырларын калтырып кетти. Ушундай азалуу мүнөттө анын өрнөктүү адабий мурастары гана көңүл жубатат, канимет кылдырат. Бирок анын мамынттип жашында жайрап, өзгөчө бүткөн акындык жөндөмүн түбүнө чейин түгөтө ачып кетпегени каңырык түтөтөт. Ошондой эле анын кыска өмүрүнүн күрдөөлдүү чактарында өзүнө табият жоомарттык менен тартуулаган казыналуу көркөм дээрин, бакыбат рухий кудуретин, муңбай бир кылым арытчу саламатчылыгын ойдогудай барктап, аздектеп, бапестен алганга буяма-сы келбегени да андан бетер ич ачыштырат...

*Салижан ЖИГИТОВ.
9-февраль, 1989-ж.*

БИР ЭЛЕ САПТАН АЙТСАК

Тукем, Кыргыз мамлекеттик университетинде окуп жүргөн кезинде ыр, аңгеме жазууга ынтызар тели-теңтуштары менен абдан ынак болор эле. Азыркы көзү тирүүлөрдү атабаганда да өзү сыяктуу өмүрлөрү кыска солкулдаган жаш кездеринде жарык дүйнө менен кош айтышкан ошол кездеги студент талапкерлер: Чанчар Толубаев, Казат Бектурганов, Табылды Муканов, Калыгул Токтомамбетов, Жумабек Аттокуров, Бейшенбай Орозобаев, Турдалы Алыбаев жана башкалар менен жандары биргедей сезилчү. Бир карап турсаң, бири-бири менен ушунчалык сый-сыпаттуу дос катары мамиле кылышса, кээде кызыл чеке болушуп «челкилдеше» калганын көрүп таң калчубуз. Көрсө, «талаштары» көркөм дүйнөнүн кумары тура...

Алар жөнүндө кеп козголуп, эскерилип калса Тукем ойго чөмүлүп, аябай улутунчу. Турар Кожомбердиевдин поэзияны, ага шыктууларды баалап,

көзү өтсө да адамдын арбагын сыйлай билген жогорку адамгерчилигин мындан билсеңиз болот: анда Турар «Кыргызстан» басмасында иштеп жаткан учуру болучу. Автарикатын салып, көшөрүп жатып басманын жетекчилерин көндүрүп, студенттик курбусу Турдалы Алыбаевдин көзү өткөнүнө нечен жыл болсо да жазып кеткен ырларын кайдан-жайдан чогултуп, «Жүрөк оту» деген кыпкызыл мукабалуу жыйнагын чыгартып, баш сөзүн: «Дүйнөдө өтүп кеткен адамдарды эскерүү ар убакта айрыкча жаныңдай көргөн досунду... Мен Турдалыны ар качан ойлонгонумда салмактуу, күнүрт сезимдер санаамды санга бөлөт. Аттиң ай, ал тирүү болсо биздин арабызда жаңы жазган ырларын окуп, досторунун ийгиликтерине кошо кубанып, кайгысын тең бөлүшүп, карагат көздөрү менен турмушка суктана карап жүрбөйт беле деген ой көңүлдү зырып эттирип кетет»... – деп өзү жолдогон.

Ал жыйнак китеп дүкөндөрүнүн текчелеринде желеленип калбастан, кыргыздын кутман үйлөрүнүн гүлазыгына эбак тартууланган.

Мына эми, акындын адамдык өзгөчөлөнгөн мыкты сапаттарын айта берсе түгөнгүс Турар Кожомбердиевди мүлдө кыргыз журтчулугу дайыма эскерет.

Тукем, киндик каны тамган Кара-Балтанын Сары-Булагындагы өзүнүн «Оту өчпөгөн коломтосунун» маңдайында жылкычы атасы Кожомбердинин жанында түбөлүк мемиреп уктап жатат. Ырлары болсо ээ-жаа бербей Ала-Тоонун ак мөңгүлүү чокуларынан тартып, кокту-колот, мейкин талааларына чейин эскирбей ырдалып келүүдө...

Жалаңнайза АСАНКУЛ.

ЖАҢЫ ЫРЛАР ЖАЗЫЛБАЙ КАЛАБЫ?

Бүгүн биз мүлдө кыргыз адабиятынын, маданиятынын өкүлдөрү орду толгус чоң кайгыга батып, оор жоготууга туш келдик. Арабыздан чыгармачылыгы өтө жетилип, өмүрү гүлдөп турган, 48 жаш кырчын курагында таланттуу акыныбыз, калемдеш досубуз Турар Кожомбердиевди түбөлүккө кайткыс жайга узатуу менен чындыкка башыбызды ийип, тирүүлүктүн улуу парзын өтөп турабыз.

Турар Кожомбердиев ырыс токтогон Сары Өзөн Чүйдө туулган, баш калаабызда билим алып зээни өсүп, намысы курчуган, өмүр бою чыгармачылыгына өз күчүн зарптаган. Ал тээ, студент кезинен эле мыкты ырларды жаратып, поэзия аркылуу чоң кубатты туюп, ошондо эле таланттын келгени жамы журтка айкын болуп, өзү жандай сүйгөн кыргызына аттын кашкасындай дароо таанылган. «Көлчүктөгү ай» аттуу табышмак сезимге бай татынакай туңгуч китепчеси поэзия сүйөрмандарына ашкере жагып, андан соң «Кызыл алма», «Таңкы симфония», «Күн, жер, жүрөк», «Оту өчпөгөн коломто», «Кызгылтым кеч», «Ыр булак», «Кыл чокулар» аттуу улам соңку китептеринен акындын өз боёгу кеңири Турарга гана таандык чабыты ачылып, ар бир китеби акындын чыгармачылыгына далайыбызды күйөрман кылып, назарыбызды буруп турбады беле? Жаңы ырлар жазылбай калабы, шум ажал?

Акын Турардын поэзиясына терең гумандуулук менен элдүүлүк, чынчылдык жана профессионалдык чеберчилик өтө мүнөздүү эле го! Анын ондогон ырларына куштар болгон кыргыз композиторлору музыкалык обондор чыгарышып, ооздон оозго өтүп, кыргыз эли капаңды шек албай ырдап жүрөт эле го? Алп мүчөлүү акын Турар, ушинтип а леки саатта ажалга жеңилип, балалыктан берки өз турпатындагы баёо тазалыгың үнсүздүккө кошо

кете береби? Актык үчүн, чындык үчүн ар кандай талаштарды жиреп кетчү энеден өткүр туулган Ала-Тоого тагдырлаш бүркүт мүнөз, тайманбас акын Турар Кожомбердиев чыгармачылык жана коомдук турмушка арабызда белсемдүү катышып жүрбөдү беле? Ушундай да шек бербеген ажал болобу, ушинтип да акын жүрөгү капилет токтойбу?

Ал СССР Жазуучулар союзунун мүчөсү, Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын мүчөсү, көптөгөн бүткүлсоюздук жана республикалык фестивалдарда, декадаларда, майрамдарда добушун кенен созуп, Ала-Тоонун ашуусунда тургансып ырлар окуп, элди жакшылыкка, ак ниеттүүлүккө, таза абийирге үндөгөн, өзүнөн соңку муунга нээти таза адам эле го, биздин Турар!

Тагдырга арга жок экен. Кабыргабыз кайышып, башыбызды жерге ийип түбөлүккө коштошуп олтурабыз. Акындын кыйышпас журту, жазуучу журту кайсалап жаш кеткен Турарды мүңкүрөп аза күтүп турабыз.

Кош, эсил кайран, асылкеч Туке! Сенин жаркыраган элесин, эл-журтуңа калтырган көөнөрбөс залкар поэзияң биздин арабызда өлбөй-өчпөй кала берет, кыргызың менен тагдырлашып келечекке бара берет. Жаткан жайың жайлуу болсун, топурагың торко болсун!

Асан ЖАКШЫЛЫКОВ.

«Кыргызстан маданияты» № 6, 9-февраль, 1989-ж.

ӨКТӨМ ӨМҮР

Турар төрөлгөн жыл тополоңдуу согуш жылы болсо да, адаттагыдай жылкы багып шибердүү жайлоодо элек. Жылкы малы кетик баш чөп оттобогондугунан улам бир жерден экинчи оттуу жайлоого көччүбүз. Атам Кожомберди күтүрөгөн колхоздун жылкысын айдап, көчтө бараткан бизге

улам кайрылып, кантип баратканыбызды байкап жүрүп олтурчу. Апам Гүлнар сыркоолуу, антсе да өңөргөнү бешик. Үч кызына арзыбай: «Эркек балалуу болбодум, силердин ат казыгыңар жок калабы?» – деп зарлап-ыйлап тапкан баласы бешикте. Өз жанын баласына кыйгансып, ошол бешиктеги наристени карап барат. Тоонун секиртмелүү жолу курусун, жылкы жаныбарым канча аярлап басса да, өйдө-ылдый борчуктардан аттаганда апам тиштенип аярлап, кабагын чытат. Анысына карабай, ат үстүндө «бешик ырын» салып муңканат, муңканганы – өзүнүн оорулуулугу, үмүтүнө термелет, үмүтү – Турардын боосу бек болсо дегени...

Турар туулганда апабыз ырым-жырымдап, бир эмчегин жаңы туулган күчүккө эмизип, балдары көп чарчап жүрөгү үшүп калган неме, наристесинин өмүрү узун болуп «тураар» бекен деп Турар койгузган.

Ошондогу биздин кубанычыбызды сөз жеткирип айтып болбостур. (Кубанычтын күйүтү да болот турбайбы. Эми, Турар элге-журтка «аттын кашкасындай таанылып», окурмандардын сүймөнчүгүнө ээ болуп, эми: «Ата Журтумдун мага жүктөгөн карызынан кутулам» – деп, акылы жетилип, таланты курчуп турган чагында, жүлүн өрттөгөн күйүттүн чыга калганын карабайсыңбы!)

...Апакем кырк жаш курагында эле катуу ооруга чалдыкканына атамдын кейигенин сезчү элек. Атам улам кылчактап, бешик өңөрүп келе жаткан апамды карайт.

«Турар ата-энесинен акын туулган бир бөтөнчө жан эле», – деп жазыптыр Тукендин дагы бир калемдеш агасы Салижан Жигитов. Айтканы төгүн эмес: апам жамакчы, ырдай да билчү, те жаш чагындагы кыз-оюндардан кеп салып, ар-бирин туурап сүрөттөп айтып берээр эле. Абысындарына күлдүргү, шайыр сөздөрдөн кеп салып, же бирөөнү туурап, олтурган жери дайыма күлкү болор эле.

Атамды болсо айылдагылар «Чоң Кожомберди» дешээр эле, анткени айылда атамдан башка да Кожомберди бар болчу. Атам залкайган кебетесине карабай, бала менен бала болуп ойногонду, өзүнүн теңтуштары менен катуу тамашалашып, сөзгө жыкканды, ошол тамашалардан курч сөздөрдү илип алып, кийин күлкү салып айтканды жакшы көрчү.

Атасы менен апасы «тоолордо өстүрүп, тоолордо көгөрткөн, ат үстүндө эмизип, апасы бешик өңөргөн» чактарын Тукен кийин өзүнүн ырларында жаза алганы атасы менен апасынын даарыган шыгы болсо керек.

Турар кенедейинен ошол тоолордун сыйкырдуу керемет кубулуштарын баамдап-байкаганы, кийин көкүрөгүн тээп ыр саптары чыга баштаганына түрткү болгонсуду:

Айлана аңкап-чаңкап, күттү жазды,
Алыстан кайтып келди куштун асты.
Ала-Тоо боюнда бар эне сымал,
Аз-аздан, ак маңдайын сепкил басты.

Айдоолор ачиткандай көөп чыкты,
Аппак гүл ташты жара тээп чыкты.
Жазгы жел бир бетти да кур калтырбай,
Безилдеп, бирден-бирден өөп чыкты.

(Бір булак. Ажайып элестер. 29-бет.)

Апабыз Гүлнар 44 жашында дүйнөдөн кайтыш болгон. Ошондо Турар төрт жаштагы чагы. Үч эжесинин ортосунда калган. Баарыбыз улуу эжебиз Уулчанын колун карайбыз. Ошол Уулча эжеси энесиндей тарбиялап, өстүрүп чоңойтту. «Экинчи энем Уулчага» – деп ыр жазганы бекеринен эмес тир.

Турар, бир жагынан, кичинесинен топ жарган тентек, эрке, шок болсо, экинчи жагынан, ак көңүл, ишенчээк, жандан башкача боорукер болучу.

Аны бат эле алдап, жөнгө салып коёр элек. (Андай мүнөзү эр жеткен мезгилинде да сакталып келди, алар калемдештеринин эскерүүлөрүнөн көрүнүп турбайбы.) Суусамырды жайлап жүргөн кезинде Турар кечке маал чоң ташка отуруп алып, асмандагы булуттарды телмире тиктей берер эле. Карачы, дейм мен, тээтиги дөө, тигинде сокусун минип жезкемпир келатат. Ал жезкемпир булуттардын улам кубулуп ары-бери учканы болучу. Ошондо Тукен колтугума кирип, ушунчалык ыкласы менен ишенип, бир чети алаңдап коркуп угаар эле. Жетелешип алып, саба ыштаганга деп, куураган бетегелерди аска беттеринен издеп терчү элек. Улам сураганынан да бирдемелерди айтып жобурай берем: мобу гүлдү карасаң, байкуш десе тим эле тирүүдөй, жаңы жаралып баш багып келатканын деп. Тукен таңыркап элейе карайт...

Кийин атабыз турмуш куруп, жашаялмет болуп, ары-бери өкчөлдүк. Ал кез согуштан кийинки оор күндөр эле...

Турар эс тартканда Фрунзеге келип, Уулча эжесиникинде жүрүп, 5-мектепте окуду. Эң ири алды менен окуудан башка сүйгөнү бокс болду, анын секциясына катышып жүрдү. Кийин Тукен аккордеондо, мандолинде өзүн сынап көрдү. Обон чыгарам деп да жүрдү. «Баарынан кыйыны – комуз экен» деп жүрүп, кийин алиги «кыйын эместерин» да таштап койгон. Обон чыгарылган өз ырларын куп келиштире аткара биле турган. Ойлосом ошондо ары-бери урунуп, өз шыгын таба албай жүргөн окшобойбу. Өзүн жедеп адабиятка – ырга арнаган чаты университеттик күндөрүнө туш келип калды.

Студенттик күндөрдө атасына, айылы Сары-Булакка тынбай каттап турчу. Учкан уясы, конгон тууру эмеспи, ошол Сары-Булактын ажайып кооздугуна суктанып, анын торпулары менен коктуколотторун ыр сүрөтүнө тартып, биринен бири жаш ини-карындаштарынын балалык жоруктарын үй-

рөнүп жүргөн экен көрсө ошондо. Берди минтти, Адыл антти деп, шаарга келгенде оозунан түшүрбөй кубанып кеп салат. Алиги экөө менен кошо баары төрт эркек, беш кыз балапанча оозун ачып, Турар байкесинин келишин күтүшөт. Тукендин балдарга арналган ырларынын «каармандары» – ошол эз ини-карындаштары. Ырлары газета-журналдарга чыгып, андан табылган тыйын-тыпыр, анан «Көлчүктөгү айынан» алынган калем акы көбүнчө ошол «каармандарына» жумшалчу. Алардан эчтекесин аяган жок. Курсагын тоюнтуп, киймин бүтөгөн Тукен эле. Бир туугандарына кийин ак жол ачты: окутту, үйлөнттү-жайлантты. (Колундагы кыздары Нүргүлү менен Акылайынан башкасын.) Атасы кайтыш болгондон кийин, аларга ата болду. Анан ал инилери менен карындаштары Тукенди жоктоп, «Атакелеп!» ботодой боздоп, колдорун бөйрөгүнө таянып, боз үйдүн капшытын жара өкүрүп, жер тепкилеп турбаганда, кантишсин!

Биз, эжелери, пендечилик кылып: – Эл кирген үйгө кирбедин, ини-карындаштарым деп жүрүп, эл алган жыгач-таш буюм албадың, байлык күтпөдүң, эл түшкөн ак «Волгага» минбедин, – деп калаар элек. Аныбыз натуура экен көрсө. Ошол байлыктын баары – «байкелеп», «атакелеп» өкүрүп, жумурай журттун жүүнүн бошотуп, жоктоп, көз жаштарын төгөт беле!

Алар менен кошо ыйлап, Сары-Булакка чейин Тукенди узатып барып, муңга бастырып турган калемдеш тели-теңтуштарын көрүп бирөө:

– И-и, Манастын кырк чоролорундай болуп, коштошо албай, чурулдап турасыңарбы, – дегенин уктум. «Манастын» дегени Тукендин алп мүчөсү менен албеттүү ырларын образдуу айтканы болсо керек. Алардын минтип чурулдаганы Тукендин жолдоштукка бекемдигинен. Мунусу бейиши болгон Бектурганов Казаттын, Алыбаев Турдалынын ырларын жыйноодон талыкпай, баш сөздөрүн өзү

жазып, тизмегин түзүп, көп мээнеттенгенинен көрүнөт, «Көп учурда ал (Турдалы – авт.) азыр деле мага тирүүдөй, тиги көчөнүн бурулушунан жылмайып чыга калчудай, кечинде келип: – О, Туке! – деп тереземди такылдатчудай, эртең мененки почта менен соңку жазган ырларын жиберчүдөй сезилет. Эми ал бизге кезигишпейт, терезени черте албайт, кат да жазалбайт. Антсе да дайыма достору менен бирдикте, алардын жүрөгүндө жашай берет» – деп Алыбаевди эскерип жазган экен Турар анын жыйнагынын баш сөзүндө. Тукендин ушул сөздөрүн калемдеш ага-инилери, эми анын өзүнө кайрып, унута албастыгын ырастап жазып жатышкандарына шүгүр.

«Биз түгүл, бүткүл кыргыз унута койбос. «Оту өчпөгөн коломтону» жазганыңды» (Жалил Садыков), «Элесиң көз алдымда опол-тоодой, Оо, Туке, ырың дагы дал ошондой» (Анатай Өмүрканов), «Жакшы ысымың, жаркын жылдыз сыяктуу, жанып турат эң ардактуу катарда» (Сооронбай Жусуев) деген ыр саптарынан Турардын унутулбастыгы сезилип турса, иним Бекбай Алыкуловдун ырында Турардын ырды кайдан алып, кандай бакканы көрүнөт.

Ошентсе да, биз бир боорлору, Тукенибиз эл ичинде жүрсө эмне – деп зарлап, анын кырчын талдай көктөп турганда кеткенин, ошол өзү тарбиялап, билим берип, конушка кондурган ини-карындаштарынын сыйын көрбөй кеткенин: «..Акылайым атакелеп секирет, бул дүйнөгө жаралгансыйм эки ирет» – деп ыр жазган, жанындай көргөн Акылайынын жаш калганын эскерип мөгдүрөп сыздай берет эмеспизби. Өткөн жылы ноябрь-декабрда туура кырк күн биздикинде Москвада жүрүп кетти эле. Бир тууган жандуу байкушум жанымдан чыкпай сырдашып, далай сөздөрдү айтты эле. «Жазганымдан жаза элегим көп» – деп толгон-токой пландарын кеп кылган болучу.

– Баарын пландаштырып койдум... Жоробек досум жөнүндө эскерме жазам. Аманчылык болсо окуурсуз. Жолдош-жоронун баары ыраазы болот деген. Анан юморлуу бир пьеса жазам, ага төрт гана киши катышат, – деген эле. Ажал улук деген ушул экен, ал ой-санаасына жеткизген жок.

Карыбас сапарга аттанаарын сезип жүргөнбү дейм, демейдегиден бөтөнчө шайыр болуп, жаракөр болуп кеткени сай-сөөктү сыздатат эми. Жездеси кызматтан кайтканда, баягы тамашаларын кошуп: – Эжемдей эмес каркылдап, жайдары сүйлөп жарк этип, Жездемдин мүнөзү сонун жаркылдап – деп залкайган боюн таштап, бир саржан кучагын жайып, күн сайын эшик алдынан тосуп алып жүрдү.

Тукен мерт болорун сезгенби дегенимдин дагы бир чети – өткөн жайда айылдык Советке кирип: «Өзүм салдырган үйдү, атамдан калган короо-жайды иним Мырзага (мугалим болуп иштейт) каттап койсоңор экен», – деп чарба китепчесине каттатыптыр.

«Өлгөнгө өкүнбө, калганга береке берсин» деген лакап бар эмеспи кыргызда. Эми Турар жарата албай калган, элдин купулуна толгон ырларды Турардын ага-инилери жаратсын, алардын өмүрү узун болсо экен деп тилейли. Алар Турар жараткан ырларды «дат бастырбай» кайталап жарыкка чыгарса, ага тургузган эстелиги ошол деп санайбыз – биз, Тукендин тууган-туушкандары, эже-карындаштары.

Азалуу ак боз үйдүн алдында толгон элге кайрылып, Турарды эскерип жан жолдош агаларынын бири, жазуучу Асанбек Стамов: «Турар жөнүндө далай ырлар, поэмалар, эскерүүлөр жазылар» деген эле. Непаада жазмачылар чыгып калса, менин ушул жогорудагы саптарымдын да Турар жөнүндө штрих түзгөндө кереги тийип калар деген ой менен толгонуп отурам.

*Күлүмкан КОЖОМБЕРДИЕВА.
«Кыргызстан маданияты», 22-июнь, 1989-ж.*

АКЫНДЫН ЭКИНЧИ ӨМҮРҮ

Акын Турар жөнүндө өзүнүн көзү тирүү кезинде эле эл арасында, өзгөчө жаштар арасында оголе көп кептер айтылып, атүгүл айрым бир уламыштар таралып кеткен. Ошол кептердин канчалык даражада чын-төгүнү болбосун бардыгы тең Тукеме куп жарашып калчу. Себеби болгон окуя да, апыртма окуя да келип эле адам, акын, алп Турардын ансыз деле чоң зоболосун ого бетер көкөлөтүп, ал жеке эле мыкты акын гана эмес, өзүнүн көлөмүнө жараша кең пейил, жакшылыктан бөлөктү каалабаган мээримдүү, калыс, анан алабармандыкка алдырбаган акылман да экендигин айгинелеп берчү. Тукем жөнүндө айрым окуялуу сөздөрдү кээде теңтуштары, курбулары ого бетер майына чыгара келиштирип айтып берсе, сыртынан балпайып отурганы менен өтө кызыгып, чыдамы кетип укчу да, мыйыгынан күлүп, батмандай болгон чоң колун бир шилтеп алып, анан ошол окуянын ийнежибине чейин болгонун болгондой баяндап берчү. Апыртылып, кошулуп айтылган окуяларды уккандан кийин: – Эми силер кызыл боёк сүртүп айтпасаңар болбойт да, анда эле биздин фольклор көркүнө чыкпай калбайбы, – деп күлүп тим болчу. Анан тамашаны көтөрө да билчү, айта да алчу. Айтканда бирөөнүн кемчилигин, өксүгүн, кайгысын эч качан сөзгө кошчу эмес. Айрым бир кереоз тамашачылар бирөөнүн кемчилигин чукуп, шылдыңдаган мүнөздөгү сөз оозунан чыгып кетсе, Тукем тигинин көңүлүнө кетпей турган ыкта акырын жымсалдап, кайдан-жайдан бир күлкүлүү сөз таап ала коюп, анан кепти таптакыр башка нукка буруп кеткен учурлары көп болгон. Кийин алиги кереоз тамашачыга атайын барып жолугуп, адамдын кемчилигине карата басынтып сүйлөгөнү уят иш экендигин эскертип койчу. Мына ушундай касиети акылмандыгы эмей эмне.

Ал тели-теңтуштарын, жолдош-жоролорун биринен бирин өйдө-ылдый койчу эмес. Бардыгынын тең жогун жонунан көтөрүп, баарына барбалаңдап жетине албай турчу эле кайран акын. Кокус алдуу-күчтүү зөөкүр бирөө алсыз бирөөгө ыза көрсөтсө, үстүндөгү күрмөсүн чечип ыргытып жиберип, билегин түрүнүп, алсыздын намысын коргоп берчү эле, кайран киши! Калыстык болбой куйтулук менен арамдык күч алып бараткан жерде акылы менен күчүнө салып, чындыкты коргоп калчу эле кайран Тукем! Өзүнүн жеке кайгысын сыртка чыгарып, бирөөлөрдүн көңүлүн эч качан чөгөргүсү келчү эмес, кайран алп!

Ошол боорукер, калыс, акылман, алп акын жер алдына кантип батып жатканына таң калам! Ага жер үстү да тардык кылгандай сезилчү мага. Тогуз катар ааламда эркин жүргөн от денелүү жылдыз болуп туулчу. Анын тулку-бою жалаң кыпкызыл ысык жалындан жаралгандай сезилчү. Шыркырап күйүп турган эле от болсо керек дечүмүн ичимен. Деги өзү да отко жакын болучу... От жүрөгү менен оттун өчпөстүгүн ырдап кетти... От ырларын таштап кетти элине.

Мына бүгүн 1989-жылдын 22-июнунда акындын 48-оту алоолонмок болучу... Бирок туулган күнүнө карата куттук укпай калбадыбы... Барбалаңдап сүйүнүп, бапыраңдап кубанбай калбадыбы... Тукемдин 48-оту акынды таанып-билгендердин көңүлүн өрттөп салып, өзү болсо желкайып болуп ааламдын бир ээн бурчун көздөй жылт коюп кете берди. Кайра кайрылбас алыс сапар тартты. Ал сапар ушунчалык муздак экен, ушунчалык суук экен, уккан адамдын боюн сенейте катырып салган. Анан деле ошо мупмуздак сапардын шырдыгына не бересиң, ат башын кайра бурууга таптакыр болбойт экен, түптүзүн айтпайсыңбы октой болуп!? Аттандык – бүттү экен, кайрылыш деген жок. Андан

калса бала кыял, ишенчээк көкүрөгүндө кымындай карасы жок алп Тукем ошол кайрылгыс сапарга аттанып кеткенин карабайсыңбы...

Ал кичинекей эле нерсеге барбалаңдап баладай кубанчу. Баарынан да өткөн эле жылы «Ленинчил жаш» газетасына ыр топтому жарыяланганда жерге-сууга батпай кубанып жүрдү. Редакциядагы иштеген кызматкерлерге телефон чалып, кийин атайын барып ыраазычылыгын билдиргенин айткан болучу. «Түшүнгөн жакшы инилер иштейт экен» деген кубанып.

Көрсө, менин кубанычым ушу менен бүтүп барат окшойт деген турбайбы. Анан төмөндөгү ыр тоptomун ыраматы болгон Тукем редакцияга өз колу менен келип тапшырып кеткенин айтышса, кызматкерлердин каңырыгы түтөп кетет-ов! Тукем ушерде иштеген инилерине аябай ишенип, тээк тутчу эле. Акын агасынын ырларын керээз катары бапестеп катып жүрүшүп, мурас катары коомчулукка сунуш этип жатканына редакциядагы иницикарындаштарына Тукенин арбагы ыраазы болсун!

Ошентип шыркырап күйүп турган от лып өчүп калды. Ыйык поэзия дагы бир акынынан айрылып алды. Ыйла, поэзия! Өксү! Сенин канатыңа куштар болгон пенде оголе көп. Ар пенде канатыңа конуп алып учсам деп тилек этет. Пенде ушунусу менен пенде... Акын, болгондо да чыгаан акын сенден кеткенде, кеткенинде да алыс, кайрылбас, шыдыр сапарга кеткенде кантип чыдап турдуң экен?! Көргөн күнүң эмне болду да, арманың не болду? Пенде колунан келбей калды кайрып калышка, акыныңды өзүң алып калсаң болмок экен, поэзия... Бирок сен, поэзия, ушунчалык ак көңүлсүң, жумшаксың, элпексиң, анан сенин каарыңа эч бир жан чыдап бет келе албайт го... Не болсо да бүгүн ошо канаттуу акыныңдын төрөлгөн күнү... Кырктын сегизине араң чыгып отурат... Кел, ошол

акыныбызды эскерели, эстейли, ырларын окуп, бир ыракатка баталычы! Жан эриткен саптарын жаттап, бу дүйнөнүн кооздугуна таң берип, акынга таазим этели.

Акын Тукеме таазим этүү васифасы жакында туулган Кара-Балтанын Сары-Булак айылында өттү. Акындын сөөгү жаткан жер кылкылдаган кыпкызыл гүлгө толо экен, Тукем өзү кыска өмүрүндө ырдап өткөн кыпкызыл кызгалдак гүлдөр... Бардыгы жабалактап акынын издеп жаткандай. Андан калса быйылкы жаз дегеле гүлгө бай экен. Тоо, талаа толгон жайкалган гүлдөр акындын деминен жаралгандай, акындын денеси гүлгө айланып кеткендей таасир этти.

Ошентип, эсил Тукемдин бир өмүрү чагылган менен жарк этип өтүп кетти. Эми анын экинчи, болгондо да өлбөс-өчпөс өмүрү башталды. Ал өмүрү – акындын коломтосунда оту өчпөгөн поэзиясы. Ошол түбөлүктүү өмүрүнүн бир топтому төмөндө акын көзү тирүүсүндө өз колу менен «Ленинчил жаш» газетасына тапшырып кеткен ырлары болуп эсептелет. Жаштардын газетасы убагында акын Тукемдин биринчи ырларын коомчулукка алып чыгып, акын катары тааныткан болучу, эми минтип акындын акыркы ырларын жарыялап отурганы, редакция менен өмүрүнүн акырына чейин карымкатышта жүргөнүнүн күбөсү.

Туулган күнүң маарек болсун, эсил кайран Тукем, – деп акынды жоктоп куттук айталы да, акындын өмүрүн улап жашап жаткан канаттуу ырларына эсенчилик тилейли.

*Жылкычы ЖАПИЕВ.
«Ленинчил жаш», 22-июнь, 1989-ж.*

ЖАШОО БҮТПӨЙТ...

Агын суулардын мекени, чалкар айдыңында асыл байлыгы жайнаган Сары Өзөн Чүйдүн бир өңүрүндө, ак чокулуу Ала-Тоонун адыр-күдүрлүү этегинде жайгашкан бул айылды Сары-Булак дешет. Акын Турар ушул айылдын кулуну. Ал тоо арасы керемет көркүнө келип, гүл жыпарын аңкыткан жашыл майсаңы белден буралган толукшуган июнь айында дүйнөгө келген. Табияттын акын төрөлгөн ак жаркын таңы Ата Мекендин алаамат согуштун башталган күнү экен. Жамандык менен жакшылык тогошкон, өмүр менен өлүм улуу салгылашка түшкөн жарыкчылыктын ошол каргашалуу ирмеминде акын Турардын өмүр жолу башталган. Тоо мөңгүсүнөн куралып, коюн колтугунан сымаптай куюлуп агып түшкөн тунук булакка окшоп акындын ак балтыркан бала чагы кулундай оюн салып, өмүр өрүн өрдөй берген.

Атадан балага мурас болуп, руху менен үмүт тилеги жуурулушуп, топурагына түбөлүк сиңип калган ушул касиеттүү жерибизде адамдык жана акындык ыйык парзын нурдай агызып, өмүр сапарында жаркыраган из салып кеткен. Турардын акындык жылдызы Ата Мекенинин асманында баягысындай эле балбылдап турат. Анткени ал жакшы ыр жаратуунун аскалуу таш жолунда ташыркабай басып, таланттын түпкүрдөгү кенин казып жүрүп, азаптуу поэзиянын асыл берметин тапкан. Каны үрөй толкутуп, кара жандан аша кечкен катаал эмгек менен адам жанын кубанткан, көзүнөн бакыт жашын куюлткан ырларды жараткан.

Ачуусу, таттуусу көп бул өмүрдө,
Шам болуп жарык берген келээр күнгө.
Ырында Ысык-Көлдөй толкуп турган,
Турардын таазим кылам жүрөгүнө!

Турар менден төрт жаш кичүү эле, иним Бексултан, жазуучу Жылкычы Жапиев менен чогуу окуучу. Жылкычы менен Турардын аталары жылкы багышчу, ошондон улам алар окуудан тарагандан окуу жылы башталганга чейин жайлоодо, Суусамырда болушаар эле. Турардын балалык кезинин бир тобу айтылуу Суусамырдын сүрдүү да, көрктүү да айдыңында өтүшү анын мүнөзүнүн калыптанышына, акындык талантынын төрөлүшүнө зор таасир тийгизгендиги ырас. Акындын эң мыкты деген ырларында табияттын ошол улуу күчүнүн, кайталангыс кооздугунун деми сезилгенин байкайбыз.

Турарды акын болот деп эч ойлоочу эмесмин. Ал бала чагынан эле жүрөктүү, чабал жолдошторун коргоп, камкордук жасаган боорукер экенин билчүмүн. Кийин шаардан окуп кеткенде бокска катышып жүрөт деп уккам. Бала кезинде эле сөөк-саактуу экенин ойлоп, келечекте мыкты спортчу, болоор деп койчубуз, андан улуу балдар.

Кийин университетте окуп жүргөнүмдө экөөбүз троллейбустан жолугуп калдык. Элүү тогузунчу жыл болсо керек. Ошондо ал бешинчи мектептин тогузунчу классында окуп жүрүптүр. Заңкайган алп мүчөлүү азамат болуптур. Блоктун бир томдугун колтугуна кысып алыптыр.

– Бир жазып жүрөм, байке, – деди. Жароокер жылмаюусунда, бактылуу чыккан үнүндө сыймыктуу толкун байкалды. Ошондо Турардын жалжылдаган көзүнүн түпкүрүнөн шоолаланган кыялкеч нурду көргөм, турпатынан токтоо бергис толкун күчтү байкагам. Ошол убакта ал абдан бактылуу эле... Ошондо мен анын маңдайынан талант жылдызынын жанып турганын көрдүм. Ал жылдыз көп узабай эле улуттук поэзиябыздын асманында жарк этип күйдү...

Алгачкы ыр жыйнагы «Көлчүктөгү айдан» баштап, «Кыл чокуларга» чейин акындын ыр бешиги алпечтүү термелип, улуттук поэзиябыздын гүлде-

стесине соолубас, көркөм ыр гүлдөрүн кошту. Алп жүрөгүн бүтүндөй ырга айлантып, ырларын чагылгандан от алып жазган, өмүрдөгү жыргалын ошол ырларынан тапкан айкөл акын жарык дүйнөгө ыр менен келип, андан ыр менен кетти.

Чыныгы таланттын душманы көп болоору белгилүү го. Бирдан килем согуп, жарык дүйнөдөгү өтөөр ишин жалаң бирдан көргөн андай ак дил адамдар көрө албастыктын курмандыктары болушканын замандардын кербен тарыхынан жакшы билебиз.

– Адам өлүп кетсе да туурачылдыгынан жанбашы керек. Анын адамдыгы ошондо. Бирок ошол туурачылдыгымдан көп жабыр тартып калам, байке, – дечү жолуккан кезибизде. – Бирок ошонун өзү чыйралтат экен, кайрадан күрөшкө үндөйт экен...

Турардын кайраты аскар тоодой эле, ошол кайрат ырларында ачык байкалат, анда мээрмандык менен жигер кошулуп, аккан суудай айкалыша толкуп, жанды сергитип, шыктантып турат.

Сары-Булак колхозу, өз киндик каны таамп, кулундай ойноп өскөн жери, ырларында жүрөк отун чачып сүйүп даңазалаган алтын бешик жери, өзү ырдагандай «жылкычы ат байлоого каккан казык», кулпунган дарак болуп бүрдөп чыккан кутман жери таланттуу акын Турар Кожомберди уулунун элүү жылдык тоюна келген калемдештерин, канаттуу ырларын сүйүп окуган окурмандарын кучак жайып тосуп алды.

Бир убактарда, мындан элүү жыл мурда ушул Сары-Булактын адыр-жондору атырдай буркураган гүл жамынып, жер бети көрккө толо толукшуп жаткан маалда жарык дүйнөгө келген акын эми өзү ырларында далай ирет эскерген, ата-бабанын сөөгү коюлган дөңдө түбөлүк уктап жатат. Сербейген чөбүнүн каны качып саргайган дөң супсур болуп, кеч күздүн сыдырымына, салкын тийген күн нуруна жонун тосуп тунжурайт.

Кантсе да акын инимдин өмүрү, жан руху жашоосун улантып жатканына ишенем. Жер үстүндө адамдар арасында ырлары жашап жатса, бу чексиз ааламдын бир чөлкөмүндө өзү да кыраан бүркүт болуп сызып бараткандыр...

*Бекбай АЛЫКУЛОВ.
Сары-Булак айылы.*

ТҮЗҮҮЧҮ, ЖАРАТУУЧУ ЭЛЕ

Кыргыздын таланттуу акыны Турар Кожомбердиев о дүйнө салды деген суук кабар аны адам катары билгендердин, кайталангыс сүрөткер экендигин тааныгандардын каңырыгын түтөтүп, сайсөөктөрүн сыздатканын түшүнүш кыйын эмес.

Ой жүгүртчү жөндөмдүүлүгү менен ага дал келген сөз курандарын таба билүүнүн дал келиши, ырды түшүнүк менен жазбай сезим менен жазуу, күтүлбөгөндөй салыштырууларды, сөз кынаптары, сүрөттөөлөрдү, образдарды таап, сөз өнөрүн жөн аздектегендерди гана эмес, изилдегендерди да таң калтыруу Турардай ашкере таланттын гана колунан келет го. Ооба, анын балдарга арналган «Көлчүктөгү ай» аттуу биринчи жука жыйнагы чыкканда чындыкты өз көзү менен көрүп, өз алдынча акындык сезиминен өткөрүп, башкаларга окшобогон көркөмдүктө тастыктай алчу кудуретин дароо тааныганбыз. Андан кийин «Кызыл алма», «Таңкы симфония», «От өчпөгөн коломто» жана башка ырлар жыйнактары менен ал чоңдордун да, балдардын да ички каалоолорун назик туйган, ар кимисине ылайык айтчу таасирлүү сөзү бар акындыгын дайыма бекемдеп жүрүп отурду.

Ырас, 60-жылдарда бир топ жаш акындар топ-топ болушуп, ак ыр системасын жандандырып, жаңыча жазабыз деп жаткан кезде Турар да пафостуу ырларын ар кайсы аудиторияларда окуп жүрдү.

Бирок аларда баягыдай бизди куштар кылган ыклас, маанай анчалык сезилбей, жылаңач темперамент көбүрөөк эле. Тилекке жараша, курулай пафос табиятына туура келбестигин, чыгармачылыкта новатор болуш жеке формага баш ийип калбагандыгын, салттуу ыр формасы деле жаңы көз карашты берүүгө мүмкүндүк берерин Турар тез түшүндү, тажрыйбасы менен далилдеди. Башкалардан жолукпаган сүрөттөөлөрдү, кыргыз жайлоосунун, талаа-түстөрүнүн ажарлуу элестерин, жөнөкөй көрүнүштөрдү метафоралык ыктар менен көргөзгөн ырларын улам окуп, маашырландык. Ар бир жыйнагы чоң адабий окуя катары кабыл алынып турду.

Окуя демекчи, ошол 60-жылдарда да, азыр да адабий окуялардын катышуучулары болгон менен (мейли эчендеген китептерди жазышсын, ысымдары жыйындарда кайра-кайра аталсын, өздөрүн жазгандардын катарындамын деп терең ишенишсин, сөз өнөрүнүн билермандары өңдөнүшсүн) адабияттын түзүүчүлөрү, жаратуучулары боло албаган жазгычтарыбыздын узун тизмесинин алды кыскарса, арты узарып жүрүп отурду. Аларга салыштырганда Турар көркөм сөз өнөрүнө дайыма түзүүчү, жаратуучу катары калат.

Кыргыз поэзиясынын көрүнүктүү өкүлү Турар Кожомбердиевден биротоло ажыраган кезде ошол касиети бизге каниет берип, тообо пааналатат.

Сарман АСАНБЕКОВ.

ОТ ЖҮРӨК АКЫН ЭЛЕ

Дем алганына чейин кулакка угулуп, азыр да жаныңда тургандай туюлуп, элеси көңүлдөн сууй элек Турар Кожомбердиевдин дүйнөдөн кайтканына бир жыл болуп кетти.

Аттиң мезгил кандай учкул, дүйнө кандай кубулмалуу! Аны жерге койгондо айылы Сары-Булакты учу-кыйырсыз мелтиреген калың ак кар каптап, тоо-талаалар кандайдыр бир оор тунжуроонун кучагында жаткан эле. Кийин, жайында, акындын туулган күнүн эскерип, мүрзөсүнө гүл койгону барсак, ал жаткан көрүстөндүн айланасындагы ошол адыр-түз кырмызы жибек жапкандай лала болгон кызгалдактарга толуп, толукшуп жайнап турган кези экен. Ошол эле жерлерди кеч күз мезгилинде көргөнүм бар!

Те, 60-жылдардын акыры ченинде, Октябрь майрамынын алдында ары ата-энесинин майрамдык чай-чамегин жеткиргени, ары туугандары менен учурашканы шаардан атайы чыккан Туке экөөбүз айылы Сары-Булакка барып калдык. (Ал ата-энесине, тууган-туушкандарына өзгөчө мээрмандык менен мамиле жасап, кем-карчын өз колу менен бүткөрүп, айылына тез-тез каттап туруучу.) Айыл-апасы, туугандары менен учурашып, ал-жай сурашкандан кийин, экөөбүз маектешип жүрүп олтуруп, айылдын тоо таянган ары жагындагы Койкоң-Дөңгө кыялай чыгып бардык да, чөбү саргайып, боз чалып мунарыктап, алыстан келээр каардуу кыштан кабар күтүп түпөйүл тарткан айланга көз чаптырып турдук. Тукем, айылдын үйлөрү менен сырттан тааныштырып, андагы жашагандардын ким экенин баян куруп, кечээ эле тирүүлөрдүн кыйласы о дүйнө салганын эскерип, те төмөнкү секидеги көрүстөндү көпкө карап турду да, акыры өзү да ошондон орун алаарын айтып, негедир улутунуп алган эле. Анда мага алп мүчөлүү, ден соолугуна ким болсо да суктанарлык, жаштык күчкайраты боюна батпай ашып-ташып турган Туке те, алыскы-алыскы, келечекте бир болуучу иш жөнүндө кеп кылып койгондой сезилген. Көрсө, өмүргө аёо карап, акын алды-артына серп салып, байыркы акылман карыларча дөңдө олтуруп са-

наттап ой жүргүрткөн акын ошондо эле: «Бир күнү элдер менен кошо жөнөп, кайрадан алар менен кайтпай калаарын» ойлоого батынган экен.

Ошентип, ойрон мезгил дүйнө салган Туке менен аралыкты билгизбей алыстатып, бирге жүргөн күндөрдү эскерүүлөргө – тарыхка айландырууда. Бирок мезгилдин алы келгис нерсе – аны рухани эстелигин, поэтикалык дөөлөтүн эскерте, бизден ажырата алгыстыгы. Бийик тоонун толук турпаты белгилүү алыстыктан кийин гана көз алдыга тартылгандай нукура акындардын да баа-баркы мезгил өткөн сайын улам терең айкындалып, улам кийинки муундарга ошончолук жакын, ошончолук кымбат боло берерине адабияттын сан кылымдан берки тарыхы күбө. Араң эле 48 жашка чыгып, арабыздан эрте кете берген Тукенин ушул жагын эске алып, ичибизден демөөр кылабыз.

Турар Кожомбердиев 60-жылдардын башында кыргыз адабиятына балдар ырлары, оргуп-ташыган эмоцияга, ички мазмунга бай, метафоралуу мукам лирикалары менен өзгөчө кайталангыс акын катары келип кошулган эле. Ал адегенде ишенимдүү кадам шилтеп, адабияттын босогосун атады да, байсалдуу жолун өмүрүнүн акырына чейин демикпей, кардыкпай улантты. Айрыкча чыгармачылыгынын алгачкы он жылы өтө күрдөлдүү болду. Кийинчерээк «От өчпөгөн коломто» (Фрунзе. 1972-ж.) деген жалпы ат менен биригип чыккан «Көлчүктөгү ай» (1961-ж.), «Биз турган жер бийик тоо» (1965-ж.), «Кызыл алма» (1965-ж.), «Таңкы симфония» (1968-ж.), «Күн, жер, жүрөк» (1970-ж.), «Эне жана от» (1972-ж.) сыяктуу поэтикалык жыйнактарды биринин артынан бирин жарыялап, жаңы табылгалары, кыргыз поэзиясы үчүн жаңы ачылыштары менен сапаттык секириктерди жасап олтурду. Андыктан анын канаттуу поэзиясын катардагы окурмандардан тартып, профессионал адабияттын белгилүү өкүлдөрү да шүйшүнө

кароо менен тен берип жатышты. Кыргыз поэзиясынын башында турган: А. Токомбаев, Т. Үмөталиев, Н. Байтемиров. С. Эралиев, С. Жусуев сыяктуу ары жолу улуу аксакал, ары чебер акындар аны келечектүү чоң акын катары баалашып, ага ак жол каалаган макалаларды жазышы ушуга байланыштуу эле. Т. Кожомбердиев ошол туңгуч китептери үчүн алгачкылардан болуп Кыргызстан Ленин комсомолу сыйлыгына татыган. Анын ырлары, поэмалары профессионал адабиятчылардын, сынчылардын диссертациялык иштеринин иликтөө объектисине айланды. Кыргыз адабият таануу илими «анын кубаттуу акындык таланты балдарга арналган биринчи жыйнагынан эле таасын байкалганын», «кыргыз поэзиясында башкалардыкынан кескин айырмалуу чыккан лирикалык добуштун» ээси экенин, ал «жөнөкөй сөздөр менен да кыялды дүрт эттирген, акылды аң-таң кылган, дароо адам жадына кадала түшкөн пластикалуу сүрөттөрдү тарта билип», «көзгө көрүнбөгөн табият кубулуштарын гана эмес, абстракттуу түшүнүктөрдү жана заттарды да жандандырып, конкреттүү элестетип», кайсы темага кайрылбасын, аны дайыма оригиналдуу чечмелеп, жаңыча акындык ыкмалар, стилдик боёктор менен берерин» белгиледи. («Кыргыз совет адабиятынын тарыхы», Фрунзе, 1987-ж. 548–549-беттер).

Т. Кожомбердиев «Кызгылтым кеч» (1973-ж.), «Нурлуу терезе» (1975-ж.), «Токтогул ГЭСи» (1976-ж.). «Таңкы жылдыз» (1979-ж.), «Ай тийген тоо» (1981-ж.), «Ыр булак» (1984-ж.). «Базарлык» (1986-ж.), «Кыл чокулар» (1988-ж.) сыяктуу кийинки жыйнактарында өзүнүн мурунку жетишкен ийгиликтерин бекемдеп, тереңдетип олтурду. Ырас, адабий сын баамдагандай алардын ичинде Т. Кожомбердиевдин баштагы көркөм деңгээлинен төмөн айрым ырлар да учурай калат. Бирок оңунан чыкпай калган ошол ырлары да мукам ырга-

гы куюлушкан уйкаштыгы, чагылгандай жарк дей түшкөн көркөм образдуу, айрым саптары, логикалык ойдун ырааттуу өнүгүшү аркылуу кээ бир авторлордун ыр жыйнактарындагы эң мыкты деген ырларынан өйдө туруучу.

Чыгармачылыкка алгач талпынган балалык кезинде композитор болууну самаган акындын музыкалык туюму өтө күчтүү эле. Мукам ыргактуу ырларынын көбүнө обон чыгарып, оратория, кантаталардын жазылышы да ушуга байланыштуу.

Демек, «Ай тийген тоо» жыйнагынын көбү обондуу ырлардан турганы бекеринен эмес.

Т.Кожомбердиевдин «Кызгылтым кеч» (1973-ж.) деген жыйнагында «Африка», «Тынчтык гимни» деген ырлар цикли бар. Жыйнакта жарыялангандай ал ырлар анын эң кийинки чыгармаларынан эмес. Чыгармачылыгынын башталышында ал трибун акын болууну көздөп, эмоцияга жык, күчтүү публицистикалык ырларды жаратып, ар түрдүү чыгармачылык жолугушууларда ошол ырларын өзгөчө бир кумарлануу менен жатка айтар эле. Эгерде өмүрү башка бир тарыхый шартка, атап айтканда, баатырдык революциялык доорго туш келгенде, өзү эр жүрөк, патриоттук духу күчтүү акындык чыгармачылыгы ушул нукта өнүгөт эле. Акындын табиятында күчтүү публицисттик шык бар экени кийин жазылган «Оттон өскөн кызыл гүл» поэмасында ачык көрүнгөн. Кийинчерээк ал «Токтогул ГЭСи» поэмасын жазып, дагы бир жолу өзүнүн талантын ушул жанрда сынап көрдү. Бирок сырты шаңданып, ичи сенектикте жаткан доор акындын публицистикалык күчтүү темпераментине, оптимисттик маанайына толук шай келе бербей, лирикалык-пейзаждык-сүрөттөөлөрүнөн башка бөлүмдөр көбүнчө плакаттык түскө ээ болуп, анын талант кудуретин толук чагылдыра албады.

Акын чыгармачылык изденүүнү өмүрүнүн аягына чейин улантып келди. Бул айрыкча анын соң-

ку «Бір булак» (1984-ж.) жана «Кыл чокулар» (1988-ж.) аттуу жыйнактарында жаңы темалардын, акын үчүн жаңы жанрдын – сатиранын пайда болушу менен көрүндү. Таң калычтуу нерсе – адегенде нукура лирик катары таанылган М. Алыбаев кийин сатира жазууга өтүп, андан сыймык тапкандай Т. Кожомбердиев да лирикадан сатирага өтө башташы болду көрүнөт. Ырас, Т. Кожомбердиевдин балдарга арналган алгачкы ырлары юморлуу келип, бул жанрдын көрөңгүсү жаткан эле.

Т. Кожомбердиев сырга бай акын катары окурмандарын таң калтыра берери али алдыда экенин жалаң жарыяланган чыгармалары аркылуу эмес, ал көзү өткөндөн кийин архивдик бай материалдары менен таанышып олтуруп да толук ишендим. Акын өзү өлгөнү менен от жалындуу жүрөгү али согул турат. Ал – акындын канаттуу поэзиясы.

*Райкул САРЫПБЕКОВ.
«Ленинчил жаш», 30-январь, 1990-ж.*

ЧАГЫЛГАНДУУ ЖҮРӨК ЧЫНАР ЭЛЕ...

Күн сайын радионун кулагын бураган сайын (сөзсүз болбосо да) акын Турар Кожомбердиевдин ырынын музыка менен коштолуп аткарылып жатканын кулак чалат. Ошондо эркисизден аны менен кошо окуган, чыгармачылык сапарларда жүргөн күндөр эске түшөт...

Мен борборубуздагы А. С. Пушкин атындагы №5 кыргыз орто мектебин Турардан эки жыл мурда бүтүрүп чыктым. Биз эки класс жогору баскычта болгондуктан, төмөнкү «мадыра» баштарды анча теңибизге алчу эмеспиз. Бирок Турар ошондо эле албеттүү, тирикарак бала болчу. Кез-кезде ФЗУнун «беш түлөктөрү» менен серпише кеткенде, (балалык кез да) ири алдыда «чоң муштум» Тукевдин жүргөнүн көрчүбүз.

Ошол жылдарда (1956–1957) мектептеги «Жаш калем», «Кирпи» аттуу дубал гезиттерин чыгарчубуз. Анын ырларын биз такай баса турганбыз.

Кийин дагы туз буйруп, университетте чогуу билим алып калдык. Анда да биздин ырларыбыз окуу жайдын «Турмуш толкундарынын» беттерине чыга калып жүрдү. Бара-бара редакциялардын эшиктерин жыртып жүрүп, ырларыбыз республикалык гезиттерге да жарыялана баштады. «Кудай бетин көргөзбө» – деп «Манас» эпосунда айтылгандай, бирибизден бирибиз кыйынсынып жүргөн чак. Турар менин ырларымды сыйлачу, шынаарлап бирге басканды жакшы көрчү. Биздин ырлар «Дүбүрт», «Жаш калем» деген альманахтарга чыгып, кыздарга дердейе карап жүргөн кезде, күндөрдүн бир күндөрүндө анын өзүнчө, дептерче китеби жарык көрдү. Ал «Көлчүктөгү ай» эле. Бөбөктөргө арналган. Мына ушул көлчүктөгү ай – анын поэзиядагы жарык жүзүн көрсөттү алгач. Анын соңунан Турардын ырлары гезит-журналдарда тез-тез басылып, учуру-учуру менен китептери окурмандардын колуна тийип турду. Кыска өмүрүнүн ичинде ондон ашык жыйнактардын ээси болду. Алардын ичинде «Кызыл алма», «Таңкы симфония», «От өчпөгөн коломто», «Нурлуу терезе» жана башка ырлар жана поэмалар топтому өзүнө назарды көбүрөк бурат.

Жогорку билимге ээ болуп, башкача айтканда, турмуш жолуна түшкөн кез. Мен анда «Ленинчил жаш» гезитинин адабий бөлүмүндө, Турар «Кыргызстан пионеринде» иштейт. Мейли иш, мейли бош убактарда, кээде оро-парада жолугушуп калчубуз. Ал мени эркелетип: «Кандайсың Нурбейиш?» – деп далымдан таптап калаар эле. Туз буюрганда, Есениндин кабагындагыдай болбосо да, кафелерде чогуу олтуруп, салкын сыра ичип, сырдашчу да элек. Анын жоро-жолдоштору өтө көп боло турган.

Жайдын толук күндөрүнүн биринде Тукем ишке келип. Эртең жекшембиде (анда ишемби иш күнү болуучу) Байдылда баш болуп айылга барып, таза аба жутуп келели, – деп калды. Айылына Байдыкемин «качыр дептеринен» угуп, күлкү-тамаша менен түш кире жетип бардык. Чай ичип, тамак бышкыча кадимки эле бала кездеги «Качма топ» ойногонбуз. Карыялар айткандай, анда деле балалыгыбыз кала элек кез экен.

Турар менен соңку жолугушуу жазуучулардын «Арашан» чыгармачылык үйүндө болду. Он чакты күн бирге жүрүп калдык. Эмнегедир өтө толуп кеткендиктен таяк менен басчу. Жанында мойтоңдогон эрке кызы бар. Жаз күнү болгондуктан, кээде сыртта күн чубактап олтурабыз. Ар кайсынын башын айтышып, акыры сөзүбүз ыр дүйнөсүнө келип такалат. Ырды андай же мындай жазыш керек, – деп бирибизге бирибиз бермей жок, тек гана биздин кесиптин татаалдыгы, жакшы бир нерсе жазсаң, анын жыргалы, кээ бир «чоңдордун» ыйыкшыкты жеткире баалабастыгы жөнүндө болот. Турар сөздү бетке чаба айтчу. Андыктан далай тоскоолдуктарды жеңип, кээ бирлеринин торуна чалдыкканын өкүнө айтчу.

А чындыгында ошондой эле болбодубу...

Учурунда анын жаркын таланты анча толук бааланбагандыктан, бүгүн минтип көп жерибизден өксүп олтурабыз. Алсак, анын жандуу өз үнү радионун алтын фондусуна убагында жазылып калган эмес. Болгондо кез-кези менен (ушундай даталуу күндөрдө) обого чыгарып турса жакшы эле иш болмок. Ушул жерде залкар төкмө Осмонкулдун үнүнүн тасмада сакталбай калганын айтсак эле жетиштүү...

Дагы, Турардын жандуу элеси сыналгыда жок дегенде он-он беш мүнөттүк убакытка түшүрүлүп калбаган. (Ага караганда эки-үч ырдын кайрыгын кайра-кайра кайталап, чоёктой баскан «секелек»

ырчы кыз-келиндин жарым саатка тасмага түшүрүлгөн элеси көп).

Акын өлгөндөн кийинки бейит башына бараткан чубаган элди, ал өсүп-өнгөн тоо-талааны сыналгыдан көрүп олтуруп, ушул санаага чалындым... Аттиңай, анын мүрзөсүн эмес, мүнөзүн көрсөм эмне, жандуу, курч мүнөзүн.

Көз алдыма дайыма тартылат: Жазуучулар союзу жайгашкан имараттын төмөнкү кабатында килем төшөлгөн табытта Турар жатат... Түбөлүк коштошуу алдында керилип жатат. Көз оту өчкөн. Бирок ишенемин: ыр өргөөсүндөгү ал жаккан коломтонун оту эгерим өчпөйт. Дайыма чатырап күйүп турат, жанып турат. Ошондо азалуу түндө төмөндөгү ыр түрмөктөрү көз жаш сымал ак кагазга эрсиз жаба жайыла берген эле.

Жанып турар...

Кыйышпас жакыныңды боорго кыса,
Көп болот узатуулар бул турмушта.
Ал жакшы – сагындырып куса кылып,
Артынан көрүүчүлөр болуп турса.

Узадың түбөлүккө а сен Турар,
(Эт жүрөк оор мүшкүлгө кантип чыдаар).
Жатасың батып-батпай куу табытта,
Жалп! – этип кулагандай бир түп чынар.

Чынында, чынар элең бутак жайган,
Жарыкка бутак эмес, кучак жайган.
Кабелтең калың жана балбан элең,
Мыжыды жүрөгүңдү ажал кайдан?!

Өмүрдө толуу менен өксүү да бар,
Таң алды жылдыз сымал өчтүң Турар.
Жатсаң да жарык жетпес тээ тереңде
Элесиң ырларыңда жанып турар!..

Ие, жаркын ырларында кер мурут, бүркүт кабак алп Турар дайыма жашай бермекчи!

*Нурнаис ЖАРКЫНБАЙ.
«Кыргыз Туусу», 22-октябрь, 1991-ж.*

ӨРНӨГҮ КАЛДЫ

«Өзү өтсө да, өрнөгү калды артында» деген адилет, ачуу, кайгылуу сөздү таасын акын Турар Кожомбердиев жөнүндө аргасыз айтууга батынуудабыз. Алп мүчөлүү, келишимдүү, чыгармачылык күчү толукшуган азаматты арабыздан эрте кетет деп ким ойлоптур.

Сыртынан басмырт, ичинен удургуп чыгармачылык шыктануу, изденүү, табылгалар менен демдүү жашаган Турар кыргыз жергесине жылажын дооштуу жаңырык салып кайталанып туруучу өз доошун, поэтикалык авазын тундуруп кетти. Турар менен отуз жыл чамасы окуучулар арасында далай жолугушууларда, бөтөнчө пионерлер сарайларында, мектептерде, балдар китептеринин жумалыктарында чогуу баарлашкан учурлар эсте калкыйт.

Анын коңур, жай доошу, уяң, илбериңки көз карашы, жамыраган жеткинчек угуучуларды жапырт умтултуп өзүнө магниттей тартышы мына ушул закымдарда кулакка угулуп, карекке чагылууда. Ал ырларын түп нускасында кандай канааттануу менен берилип жат айтса, орус тилинде котормосун да жаш, кары дебей угуучуларга жеткиликтүү, ыраазылыктарын артгыра мукам окуурун РСФСРдагы жана Украинанын Карпат тарабын кыдырып кыргыз адабиятынын декадаларына бирге катышкан учурларда байкаганбыз. Айрыкча «Беке менен Мекесин» эки тилде тең бирдей жан дилинен жагалданып кырааттатаар эле.

Эң акыркы ирет Турар менен борбор шаарыбыздагы орус тили жана адабияты пединститутунда студенттер, мугалимдер катышкан чоң зал жык толгон, узакка созулган кыргыз балдар адабияты, төл чыгармаларыбыздын жаралуу сыры, окуучулардын кабылдоосу жаатындагы эриш-аркак пикир алышууда бирге болуп, анын демилгелүү сүйлөгөнү, жагымдуу ырларын да жадырай окуп, олуттуу ойлорун ортого салганы керез-мурас насааты катары айтылган бейм. Сабырлуу, топуктуу, ойлуу жүргөн Турар ошондо төл адабиятыбыздын кунары нукура, жатык, түпкү сыры терең эне тилибизди зергерлик менен кумуна жеткире пайдалана билгенибизде гана артаарын баса далилдеген.

Турар Кожомбердиев мындан отуз жылга чамалаш жарыяланган алгачкы «Көлчүктөгү ай» жыйнагынан тартып, балдар дүйнөсүнүн бакыбаттыгын, бөбөк тилинин таттуулугун, дилинин тунуктугун туюп сүрөттөөгө кудурети жеткен чебер катары такай изденип, табылгаларын арбытып келатканда шум ажал шаңдуу сапарынан жулуп кетти. Турар чыныгы балдар адабиятынын татаалдыгын, аземдигин терең түшүнгөн. Ал жамак, кур сөз, кургак окуяны кураштыруу, же баш катырмалатып «жаңычыл» болуунун делебесине дүүлүкпөй, элпек тил менен кылдат, элестүү, балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө дал келген, сезим-туйгуну ойго-тоор чыгармаларды жаратты. Турар Кожомбердиевдин арабыздан кетиши согуш апатынан жашында жайраган Кусейин Эсенкожоевден кийинки кыргыз балдар адабиятында орду толбос жоготуу. Турардын шыңгыр үндүү, назик илептүү лирикалык ырлары композиторлор тарабынан музыкалык канат күүлөп, айтылуу ырчыларыбыздын көмөкөйлөрүнөн калкып, угуучулардын кулагынын кумарын кандырууда.

Эч кимден жол, атак-даңк талашпай, өз алдынча устаттык шертин бек тутуп, эч кимге окшош-

пос өз кудуретинче чыгарма жаратуу менен алектенген, өз даражасында китепкөйлөрдүн сүймөнчүлүгүнө ээ болгон Т. Кожомбердиевди тирүүсүндө биздин сынчылар анча капарларына албай келишкенин бүгүн өкүнүү менен айтуубуз жөн. «Адамдын кадыры өлгөндө билинет» деген калетсиз. Арийне, биз убагында Алыкулдун да, Мидиндин да... кайталангыс зор таланттар экенин кечигип, көздөрү өткөндөн кийин баалап, баркына түшүнгөнбүз. Өлбөс өрнөгү – чыгармалары калк кенчине айланчу Турар Кожомбердиевдин мындан аркы тагдыры биздин адабий, илимий коомчулугубуз тарабынан унутулбай туура баасын алар деп ойлойбуз. Кайран гана азамат Турар, караманча кош деп айтууга ооз барбайт, анткени сенин жаркын элесиң, чыгармаларың жашай берет!

Шүкүрбек БЕЙШЕНАЛИЕВ.

ЖЕТИЛИП ТУРГАН ЧАГЫНДА

Турар менен тээ 1962-жылдары Рамис аркылуу тааныштым. Баарыбызды таң калтырып «Көлчүктөгү ай» аттуу китеби менен жаш адабиятчылардын катарынан чагылгандын огондай бөлүнүп чыкты.

Бөбөктөргө арнаган чыгармаларынын мынчалык эмне жандуу күчү бар десем, Турар балдарга абдан аяр, чынчыл мамиле кылаар эле. Кийин 1965-жылдары Дзержин бульварында кошуна туруп калдык. Ал эжесинин үйүндө эле. Мени окуткан, бардык азап, тозогума күйгөн ушул эжем дечү. Баса, 1968-жылдары Москвадан бир топ акын-жазуучулар Фрунзеге келишиптир, малчыларга барабыз дешет – деп калды С. Эралиев. Ошондо Турар экөөбүз кеңшип, ал жазуучуларды Турардын атасы «Сары-Булак» айылынын башындагы «Чоң-Кайыңдынын» ичине алып барганбыз.

Кожомберди аксакал жылкычы экен, күлүк таптаган мүнүшкөр. Биз барганда жарышта алдына жылкы чыгарбаган Зонтик аттуу күлүгү кундуздай жылтылдайт.

Турардын атасы аябагандай балбан киши экен. Баласын ээрчип, ушунча жазуучунун келгенине жетине албай жүрдү. Кийин Турар экөөбүз Москвадагы жаш жазуучулардын жыйындарына жана Украинадагы өткөн декадаларга да бирге катышып жүрдүк.

Мен билгенден, өз оюнан кайтпаган бир сөздүү кадимки баатыр жигиттин белгилери көрүнүп турар эле. Эч качан эки сөз сүйлөбөгөн, көңүлүнө жакпаса бетине айтып салчу. Ушул белгилери анын бардык чыгармаларында көркөм боёктор менен кооздолоор эле. Ошондуктан анын китептерин жаштар сүйүп окуучу жана дүкөндөрдө көпкө турчу эмес. Турар абдан жетилип турган курагында дүйнөдөн кетти. Кечээ жакында «Ала-Тоо» журналынан чыгып баратсам, ал кирип келе жатыптыр, кыска эле саламдашып, шашылыш иш менен кетип калбадымбы. Эмнеге кайра кирип, жөнжай сурашпадым деп, эми арман кылып отурам.

Кыр мурут келишкен жигит, кыргыз элинин мыкты акыны Турар арабызда жок болор, бирок анын ырлары, жолдошторуна болгон таза мамилеси, элеси эл ичинде бирге жашаар.

Майрамкан АБЫЛКАСИМОВА.

«КОШ!» – ДЕП АЙТУУ КЫЙЫН...

Түндүн бир оокумуна дейре «От өчпөгөн коломтону» колумдан түшүрбөй, ар сабына түйшөлүп отурдум. Бул коломтонун табына эчен ирет жылынып, эчен ирет таасирленгенбиз, мындан кийин да жылынабыз... Бирок акын менен коштошуу саатынан кийин анын ырларын кайталап окуу өз-

гөчө сезимдерге кабылтып, өзгөчө табышмак тартуулайт. Акындын жүрөк жалынынан тутанган коломтонун табы жандүйнөңдү куйкалап, жаңы мааниге эгедер болуп салмоорлонот, көңүлүнө кыттай уюп, көз жашынды көлдөткөнүн байкабай каласың.

Акын Турарды алыскы сапарга узатып, бейитине бир ууч топурак таштайм деген ой үч уктасам түшүмө кирген эмес. Алматыдан жаңы гана кайтып келип, анын ырларын казак тилине которуп жаткан калемдешинен дубай салам айтууга тийиш элем. Бир адамдан экинчи адамга дубай салам жеткирүүнүн оор милдетин ушул ирет даана түшүндүм. Түшүндүм да жер кайсалап, акынга же жолуга албай, же жүз көрүшө албай калдым.

Арга жок, казганактап каланган элдин катарында туруп, тоо таянган айылда акын менен коштошуу мүнөттөрүн баштан кечирүүгө мажбурмун. Түкө, киндик каның тамган ушул айылда, тээ береги кырларда эчен калемдештериң менен эчен таттуу күндөрдү баштан өткөрөөр белең, ашыкпай турсаң? Кайда шаштың?! Тигине өзүң сүйгөн тоо булуттары көчүп барат. Аларды ким керемет ырга салат да, аларды ким канаттуу саптарга кошот?

Т. Кожомбердиевдин жаңычылдыгы, чыныгы акындык табылгалары жаш муундарга гана эмес, кыргыз жазуучуларынын аксакал, көксакалдарынын бардыгына таасир этти, ыр жазуунун ички табышмактарын, инструментировкасын кеңитти, ой-дүйнөсүн оболотту. Турардай таланттар чанда бир туулат!

Апыл-тапыл жыйындарга анчейин аралаша бербей, поэзия дүйнөсүндө өз алдынча сапар чеккен акынды кайсы бир деңгээлде – Алыкул менен гана салыштырууга болот. Ооба, Алыкул өңдүү акыркы деми чыкканча адабиятка башын сайды, адал кызмат өтөдү, Алыкулдун соңунан комсомолдук сыйлыкка ээ болду. Кеп сыйлыкта эмес, бирок кыл-

дат баалаган адамга мунун өзү жаратылышта аз кездешчү калыстыктардын бири сыяктуу сезилет.

Т. Кожомбердиевдин соңку муундарга, асыресе менин өзүмө тийгизген таасирин ушундан билиңиз, «Кызыл алмасы» колума тийгенде алаканымды өрттөп кеткендей болгон. Ширеңкенин кутусундай чакан жыйнактан кызыл алманын даамын сезип, жытын искегем. Университетке кирүү экзамендерин тапшырып жаткан курагымда «Сенин сүйгөн чыгармаң?» деген эркин тема келгенде ошол Т. Кожомбердиевдин «Кызыл алмасы» боюнча сочинение жазгам. Студенттик курактагы жаш талапкерлер «Кызыл алманы» башына жазданып уктаганын көргөнүм бар.

Эң негизгиси – ырлары үлгү, ырлары сабак.

«Кош!» – деп айтуу кандай кыйын!..

Соңку муундар акындын ырлары менен: «Саламатпы!» – деп учурашат.

Акбар РЫСКУЛОВ.

АКЫН ЖӨНҮНДӨ СӨЗ

Мен Турар Кожомбердиевдин ысмын жеке эле поэзия ышкыбоздору же адабий чөйрөнүн айланасында жүргөндөр гана эмес, жалпы кыргыз элинин атпай журту жакшы билерине толук ишенем. Себеби акындын көз жумганына үч жылга аяк коюп баратат. Ушул мезгилдин ичинде акын жөнүндө көптөгөн эскерүүлөр, арноолор басма беттеринде жарык көрдү. Алардын дээрлик бардыгында маркумдун элестери чагылдырылып, акындык дараметинин жана инсандык аброюнун бийик экендиги дагы бир ирет ырасталды. Ага багышталган эсселер, ырлар, поэмалар жазылды, оболонгон музыкалар жаңырды. Чоң жыйындарда акын жөнүндө далай ой толгоолор айтылды. Мына ушулардын

бардыгы келип эле акындын чыгармачылык кудуретине, сыйкырдуу талантына таазим эткендик деп түшүнөм. Анткени акындын от менен жалынга жуурулган таптуу поэзиясы дал ушундай улуу кубатка ээ экендигин далилдейт. Анын поэзиясынын сыйкыр кудуретинин бир мисалын айтып берейин.

Бизде, кыргызда тигил же бул белгилүү инсан жөнүндө сөз болгондо ар ким ага болгон урматын жашырып-жаппай, атүгүл ылымсанаштыгын, жакындыгын кошо айткан бир касиети бар эмеспи. Анын сыңарындай Турардын поэзиясына арбалган ким болбосун, анын жеке өзүн тааныбаса да, ырларын жанындай көрүп, боор тартып, улуулары инисиндей, кичүүлөрү бир тууган агасындай көрүп, өздөрүнүн ички туюмдары менен ары сыйлап, ары урматтап, колдон келишинче өзүнө жакындатууга аракет этишет. Себеби ал элдик акын, элдик инсан, элдик адам гана дал ушундай баага ээ боло алат.

Тукем көз жумган жылдын жай айларында командировкалап Ак-Талаага барып калдым. Бир күнү жолдон жалгыз үйлүү жылкычыныкына кайрылсак, керегеде эки-үч китеп илинип туруптур. Алып көрсөм Тукемдин китептери экен. Үйдүн ээси мени карап:

– Аябагандай мыкты китептер булар. Киши окугандан жадабайт. Окудуң беле? Өзү ушу биздин Ак-Талаадан болот экен. Быйыл каза болуптур. Бечара жаш кетти. Өзү да жылкычынын баласы окшойт, жайлоо, тоо, жылкы жөнүндө көп жазыптыр. Айтор, окуганымда жыргап эле калам. Ырларды мына ушундай жазышса, – деди.

Анан ал киши Тукемдин көп ырларын жатка айтып берди.

– Ушундай ыр жазыш колуман келсе кана? – деди арман этип. – Анда тагдырыма эки дүйнөдө ыраазы болот элем. Колдон келбейт...

– Мындай ырларды окуштун өзү да канча бакыт... – дедим сөз арасында.

– Аның туура, иним, – деди жылкычы макул көрүп, – бактым... Чын эле, ушу оюма келбептир...

Ошентип биз көпкө сүйлөшүп отурдук. Тиги киши Тукемдин улам бир ырын окуп, окуган сыйын тамшанып, таңданып:

– Карачы мобунусун, – деп жетиналбай сүйүнөт.

– Көчүп-конгондо дайым алып окусам көңүлүм кадимкидей көтөрүлө түшөт. Ушундай жазышса ырды, – дейт кайта-кайта.

– Ар ким кудуретине жараша жазат да, – дедим.

– Ошо, Турардын кудурети күчтүү... Өзү да алп жигит өңдөнөт. Кудайым ченебей берген экен... Бирок атакөрү, өмүрүн кыска кылып коёт турбайбы мындай таланттардын... Далайды жазбай кетти да, – деди өкүнүч менен.

– Тагдырдын жазмышы ушундай турбайбы, – дедим жубатып.

– Ошо да... – Анан ал китепти кастарлай кармап барып кайра керегенин башына илип койду.

– Эми мынча ыр жазган кишинин чыгалек ырлары бардыр, ошолорду чыгарышса экен. Районго түшкөн сайын китеп дүкөндөн сурап жүрөм, келлек дейт. Келсе, бирди-жарымды катып коё көргүлө эле деп атам. Китебин талап кетишет. Карысы да окуйт, жашы да окуйт. Китепканадан таппай каласың... Бир жолуксам, сүйлөшсөм деп тилек кылып жүрдүм эле, болбой калды...

Тагдырдын жазмышы экөөнү жолуктурбай коюптур. Эгерде жолугушуп калышса, алаканы ак баталуу бул адамдын пейилине жетиналбай, Тукем барбалаңдап сүйүнүп, берерге ашын, айтарга алкышын таппай жаш баладай кудуңдап, жоодур көздөрүнөн кубаныч чачырап, алп денеси бакытка балкып турмак.

Мен жылкычы кишиге Тукемдин туулуп-өскөн жери кең Чүй экенин айткан жокмун. Антип ай-

туунун зарылчылыгы деле жок болчу. Айтып койгонумда тиги кишинин алдында мен акындын аброюна, ага болгон жакындыгына кылдай да шек келтирмек эмесмин, аны жылкычы деле көкүрөгүнө жакын кабыл алмак эмес. Себеби Тукемдин жалынга жуурулган от жыттуу ырлары кыргыз баласынын ар бир үйүнүн очогунда жалбырттап күйүп тургандыгы ага болгон бардык сый-урмат, теңдик да, бийиктик.

Ошол бийиктиктен алып караганда мыкты инсандар дайым элдик болуп келген. Ал жерге, урууга бөлүнгөн эмес, жалпы кыргызга тиешелүү болгон. Жери да кыргыз, эли да кыргыз. Кыргыздын ар бир үй-бүлөсүнүн бир мүчөсү катары эсептелген. Мына ушул жагынан алып караганда Тукем чындыгында эле кыргыздын ар бир үй-бүлөсүнө таандык. Буга дагы бир мисал келтире кетейин.

Дагы эле командировкалап Ат-Башыга барып калдык. Таш-Рабат, Кошой-Коргонду көрдүк. Бир күнү китеп дүкөнүнө кирсем, бир жигит келип, дүкөнчүдөн Тукемдин китебин сурап калды. Дүкөнчү кыз: «Жок» – деди.

– Жаңы китеби чыгыптыр, түшө элекпи? – деди жигит.

– Келген. Калбай калды. Түгөндү, – деди кыз.

– Балким, бирөө табылып калаар, карап көрсөңүз, – деди жигит шаабайы сууп. – Карап көрсөңүз.

– Калбай калды, – деди дүкөнчү. – Болсо катып коймок белем.

Жигиттин кабагы бүркөлө түштү. Бирок көкүрөгүндө, балким, табылып калаар деген үмүтү бар экени көзүнөн көрүнүп турду.

– Кап, балдарга уят болот экенмин, – деди аргасы түгөнгөндө. – Балдарга окуп берем деп койбодум беле. Айылдан келгем...

Көрсө, ал жигит кайсы бир айылда мугалим экен. Бир топ жылдан бери адабият сабагынан жогорку класстарга берип, программадан тышка-

ры да белгилүү акын-жазуучулардын чыгармаларын окутуп жүрүптүр.

Ара-чолодо сүйлөшүп калып, ал жигит университетте окуп жүргөнүндө акынды эки-үч ирет көргөнүн айтты. Бирок бет багып сүйлөшпөптүр. Адабиятты терең түшүнүп, бир топ талдоо жүргүзөт экен. Ичинде толгон-токой күптүүсү бар экен. Ал мындай: Бизде, кыргыз адабиятында сын дегенди дайым бир беткей түшүнөбүз. Сын десе эле бирөөнүн чыгармасын алабыз да көкөлөтүп, чаң жугузбай мактап, же бозала кылып тепкилеп жатып калабыз. Аликүнчө биз сын маданиятын үйрөнө элекпизбиз деп да ойлоп кетем. Антейин десем, бир топ эле билимдүү сынчыларыбыз бар. Турар да убагында дал ушундай көрүнүшкө дуушар болду. Анын чыгармачылыгы боюнча сын эки жаат болуп чыга баштады, биринде карандай жамандоо, биринде мактоо. Мындай калпыс сындардын окурмандарга кылдай да кереги жок. Баш айланткандан бөлөк пайдасы болбостур. Сын деген адилет болушу керек. Ансыз сындын суканы учуп кетет. Же эмне, окурмандардын көзү жок бекен кайсы жакшы, кайсы жаман экенин ылгабай...

Мен ал жигиттен Турардын ырларын эмне үчүн мынчалык жакшы көрөөрүн сурадым.

– Ар кимдин табитине жараша да, – деди жигит. – Менин табитим тарткан акын. Мен акындарды бирине бирин салыштырып, биринен бирин өйдө-ылдый койгум келбейт. Балким, бу жерден профессионализм менен талант экөө чоң ролду ойносо керек. Канткен менен кыргыз адабиятында Турардын өз орду бар. Аны эч ким тана албайт.

Кыргыз балдар адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгы жөнүндө бүгүнкү күндө бирин-экин макалалар гана болбосо, акындын чыгармаларын терең үйрөнүүгө арналган фундаменталдуу эмгектер жазыла элек. Айрым адабиятчылар тарабынан азы-

ноолак талдоолор жаңыдан колго алына башталганына да тобо деш керек. Бирок акындын айрым чыгармалары мектептерде жана жогорку окуу жайлардын филология бөлүмдөрүндө хрестоматиялык окуу китептерине киргизилип, окутууга толук акысы бар. Ансыз таланттуу акыныбыздын чыгармачылыгы менен эч качан кең-кесири таанышууга шарт түзүлбөйт.

Жылкычы ЖАПИЕВ.

«Мугалимдер газетасы», 25-октябрь, 1991-ж.

ЖАРКЫН ЭЛЕС

Турарды алтымышынчы жылдардан борбордо жашап, иштеп, окуп жүргөн кыргыздардын баары эле сыртынан таанышса керек. Мен деле ошолордун бири болучумун. Өзүң барып жөндөн жөн эле тааныша албайсың. Анүчүн шылтоо керек. Эмне, «мен да ыр жазам, кел, таанышып алалы» дейсиңби. Ага жүрөк даабайт. Себеби «Көлчүктөгү айды» окуган адабият күйөрманы анын талантын чалабула болсо да боолголой алат. Ал убакта Турарга мамилелеш болуу, жанында жүрүп, кеп-сөзүн угуп, жазган ырларын өз колунан алып окуу бир укмуштуу керемет сыяктануучу.

Ошентип дагдыр буюрдубу же бир турмуштун шартташуусубу, ким билсин, Турар менен таанышып калдым. Бир күнү «Кыргызстан пионери» гезитине ырларымды көтөрүп барсам, Буудайбек Сабыров менен Турар экөө отурушкан экен. Саламдашкандан кийин улуусунтуп Буудайбекке ыр алып келгенимди айттым. Ал киши ээк кагып, Турарга көрсөт дегенчелик ишарат кылды. Турар адегенде маңдай жактагы орундуку көрсөтүп:

– Отур, азыр мобуларды бир жаңсыл кылайын, анан шашпай сүйлөшөлү, – деди. Кагаздарын жыйнаштырып, үстөлүнүн бир капталына жылдырып

коюп, эски тааныштарындай жылмайып, колун суна мага карады:

– Кана, ырларыңды берчи, окуп көрөлү.

Мен колумдагы ырларды Турарга берип, эмне кылаар экен деген ойдо карап калдым. Ал дароо эле ырдын этегине көз чаптырып туруп, аты-жөнүмдү карады да, ырды окубастан мага карап, баягы эле бажактаган үнү менен:

– Ой, ата, Жакшылык деген сен белең! Мен сени кандай неме болду экен деп койчу элем. Көрсө, сен деле мага окшогон неме турбайсыңбы, – деп эски досторундай ордунан тура келип, оң колун ийниме коюп далыдан таптап койду. Жаш жагынан деле анча айырма жок. Мен Турардан бир жаш гана кичүүмүн.

– Ошентип, «Же чыкпайбы жаным тыянак» деп коюп жүрөм дечи, – деп дагы тамашалады.

– Анысынын жөнү бар эле. Менин «Түгөйүм» деген ырыма Рыспай обон чыгарып, борбордо окуган студент жаштарынын ооздорунан түшпөй, дуулдап канат бүтүп турган учур. Турар анын аяккы бир сабын экөөбүздүн ортобузга көпүрө кылып пайдаланып жаткан экен. Анын ушунчалык ачыктыгы, жөнөкөйлүгү мага абдан жакты. Андай адам менен эч кандай сыр жашырбай сүйлөшө берсе болот эмеспи. Беш мүнөттүн ичинде ынак жолдоштордой болуп чыга келдик. Ошол учурда көңүл сергитип бирөө менен сүйлөшкүсү келип турганбы, айтор, менин ырларымды окуган жок.

– Жакшылык, сен капа болбо, ырларымды окуп, жооп айтпайт деп. Аны шашпай окуп коём. Убактың болсо эртең бир келип кет. Азыр болсо сүйлөшүп, эшик алдына басалы, – деди.

Мен каршы болгонум жок. Жарым саат чама-лаш орус драма театры менен опера театрынын алдындагы гүлзарчаны жээктеп басып жүрдүк. Анда гезиттин редакциясы искусство музейинин түштүк-чыгыш бурчу тушта болчу. Көп сөздөр сүйлөндү.

Көбүнчө ал сүйлөп, мен уктум. Анда-санда Жоробектин кылык-жоругунан айтып, каткырып калат. Айтор, бир кумары жазыла сүйлөп алды. Ошондон кийин тез-тез жолугушуп, абдап ынак болуп кеттик.

Турардын кең пейилдиги, жароокерлиги менен бирге жаш баладай тарткынчаактыгы да бар эле. Так эсимде жок, 64- же 65-жыл беле, айтор, Рыспай борборго келип (анда ал Ош пединститутунда окучу) радиого жаңы обондорун жаздырып калды. Ошол учурдагы радиорежиссер Кумар Жумабаев, ырчы кыз Рангүл Жумабекова, мен болуп Кармышак Ташбаевдин сөзүнө жазылган ырын радиого жаздырганы Логвиненко көчөсүндөгү студияга бардык. Кайра-кайра убараланып жатып «Сагындуу» деген ырды Кумар жазып алды. Студиядан Турар жолугуп калды. Кайтып келе жатканда Турар да биз менен чогуу басты. «Ала-Тоодон» өтүп, эмен багына киргенибизде Турар мени чакырып алды да, колума бир барак кагаз берди.

– Жакшылык, – деди ал, – момуну Рыспайга берип көрчү. Балким, оңтою келе калса окуп, пайдаланар. Пайдаланбаса таарыныч деле жок.

– Ой, Туке, өзүң эле бербейсиңби, эмне уялып жатасыңбы? – дедим, тамашалап.

– Жок, анткен деле жерим жок. Сенин досуң эмеспи, мага караганда ага сен өтүмдүүлүк кыласың, – деди жаш балача тунжурап. – Анын үстүнө көчөдө баратып эле, «мобу ырыма обон чыгарып көрчү» деш да туура болбой калат го...

– Атаңдын көрү, – дедим ичимден кыргызга аттын кашкасындай таанымал чоң акын бир ырын обончуга бере албай тарткынчыктаганын карасаң. Чындыгында бул барып турган маданияттуулук, обончунун кадыр-баркын сыйлоо болсо керек деп койдум, Турарга абдан ыраазы болуп. Мен ал ырды бир сыйра окуп көрүп, Рыспайга бердим. Калыстыкты айтыш керек, Рыспай ал ырга обон жарат-

кан жок, анын себеби обончунун табитине жана көңүл толгоосуна жараша болуш керек. Ага менимче Турар капа болбосо керек деп ойлойм. Бирок ал ыр бекер калган жок. Ага кыргыздын мыкты обончуларынын бири Үсөн Сыдыков жакшы обон жазды. Ал ыр бүгүнкү күндө да эл оозунан түшпөй, атактуу ырчыларыбыздын репертуарында жүрөт. Ал ыр «Күн чыгышым» деген ыр болчу.

Ырдын ыр касиети аны окуган адамга жараша болорлугу да илгертен белгилүү. Эгер жакшы ырды күңк-мыңк эткен бирөө окуса аны өлтүрүп салары бышык. Ал эми орточо ырды мыкты диктор, же мыкты сөз чебери, же акын өзү мыкты окуса, ал ырдын ажары ого бетер ачылып, көрктүү бууданга баатыр жигит мингендей болуп түшөт. Бул жагынан алганда кыргыз жигиттеринин ичинен маркум Капар Алиевге теңдеше турган киши жок десек, аша чапкандык болбойт деп ойлойм.

Ыр окуу жагынан адамды алдына салбаган артыкчылык Турарда да өзгөчө эле. Ага бир мисал. Жетимишинчи жылдардын баш жагы болуш керек эле, Зуура Сооронбаеванын 50 жылдык мааракеси болуп калды. Мен анда Караколдогу оболустук газетада иштейм. Борбордон жоон топ акын-жазуучулар келишти. Алардын арасында Турар да бар. Келген жазуучулардын делегациясын обкомдо кабыл алып, андан соң саат төрттө пединституттун чоң залында студенттер менен жолугушуу болот деп калышты. Жамы журтубуз менен редакциянын кызматкерлери жыйылып бардык.

Жыйын башталып, Зуура эженин адабиятка сиңирген эмгеги жөнүндө сөз болду. Жыйын жакшы өтүп жатат. Эжеге көңүлдөштөрү, туугандары белек-бечкектерин берип жатышат. Иши кылып салтанат салтанаттай. Зуура эже ырларын окуду. Кол чаап, шаттанып отурабыз. Бир маалда сөз Турарга тийди. Турар ушунчалык жайдарыланып алган экен, тим эле баштагысына эч окшобойт. Ошондо

Зуура эжеге арнаган ырын окуп, Зуура эжени кутуктаганда кол чабуудан зал жарылып турду.

Учурдан пайдаландыбы, ким билсин бир маалда ал кыргыз жигиттери жөнүндө ырын окуп кирди. Бир укмуш! Кайра жарала түшкөнсүп, өтө толкуп-ташып окуду. Бир маалда кара аргымак жөнүндө, анын үстүндө алып учуп, күйүп-бышып бараткан кыргыз жигити жөнүндө ырын окуду. Мен мурда эжесинин квартирасында жакшы ырларын тандап окуп бергенде деле уккам, бирок бул жолкудай ыр окуганын көргөн эмесмин.

Менин алдымда обкомдун ошол кездеги катчысы Сагын Наматбаев отурган. Турар ырын аяктаганда: «Атаңдын көрү, Турар, азамат!» – деп кол чаап жиберди. Залдын ичи кол чабууга дүңгүрөйт. Мен ойлодум: кайран Тукем анча-мынча «чалып» алса керек деп.

Институттагы жолугушуу кечеси аяктаган соң, эки топко бөлүндүк. Бир тобунда Турар, Майрамкан Абылкасымова эже, дагы бир топторубуз кошулуп калыптырбыз. Жумуш бүтүп, чай ичер мезгил келди көрүнөт, баарыбыз «Арашан» ресторанына кирип отурдук. Тамак ичип, кезеги менен тост көтөрүп жатабыз. Эмнегедир менин көз салганым эле Турар.

– Туке, тойго келип курсак сактап жатасыңбы, жок дегенде бир жутум шампан алып койбосуңбу? – десем, көзүн ымдап койду. Анан сыртка чыгып бара жатканда менин артымдан келип, колтуктан алды.

– Ай, Жаке, – деди мурдагысындай эле күлмүңдөп, – атасынын көрү, ичкиликтин акесин окутса болот эле, бирок давление деген бир балээ бар окшойт, ошол тормуздап жүрөт, андан көрө өзүң жөнүндө айтчы, өзүң кайдасың? Илгери Чан-Хай-Ши жөнүндө ырдачу элек: «Карааның калды көрүнбөй, кургак жердин четинен» – деп. Сенин борбордон көрүнбөгөнүңө бир топ жыл болду, кайда жүрөсүң?

– деди. Мен утурумдук жашоо турмушту айтып, үйгө конокко чакырдым. Бирок үйгө келе алган жок.

Чыгармачылык боюнча көп сүйлөшчүбүз. Алтымышынчы жылдары совет адабиятында да, кыргыз адабиятында да көп жылыштар, өзгөрүүлөр, түркүн агымдарга баш коюу болуп калбадыбы. Эркин ыр, ак ыр деген форма баш бакты. Айрымдарыбыз анын ички динамикасына, ойдун тереңдигине түшүнгөн жокпуз, түшүнмөк турсун түшүнүүнү каалаган эмеспиз. Ошондо да ал сүрмөтөптун арасына аралашкан жок, салттуу кыргыз улуттук поэзиясынын оң жээгинде турду. Дүйнөлүк поэзиянын классиктеринин ачылыштарын танган жок.

Кыргыз адабиятчылары жана сынчылары калыс болсун, кыргыз балдар адабиятында, өзгөчө поэзиясында Турардын «Көлчүктөгү ай» китебиндей жаркын китеп болгон эмес.

Баланын дүйнөсү... Баланын туюп, билүүсү... Эмне деген тазалык, эмне деген керемет! Ошол сезимди ошол бойдон алып келип Турар кагазга түшүргөн, ошону менен адамдарды таңдандырган, кумарланткан.

Турар, менимче, «Көлчүктөгү айдан» кийин, балдар дүйнөсүндөгү ырларды көп жазган жок. Ал Асанбек Стамов агай белгилегендей агитация-пропагандалык, публицистикалык ырларга өтүп кетти. Бир жолку кезигишип, адабият жөнүндө сүйлөшкөнүбүздө айттым:

– Туке, кечирип кой, сенин балдар жөнүндө жазган ырларыңа караганда күнүмдүк темага арнап жазган ырларың алда канча солгун сыяктанат. Балдарды Абзий байке менен Мусакеме эле таштап койбой, ошону да улай жүрсөңчү, – дедим.

– Ия, чын эле ошондойбу? – деп бир азга тунжурай түштү да, кайра кадимки абалына келип жайдарыланды. – Мен балакаттан өттүм, өз мезгилинде балдарга береримди бердим. Балдарды кайдан

эсимден чыгарайын. Антсе да өзүң ойлогон ойду балдар ырына батыра албайт экенсиз, – деп түпкүрдөгү оюн жашырган жок.

Турардын кылык-жоругун эскерип, бул макаланы дагы далай узартууга болор эле, бирок анын кереги эмне? Турарды билген, чыгармаларын сүйүү окуган, бирге жүрүп, бирге турган жолдоштору ансыз да билишет, сыйлашат, урматташат. Кыргыздын уулу болгон Турар кыргыздын жүрөгүнөн түбөлүк түнөк табат деп ойлойм.

Жакшылык АЛЫМОР.
«Кыргызстан маданияты», 26-сентябрь, 1991-ж.

КАЙРАН АКЫН, КАЙРАН ТУРАР...

Түшүмө эмнегедир Турар көп кирет. Аны мен ар кандай абалда көрөм. Бирде ак боз аргымак минип, кыбыланы көздөй чаап баратса, кээде адырдан адыр кезип кыпкызыл гүл аралап жүргөн болот. Бул жолу көрсөм, ал ак кырдуу тоонун чокусунда туруптур. Тулкусу бүт бойдон тоодон бүтүптүр да, эки ийинден өйдөкүсү кер мурут, бүркүт кабак кадимки Турардын өзү экен. Анын капкара чачтуу төбөсү жыбыраган сансыз көп жылдызга жетип турганына таң калдым. Бир маалда аны тиктей таң калып тургандын ортосунда Турар эки колун созуп, алтындай саргыч жылдыздарды бирден терип коюн колтугуна шыкап жатат. Ал аңгыча жылдыздар анын кочушунан чууруп, жерди көздөй кулай баштады. Жылдыздардан шыңгыраган жылаажын үн чыкканына кызыгып турганымча ойгонуп кетип, көпкө уктабай таң атырдым. Түшкө не кирбейт деп маани бербеген кишиче тирүүчүлүктүн көй түйшүгүнө аралашып кетип, канчалык алаксыт түшсөм да, кайра эле көп узабай түшүмө Турар кирет. Бу жолу да түшүмдө аны көрдүм. Кап-

кара аргымак минип баратыптыр. «Турар, токто» – деп кыйкырсам, аярлай калды. Байкасам кош-тогон сур аргымагы бар экен. Мингим келип, катар бастыргым келип, утурлай чуркай бердим... Мен жакындап, баягы кара аргымактын тизгини колума урунарда, Турарың түшкүр карасурду катуу теминген бойдон капкараңгы түнгө сиңип кетти да, жалгыз калдым. Көзүмдү ачтым, таң атып калган экен, кирпичтерим нымдашып, жаздыгым суу...

Кайран Турар, кайран эр – деп оор үшкүрүндүм. Өлүмгө кыйчу азамат беле, Турар. Жалп этип өччү акын беле, кайран талант. Мен өз жашоомдо дайыма өлүмдү көрсөм да, Турарды өлөт деп эч качан күткөн эмесмин. Турар мен үчүн өлбөстүктүн символу, акындыктын үлгүсү эле. Анын эр катары алптыгы; акын катары: таланттуулугуна, таасындыгына, кайталангыс жаңычылдыгына таңгалчумун. Ошого карабастан шум ажал, таш боор ажал Турардай алпка, кайталангыс талантка да күчү жетет турбайбы. Ал эми Турар өлүп, мен анын тоо гүлүндөй таза, ары сыйкырдуу кооздукка тунган, ойго бай жаркын поэзиясына, жандуу ырларына ой жазып, аны эскерем деп качан тилегиме келди эле? Кайран Турар! Кайран акын!

Эмне үчүн Турар түшүмө көп кирет? Байкасам, бул суроонун да жообу бардай... Не дегенде, Турардын мага жаны биргедей эле. Бир чети ал мага өйдө карабай ини катары жүрдү. Ошону менен катар жолдош да, курбалдаш да болчубуз. Жазуучулуктун татаал жолун бирге баштадык. Көз жарган наристедей Турардын биринчи жазган ырын да элден мурда мен окугам. Алгачкы жаздын буюктурган бороонуна окшош албуут, ары тентек Турар көз алдымда; күн нуру жылт этер замат сынган, дароо эрип кеткен бурганакча: боорукер, ак ниет, мээрман, жайдары, жоомарт Турардын эле-син көрөм кайрадан. Нукура акын, чексиз талант-

туу кереметтүү ырлары колуна тийген адам аны окуганда толкунданбай коё албайт. Бир караганда Турардын ырлары элге жетимдүү, өтө жөнөкөй көрүнөр. Бирок ошол жөнөкөйлүктүн артында өтө бир тереңдик жатканы көпчүлүккө байкалбас. Турар жаңы үндүү акын, ал дайыма жаш, эскирбес акын. Ал поэзиянын ыйык эшигин аттаганда эле көзгө көрүнүп, дароо элге таанылып, эч кимдикине окшошпогон өз жүзү, өз үнү менен чыкты. Билгендерге Турардын мүнөзүндөй айкөлдүк жоктур. Ошону менен катар менин байкоомдо ал адам катары да өтө татаал, көп кырдуу эле. Ушундан улам ойлосом Турар жөнүндө көргөн түштөрүмдүн да жөнү бардай. Себеп дегенде: акындын элеси, бүтүндөй кулк-мүнөзү, анын сыйкырдуу ырларынан өйдө менин каны-жаныма сиңип кеткенсийт. Ошондуктан, макалабыздын башында эскерткен өзүм көргөн түшүмө байланыштуу Турардын бир ырын эске салайын. «Жылкычынын уулу» – деп аталчу ал. Чокусу көк чийген тоо, жайлоо, жайкы түн. Боз үй, коломтодо чатырап күйгөн арча отун. Коломто четинде күйпөлөктөгөн эне, албеттүү жылкычы – атасы. Тигине түндүктөн ары шыкаалаган-төгүлгөн кызгылт, жапжаш, апакай таза жылдыздар. Жылкычынын шок баласы – жылдыздарды укурук менен сайгылап ойноодо, ошондо жылдыздар жерди көздөй кулап, алардан кадимкидей шыңгыр эткен жылаажын үн угулуп жатканын сүрөттөйт Турар. Бул ырдын таазын, так жазылган кереметин өзү окуган адам сөз менен берүүгө мүмкүн эмес. Баары кашкайып көз алдыңа келе калат. Ыр ушунчалык элестүү; мындан бөлөк: ырда буга чейин эч бир акын айтпаган жаңы ой, жаңы табылга жаткан. Мен ал ырдын четине «гениально» деп жазып коюптурмун. Көчмөн кыргыздын баласынын гана жүрөгүнөн чыкчу улуу саптар. Ошого тете, бөлөк контингенттеги, башка улуттун өкүлдөрү окуса деле бул ырдын сыйкырына таңгалбай коё

албас деп ойлойм. Бул ырды мен улам-улам окуп, кайра-кайра таңгалгандан тажачу эмесмин. Демек, жогорудагы түш мага бекеринен кирбеген сыяктанат. Акындыктын негизги бир касиети – жаңы боёк, жаңы ой таба билүүсүндө. Булар туурасына Л. Толстойдун айтканы бар. Мейли проза, же поэзия болсун, улуу адамдын пикири боюнча: «Прежде всего мысль». Анысыз чыгарманын шедеврлик критерийин аныктоо кыйын. Чехов генийдин бул пикирин башкачараак баса белгилейт: «Что талантливо, то ново». Ал эми Моруа мунун баарын өзүнчө: «Жаңы деген ой пикирден тез эскирген эч нерсе жок» – деп билгизбей тамашага чалып, окурмандын түркөйлүгүн шылдындагансыйт. Чынында эле биз интеллектуал катары ойдун жаңылыгын туя билүүгө же аны ача билүүгө кудуреттүүбүзбү? Учурда, өз замандаштары А. Осмоновдун новаторлугун, анын поэзиясындагы эч кимдикине окшобогон жаңылыкты не туя алышкан жок. Мындай оош кыйыштар дүйнөлүк адабияттын практикасында деле көп эле учурайт. Бирде ой пикир коомдон өйдө озуп кетсе, кээде коом алдыга кетип, ой пикир артта калган кез да болот. Ушуга жараша айтаарым: биз Турардын поэзиясынын табиятын али аңдап түшүнө элек сыяктанабыз. Турар ар бир ырында жаңы ой ачкан акын. Мен мында форманын жаңылыгын айткым келбейт. Ал маселе поэзияны изилдеген адистердин иши. Айтылган пикиримди дагы да бышыктагым келет. Бир ырында Турар алгачкы бороон аралашкан жазды жаңыдан туулган ак тайлактын же ак козунун шыйрагына салыштырат. Калч-калч этип жаңыдан бутуна тура албай жаткан: ак тайлак же ак козу. Мынчалык таасын айтылган салыштыруу, керемет болбосо керек. Бир жаратуудагы Турардын сүрөткерлигине мисалды анын ар бир ырынан келтирүүгө болор эле. Турардын дагы бир ырына токтомокчумун: анда Турар кара аргымакты минип, караңгы түндү

жирей чаап бараткан алп жылкычы жигитти сүрөттөйт. Ал эми аргымак үстүндөгү жылкычы мас. Бирдын өзөгүндө – жылкычынын мастыгы өзүнчө сонун романтика менен сүрөттөлгөн.

Мен Турар менен кайсы күнү, кайсы жылы таанышкандыгымды так айта албайм. Бирок ал мага төрөлгөндөн эле өзөктөш ээрчише кошо келаткандай элес берет. Мен университеттин акыркы курстарында окучумун, алгачкы аңгемелерим «Ала-Тоо» журналына жарыяланып калган. Кантсе да бизди адабият жакындатты. Турар мен жаткан бөлмөгө тез-тез келчү. Ошондо да мен анын ыр жазып жүргөнүн билбептирмин. Ушунчалык албеттүү, аябагандай карылуу, ары тамашакөй, шакабачыл, досум-өзүм дегенге жүрөгүн сууруп берүүгө даяр турган боз жигит Турар кетпейт эсимден. Күрөшсө, мушташса өзүндөй он жигитти катар сулаткан алп эле Турар. Сыртынан караганда суктанып, жанымда жүргөндө сыймыктана берчүмүн. Өзгөчө анын тамашасына канбайм. Мыкты акындарды жатка билгенине таңгалып коюп, экөөбүз менин эки кишилик бөлмөмдө уктабай таң атырган күндөр да болчу. Бир туруп эле Турар ырдайт, уккулуктуу коңур үнү бар эле. Бир жолу ырдап отуруп эле: «Асаке, мен обон чыгардым, жанагынын баары өз обондорум. Мен композитор болом, университетти тыштайм» – деп калды. Мен ыкшып күлүп жатам, байкасам өңү сумсайып, Турардын ыза болгон түрү бар. Токтой калдым да баары бир ишенген жокмун. Ошондон көп өтпөй Турар мага келип: «Мейман чакырып койдум, чогуу бололук» – деп кетип калды. Айтылган убагында бөлмөсүнө барсам, Асек Жумабаев отурат. Шампан-винодон мол алып, бир кастрюл эт бышырып коюптур. Тамак желип, вино ичилип, Турар обондорун биринин артынан бирин аткарууда. Анда Асектин даңкы таш жарып, элижурту бүтүндөй суктанып турган чак. Мен ичимден атактуу артисттин ушундай боз жигиттин кө-

нүлүн кыйбай, биздин жупуну жатаканага келип бергенине таңгалып коём. Улуулук салт боюнча Асек Тукемдин обондорун мактап да жатты. Айтор, каш карайганда Асекти узатып ийип, мен жаткан бөлмөгө келдик да, дагы көпкө уктабай отурганбыз. Турардын бир эрдиги өзү жөнүндө чындыкты гана уккусу келчү. Жана ачуу, таза чындыкка чычалоочу эмес. Кыязы, ал менден чыгарган обондору жөнүндө пикир сурады. Мен кесе айттып таштадым. Бекерге баш оорутпа дедим көрүнөт. Өңү сумсайып чөгө түштү. Анан боорум ооругандай: – Сөзү жакшы экен, кайсы акындыкы? – дей салдым. Турар ишенбегендей: – Чын элеби? – деди. Анан обондун ырларын мен чын мактаганыма балача ишенген ал бөлмөдөн чуркап чыгып, кайра тез эле келди да, ыр окуй баштады. Бул керемет саптар «Көлчүктөгү айга» кире турган алгачкы ырлар эле... Мен Турардын ал ырларын жан дилим менен мактап жаттым. Турар жандүйнөсү жибий биринин артынан бирин окууда. Көп өтпөй Турардын ошол ырларынын бир нечеси Насирдин Байтемировдун ак бата каалаган баш сөзү менен журналдардын бирине басылган. Андан көп узабай Темикенин ак жол каалоосунда Турардын бир катар ырлары «Ленинчил жаштын» бетине жарык көрүп, ал дароо акын аталып, окурмандардын оозуна алынды да, ошондон көп өтпөй бир жылдын ары-берисинин тегерегинде «Көлчүктөгү ай» өзүнчө китеп болуп, «Мектеп» басмасынан чыкты. Анда акындын араң эле он тогуздан жыйырмага караган кези эле. Азыркы күндүн чени менен акын үчүн он тогуз жашында калыптанып, анан өз өмүр чегине дейре алгачкы калыбынан жазбай улам өйдөлөөнүн, өсүүнүн үстүндө болуу – сейрек кездешчү окуя. Деги эле, мындай көрүнүштүн өзү адабият тарыхында деле көп учурай бербейт. «Көлчүктөгү ай» адабий чөйрөдөгүлөрдүн кары-жашы дебей бирдей мыкты деген баада кабыл алынып, кыргыз

адабий майданына кайталангыс, жаш таланттын келгени айгинеленген. Бирок Турар өз башындагы атак-даңк менен караманча иши жоктой көпчүлүк студенттердин бириндей өтө бейкам, ары тентек, өктөм, албуут мүнөзүн тыштаган жок.

Турардын боз жигит кезиндеги кыял-жоругун мен кандайдыр бир даражада жазгы кыянга же селге салыштырар элем. Асман көпкөк, күн апачык туруп эле көктөгү үзүктөй кара булуттан кыян жүрүп, сел каптайт. Кудай сактай гөр, андай кезде сел кез келген койдой ташты оодарып, атчан эр азаматты да камгактай агызат. Айтор, жолуна кептелгендин баарын тыптыйпыл кылат эмеспи тилсиз жоо. Анан кара булут тарап кыян токтойт, сел акырындап тартылат да, сай ичи мурдагы калыбындай ээндеп, мемиреп тынчый түшөт. Көктө торгой чулдурай сайрап, колоттордон ийрендеген киргил суунун гана изин көрөсүң. Мунун Турардын кулк-мүнөзүн ачыш үчүн келтирип жатканымдын да өзүнчө себеби бар. Турар акын экендигине карабастан: көчмөн элдин тукуму, жылкычынын эрке талтаң баласы эле. Энеден эрте жетим калып, ата менен эжелердин көзүн караган эркеси болгон. Тили чыккандан көргөн күнү бороон-чапкын, тоо аралай көчүп конгон жайлоо, азоо үйрөтүү экендигин эске алганда, акындын тентек кыялын, учурундагы албууттугун туура түшүнсө болор. Турардын бир жоругун эске салгым келет. Декабрь айынын ортосу бекен, «Көлчүктөгү ай» чыгып, жолдошторун оңду-солду сыйлап, Түкөмдүн «жууп» жүргөн кези. Мени дагы ресторанга алып барып далай жолу көлкүтө сыйлаган. Ал кезде тамак-аш, ичимдик өтө арзан. Анын үстүнө жарым ичеги студенттер татсак да «Кызыл таттуу», «Мускат» сыяктуу ширин виолордон ооз тийчүбүз. Тамак-аштын арзанынанбы, айтор, Турардын атасына бергенден башка, өзүнчө калтырган гонорары көпкө түттү көрүнөт. Ишемби күнү кечкурун, бөлмөмдө

китеп окуп чалкамдан жаткам. Турар кирди, колтугунда бөйрөгү чыккан бир нече «Кызыл таттуу», андан бөлөк итапкан эт чаптырып алыптыр. Анда магазиндерде койдун эти эркин сатылчу. Иши кылып электроплитага этти асып коюп, ширин виномдон татып, ортобузда акындык жана адабият сөз түгөнө турган эмес. Турар анда Пушкин, Лермонтов жана Блокту, Байронду сүйүп окуп жүргөн учур. Ошондой эле Есениндин ырлары, анын өмүрү студенттер арасында модага айланган кез, көп жыл катары менен караманча тыюу салуудан кийин Есениндин ыр жыйнактары жаңыдан чыга баштаган. Анда ишемби сайын кечинде университеттин актовый залында диспуттар такай өтүп, анын фое-синде бий башталчу. Орто кызыган биз тамак жеп алып бийге жетип барыпбыз. Ал аңгыча студенттердин арасында жаңжал башталып калды. Шаардыктар менен жатаканада турчулар жаңжалдашыптыр. Белгилүү жазуучунун өспүрүм жубарымбеги Аскар деген биздин жолдошубузду мурунга бир койсо керек. Чатак кыз кызгануудан чыкканын кийин билдик. Кимди ким көрсүн, Быржыбайды там басты болуп, башаламан ызы-чууну айтып билүү кыйын. Ошондо ортого Турар чыкты да, элүүдөн ашык шаардык өспүрүмдөрдү жалгыз өзү жапырып, кууп салганын бир билем. Анан калса, алардын ичинен илгертеден Турардын сырын билген он чактысы, аны көргөндө эле качып берип, жолдошторуна жол көрсөткөн экен. Мындай жаңжалдын арты жарашуу менен бүтчү. Анда жоолашуу, өч алуу деген жок эле. Азыр ойлосом, жараткан Турарга талант-шыкты канчалык тартынбай жоомарттык менен берсе, ага карууну, кара күчтү да ошончолук аяган эмес экен. Сөздүн толук маанисинде: анын билеги сом темирдей, кирген буураны бир муштап жыкчудай күчү бар, азыркынын чыныгы алпы эле. Мелдеше кеткенде он бештей залкар жигитке өзү жалгыз моюн бербегендигине

далай күбө болгом. Ушундан улам айтаарым: ошол жаш кезинде Турар курулай жерден бирөөгө тийишип, алсыз байкушту ыза кылып көргөн жан эмес. Ошого жараша кара күчүнө чиренип, өзүн эр туткан мыкчыгерлердин, Түкөң, ошо замат сазайын берип, катылгандын катыгын карматчу. Бир курдай буурадай булкунган күчү бар Турар, өзүнүн айтуусу боюнча, өзү теңдүү бир азаматтан «жеңилип» калыптыр. Байкасам аябай чүнчүп, ыза экен. Сурасам, болгонун болгондой айтты да: «Жүргүн Асаке, калыс болуп бер, мен аны менен кайра кармашам» – дейт. Он тогуздагы жигитке эмине, ызага чыдабай көзүнөн жаш кылгырат. Мен Турарга, Джек Лондондун «Белый клык» деген повестинин сюжетин айтып берип, араң токтоттум. Кара күчкө сыйынган адамбы, же итпи, айтор, акыры жүрүп ал өзүнөн ашкан бирөөгө туш келээри чын дечи. Менин сөзүмдү эп көргөн Турар ошо бойдон тынчып калган. Анан мен бир жолу Турарды жеңген студент менен жолугуп калдым. Ал Нарын тараптык бекен, айтор, жогорку курстарда окучу. Башы казандай болгон кара жигит мыйыгынан күлдү да, анан ойлонуп туруп чынын айтты. Турар экөөбүз тар бөлмөдө кармаштык, анын үстүнө менин күрөш боюнча биринчи разрядым бар да, мен аны жакадан туткан бойдон матап тура бердим, болбосо Турар мени өлтүрүп койбойбу. Ал бир жаралган алп дей салды. Деги эле акын катары Турардын өмүр жолунун Джек Лондонго көп окшош жагы бар экенин бүгүн эскергим келет. Дж. Лондондун кара күч, эрк, эрдик жөнүндө жазган чыгармалары өтө көп. Анын үстүнө жазуучу катары калыптанганга чейин ошол жолду өзү басып өткөн, далай опурталдуу, жаңжалдуу окуялар да өткөн ал классиктин башынан. Мен буларды Турардын индивидуалдуу кулк-мүнөзүн туура чагылдырыш үчүн гана жазып жатам. Биз жазуучунун өмүр жолун белгилөөдө бир беткейликке көп берилебиз. Анын керт

башына чаң жугузбай, өтө кооздоп: түз басып, түз жүргөн бакма тоту кушка айландырып не? Муну айтуу менен мен иним, жолдошум, замандашым жана кайталангыс тунук акын Турардын образын кийинки муундарга объективдүү түрдө көрсөтөйүн деген ниетти көздөйм. Ушуга байланыштуу дагы бир мисал: биз университетти бүтүп иштеп жүргөнбүз. Кайсы бир күнү кечке жуук иштеген жериме Турар келиптир. Адегенде эле көздөп келген иши бар экенин айтты. Ээрчише көчөгө чыктык да, дүкөнгө кирип: шампан, коньяк, аракты Турарча тартынбай алдык. Адам араң көтөргөндөй өзүнчө бир сетка болуптур. Андан таксиге отуруп, көк дарбазалуу менчик тамдын эшигин ачтык эле, пижамачан, эткээл сары киши турат. «Товарищ майор, разрешите!» – деп уялыңкы сумсайган Турарда демейдегинин бири жок, өтө эле сыпа. Кыймылы да аяр, тигил сетканы көрүп: «Ах, герой, как ты меня нашел!» – деп кудундады. Коньяктан куюп берип, сүйлөшүп отурабыз. Турарды сулууча келген семиз аялына улам көрсөтүп коюп мактап калат: «Ах, ты мой богатырь, здорово, здорово.» Биз майордун үйүнө баратканыбыздын себеби Турар мурда айткан. Окуя мындайча болгон экен. Анын мурдагы күнү кечинде, Түкөң жолдоштору менен ресторанда отуруп кеч чыгышат. Ооба, сыягы түн бир оокумго. Өзүнчө жай келаткан тигил үчөөнө он үчтөй албеттүү жигиттер тийишет. Алар да кызуу болсо керек. Жолдоштор, бизди жайыбызга койгула деп айткан Турардын өтүнүчүнө макул болбой, алардын ичинен эрдемсиген бирөө Түкөмө кол салып коё берген тура. Кол кайрыган акынга он үчү бирдей асылат да, Түкөң жалгыз калат. Ошондо он үчүн, он үч жерге сулаткан экен Турарың түшкүр. Аны менен тим болбой келтек жегендердин бирөө милицияга кабарлап, баары тең түн жарымында колго түшүптүр. Түнкү күзөттө отурган ушул майор акт түзүп жатып: «Силерди келтектенгендер ким-

дер?» – десе, тигилер жалгыз Турарды көрсөтө беришет. – Эмне, жолдоштору качып кеттиби? – десе, бул өзү жалгыз таяктагандыгын айтышат. Анда майор жазганын токтотуп, чыныңарды айткылачы, мунун жолдоштору качып кеттиби дегендей шекшинсе, жалгыз сабагандыгын далилдей бериштир. Ошондо, майор даттангандарды сөгүп туруп, Турарды күзөттөгү машинеси менен үйүнө жеткирип коюптур. Кызый түшкөн майор өмүрүндө мындай алп адамды кезиктирбегендигин айтып, башын чайкап, Турардын булчуң эттерин мыкчып калат. Бизди эшик алдына узатып чыккан майор: «Ты сто лет будешь жить» – деп кош айтышкан эле. Бирок өлүмдүн жолу улуу экен, Турар жүз тургай элүүгө да чыкпастан кырк жетисинде гана өмүр менен коштошконуна күйөм. Жогоруда келтирилген саптарды мен бекер айткан жокмун. Башында эскерткендей: Турар мен үчүн өлбөстүктүн символу, кыргыз ичинде учурай турган акыркы алптардын бири болсо, жана акындыктын үлгүсү, жоомарттыктын, адам паразатын алып жүрүүнүн, кайрымдуулуктун, боорукердиктин кыл чокусу эле. Ошондой алптыгына, зорлугуна карабастан ал кези келгенине ушунчалык алсыз, мажирөө, колунда бийлиги күчтүүлөрдүн кимиси болбосун кор кармап кеткүдөй бечара экендигин да жашыргым келбейт. Турар иргеп, ылгап жолдош күтчү эмес. Ал үчүн адамдын жакшы-жаманы жок баары бирдей көрүнчү. Акындын ыксыз жоомарттыгынан, куулук-шумдукту билбеген колу ачыктыгынын айынан тегерегинде кимдер гана жүрбөдү. Мындайда бекер шарап менен тамак-ашка кызыккандар арбын болот дечи, бирок андай жарма досторунун кемчилдигин сезбегендей көрүнсө да, акын катары Турар таланттуу, шыктуу адамдардан эч качан жаңылып, адашып көргөн эмес. Эгерде таланттуу адамдын жапа чегип жатканын сезсе тим эле өрткө кирүүгө, жан кыюуга даяр эле кайран акын. Апен-

диче элге жугумдуу, кыдыр даарыгансып мөртөй-шөртөй баскан Жоробек Султаналиев өлөөр-өлгөнчө Турардын жанынан чыкпай жүргөндүгү бекеринен бекен? Жоробектей кыдыр даарыгансыган жолдошторунун жорук-жосунун оозунан түшүрбөй сүйлөп берип жатканда боорубуз эзилгенче күлчүбүз. Турардын бир кызык мүнөзү: ал ушунчалык тамашакөй, шакабачыл эле. Өзүнчө кыт-кыт күлүп коюп бирөөлөрдүн, ал тургай өз башынан өткөн кээ бир одоно, кызык жоруктарды сүйлөп жатканда, ким да болбосун керели-кечке уккандан тажабай турган. Турардай жай, жөө аңгемечи тамашакөй талант азыр арабызда жокко эсе. Мындай шакабалуу кулк-мүнөз, деги эле теңдешсиз ыйык талант кайдан даарыды экен, – деп илгери-кеч ойлой калчумун. Турарга бүткөн талантын учугун, башатын мен кийинчерээк акындын өзү жанындай көргөн өмүр бою жылкычы болуп өткөн Кожомберди аксакал менен таанышкан соң гана түшүндүм. Кожомберди аксакал эки бети кыпкызыл алп мүчөлүү адам болчу. Сүйлөп отургандагы тамашакөйлүгүн, юморун коё кал. Мен Кожомберди аксакал жөнүндө айтсам сөз арбыйт, ошондуктан ыйманы жолдош болуп, арбагы ыраазы болсун деп ал кишинин бир айтканын эске салам. Эңиштерде эч кимге алдырбаптыр ал. Күрөшкөндө бирөөдөн далысы жерге тийбептир. Кожомкул менен далай ирет кездешип, бирге жүргөндүктөн: аны ыйык тутуп, касиеттүү адам катары көрчү. «Кожокеме гана батынып чыккан жокмун, ал киши балбандардын сырттаны эле го» – деп койду бир жолу. Кожомберди аксакал жердигинен сөзмөр адам болгондуктан, өз учурунда анын шыгы ачык байкалбай, уулу Турарга өтсө керек деп ойлойм. Турар экөөнүн бүт тулкусу, кыял-жоругу, өңү түсүнө чейин союп каптагандай окшош болчу. Акындын талантынын кудуретин билгиң келсе, анын тегин изилде, – деп илгеркилер бекер айтпагандыр.

Башында айттым го: Турарды алдап, жазгырып, ал тургай бечаранын кейпин кийгизип, мусапыр кылып коюш оңой болчу деп. Мында мен Турар коркок, ошондой эле бир байкуш болчу деп айткым келбейт. Турарчалык намыскөй, анчалык эр жүрөк эч ким болбогондур. Мында айтайын дегеним: өтө таланттуу адам өзүн өзү эч качан коргой албайт. Өз талабын талаша келгенде андайлар ар дайым алдырып, жеңдирип коюшат. Турар өзүнүн керт башы жөнүндө кам көрбөй жүрүп өттү. Дүнүйө, мүлк жыйган жок. Ал тургай элчилеп кенен үйгө да жетпей, сөөгү көчүк айланбаган «бөдөнөнүн уясындай» үйдөн чыкканда бир күйдүк. Турардын ошондой сыпайы мүнөзүнө бир мисал: 1972-жылы мен Кыргызмамбаста директор болуп иштөөчүмүн. Турар Ленин Комсомолу сыйлыгын алып даңкы таш жарып турду. Өзү да басмада иштөөчү. Чакырып алып, үч бөлмө үй алып берүү үчүн арыз жазуусун өтүнсөм, кайран акын кайра менин өзүмө капа болду: «Баланчалар, түкүнчөлөр үйсүз жүрсө мен ким болуп калыптырмын». Айткан шылтоосуна жыгылып калдым, жана бир чети анын адамкерчилиги мени таңгалтты. Ошо бойдон Турар кичинекей «хрущевкадан» чыккан жок. Бирөөдөн ыза көрсө, баягы арстандай алып жүрөктүү Турардын түрү көрүнбөй, мөгдүрөп ызага батып турганын да көрдүм. Алтыммыш алтынчы жылдын ортосу, Жазуучулар союзундагы бир талкуудан чыктык. Талашып-тартышуудан кийин чарчап турганбыз. Адатынча жоомарттык менен бүркүт кабак Турар өзү эң жакшы көргөн акын, сыйлаган агасы Жалил Садыков экөөбүздү ресторанга жүргүлө деп калды. Ошол талкууда көбүрөөк жеме уккан бечара чалыш мажурөө бир жазгыч жаныбызда турган. Аны негедир Турар жек көрчү. Аны кошкусу келбей, Түкөң Жалил экөөбүздү коштой жөнөгөндө тигил жалооруй: «Мени да кошуп алсаңар» – деп бүжүрөп турганынан: «Мейличи байкуш» – деп кы-

йылдык. Турар жактырбагандай бизди жандады. Өзүнө жакпаган, жек көргөн адамынын жанына ылайым жолобой турган адаты бар эле. Дагы алты жылдан кийин ошол эпейген эме начальниктин кейпин кийип, үстөл кучактап калат да, кандайдыр бир иши чыгып алдына кокусунан барган Турарды тоготпогонсуп койсо керек. Көпкө чейин ыза-сы тарабаган Турар бир жолу мага бурк этти: «Асаке, итиң мени билбейт экен. Акмагын чыгарайын дейм, элден уялам. Баягы Турар ушинтиптир деп сөз чыгат. Мейли, чыдагандан башка айла жок» – деп барып ойлоно түшүп, эки сап ырды тыштап койду:

Кызыл гүлдүн жанында тезек жатат,
Аргымактын жанында эшек жатат...

Мен күлүп жибердим, ыктуу табылган саптар көңүлүн ачты көрүнөт. Ал өзү да кыт-кыт күлүп коюп, керели-кечке баягы өзү жакшы көргөн сүрмө топ досторунун тамашасын үстөкө-босток чууртуудан жазган жок. Ошондогу Турардын импровизациясы даяр чыгарма, даяр аңгемедей көрүнгөн мага. Анан аңгемесинин аягында бажак-бажак эте жыйынтык айтты:

– Асаке, башымда бир комедиянын планы жүрөт. Бардыгы бышып, даяр турат. Кагазга гана түшүрүш керек. Ушуну жазып бербей кетсем, мени арманда өттү дей бериңиз...

– Ай, Турар, ал эмне дегениң? Өмүр али алдыда дедим мен.

Эмнегедир Турар мостойду:

– Не бар, не жок, непада деп жатам да... Азыр ойлосо ич ачышат, чынында эле кайран акындын не деген пландары ишке ашпай калды. Ошол комедия түгүл, анын тулку боюндагы кайнаган шыктын миңден бири да ачылган жок. Көптөгөн чыгармачылык планын ишке ашыралбай кетти кайран акын. Деги эле өкүнүчсүз дүйнө болбойт

дечи, өзгөчө Турардай таланттардын ачылбай, берерин толук бербей кеткенине кантип өкүнбөйсүң...

Менин жогоруда айткандарымдан Турар акын катары изденбестен эле жалаң таланттын күчү менен бир калыпта, түз жол менен жүрүп отургандай пикир чыкпас үчүн, Турардын көп кырдуу талантына, өзгөчө анын изденүү жолундагы машакаты жөнүндө да азын-оолак сөз козгогум келет. Турар өтө көп окуп, көп изденчү. Ал ар ырынын саптарына терең ой шыкап, ойдун жаңылыгына, ал түгүл форманын оригиналдуулугуна көп кызыкчу. Мен көптөгөн жазуучу жолдошторумдун ичинен Турарчалык эч ким менен талашып-тартышып, аңгемелешкен эмесмин. Акын катары да ал эмнегедир менин айткандарыма тез ынанчы. Жаңы жазган ырларын мага окуп бергенден кийин, мактоукса мөрөйү колго тийген жаш баладай сүйүнөөр эле. Кандайдыр алтымыш бешинчи жылдардан тартып, төрт-беш жыл бою Турар саясий публицистиканы өтө көп жазганын билем. Анда ал: Маяковский, Павло Неруда, Хикмет жана Незвалдардын таасиринде жүргөн. Анын чакырык-агитация ырлары газет-журнал бетин бербей, радио-телефидеониден көп окула баштаганын анча жактырбаган мен, бир жолу анын өзүнө ачык айттым: – Саясат учурдун иши, ал эми бир доор өткөндө, өз доорунун проблемасын козгогон ырлар эскирип калаарын айтканымда акын мени менен далайга талашкансыган. Ошондон үч-төрт күн өтпөй кайра келиптир. Бажактай сүйлөп, көңүл ачык:

– Берчи Асаке, колунду, – деп, анан боргулдана тердеген чекесин бетаарчысы менен сүртүп жатып: – Сиз мени ишендирдиңиз. Экинчи ирет жазбайм андай кур дүрмөт ырларды. Менин темам башка экен. Кыргыздын турмушун жаза албай жатып, Африкада, Вьетнамда эмнем бар, ыя? – деп мостое түшкөнү эсимде. Чыны менен Турар андан кийин

саясий-публицистикалык ырларды жазуудан кол үздү көрүнөт.

Турардын артынан таланттуу обончулар калчу эмес. Ушу кезде ырларына обон чыгарылышы жагынан Турардын алдына эч акын чыкпайт. Турардын сөздөрүнө жазылган обондор ого эле көп, жүздөн ашаар деп ойлойм. Ушул туурасында өз учурунда Турарга көп кеңеш айтып ишендирүүгө аракет кылдым. Жогору мисалдай эле: ар бир доордо адамдар өз ырын ырдайт. Биздин муундар ырдаган ырды башка муундун урпактары ырдабайт. Алар кантсе да өздөрү ырдай турган обондорун чыгарышат. Анын үстүнө обонго жазылган ырларда анча тереңдик болбойт. Ошого жараша, бир доордон өтүп ырдалган ырлар да болот дечи, бирок андайлар чанда чыгат. Менин ушул гана пикириме Турар кошулган жок. Баягыдай эле обонго арнап жазган ырларын токтотподо. Мунусун мен туура түшүндүм, маалы келгенде сайрабай коё албаган булбул сыяктуу эле, анда Турар. Турардын ырларына баа берүүдө кээде жаңылып калган учурларым да болгон. Алтымыш алтынчы жыл бекен, мен радиокомитетте иштөөчүмүн. Жаштар редакциясынан окутууга Турар бир топ ырларын алып келиптир, чакырык-саясат ырларына кошо, анын «Күн чыгышым» деген ырын мен жараксыз деп таптым. Ошондон көп өтпөй: «Күн чыгышыма» обон чыгып, ал Шакееванын репертуарынан орун алып, эл оозунан түшпөй көпчүлүктүн сүйгөн обонуна айланды. Менин көзүмчө ыр аткарылган сайын Турар мени табалагысы келбегендей мостоюп карап калаар эле. Ошондо мен: «Күн чыгышындагы» жаңы ыргактарды, жаңы салыштырууларды элес алган эмес экенмин. «Колду шилтеп кетип калбас себем, Боосу сенде мен катынган жүгөндүн». Не деген терең салыштыруу! Анын үстүнө кызын күн чыгышка мурда кайсы акын салыштырды эле? Жаңы табылга, жаңы боёк деп ушуну айт...

Кереметтүү акын көз жумгандан бери үч жылга аяк басып калды. Кайран акындын сөөгү туулуп өскөн Сары-Булагынын желкесиндеги көп молонун арасында, өзү жанындай көргөн атасынын жанында жатат... Кезегинде барып, куран окуп, гүл коёбуз. Бирок олчойгон сүрдүү мүрзөнү көргөн сайын жүрөк сыздап, акындын өлгөнүнө ишенгиң да келбейт. Турар көп жашадыбы, же аз жашадыбы, билбейм. Деги өмүргө тойгон ким бар экен? Акын калтырган сыйкырлуу ырларын окуп коюп өзүмчө каниет кылам. Бир боорум Турар эч качан өлбөйт, анын экинчи өмүрү ырлары жашап жатат деп өзүмдү сооротом да, кайра эле өкүнүчкө толо санаама бир ой келет. Турар эзелки кыргыздын бир тукуму, көчмөн элдин кулуну эле. Кыргыздын илгертеден бери келаткан турмушу, көргөн күнү да өзүнчө кызык, ары табышмак. Биз канчалык костюм кийип, галстук тагынсак да европалыктарга такыр окшобойбуз. Анан ал да качан отурукташып күн көргөн «сарт айыл» да эмеспиз. Көчмөндөр жашоонун чегин канчалык жакшы билсе, кайра эле күнүмдүк көй турмушка чек коё да албай жашап өткөн. Ошондон уламдыр кыргызга тийиштүү бир нуска кеп бар, ал мындай: «Жакшы атың болсо чап, жакшы отунуңду да бир жак. Жакшы тамагыңды да казанга бир салып жеп кой. Анын сыңарындай бир саба кымызды бир отурушта түгөтүп, бир койдун этин да он чакты киши бир жеп туруп кетмей». Ошого жараша өмүрдү да үнөмдөп жашабай, марттык кылып Турарча чачып өткөн кыргыз сансыз. Бул биздин ата салтыбыздыр. Кээде өзүбүздү өзүбүз аёо деген болбойт. Талантыбызга, өз кудуретибизге да үнөмдүү мамиле кыла албай калабыз. Ушу жерден мен Турардын өмүр жолун жазында кирген тоо суусуна салыштыраар элем. Тоо суусу кирген чагында жолундагы кез келгендин бирин да аябайт. Сүзүп, букача челе берип, албууттанып жатып өзүн да аябайт. Бирде ал таптакыр нугун өзгөртүп теңирден теске-

ри акса, кайра жер челип, оңкосунан кеткен кирген буурача эски нугуна түшөт. Анан кайра тартылат, тайыздайт. Анан бир карасаң арыктаган, бычылган букадай баягы күрүлдөгөн добушу чыкпай, жылжып араң агып калат. Түшүмө кирген сайын жүрөктөшүм, албуут Турарды ушундайча элестетем...

Ошентип кийинки күндөрү түшүмө Турар көп кирет. Капкара аргымакчан анын элесин ээрчий жетпей калам. Ансайын жүрөк туйлайт, куса боллом. Сагындыңбы, Түкө? Жалгызсырап жаткандайсың; шашпа тирүүчүлүктүн да бүтө элек иштери көп болот экен.

Анан калса, жалган дүйнөнүн кызыгына ким кансын...

Асанбек СТАМОВ.

КР Эл жазуучусу.

«От өчлөгөн коломто». 1992-ж. 360–372-б.

АЛА-ТООНУН АЛП УУЛУ

(Турар Кожомбердиевдин

50 жылдык мааракесинен алынган репортаж)

*«Текей тергем, согон цзгөм аскаңдан,
Мен сендикмин, тцшкөн жокмун асмандан.
Кээде ушунча ыйык көрүп кетем да,
Уяламын таман менен баскандан».*

(«Мекенге»)

Жер бетинде коңур күз өкүм сүрүп турат. Акындын маараке тою белгиленген тогуздун айынын 19-күнүндө аба ырайы анын пейилине жараша ачык болуп, «ак калпагын» кийүүгө үлгүргөн улуу тоонун кучагындагы даңазалуу Сары-Булак айылы сыртан, ичтен коноктор келет деп күтүнүп жатты...

Күн нурун жер бетине тегиз чачканда башкалаабыз Бишкектен келишкен акын-жазуучулар, маданий ишмерлер, райондун жетекчилери, акындын

тууган-туушкандары, айылдаштары дегеле, кыргыз поэзиясында нур чачкан жылдызынын арбагына таазим кылам дегендер акынга бата кылуу үчүн Турар агабыз жаткан дөңгө, бейит башына бет алышты.

Мезгилдин ылдамдыгын кара! Акынды жер алдына жашырганыбыздан бери үч жылга жакындап барат. Тирүү болгонунда эл ортону – элүү жашымдагы чыгармачыл отчетум деп коңур үнү менен ыр окуп турбайт беле бажактап. Оң колу менен чекесиндеги мончоктогон терин шыпырып жатып, бир шиңгил күлкү таштаганга үлгүрүп... Айтор, айта берсең арман түгөнбөс...

Ошентип, акындын бейит башына келгендер тунжуроо менен көп нерселерди эскеришти. Ар биринин көз алдынан акындын акындыгы, акындын адамдыгы, анын жөнөкөйлүгү менен татаалдыгы, улуулугу, биз мурда аңдабаган кыйла сырлары тартылды. Биз, адам пендеси, ушундайбыз. Адамды тирүү жүргөн кезинде жеткире баалабайбыз. Качан арабыздан көзү өтүп кеткенден кийин кейип калабыз, өксүп калабыз, жоктойбуз... Бөтөнчө чыгармачыл адамдарды баалабайбыз. Улуу эмгек жаратса аны бир болбогон ишке теңейбиз. Кемчилигин бетке айтпайбыз, ал эми ийгилигин болсо көрө албастан, ар жалаа тагып жамандайбыз. Ошон үчүн пендебиз да!..

Акындын маараке тоюн өткөрүү үчүн эң сонун жер тандалыптыр. Алыстан шаңкайып «ак элечек оронгон» Ала-Тоо караан болуп турат. Этегине конгон айылдар бак-даракка чулганып күзгү алтын түскө боёлгон. Кыргыз беш-алты, ал эми түзгө кырка чамалап барган, баш-аягы элүүгө чукул боз үйлөр тигилген. Эми, алардын жасалгасын айтпа! Ичине кирсең, чыккың келбейт. Шырдак, ала кийиз, төшөк, туш кийиз, көлдөлөң, ат жабдыктар, жапайы айбанаттардын терилери деги койчу, баары бар... Дасторкондо боорсок, сары май, эт, казы,

карта жана башка не бир түркүн татымдар додолонуп үйүлгөн. Береке чачылып туру. Буларды көрүп катаал заманда жашап жатканың эсинден чыгып кетет. Сыртта, аянттын ортосуна атайын жай орнотулган. Анда салтанаттуу мааракенин ачылышы жар салынат. Боз үйлөрдүн арасында үч эшиктүүсү башкаларынан айырмаланып турат. Көрсө, муну аталган айылдын кулуну Үсөн Кошалы уулу тиккен экен. Бул боз үй тартылып жаткан «Чынгызхан» киносундагы боз үйлөрдүн бири. Шамдагай улан-кыздарды татаал эпизоддорго тартылууга машыктырып жүргөн Үсөн ага андагыларга тамаша куруп берди. Атчандардын колдорунда асаба-туулар желбиреп, кылыч-найзалар күнгө чагылышып жарк-журк этет. Жигиттер аттарын алчаңдата күтүрөп бастырышса кадимки Манастын кырк чоросунан элес берет.

Маараке тойдун жыйынын Турар Кожомбердиедин адамдык касиет, чыгармачылык боюнча жакшы, санаалаш жолдошу, кыргыз маданиятына эмгек сиңирген ишмер, жазуучу Асанбек Стамов ачты. Ал акындын жарык дүйнөдө басып өткөн кыска жолуна токтолуп, артына өчпөс из калтырып кеткенин белгиледи.

– Көкөтөйдүн ашындай эле болгон бул маараке акындын арбагына таазим. Биз анын алдында көп карыздарбыз. Тукем, кылымдарга көөнөрбөс учкул чыгармаларын бизге, бизден кийинки муундарга калтырып кетти. Ушундай уулду берген жерге, элге таазим, – деди жазуучу.

Жыйында көптөгөн акын-жазуучулар, илимпоздор, жетекчи кызматтагылар, акындын тууган-туушкандарынан чыгып сүйлөштү. Алардын айткандарын кайталап олтурбастан, мерчемдүү гана жерлерине токтолсок.

Сүйүнбай ЭРАЛИЕВ, *Кыргыз Республикасынын Эл акыны.*

– Турар дүйнөгө бир эле келди. Мындай адамдар күндө эле, айда эле төрөлө бербейт. Ал жылдыз сымал артта жарык изин калтырды. Ал адамдардын жандүйнөсүн тазартуу, аларды кубантуу, канаттуу ырларын жазуу үчүн келди. Турарды эл берди, Сары-Булак берди. Ушул жерлерде, ушул адырларда, жайлоолордо, түздөрдө акын Турардын изи калган. Ыйык изи калган. Ошондуктан туугандар, силер анын баркына жетип олтурасыңар ушундай маараке өткөрүп. Акындын арбагын сыйлаганыңарга ыракмат, таазим кылабыз.

Бүтүндөй турган турпаты менен ыр болгон адамдар эч качан унутулбайт. Акындын жүрөгү кенен эле. Анын жүрөгүнө бүт эли батып кетмек. Улуу адамдар, улуу акындар ушундай болот. Кыргыздын белдүү азаматынын тоюн күтүрөгөн күз маалында жакшынакай өткөрүп жатканыңарга ыраазымын. Турар өзүнүн көзү жок болсо да, арабызда дайыма жашай берет. Анын өмүрүн ырлары улантат. Болгондо да канаттуу ырлары чабытын кере бермекчи.

Сооронбай ЖУСУЕВ, *Кыргыз Республикасынын Эл акыны.*

– Мен, акындын туулуп-өскөн жерине үч мертебе келип олтурам. Бул жолкуда акындын улуулугу даана ачылып олтурат. Мен акын менен дайым байланышта болгом.

Улуулук кеп-кеңештеримди көп эле жолу бергем. Анын жөнөкөй адамкерчилик сапаты, чыгармачылыкка болгон олуттуу мамилеси мени суктандырат эле. Акындан ажыроо биз үчүн абдан кыйын болду. Биз аны көпкө чейин жоктодук, дагы да жоктой беребиз. Анын орду эми эч качан толбойт. Бир гана биз каниет кыларлык артында чыгармалары жашап жатат. Ошого да топук кылалы. – Андан

соң акын маркум Турар Кожомбердиевге арнап, аза күнүндө жазган ырын чогулгандарга окуп берди.

Майрамкан Абылкасымова, Кыргыз Республикасынын Эл акыны.

– Мен дагы ушул айылдын акын кызы Субайылда Абдыкадырова менен бул жакка көп келдим. Чоң-Кыя, Арпа-Тектир, Узун-Булак жана башка жайлоолордо, Суусамырда болгонбуз. Сары-Булак айылынын таланттууларды мол бергендиги тегин жерден эмес. Кооздугун, сулуулугун, ажайыптыгын карачы айылдын. Анан кантип ыр төгүлбөйт мындайда, анан кантип акын чыкпайт айылдан!

Биз акын жөнүндө жакшы сөздөрдү, жылуу кептерди 50, 60, 70, 80 жылдыгында айтабыз деп жатып, кечигип калдык. Бул үчүн акындын алдында көп карыздарбыз. Мен өзүбүздүн жупуну белегибиз – ак жоолукту акындын энедей көргөн эжесине тапшырып коёюн, уруксат этиңиздер.

*Сен билесиң карамды да, агымды,
Бул дүйнөдө сен ачкансың багымды.
Качан болсо энем болгон эжекем,
Көрө билдиң жалаң жакшы жагымды.*

Субайылда Абдыкадырова, акын.

– Мага сүйлөө кыйын болуп турат. Сүрдөө басып турат мени. Ананчы, мен ушул адамдардын көз алдында жетилдим. Сары-Булак айылында киндик каным тамган. Турар да ушул айылдын кулуну. Ал ушул жерлерде, тоолордо тай үйрөтүп, ат чапкан. Акын ар убак көз алдыма тирүү тартылат. Турар иним кичинесинен чыйрак, зирек болуп чоңойду. Билим алууга болгон ышкы-каалоосу күч эле. Менден көп китептерди алып окуй турган окуучулук кезинде. Акын өлбөйт. Акынды эч өлтүрбөй турган эл турат!

Турар Койчуев, экономика илимдеринин доктору.

– Кайсыл жерибизди албайлы, бардыгынан улуу адамдар, чыныгы инсандар, атаны ата кылган уул-кыздар чыгат экен. Биздин айылдан (өзүм ушул айылдын кулуну болом), акын Турардын чыгышы биз үчүн сыймык. Менин бар каалоом ушул, элибизде акын Турардай уул-кыздар өсө берсин, көбөйө берсин. Акындын арбагын сыйлап, ушундай чоң той өткөрүп жатканыңарга ырахмат.

Эсенбек Абдраимов, «Сары-Булак» колхозунун төрагасы.

– Алгач Сары-Булак айылынын элинин атынан акындын арбагын сыйлап келген меймандардын бардыгына терең ыраазычылык билдирүүгө уруксат этиңиздер. Эмне демекчибиз, акын тууралуу анын кесиптештери, санаалаштары күйүт менен эскеришүүдө. Бул маараке той биринчи болгону менен акыркы эмес. Акындын арбагына таазим кылуу биздин, тирүүлөрдүн парзы. Андыктан, жупуну аракетинибизге акындын арбагы ыраазы болсун дейли. Алдыда оюн-тамашалар болот, ошолорду көрүңүздөр.

Андан соң калк менен учурашканы кыргыздын жез таңдай ырчылары Эстебес Турсуналиев, Апыралы Айталиев, манасчы Уркаш Мамбеталиевдер чыгышты. Карамолдо Орозов атындагы академиялык эл аспаптар оркестри, белгилүү ырчылар өнөрлөрүн тартуулашты. Турар Кожомбердиевдин сөзүнө жазылган обондуу ырлар аткарылды. Көп өтпөй улуттук оюндар: кыз куумай, тыйын эңмей, эңиш, ат чабыш, жорго салышмай кызуу башталды, кылкылдаган эл сүрөөнгө алгандай болсо тимеле шумдук. Көпчүлүктүн кыймылы деңиз толкунун элестетет.

Бул күнү акындын арбагы козголгондой эле болду: эскерүү, ага арнап ыр окуу, жылуу кептерди

багыштоо, арман айтуу, өксүү, бирок... Бирок акын арабызда жок да. Мына ошондо мына мындай ой келет экен: акын ушундай сый-урматтын жок дегенде ондон бирин көрүп өтсө эмне! Анан аргасыз акындын бул саптары эсиңе түшөт:

*Эл менен бирөө өлсө, мен да барам,
Узатып, чеңгелдектен турпак салам.
...Бир күнү элдер менен кошо жөнөп,
Кайрадан алар менен кайтпай калам.*

Табияттын таш боорлугун карачы, адатта, жакшы адамдарды, зор таланттарды, өнөрдү аркалагандарды эрте алып тынат. Кыргыз поэзиясында балбал жанган жылдыздуу Турар Кожомбердиев, Жолон Мамытов, Табылды Муканов... не деген таланттар эле! Эми, алардын бизге калтырып кеткен канаттуу чыгармаларынын боосу ылайым бек болсун! Адамдарга рухий азык тартуулай берсин деген тилек айталы...

*Замир СОЛТОНГЕЛДИЕВ.
«Жаңы мезгил», октябрь, 1991-ж.*

АКЫН ТУРАР АРМИЯДА

«1972-жылы аскерге жөнөп жатып, Турар Кожомбердиевдин «От өчпөгөн коломто» деген ырлар жыйнагын өзүм менен кошо ала кеткен элем. Эки жыл бою жаздыгымдын алдында сактап, кыргыз жерин сагынганда, зериккенде окуп, көңүлүмдү көтөрөт элем. Кызматымды бүтүрүүгө бир айча калганда «бизден кийин кызмат өтөгөн кыргыз жигиттери окушсун» деген ойдо, ал китептин Минск шаарындагы биздин бөлүктүн китепканасына каттатып таштап келген элем.

Кийинчерээк поезд менен үйгө келатып, Кызыл-Ордо шаарына жеткенде бирге кызмат өтөгөн Баткендик «У» аттуу жигиттин колунан баягы мен

таштаган Турардын китебин көрүп калдым. Кайдан алгандыгын сурадым. Көрсө, баягы мен таштаган китепти алып келе бериптир. «Ушундай китепти ошол жерге таштап болобу?» – дейт.

Ж. КАМЧИЕВ.

ОКУРМАНДЫК ПАРЗЫМ

Турар агай тартыш дүйнөдөй өтө сейрек көрүнө турган. Аны мен көп жылдар мурда окуп жүрүп, университеттин алдынан эки-үч ирет, анан Москва – Совет көчөлөрүнүн кесилишинен раматылык Жолдубай Кайыпов экөө бир турганын байкап өткөнүм бар. Андан бөлөк «ашык» өмүрдө көзгө сүртөр дарыдай болуп жүрүп, акыры... анын табытынын жанында кездешип олтурам. Ар ким өзү туулган жеринен белгилүү, залкар жакшы акындардын чыгуусун тилейт. Өзүм да бул айылдан ары эки айыл, карапайым «Букара» деген жерден болом. Кара-Балта жергеси жакшы акындарды аз берет экен, бирок саз берет экен.

Жакшы тааныбасам да анын талантын сыйлап, сөөгүн көтөрүшүп, бир кочуш жумшак топурак ыроо кылып коюш – калем кармаган окурман катары парзым эле.

Жаныбек ӨМҮРАЛИЕВ.
Куруучу.

...ТУРАР

Турардын өмүр-чыгармачылык жолу Жолондукунан башкачараак болду. Ал алтымышынчы жылдардын баш жагында «Кыргызстан пионери» гезитинде иштеп, поэзияга чындап киришип жүрдү. Ошол кезде балдар үчүн жазган ырларынын «Көлчүктөгү ай» деген жыйнагы жылуу сөздөргө арзыды. Андан кийин «Кыргызстан» басмасында иштеди. Бат эле бир нече ыр жыйнактары жарык көр-

дү. Анын 1972-жылы «Кыргызстан» басмасынан чыккан «От өчпөгөн коломто» деген тандалган ырларынын жана поэмаларынын көлөмдүү жыйнагы кыргыз адабиятына көптү үмүттөндүргөн көркөм ой, сөз чебери келгендигин кабарлады. Жыйнактын «Келечеги кең акын» деген баш сөзүн жазган Аалы Токомбаев мындай деп, баса белгилеген: «Турар ойчул, тапкыч, арымдуу жаштардын алдыңкы катарында бараткан келечектүү лирик». Ушул жыйнагынан аксакал акындын, көп сандаган ыр күйөрмандарынын, адабият сынчыларынын жакшы пикирлеринен улам Турар өз күчүнө өзү ишенди окшойт, ал биротоло поэзия майданында баш оту менен кирүүнү чечти да, андан кийин үйүндө гана ыр устаканасында капысынан дүйнөдөн кайтканга чейин көшөрө балбандык барскан сокту. Ошентип, ал элүү жашка жетпеген өмүр, отуз жылга жетээр-жетпес чыгармачылык жолунда чыгаан акын аталып, чыныгы ырлардын нечен кылым урагыс оомелжиген кымбат мунарасын жүргүзүп кетти.

Бирок көп жылдар бою бир жерден айлык акы албай, жалаң чыгармачылыктын артында болуп, үйдө иштөө ага деле, үй-бүлөгө деле оңойго турбаган чыгар. Анан бул арада ооруу-сыркоо жана башка ар кандай турмуштук кыйын кырдаалдар кезикпей коймок беле. Ал аз келгенсип, бир жолу Турар бутун сындырып алып, балдак менен араң жыла басып жүргөнүн көргөмүн. Мына ошондой учурларда анын калеминен аргасыздан мындай саптар кагазга түшкөн:

*Коңултуктайм, койгондой цмүт алдап,
Колтукта жан жолдошум – эки балдак,
Телмирип тиктеп турам терезени,
Тентегим Акылайды,
Анан дагы күтөм сени...*

Чыныгы акын үчүн жылаңач баатыр чыгармачылык бир жагынан айтып бүткүс азап болсо, экин-

чи жагынан эч нерсе менен алмаштыргыс эстетикалык эргүү, чексиз ырахат белем. Муну Турар өзү «Акын журту» деген ырында мындайча айтып олтурбайбы:

*Акындар толкуп кетет, ташып кетет,
Аскадан, бийиктиктен ашып кетет.
Гонорар, атагыңа колун шилтеп,
Гогендей максатын кууп, басып кетет.
Кызык журт... толкуп калат, ташып калат,
Кызматсыз көчөлөрдө басып калат.
Көмүскө эч нерсени калтырбастан,
Көргөнүн-көргөнүндөй жазып калат.*

Турардын акындык артыкчылыгын, чеберчилигин кандай аныктап, эмне менен ченесек болот? Жогоруда Турар: «Акын көргөнүн-көргөнүндөй жазып салат», – дебедимби. Ооба ошондой, бирок кеп акын турмуштан эмнени кандай көргөндүгүндө жана ошол көргөнүн кандай аңдап, кандай жазганында. Ал көргөндөрүн мүнөздөгөн сөздөрү укмуштай таңдандырган так-таамай, тамшандырган татымдуу көркөмдүү сөз. Канчалык кара сөздүн каймагын калпысаң да сонун ырды сонундай мүнөздөп айта албассың. Ал ырды ар ким өзү сонуркап окуусу гана керек.

Турар башка акындардай эле турмушубуздагы ар кыл көрүнүштөр: адам мүнөзү жана эмгеги, жаратылыш кубулуштары, махабат жана башкалар тууралуу жазат. Бирок алар жөнүндө анын жазгандары тигилердин эч кимисиникине окшобостон, өзгөчө, өзүнчө көз карашта жана көркөмдүктө чыгат. Турардын ушундай кээ бир ырларынан үзүндүлөрдү келтирип көрөлү:

*Тоо гүлдөрү толукшууда, жайноодо,
Торгой көктө безеленип сайроодо.
Кубанышып жылкычынын балдары,
Кулундарды желесине байлоодо.*

*Бүткөндөн соң кулун тегиз байланып,
Ал отурду тамак ичип жайланып.
Аңгычакты кымыз уулоо башталды
Сыр аяктар кезек менен айланып...*

(Жылкычынын бир күнү)

*Аймактар жазга багынды,
Алмалар бүчүр тагынды.
Айдоолор азыр эстетет,
Ачыткы кошкон камырды.*

(Жазгы элес)

*Кыздар деген сөз уксам,
Кылактаган кызыл гүлдөр көрүнөт.
Аял деген сөз уксам,
Ак гүлдөрдүн аңкып жыты төгүлөт.*

(Турмуш куту)

*«Жаз» дегенде эске түшөт:
Таңгак куурай жонумдагы,
Ала-шалбырт жолумдагы.
Кар астынан терип алган,
Беш-алты байчечекей,
Карганын шыйрагындай
Колумдагы.*

(Балапан чак)

*Кубулжуган жалгыз ыры бар,
Комузунда жалгыз кылы бар.
Болушунча, жетишинче убактым,
Боюм балкып, угам ырын булактын.*

(Жалгыз ыр)

*Жел дагы тартпагандыр салакаңды,
Жек көрүп карап турдум алаканды.
Эмнеге үзүп алдым наристени?
Эстеткен кызыл эттүң балапанды.*

(Үзүлгөн мандалак)

Ушундай ырларды мүнөздөп түшүндүрүүгө убараланбай эле коюу керек. Аны ар ким аңдап, сезээринде күмөн жок. Турардын ырларын окуганда асманда торгой сайрап, айланада кызыл гүл жайнап, атыр жыттуу леп-леп жорткон жумшак жел жүзүндү аймалап тургандай көңүлүң сергийт, кыялың эргийт...

Турар чоң лирик акын болуп жетилгенин анын ырларын, айрыкча кийинки «Ай тийген тоо», «Кыл чокулар» жыйнактарын окугандар ачык аңдабай койбойт.

Турар «Тагдырга өтүнүч» деген ырында:

*Күтпөймүн
Алтыныңды, күмүшүңдү,
Күкүмдөй...
Өзүнчө бер үлүшүмдү.
Талпынып –
Жеткибиз жок бүтүндөйгө,
Тагдырым
Биз ыраазы күкүмдөйгө», –*

деп өзү жөнүндө өтө жупунулук менен жазган экен. Ал элди акын катары анын салмактуу жана сымбаттуу ыр саптары алтындан да, күмүштөн да кымбат турат. Ал өзүнүн күкүмдөй эмес, бүтүндөй поэтикалык залкар үлүшү менен замандаштарын, бүткүл элин чоң сыймыкка бөлөп отурат. Бир гана өкүнүчтүүсү – анын өмүрүнүн өтө кыска болушу, акыл-сезим курчуп-толуп турган күлгүн курагында күтүлбөгөн жерден көз жумушу.

Акындар Жолон менен Турарды эскерүүлөрүмдү аяктап жатып, мындай өтүнүч айткым келет. Алардын ар биринин ондогон жылдар ичинде чыккан китептери өз-өзүнчө ондон ашуун. Булардын айрымдарын азыр эч жерден сатып ала албайсың. Ошондуктан алардын тандалмаларынын толук томдуктары чыгарылса. Булар ар бир поэзия күйөрманынын күткөн китептери болор эле.

Жолон менен Турар экөө тең өз кезегинде Кыргызстан, Ленин комсомолунун сыйлыгынын лауреаттары болушкан. Жолондун көзү өткөндөн кийин анын «Жүз жашка чык, кылым!» деген жыйнагына республиканын Токтогул мамлекеттик сыйлыгы абдан туура ыйгарылды. Турардын ыр жыйнактарын окуп чыккандан кийин, ал дагы так ушул жогорку сыйлыкка татыктуу экендигине толук ынанып калдым...

*Станбек УСУПОВ,
«Жолон жана Турар».
«Кыргызстан маданияты», 11-апрель, 1991-ж.*

АСЫЛ АДАМ

Дүйнөдө не деген гана асыл адамдар жок! Алардын айрыкча көзү өткөндөн кийин асыл дүйнөсү даана көрүнүп, айжаркын образы ачыла берет тура. Мен үчүн ушундай адамдын бири, мен аздектеген асыл адам – Турар Кожомбердиев.

Менин байкашымча адамдардын, өзгөчө чыгармачыл адамдардын эки түрдүү сапаты болот экен. Биринчиси – канчалык улуу талант болсо да, адамдар менен анчалык ымаласы жок, чыгармасы менен гана жашагандар. Ал эми экинчиси – бардык жагынан төп келип, адамдарга сапаттары менен жаккан, өмүр бою сезимиңде жашагандар. Тукем ошолордун экинчисине кирет. Чыгармачылыгы өзүнчө, адамкерчилиги өзүнчө бир керемет. Турардын сырткы турпатына, баскан-турганына, кыял-жоругуна караганда анын акын экени көп байкалчу эмес. Көбүнчө эл башкарган инсан катары элес калтырчу. Көрсө, анын сыры, адамдарды таңдандырган жөндөмү, атагын алыска учурган «канаты» жүрөгүндө тура! Дегинкиси Турар өтө жөнөкөй, өтө назик, адамдын ар бир кылган мамилесин кылдат таразалап турган адам эле. Анын кирсиз таза

дүйнөсүн күлкүсү далилдечү жаш баланыкындай таза, назик эле го.

Тагдыр мени Тукем менен кокусунан кездештирди. Ал кезде мен Бишкектеги Күрөңкеев атындагы окуу жайында окучумун. Элүүнчү жылдардын аяк чени болсо керек. Нота жазганды жаңы үйрөнгөн кезим. Кайсы күн экени эсимде жок, биз окуган окуу жайдын жанында бир жигит пайда болду. Эски баян көтөрүп алган. Таанышып калдык, Тукем экен. Обон чыгарып жүргөнүн айтып, аны нотага түшүрүп берүүмдү өтүндү. Мен анын обонун нотага түшүрүп бердим.

Күндөрдүн биринде кайрадан кезиктик. Сүйлөшүп, сыр чечиштик. Обонун кагазга түшүрүп бергениме абдан ыраазы болду. Экөөбүз бир топко сүйлөшүп отурдук. Мен ал кезде өзүм обон чыгарып жүргөн кезим эле. Жазган обондорумду композиторлорго көрсөтүп, алардын кеңешин укчумун. Көбүнчө Аскар Түлөевге барчумун. «Менин өлкөм» (сөзү Абдрасул Токтомушевдики) деген ырымды карап чыгып, айрым жерлерин оңдоп да берген. Кийин Абдылас Малдыбаев менен таанышып кеттим. Ошол Тукеме жолугардан мурдараак Абдылас агайдын пикирин угайын деп обондорумду таштап келгем. Турарды Абдылас агайдыкына барып келели, – деп өтүндүм. Ал макул болду.

Малдыбаев обондорумду мурда эле карап чыккан экен. Айрым түзүк жерлерин белгилеп, кемчиликтерине токтолду. Уялтты, кызартты, акырында ал: жетишкендиктер да, кемчиликтер да болот. Жетишкендикке эсирип, кемчиликтерге чүнчүп калбоо керек. Асыл максатты талыкпай артынан кууп, эч убакта «сынбоо» керек деди да Турарга карап:

– Бул бала кайсы? – деди. – Менин жолдошум, – дедим мен. – Кайда окуйсун, уулум? – деди Турарга. – Университетте, филология факультетинде, – деди Турар кызарып. – Жазуучу болоюн деген

тилегиң бар го? Эмне, ыр жазасыңбы? – Ооба. – Чыккандары барбы? – Бир топ ырларым чыкты. – Оо, аның жакшы. Ошону өркүндөтүү керек. – Обондор да чыгарат, – дедим мен. – Ыя? Азамат. Композитор болоюн деген да оюң барбы? – деди Малдыбаев. – Дирижер болгум келет, – деди Турар. Малдыбаев Турардын мен жазып берген ноталарын карап, жазып жүргөн блокнотундагы, газетадагы ырларын портфелинен алып окуду да, жумшак жылмайып: – Жакшы окууда экенсиң, андан көрө ошону бүтүп ал. Алдыда жакшы тилегиң бар экен, сенден акын чыгат. Максатты ардактоо керек. Обондорун бышып жетиле элек экен. Сенин жолуң башка жакта тура. Текст жазып, биздин композиторлор союзуна берсең болот, – деп сунуш кылды.

Эртеси экөөбүз биз окуган класска кирип, фортепианодо ойноп бердим. Алгач жолу өзүмдүн обонумду Турарга угуздум. Тукем экөөбүз кеңешип, ырга «Жыттуу букет» деп ат койдук. Ошондон баштап Турар экөөбүздүн чыгармачылык байланышыбыз башталды.

Турмушта таанышуу, жолдош күтүү, дос күтүү жаш кезде абдан көп болот. Досторуң да, жолдошторуң да көбөйөт, бирок мезгил өткөн сайын утуру азайып отуруп, бирөө, экөө эле калат. Ал эми Турар экөөбүздүн достугубуз Турардын көзү өткөнчө үзүлгөн жок. Бир туугандардай ынак жүрдүк. Турмушубузда эмне болсо жашырбай, сыр чечиштик. Чыгармаларды талдап, пландарыбызды ортого салдык. Ондогон жылдар өттү. Мен обондорумду ойноп, Турар жазган ырларын окуп, бир максат, бир тилекте жүрдүк.

Кийин менин обондор жыйнагым китеп болуп чыкты. Ага кыркка жакын автордун ырларына обон жазгам, жыйырмасы Турардын ырлары эле. Кыргызстандын 40 жылдыгына карата обондорго жарыяланган конкурста бир ырым үчүнчү сыйлык-

ка татыктуу болду. Ошондо Тукемдин кубанганын айтпа!

Мен кийин Композиторлор союзуна мүчө болуп калдым. Турар ошондо мага карап: – Чын элеби? Билетиңди көрсөтчү? – деди. – Көрсөттүм. Ошондо Турар жаркын күлүп: – Саке, сен эми накта композитор болдуң, – деп колумду кысты.

Тукемдин асыл сапаттары көп эле болчу. Дагы бир жакшы касиети кандай гана чоң кызматкер, авторитеттүү адам болбосун туура сөздү тартынбай бетине айтчу. Айрым адилетсиз, түркөй адамдар анысын жактырчу эмес. Ал турмак кээде менин да бир майда-барат кемчилигим болсо көзүмө айтып салчу. Негизи өзү жүрөгү жумшак, сезими асыл адам эле. Бир жолу мындай бир окуя болду. Баратсак, көздөрү көрбөгөн жаш балдар кетип баратыптыр. Колдорунда темир таяк. Тык-тык жерди уруп, кылдат басып баратышат... Турар көрүп эле токтоп, карап турду унчукпай. Балдар узап кетишти. Мен Турардан бир аз узап кеткен экенин, мага калбаат басып келди да, кейип мындай деди:

– Алда кудайым ай, эч болбосо ушул бечаралардын бир көзүн калтырса боло. Тыкылдатып урган таягы мээге тийгендей болду. Ырды, музыканы сүйчү. Кээде мага телефон чалып, Саке, келип кетчи, сүйлөшө турган сөз бар дечү. Көрсө, фортепиано ойноткону чакырчу тура. Ал өзгөчө Алмакуновдун «Колхоз кечи» деген обонун жактырчу. Уламулам ойнотуп эле уга берчү. Андан башка Сызбек Байданалиевдин «Кайыкта» деген обонун да урматтай турган. Аны да угуудан тажачу эмес. Мен иштеген жерге келип калса деле баягы эки обонду ойноп беришимди өтүнчү. Ырахаттана угуп, анан сөзгө кирчү. Көрсө, ал өзү сүйгөн музыкасын угуп, эс алчу тура. Ал иштегенде күнү-түнү менен тыным албай иштешчү. Жумалап, айлап кишиге көрүнбөй иштей берчү. Бир күнү мага келип:

– Саке, сары тулпарыңдын жемин алып берейин айылга барып, атамды көрүп келели, – деди.

Ал менин «жигулимди» атаганы. Жайыл районундагы «Сары-Булак» айылында жашаган атасыныкына бардык. Атасын биринчи көрүшүм. Набаттуу карыя экен, менин кайсы айылдан, кайсы уруудан экенимди сурады. Бардыгын айтып бердим. Чоң аталарымды билет экен.

– Өзүбүздүн илгерки туугандардын тукумунан болот турбайсыңбы. Турар экөөң жакшы жолдош болуп жүргүлө, – деп бир катар насаат сөздөрүн айтып отурду.

Жылдар зуулдап, мезгил акты. Турарда да, менде да кыйла жаңылык, кыйла ийгилик болду. Ар кайсы кызматтарда иштедик. Көптү көрдүк, тажрыйба жыйнадык. Эл-журтка аздыр-көптүр кызмат өтөдүк. Турардын чыгармалары калкка тарады. Китеп болуп окурмандардын колуна өттү. Обондуу ырлары ободо жаңырып жатат.

Мен маданият министрлигинде музыкалык редактор болуп турганда да, андан мурда Турар менен бирдикте эл чыгармачылык үйүндө обончулар менен иштешкен мезгилде да көп обончулар, композиторлор Турардын ырларына обон чыгарышкан. Кийин мен протокол боюнча Турардын чыгармаларына жазылган обондорду эсептеп чыксам, 600дөн ашык экен. Булардын көбү пленкага жазылган деле жок. Бирок Композиторлор союзундагысы, радиодогусу болуп 300дөн ашыгы калыптыр.

Бүгүнкү күндө Турар арабызда жок. Анын ар бир ырын укканда жанымда жүргөндөй сезилип, жаркын образы көз алдыма келет. Асылым, ардагым, – деп терең үшкүрүү менен эскерем.

*Советбек ИСРАИЛОВ,
композитор.*

АТА НАСИЛИ, ЭНЕ МЭЭРИМИ – БАЛАГА

Биз, Кара-Балта өзөнүнүн батыш жана чыгыш тарабында орун алган Кайырма, Сары-Булак айылдарынын жашоочулары солто уруусунда башы Тагай, андан соң Богорстондон төмөн жүрүп олтуруп, Кушчудан тараган Жетиген уругунун Дүйшөгул, Бегат деген бир тууган эки атанын урпактарыбыз. Жердешибиз – урукташыбыз акын Турар Кожомбердиевдин туулган күнүнүн 50 жылдык мааракесинде анын кыргыз жумуриятында, боордош элдерде поэзия майданындагы чыгармачыл эргүүсүнүн, дамамат дараметинин башаты, өзүндөгү талант-шык менен, кантсе да ата насили, эне мээриминен эриш-аркак болгондугу жөнүндө азын-оолак айтмакчыбыз.

Элүүнчү, алтымышынчы жылдардын аралыгы. Жайлоокерчилик мезгил, анда мен ат жалын тартып минип, гезитчилик кызматында айыл аралап, отпуску учурунда жайлоолоп, жер таанып, эл таанып жүргөн кез. Суусамырдын берки өйүзүндөгү Дөөлөн, Кыр-Жайлоо конушу. Катар тигилген үч ак боз үй, катар тартылган желе боолор. Бири Арык деген, экинчиси – акын, жердеш кызыбыз Субайылданын атасы Абдыкадырдын, ал эми үчүнчүсү Турардын атасы, оозго алынып, көнүгүп калган Чоң Кожомбердиники болор эле. «Чоң» деп айтылгандын да жөнү бар: ошол айылда, алардын жылкы фермасынын башчысы Масалы уулу Кожомберди деген болгон. Ал адам быйыл кайтыш болду. Чоң Кожомбердиден он чакты жаш кичүү эле.

Ал мезгилде болочок акын Турар Бишкектеги № 5 кыргыз орто мектебинде окуучу, каникулда сөзсүз атасы менен жылкы багышчу. «Болор бала богунан» дейт тура, ошондой эле жакшы делген атты токунуп минип, жайлоо кыдырып, кымыздык, ышкын терип, чөнтөк-кончуна кандайдыр бир китептерди салып келип, кечте кайтчу. Жүрүштүү

атты, же жоргону жабдыктап, жалгыз болсо да дыр коюп, шайдоот жүргөндү жакшы көрчү. Кымызга тоюп ыксыраган, кылаар иши жок адам уйкуга эле күчүн чыгарат эмеспи. Ал эми Турар болсо күндүзү кылайып уктабайт, кечинде эрте жатып, таң заардан турат да, дөбөдөн дөбөгө каалгый басып, кээде отура, бирде жата калып, бирдемелерди кагазга жазып жатканын байкачу элек. Анда эмне, сырдашыптырбызбы, сабактарына даярданып жүргөн тура деп койчубуз, – деп айтып калчу эле Кожокем.

Күн жайлоого текши тийип, кулундар байланып, бир кымызга олтурушта Кожокем, же кымызга чечилдиби, мүмкүн Турардын чыгармачылык башатын баамдаганбы, айтор, өзү да салабаттуу-нускалуу, омоктуу, токтоо сүйлөп, буларды айтты:

– Балдар, башыңар жаш, келечегиңер алдыда, насили кенен болжогула, терең ойлогула. «Адам ойго тойбойт, бөрү койго тойбойт», «Ар ким ойлойт жакшылык, талаптуу ишке жетүүгө» санаачыл ойчул эмес, таланттуу ойчул болгула, кудай өмүр берсе жашоо жолуңар узун, эгерим адам көңүлүн калтырбагыла. Жолуңар шыдыр болсун, оюңар кыдыр болсун, – деп жайлоо төрүндө айтканы төгүлүп-чачылбай түгөл эсимде. Бейиши болгон раматылык апасы Гүлнар Турарды баарынан жакшы көрчү, какпай-сокпой жылуу да, жумшак да сөз менен энелик каалоолорун, тилегин билдирер эле. «Бар, барагой, тигил булактан жуунуп, кочуштап суусунан жутуп кел, сергийсиң, көңүлүң ачылат», – деп койчу. Ошол алтын апасын Турар эч нерсеге теңебей кымбаттын кымбатындай, ыйыктын ыйыгындай көрүүчү. Ошондон уламбы...

*Эгер эне болбосо,
Анда турмуш ажырамак кутунан,
Өмүр анда кыймылдоого жарабай,
Өйдөлөнүп турбай калмак бутунан, –*
деп ырдаган.

«Атанын салган жолу бар...», – дейт эмеспи. Кожокем зор адам болуучу. Кең пейил, улууга улуудай, кичүүгө кичүүдөй акылын айткан, ачык кабак, жарык жүз, жылуу маанай бешенесинен жанып турчу. Ал өткөн доордун, Октябрь революциясынан кийинки доордун адамы өзүн ырааттуу, таза кийинип, салабаттуу алып жүрөр эле. Бирөөлөрдүн кемчилик, байкоосуздугун, аркы-беркини аңдабагандыгын көрүп-билсе жай, жүйөлүү сөз менен жайгарып, анын ойлонуусуна түрткү берчү.

Кожокем кайтыш болордун алды жагында эле Сосновкадан жолугушуп калдык. Чоң семиз тору бээсинин үстүндө калдайып көрүнүшү кандай ажардуу. Бир маалда буту жерге тиер-тийбес бала эшекти тышыңдатып минип келип, мезгилинде комсомолдун райкомунун биринчи катчысы, колхоздордо парт-ячейканын катчысы болуп иштеп келген Малабай уулу Үсөн: «Атсалоом алейкум, Кожоке» – деп саламдашты. Кожокем алик алды да, анын аяк-башына көз жиберип, анан минтти:

- Бул бууданды кайдан миндиң?
- Сары-Булактан (кайын журтуман).
- Эмне, бутуң ооруйбу?
- Жок, Кожоке.

– Оо, жолуң болгур, эшектин кодигин мингенден көрө ушу турган жерге жөө эле келбейсиңби. Кайран ата, сени Малабайдын уулу, – дейт. Сен деген айтылуу кызматкердин баласысың. Атаң Малабай районго таанымал, колхоз башкарган орошон ой-акылдуу адам. Кой, мындан кийин алды артыңды байкап жүргүн. Эми жоктон тапкансып айылыңа минип барасыңбы. Ташта, агыт, мен ээсине айдап барып беремин, – десе болобу Кожокем. Үсөн бир кызарып, бир татарып, эшекти агытканча шашты. Мындай баамчыл, ар нерсеге сын көз менен караган мүнөз Турарда да бар болчу. Бекеринен ал:

*Кызыл гүлдүн жанында тезек жатат,
Аргымактын жанында эшек жатат, –*
деп жазбаган чыгаар.

Өткөндө Москва районундагы «Беш-Терек» совхозунун ардагер чабаны Малабай уулу Эсенкан сөздөн-сөз чыгып, мындай деп калды: – Бу Турар Кожомбердиевдин ырларынын канаты бар го дейм, үналгыданбы, сыналгыданбы, же айылдагы эле концерттерден уккандарыбыздын көбү эле ошонук. Кайран жигит, чыгармачылыгы оргуштап, булак болуп демеп турганда кете берген экен. Мен анын ырларын көп окуйм, негедир толкунданып, обонго салып кирем.

Мына эмгек азаматы – чабандын салыштырмасы. Айткандай эле Турарыбыз эрте кетти арабыздан. Биз бүгүн анын юбилейлик маараке тоюнда анын арбагына, поэзиялык дараметине таазим этип, өзү калтырган «Көлчүктөгү айы» менен «От өчпөгөн коломтосунун» жарыгы менен табы ыр ышкы-боздоруна ар дайым жылуулук, рахат тартуулай берерине ишенебиз.

*Ысы ЧУДИЕВ.
«Жаңы мезгил», 19-октябрь, 1991-ж.*

ТАГДЫР

Искусстводо болобу, адабияттын тарыхында болобу, табигатынан таланты өзгөчө жаралган адамдардын жеке өмүрү, тагдыры эл ичинде аңыз кепке, уламышка айланып кетээри чын эмеспи. Андай адамдардын калтырган эмгектери бир тең да, жашап өткөн өмүрү бир тең! Турар Кожомбердиевди да акындык тагдыры мындай үлүштөн четте калтырган эмес. Замандаштарынын арасында анын: бирде адилетсиздикке, зулумдукка каршы барган курч мүнөзү жөнүндө айтылса, бирде жай-

дары, кайсы бир учурда тартынчаак мүнөзү жөнүндө, бирде кайсы бир зөөкүрдүн сазайын колуна бергендиги жана башка окуялары, анын жөнөкөй турмушунун үзүндүлөрү катары да, ошол эле учурда анын инсандыгын мүнөздөгөн, жалпылаган сүрөттөмө катары да жашап жүрөт...

Ал эми чыгармачылыгы жөнүндө сөз кыла турган болсок, анын өз заманындагы акындардын ичинде өзүнчө жарк этип жанып турганын көрөбүз. Андай акындар саналуу гана... Анын поэзиясы кыргыз жеринин, табиятынын кооздугу менен чыкталган, маңызын-тоолуктардын кулк-мүнөзү, салт-санаасы, жашоо-турмушу, улуттук тагдыры менен тарыхы түзүп турат. Андагы көрүнүштөр да, көркөмдүктөр да турмуштан, турмуш чындыгынан алынган. Жаратылыштагы нукура сулуулук адам рухунун сулуулугу менен ширетилген. Анда тоолордун деми, жайлоо турмушунун шоодуру жашайт... Анан, биздин башка акындарыбыздын көбү жайлоодо өсүп, аларды «жайлоо акын кылып чыгарганын», бул жалпы көрүнүш экенин аргасыз эске түшүрөсүң да, кыргыз жеринин касиеттүүлүгүнө дагы бир жолу тан бересиң...

Акындын чыгармачылык жолун шарттуу түрдө үч бөлүккө бөлүүгө болот: 1-учурга, алгачкы, жаштык дем менен (ошонусу менен кызык) жазылган (акын өзү да айтып жүрчү дешет), арышы кең, кашкайган ырлардан турган «Кызыл алма», «Таңкы симфония» жыйнактары кирсе, 2-учурга, акындын бышып жетилген учуру, «Күн. Жер. Жүрөк», «От өчпөгөн коломто», «Кызгылтым кеч», «Нурлуу терезе» сыяктуу аты чыккан китептери кирет. 3-учурга, «Ай тийген тоодон» баштап, акындын чыгармачылыгында кандайдыр бир өзгөрүү пайда болгонун байкайбыз. Акын ушул учурдан баштап («Ыр булак», «Кыл чокулар») бүтүндөй кыска ырларга баш койгон. Ал ырлары рубаи да,

бейт да, баяттар да эмес. Жөн гана кыска ырлар. Алар үч саптан да, төрт саптан да, беш-алты саптан да, ак ырдан да турат. Темасы бары да, жогу да бар. Акын ошол кезде «узун ырлардын доору өтгү» деп туура баамдаган жана ал доор өз чыгармачылыгындабы, кыргыз поэзиясындабы бөлгөн эмес. Аны япон поэзиясындагы «кыска жана нуска» айтылган бир күч, сыйкыр туткундаган. Чынында эле, бул жанрда ал кандайдыр бир ийгиликке жетише алган. Ал ырлардын кээ бирин танка, кээсин хайкай, сэнрю, же гэндайси деп айырмаласак болот. Себеби акын ал ырларда япон поэзиясына форма жагынан эле эмес, поэтикалык принциптери менен да аябай жакындаган. Ошону менен бирге руху боюнча кыргыз бойдон калган...

Бул анын кыргыз поэзиясында жасаган чоң арымы жана дагы бир өзгөчөлүгү. Акын ал кезде өзүн: «Жаңы гана, эми гана күчүмө келдим», – деп эсептеп, бир чоң ишке бел байлай баштаган. Өкүнүчтүү нерсе – ал өз максатына жете алган жок. Аны менен кошо кыргыздын бир чоң «бундзини» арабыздан кетти. Ошентсе да анын поэзиядагы отуз жылга жетпеген өмүрү жемиштүү болгон: ондон ашык поэтикалык, беш-алты балдарга арналган ыр китептери калды. Анын кийинки жылдарда жазган ырлары акындын табиятын, жандүйнөсүнүн сулуулугун эле эмес, ал жашаган дүйнөнү, заманды жана өзүнүн «акыркы» делген мезгилиндеги ички дүйнөсүнүн ал-абалын, сезип-туюуларын чагылтып турганы менен таң каларлык...

*Алтынай ТЕМИРОВА.
«Мурас» журналы, №6, 1991-ж.*

«КӨЛЧҮКТӨГҮ АЙ»

21-март, 22-июнь – бул эки даталуу күн. Бири Нооруз күнү, бири Улуу согуштун башталган күнү. Андан башка да бул эки күн кыргыздын эки Айкөл акыны Алыкул менен Турардын жарык дүйнөгө келген күнү. Минтип ал күндөрдүн дал келишинин ар жагында кокустуктан башка дагы өзүнчө символика жана, балким, али биздин аң-сезим тааный элек бир касиет жаткан жокпу? Ницшенин «сверхчеловек» идеясына таянып, муну да алдыда башкача түшүндүрмөлөр кез келээр.

Эртең, бүрсүгүнү босогодо турган тарыхтын кандуу күнү – 22-июнда жандүйнөсүндө Турарды алдейлеген ырзадалуу пенделер өздөрүнчө аза күтүшөт аны эскермекке. Анткени караламан калк бу жолу «Ала-Тоодой эт асып, Ысык-Көлдөй чык кылып» аны эскеришпейт. Былтыр эле 50 жылдык мааракесин өткөзүшкөн. А быйыл мааракеси эмес, жөн гана туулган күнү. Бизде болсо акындын туулган күнүн эмес, мааракелерин топурата тойломою адатка айланган. Атүгүл кай бир айылдарыбызда эчакы көзү өткөн колхоз башкармасынын мааракелерин тойлошуп – уруу ар-намыстарыбыз табына келе баштаган. Бирок бүгүнкү кысталыш заман андайларга бир аз тоскоол болуп жаткандай. Андан калса өткөн жылы жарыяланган С.Жигитовдун макаласы түшүнгөнгө талуу жерге урган бир муш болду. Эми ал өзүнчө бир сөз, биз кайра Турарга келели. Турар чынында таланттуу тубаса акын. Жок, акын эмес, накта «поэт». Минтип айтканымдын себеби бизде эки сөздүн башын жамактатканды деле, төкмө ырчыларды деле акын, төкмө акын дей беришет. А Турар болсо нака поэтиканы жараткан – Поэт, поэзия адамы. Ырда поэтика негиздүү болгондуктан поэзия деп аталат го. Эгерде уйкашына карай атасак анда уйкашезия дебейт белек. Мына ошондуктан Т.Кожомбердиев биздин

түшүнүктөгү акын эмес, сөздүн түз маанисиндеги Поэт. «От өчпөгөн коломтосун» кубалап окугандар бул сөзгө каршы болбос. Бирок аны кадыресе окурмандык деңгээлде түшүнүүчү эмес, илим катары («Турареведение») изилдөөчү кез келер. Дегеле кыргыз суперэлиталарынын (Манастан Жеңижокко чейин) поэтикасын ачып берүү өзүнчө бир академиялык илимди талап кылчудай. А биз, тилекке каршы, бүгүнкү күндө поэтиканы атамзаманкы Аристотель менен Гораций аңдагандай түшүнбөй жүргөнүбүз жүргөн.

«...Кыргыз ыр көлүнө шыңгырап куюлуп турган тунук булак, күн аптапта араң келаткан жүргүнчү окшоп, поэзия кумарпоздору жээгине жата калып, каңгыча шимирип турган ажайып булак», – деп айтат анын поэзиясын Эралиев агайыбыз. «Табигатынан кудуреттүү жаралган таланттар болот. ...Ошондой күчтүү таланттардын бири – Турар», – дейт Эрнис Турсунов. Чынында эле ал табигый акын, ырлары болсо тубаса ыр.

Баамдадыңызбы окурман, (бул сиз үчүн лирикалык чегинүү) жанатан бери мен бир акынды мактап келатам, демек, ал менин симпатияма ээ болуп кеткендиктен азыр эмоцияга алдырып, бир аз ашыкча сөз айтып жиберишим мүмкүн; эгер кыргыз поэзиясын көлчүк катары элестетсек, (муну айтканым үчүн акындардан кечирип сурайм) анда Турардын поэзиясы, анын фонундагы Ай. Көлчүктөгү Ай!

Бирок мен муну айтайын деген эмесмин, атайын айтайын дегеним мына мобул сөз болчу; адаттагыдай «Асабанын» кухнясына келип жүргөн жигиттер бар. Баш калаабыздагы бардык кыргыз жигиттери сыяктуу эле алар да жеткен жакыр. Бир гана айырмасы алар (Тоолукбек, Барчынбек, Дүйшөн, Майрамбек) ырзаадалуу жигиттер. Ошолор болуп сүйлөшүп отуруп, бир идея жараттык. Ушул

келерки Турардын туулган күнүндө 10 чакты ыр жазгандарды чогултуп алып, гүл көтөрүп мүрзөсүнө барып, ыр окуйлу дегенбиз. Поэзия менен акындын арбагынын салтанатын куралы дегенбиз. Батыштын, орустун бейадеп эмес нака туу асыл салтын кыргыз жергесине байырлаталы деп күпүлдөгөнбүз, кубанганбыз. Бирок тиричиликтин бир гана нерсеси бутубузду бууп койду. Кечээ, бүгүн сураштырып, транспорт табалбадык. Бу жолу мезгил агымына каршы агалбадык. А мүмкүн жалкоолук да кылдык. Келеркиде сөзсүз белгилейбиз деп өзүбүздү соороттук. Ооба, ушул ой турмушка ашканда акын арбагынын насили үчүн дүңгүрөтө той бергенге караганда алда канча Улуу иш болмок. Тилекке каршы, антүүгө бу ирет чамабыз жетпеди. Бирок арбак салтанатынын арааны жүрчү мезгил алдыда экенине ишениңиз, поэзиянын күйөрманы. А мүмкүн эмкиде биз менен бирге болорсуз.

22-июнь. Ушул күнү Турар Кожомбердиевдин поэзиясын жандүйнөсүндө алдейлегендер бир саамга аза күтүп эскеришет. Анысы менен тирүүлүк улук, арбак улук!

Постскриптум ордуна:

300дөн ашык обон жазылган сиздин ырларыңыз ободо жаңырып турганы турган. Кээ бир жигиттер ырларыңызды жатка айтып жүрүшөт. Сизге поэма арнап, эстелик тургузган Барчынбек кепкаңызды кийип жүрөт. Кечээ күнү жаштардын адабий өргөөсү тушоосун кесип, сиздин урматыңызга атын «От өчпөгөн коломто» деп атады. Коломтонун оту өчпөйт!

Каныбек ИМАНАЛИЕВ.
«Асаба», 18-июнь, 1992-ж.

ТОП ЖЫЛДЫЗДЫН БИРИ ЭЛЕ

Сырдашып да, сыйлашып да жүргөн жакын адамың жөнүндө «...эле» деп эскерүү жазуунун өзү канчалык оор экенин башынан кечиргендер билет. Бир кездеги адабиятыбыздын асманына жарык жылдыздай болуп калкып чыгышкан Касым, Жоомарт, Жусуп, Мукай, Алыкул, Райкан, Мидин, Нуркамал сыяктуу чыгаан акындар арабыздан кетип, алардын орду аңгырап бош туруп калгансыган. Бирок улуу жолдо жаңы көч, жаңы муун куйрук улаш келаткан. Арийне Айтматов, Жусуев, Бейшеналиев, Мавлянов, Сарногоев, Садыбакасовдун артынан Жалил, Эрнис, Төлөгөн, Мар, Бексултан, Майрамкан сыяктуу ар кыл жанрларда ат салышчу бакыбат калемгерлер майданга келгендигинен кабар беришти.

Аңгыча болбой дагы бир топ жылдыз жарк этип көрүндү. Мунун башында Турар Кожомбердиев бар эле. Ал эми орбитада Жолон, Орозбай, Табылды, Курбаналы, Аман балбылдап турушкан. Алардын ар биринде чыгармачылык зор кудурет, таланттын орошон көрөңгөсү бар экендигин алгачкы эле кадамдары көрсөткөн. Окурман журтчулугу бул авторлордун кандай чыгармасы болбосун ынтызарлык менен күтүп, аздектеп тосуп алчу. Бул сөз зергерлеринин, элибиздин эркелеринин ысымдарын азыр: «Аттиң!» – деп оозго алып жатабыз. Анткени баары тең элүүнүн дабанын ашпай эрте кетишпедиби...

Турар Кожомбердиев университетте окуп жүргөн студент кезинде эле өзүнүн акындык жолу, чыгармачылык дидары бар оригиналдуу калемгердин майданга келгендигин жар салган. Акындын кайсы гана темада жазылган ырлары болбосун ойлоорунун, көркөм салыштырууларынын жаңылыгы, эмоциялык күчү менен айырмаланып турчу. Ал акындарыбыздын ичинен алгачкылардан болуп

жаштар сыйлыгына татыган. Турардын тексттерине жүздөгөн оводор чыгарылып, музыка жазылган. Өз окурмандарына ондогон жыйнактарын тартуулаган.

Турарды эстеп

Тууган жер – ыйык турагың,
Тунжурайт күтүп туягың.
Жылгада изиң эстетет,
Жыңайлак жүргөн убагың.

Көрсө деп талант убайын,
Көп эле дос – эш, тууганың.
Көңүлгө келчү иш беле,
Көзүңдү эрте жумаарың.

Маралар түтпөс бууданым,
Өтөлбөй максат-мурадың –
Кеткениң элди өкүнттү
Кетилбей туруп туягың.

Алп күчтү каткан денеге,
Акындан Кожомкул эле.
Таланты жанар тоо болчу,
Табынан кайтпас дегеле!

Өмүргө канбай кумарың,
Өттүң-ээ кайран, Турарым...
Торгою тилин безебей,
Томсорот Сары-Булагың.

Мурасың өлбөс, Турарым,
Билсем да жашың улаарын –
Муңканып айкел алдында,
Муунум бошоп турамын...

Ильгиз ТАЛИП.

ТУРАР АКЫН ЖАШАЙТ КЫРГЫЗ СӨЗҮНДӨ

Сары Өзөн Чүйдүн күн батышындагы Кара-Балта капчыгайынын оң босогосунда Сары-Булак деген татынакай айыл бар. Асман мелжиген тоолордун өңүрүнө түшүрүлгөн саймадай болгон бул айылда акын Турар Кожомбердиев туулуп-өскөн. Сары-Булактан «Турар-булак» агып чыккан. «Турар-булактын» соолбос тунук поэзиясы элинде калды. Өзү өтүп кетти. Элүүгө чыга элегинде, эсил кайран акын элинин кабыргасын кайыштырып, дүйнө узды... Армандуу дүйнө!

Кечээ жакында, Сары-Булак айылынын үстүндөгү секидеги көрүстөндөгү акындын бейитинин башына калдайган калың эл чогулду. Борбордон акын-жазуучулар, искусство ишмерлери келишти. Жайыл районунун калкы жыйылды. Алар акынды эскеришип, үстүнө чүмкөлгөн жибек жабуусу жаңы эле алынган эстеликке таазим кылып, гүл коюшту. Кара-Балта капчыгайынын кара аскасынын омкоруп келингендей үйдөй кара гранит бетине чегилген, өзү ыйык туткан тоолорго, ойлуу карап турган элесине карап, тушардан жааган ак карды кечип үнсүз турушту. Апапак кар жамынган айлана Турардын тунук поэзиясындай таптаза эле.

...Турар акын эң улуу эжесинин колунда акын болуп, бүчүр жарды. Уулча эже минтип эскерип олтурду дасторкон үстүндө:

– Тукемдин бардык ыр китептери дээрлик биздикинде жазылды. Өзү түтүн булатып бөлүнүп кеткенден кийин деле биздикине келип, иштеп жүрдү.

– Эжеке иштейм! – дечү.

– Иштей гой, Туке, – дечүмүн. «Мынабу бөлмөдө иштейм» дечү. Ошол бөлмөнү бошотуп, шартын түзүп берчүмүн. Кээде көтөрүнүп алып дачага алып кетчү мени кошуп..

– Дасторконду жайнатып кой, эжеке, – дечү. Учурунда эле жаябыз да дегенге ынанчу эмес. «Жайнап турсун, көңүл ток болот!» – дечү. Айтканын аткарчубуз. Бирок ыр жазуу башталгыча эки үч күн өтчү. Баштай албай аябай түйшөлчү. Анан бир күнү: «Эжеке-ов! Кой эми, акмактанбай баштайын!» – деп олтурчу. Бул олтурушу узакка созулчу. Эч жакка чыкчу эмес...

Ошентип, Кара-Балтанын кара ташындай, олтургучту онтото олтурган олбурлуу Турардын калеминин учунан өлбөс ыр саптары агып чыккан...

Эженин ыйлап-ыйлап чарчаган, чаалыңкы көздөрүндө жаш айланып, ушуларды айтып олтурду. Турардын калган бир туугандары да муңайып салбырашып, баарыбыз акындын «Оту өчпөгөн колом-тосунун» боюнда олтурдук.

Бишкекке кайтып келаттык...

...Тыбырашат кулундар

кош желеге тизилген...

Ыры жетет кыздардын

Шамал менен үзүлгөн... –

деп ыр окуган сынчы жигиттин каргылданган үнү автобус ичиндеги күрү-гүүнү басат.

– Ушул ыры тандалмаларына кирбей калыптыр. Ой, Турар ава, эмне үчүн ушул ырды кошкон жоксуз дедим... – Турардын эмне деп жооп бергенин угузбай кайрадан күрү-гүү көтөрүлүп, автобус ичи чайпалды.

«Ыры жетет кыздардын, шамал менен үзүлгөн...» деген сынчы жигиттин үнү күрү-гүүнүн толкунунда жел кайык болуп бүлбүлдөп турду.

Кудайберген ЖУМАНАЗАРОВ.
«Кыргыз маданияты», 8-декабрь, 1993-ж.

ТАЛАНТКА ТААЗИМ

Негизи – Турар Кожомбердиев пейзажист, лирик акын. Сүрөтчүлөрдөй эле жаратылыштын ажайып кереметин кистиси жок гана ширин сөз менен көз алдыга дал өзүндөй кылып тартып коёт. Бул акындын ашкере таланттуулугунан. Апырткандык эмес.

Колду жүрөк тушуна коюп айтаарым: арбагы кечирсин, Алыкулду Турарча окуган эмесмин. Ырга кызыгып, ыр жазууга аракет кыла баштагандан тарта казып окуганым Турар болду. «Кызыл алма», «Таңкы симфония», «Күн. Жер. Жүрөк» ыр жыйнактарын улам кийинкисин күтүп, издеп окудум. Ал кез жыргал экен, биздин айылдын кечигесиндеги Сосновканын китеп дүкөнүнөн эле бардык китептер табылчу. Каалаган китебиң үйүлүп жатчу. Кызыгып окуганым менен акындын бизге коңшу Сары-Булак айылынан экенин билбептирмин. Кийинчерээк, жогорку окуу жайын аяктап, туулган жериме келип эмгектене баштаганда гана билип отурбаймынбы. Нечен жолу ырларымды алып барып окутсамбы деп оолугуп жүрүп, бирок батына албадым. Элет жериндеги тиричилик этектеп, өз арбайымды өзүм согуп жүрө берип, акын менен жүз багып баарлашканым да жок. Бирок канаттуу поэзиясы менен өмүр бою баарлашып келем. Жок, акын менен эки курдай жолугушупмун, бирок сырттан гана.

Тогузунчу класста окуп жүргөн кезим. Ыр жазууга ышкым артат. Анча-мынча жазгандарым курбуларыма жагат. Мектептин «Жаш талант» кереге гезитине эки-үчөө жарыяланып да калган. «Кыргызстан пионерине» чыккан ырларды үтүр, чекитине чейин тажабай окуйм. Бир күнү «Коммунизм курабыз» деген бир куплет ырымды «Кыргызстан пионерине» салып жибердим. Убакыт өтө берип, ал эсимен чыгып кетиптир. Бир күнү футбол ойноп жатсак, балдар почточу Чотонбай акса-

калдын чакырып жаткандыгын айтышты. Жетип бардым. Атынын жалына өбөктөп, мага көгүш конвертти карматты. Дароо эле жыртып ачтым. «Кыргызстан пионери» гезитинин фирменный кагазы экен. Кат: «Кымбаттуу Догдурбек!» – деп башталып, менин «Коммунизм курабыз» деген ырымдын сапатынын начардыгы, талапка жооп бербегендиги жазылыптыр. Кичине көңүл көтөрөйүн дегениби, айтор, мындан ары да талыкпай издене бер, байланышып тур дептир. Аягына Саламым менен Т. Кожомбердиев» – деп кол коюптур. Улам-улам кайталап окуйм, ичимден кудуңдайм мени тим эле мактагансып. Көп өтпөй эле дагы башкасын жөнөттүм. Дагы ошондой эле жооп келди. Дагы жөнөттүм. Тажаганым жок. Акыры туптуура бир жылдан кийин эки куплеттен турган «Жайкы убак» деген ырым жарык көрдү. Орто мектепти аяктаганча бир нече ырларым Жайыл райондук «Эмгек даңкы», «Кыргызстан пионери» гезиттерине, «Жаш Ленинчи» журналына жарыяланды. Андан кийин Турар агадан жооп болбоду, көрсө басма тарапка өтүп кеткен экен.

Караколдогу педагогикалык институтка кабыл алынар замат окуу жайынын алдында уюштурулган «Көл толкуну» адабий ийримине катыша баштадым. Бардыгыбыз баш-аягы он бештен ашуун элек. Жетекчибиз – искусство илимдеринин кандидаты, театр изилдөөчү Бекмурза Жумабаев. Бир күнү эле борбордон акын-жазуучулар келишет экен, институтта жолугушуу болот деп чуулдап калышты. Ыр кече институттун жыйындар залында өттү. Эсимде калганы Турар ага «Ат чабыш», «Эр эңиш» деген ырларын окуду. Ошондо атагы таш жарып турган кези болчу. Кол чапканды көрүп ал, тим эле уу-дуу. Майын чыгара окуйт экен. Ушул кезге чейин ушунчалык көркөм окуган бир да акынды кездештире элекмин. Ага чейин эле ыр жазганда аны туурап жүргөн жаным, мага кезек

келгенде гана мен дагы «Улак тартыш», «Эр эңиш» деген ырларымды окудум. Аны туурап колумду шилтеп-шилтеп коём. Кече аяктагандан кийин ийримдин мүчөлөрүнүн ырларын альманахка чыгарам деп алып кетти.

«Кыргызстан» басмасынан 1972-жылы жаш акындардын «Темир канат» жыйнагы жарык көрүп, Караколдон жетекчибиз Бекмурза Жумабаевдин «Бүркөлбөсүн» деген ыры, менин «Улак тартыш», «Эр эңиш» деген эки ырым жарыяланды. Ошондогу кубанычты сөз менен сүрөттөп бериш кыйын!.. Ошентип, атактуу акын поэзия майданында адеп киндигимди кескен.

Мына, таланттуу акын ырга кошкон Сары-Булак айылынын желкесиндеги көрүстөндөбүз. Акындын туулган күнүндө куран окутуп, элесине таазим этүүгө жылда борбордон акын-жазуучулар барышат. Бул жакка келген сайын акындын «Дөң үстүндөгү толгонуу» деген ырынын саптары көңүлгө уялай түшөт:

*Эл менен бирөө өлсө мен да барам,
Узатып, чеңгелдектен турпак салам.
...Бир күнү элдер менен кошо жөнөп,
Кайрадан алар менен кайтпай калам.*

Таланттар чогуусу менен келип, чогуусу менен кетет деген чын. Кыргыз поэзия асманында чолпон жылдыздай жарык жанышкан Жолон, Турар, Аман, Медетбек агалар ыр майданына бирге аттанышып, тагдырдын жазмышын көр, өз ара сүйлөшүп алышкансып, бири-бирине удаа оо дүйнөгө, сапар алышты. Чынын айтыш керек, Турар аганын жанган жылдызы тигилерден бир кыйла бийигирээк. Кыргыз адабиятында ээлеген орду салмактуураак. Көңүлгө кыттай орногон ыр саптары бараандуу.

*Догдурбек ЮСУПОВ.
«Чүй баяны», 24-июнь, 1995-ж.*

ЧАГЫЛГАНДАН ОТ АЛЫП, ЫРЛАР ЖАЗГАН...

Мындан туптуура сегиз жыл мурда, так ушул күнү Кыргыз поэзиясынын жаркыраган бир чолпон жылдызы Турар Кожомбердиев жарык дүйнөдөн көчкөн эле... Бул – баарыбыз үчүн күтүлбөгөн кайгы болду. Уккан кулакка ишенгибиз келген эмес ошондо. Анткени эки күн мурда эле экөөбүз Ош базарынан жолукканбыз. Адатынча жаркылдап күлүп, ал-абалды, турмуш жагдайды сураштырып, аккөрпө жайыл пейилин көргөзүп, агыл-төгүл болуп кеткен. Бозо ичип, бир топко сүйлөшүп турганбыз. Анын кабак-кашынан ичтен чыйралган көтөрүңкү маанайды, демеп турган күч толкунун байкаган элем...

Ошондо Турар көптөн бери чыгармачылыктын түйшүгүн тартып жүргөнүн, бир чоң нерсе жазып жатканын айткан. Анын бул кабарына мен да кубанып, ишине ийгилик каалагам. Арадан эки күн өтпөй Турар тууралуу суук кабар укканымда деним өлүп селдейдим да, калдым... Көз алдыма анын кечээги эле жаркылдаган элеси тартылды. Эмне болуп кетти деген дүрбөлөң суроо мээме мыктай кадалып, жанымды кыйнады.

Ар кимибиздин башыбызга келе турган «Өңгө жалган, өлүм чын» деген кышкы ызгаардай суук кептин чындыгына баш ийип, акындардын акыны, айкөлдүгү менен көкжалдыгы акындыгынан кем түшпөгөн кыргыздын кыраан уулунун бири асыл Турарды киндик каны тамган Сары Булак айылына коюп, топурак салып, соңку сапарга узаттык...

Аттиң, алп акын дүйнөдөн ушинтип көчтү. Ушул ажайып жарык күндүн астында, ак өркөчтүү Ала-Тоонун боорунда акын жүрөгүнөн арашан болуп кайнаган канчалаган ыр булактары агат эле, ошол жүрөк адеми кооз дүйнөдөй канчалаган ыр берме-

тин чачмак эле. Канча ыр жазылбай калды? Канча керемет ойлор айтылбай калды? Залкар акын дүйнөдөн эрте көчтү. Өкүнткөн да, өксүткөн да ушу. Турар жөнүндө көп ойлодум. Анын өмүрү кыска болду, бирок үзүрлүү, өрнөктүү болду. Ал жарык дүйнөнүн асманына жарк этип чыгып, көз уялта жаркырай жанып, өз соңунан түбөлүк өчкүс из калтырып, өлбөстүктүн ааламында ак кеме болуп сүзүп калды. Каниет кылганыбыз ушул. Жалган дүйнө дегениң ушул экен. Бүгүн барбыз, эртең жокпуз.

Турар иним жөнүндө мурда анча деле көп ойлоочу эмесмин. Чыгармаларына суктанып, сыймыктанганым болбосо өзүбүз деле, үй-бүлөбүз менен деле бир топ жыл бою анчейин аралашпай сый жүрчүбүз. Анын дүйнөдөн өтүп кетээри жөнүндө кенедей да ой жок эле. Табият марттык менен жарык дүйнөгө жаратып койгон өзгөчө жан болчу. Аны убагында көбүбүз, (биз гана эмес, өзү деле) байкап түшүнбөптүрбүз. Жакшы нерсени өз убагында көрө албайт экенбиз, баалабайт экенбиз. Кийин гана Турардын өмүр жолуна көз чаптырып, анын жарык дүйнөдө өтөп кеткен иштерине, инсандык касиет-жигерине иликтөө салып, ой толгой баштабадымбы...

Эң алды менен акындын балалык чагы көз алдыга тартылды. Иним Бексултан экөө тең эле, үчүнчү класска чейин бир класста окушкан. Кийин Уулча эже шаарга алып кетип, Турар бешинчи мектепте окуп калды. Бир окуя эсиме түштү. Аны кийин эле бир жолукканыбызда Турардын өзү айтып берген... Ал мындайча...

«КӨЛЧҮКТӨГҮ АЙДЫН» АТЫ КАНТИП КОЮЛГАН?

Турардын тунгуч жыйнагы «Көлчүктөгү ай» акын өзү университетте окуп жүргөндө жарыкка чыккан. Дароо эле окурмандардын кароолуна илинип, ал жөнүндө жакшы пикирлер айтылып жаткан, бул учур жаш автордун эң кубанычтуу күндөрү эле. Мен анда университеттин төртүнчү курсунда элем. Турар кол тамгасы коюлган алгачкы китебинин бирин мага да берген. Ошондо «Эмне үчүн көлчүктөгү ай» деп сураганым, ага Турардын жооп берген үнү азыр да кулагыма угулуп тургансыйт.

– Ой, байке, – деген Турар өзү да ыраазы болгондой бажырая күлүп. – Мунун тарыхы өзүнчө кызык. Ырлар жыйнагы топтолуп, ага Муса Жангазиев агай ак батасын берип, буюрса эми жарыкка чыгат деп кудундап жүргөн учур эле. Бир бироргу, китептин атын алиге коё албай жүргөм.

Бир күнү сабактан кийин Бердигул экөөбүз (Белгилүү акын Бердигул Курманкулов экөө курсташ болучу) автобуска отуруп айылды көздөй жөнөп калдык. Автостанцияга келсек, Сары-Булактын автобусу кетип калыптыр, Сосновканын автобусуна түштүк. Жаан жаңы эле жаап өтүптүр. Сосновкадан чыгып, Кара-Балтанын сайында келатабыз. Бир маалда асман ачылып төбөдөн ай көрүндү, жолдо жайнаган чөөт, көлчүктөр, көзгө жылт-жылт көрүнөт. Карасаң, ар бир көлчүктө ай. Ондогон, жүздөгөн ай. Өзүнчө эле бир кызык көрүнүш. Төбөдөгү ай көлчүктөрдөн дапдаана жаркырап, эң сонун чагылат экен. Көлчүктөрдүн айды чагылтканын кара. Ушунун өзүндө сонун ой жаткандай ичимден кубанып толкунданып кеттим. Демейде муну эч ким деле байкабайт, байкаган күндө да аны жөн эле көрүнүш катары баалап, маани бербейт. Жанымда бараткан Бердигул досум деле көл-

чүктөгү айды көрбөдү. Ал эми көктөгү жалгыз ай төбөдөн көлчүктөргө секирип түшүп, көптөгөн айларга айланып жатканы кызык да. Ушул эле жол боюнда үйгө жеткенче канча көлчүк бар, ошонун ар биринде ай, жер бетинде канча көлчүк болсо ошонун баарында ай, нурун төгүп жаркыраган суйкайган сулуу ай. Ушунун өзүндө канчалык көркөмдүк, кооздук бар, жарык шоола, жаркын маани бар. Ал эми ырлар деле ошондой болуп айга окшоп адамдарга шооласын төгүп турса, ошол шоола ушул көлчүктөгү айлардай көп болсо бул бир керемет нерсе го.

Мага ушундай ой келди, ал күтүүсүздөн келип сүйүнүп кеттим. «Таптым, таптым» – деп кыйкырып жибергенимди өзүм да сезбей калдым.

– Ой, Туке, эмнени таптың? – деди Бердигул таңкалып.

– Таптым, китептин атын таптым. Анан Бердигулду каруудан кармап токтотуп: – Бекиш, тетигини көрдүңбү, – дедим, көлчүктөрдү көрсөтүп.

– Эмне экен. Көлчүк. Ай чагылган көлчүк, – деди ал.

– Кеп, ошондо, – дедим өзүмчө кубанып: – Ошол көлчүктөгү ай. Китептин атын «Көлчүктөгү ай» деп коёбуз.

Бердигул кептин жүйөсүнө эми түшүнгөндөй болду:

– Ээй, чын эле көлчүктөн ай сонун көрүнөт тура! – деп улам бир көлчүктөн аттап, өзүнчө кызыга берди...

Бул түнү ошентип, бизди көктөгү жана көлчүктөгү айлар үйгө чейин коштоп келген. «Көлчүктөгү ай» китебимдин аты жөнүндөгү таржымал ушундай байке, деген эле эсил Турар өмүрдүн ошондогу бир көктөм чагындагы маегибизде.

СҮЙМӨНКУЛ «АЛКАШ» АТКА КОНГОНДО

1970-жылы Турарга Кыргызстандын Ленин комсомолу сыйлыгы ыйгарылды. Ошондо Тукендин тойду аябай бергени жөнүндө сөз эл арасында ушу кезге чейин айтылып жүрөт. Жазуучуларды, композитор-обончуларды, жакшы санаалаштарын топ-топко бөлүп бир жума бою чакырып той өткөргөн. Ошол топтун бирине биз да барганбыз. Келген коноктордун ичинде киноактер катары элге кеңири белгилүү болуп калган Сүймөнкул Чокморов да бар эле.

Коноктор ар кандай кептен козгоп, шатыра-шатман маанайда жайдары отурушту. Мындай отуруштарда Турар таң-тамашанын так чордонунда болоор эле. Чукугандай сөз тапканы, куудул сөздөрдү куюлуштуруп айтканы менен эл көңүлүн өзүнө тез эле буруп алуучу. Азыр да ар кандай шакабаларды айтып, конокторун кыраан каткы күлдүрүп жатты...

Сүймөнкул менен көптөн бери жолдош экен. Экөө баштарынан өткөргөн тамашалуу кызык окуяларды кыябын таба айтып, кулак курчун кандырды. Улам бир окуяны баштаар алдында «алкаш Сүкөм экөөбүз» деген үч сөздү баса айтып калат да, боорду эзген кызык кептерин боо-боо кылып айтып, көңүл кушун көкөлөтөт. Анткен сайын Сүймөнкул да Турарды коштогондой басмырт жылмайып, ага ыраазы боло үнсүз коштоп жайдарыланат.

Кыргыздын айкөл азаматтарынын бири Сүймөнкулду анда анча билбегендиктен ириде аны чын эле аракеч го деп ойлоптурмун. Бир аздан кийин иштин жөн-жайын Турар өзү айтып берип, баарыбызды дагы күлдүрдү...

Жаш кезде Турар көпкө токтоно албай ой-тоого урунуп жүргөнүн эл-журт жакшы билет, ошол себептүү жолдоштору да көп, ар түркүн болгон. Ал өмүр бою сактап өткөн мүнөзү – жолдош-жоросуна карата кең пейилдиги, колунда болгонун аяба-

ган марттыгы эле. Үйлөнгөнгө чейин Уулча эжеси, Осмоналы жездеси менен чогуу жашаган. Үйгө дос-жолдоштору көп келүүчү. Алардын арасында арак ичкендери да бар эле. Таланттуу инисинин жакшы жолго түшүшүнө дайыма көз салып, камкордук кылып жүргөн Уулча эже Турардын жолдошторунун адептүү, жакшы болушун тилөөчү...

Бир күнү Турар үйгө өзүндөй олбурлуу, сакал-муруту өскөн, узун жаак кара жигит менен келди. Алар бөлмөдө бир топко отуруп калышты. Эжеси Уулча тынчы кеткендей бөлмөгө улам-улам башбагып коёт. Анан чыдабай кетти көрүнөт, бир маалда: «Ай, Турар, алдагы кайдагы «алкашың». Тез кетир үйдөн» – деп эле балп эткизе айтып салды.

Боору эзилген Турар эжесине күлкү аралаш түшүндүрүп жатты: – Ой, эжеке, кайдагы «алкашты» айтасыз. Бул Сүймөнкул Чокморов деген актер. Арак түгүл, шампан ичпейт. Түрүн көрүп эле «алкаш» дей бересизби. Жаңы ролго даярданып жүрөт, сакал-мурутту ошон үчүн өстүрүп алган...

Көрсө, ошол убак кайран Сүкөмдүн «Ысык Көлдүн кызгалдактары» фильминдеги башкы каарман Карабалтанын ролуна даярданып жүргөн кези тура. Карабалтанын ролун аткарам деп жүрүп оозуна арак албаган Сүймөнкул «алкаш» атка ошентип конуптур.

Бизге эч ким өйдө жактан Ата Журт деген сөздү «Родина» деп атагыла, «Чындык» деген сөздү «Правда» деп атагыла деп көрсөтмө берген эмес. Анын баары жергиликтүү кошомотчылар, жагынучулардын жасаган иши. Сен кайсы сөздү кандай атайсың орус жолдошторго анын эч кандай кереги жок.

Чыңгыз Айтматов менен 1972-жылы Украинада декадада болгондо алар самолет деген сөздү «летак» дешет экен, кыргызча деле «өзү учкан» деген түшүнүктү берет эмеспи. Ошондо Чыңгыз

байке: «Биз деле адегенде учма деп койсок ошентип аталып калмак экен» – дегени эсимде.

(Турардын күндөлүгүнөн, 1974-жыл.)

КӨЗҮ ӨТКӨНДӨР ТИРҮҮЛӨРДҮН ТИРЕГИ

Жаныбек Исманкулов жакшылык иши менен эл оозуна жаңыдан алынып келе жаткан жаш ишкерлердин бири. Ал акын Турардын бир тууган жээни. Эл аралык Турар Кожомбердиев фондусунун директору. Бир тууган таякесинин Сары-Булак айылындагы эстелигин өзүнүн каражаты менен тургузган Жаныбек бизге буларды айтып берди:

Ак көңүл, боорукер, кең пейилдик жагынан Турар таякемдин алдына пенде чыкпаса керек. Зор адамгерчилиги үчүн биз аны пир тутар элек.

Өкүнүчтүүсү, биз жээндери, жаңыдан эр жетилгенде анын көзү өтүп кетти. Алмазбектин элине кызмат кылганын көрбөй, сыймыктана албай калды.

Бизде анын жүрөгүнөн чыккан жылуу сөздөрү, элге арналган китептери калды. Эстен кетпес элеси калды. Анын элесин эскерип, көзү өткөн сегиз жылдан бери туулган күнүн, жарык дүйнө менен коштошкон күнүн белгилеп, куран окутуп жүрөбүз.

Арбагы ыразы болсун. Айтмакчы, армян элинде «Көзү өткөндөр тирүүлөрдүн тиреги» деген кеп бар. Ошондон улам коомдун, адамдардын башына кыйынчылык түшкөндө өткөн залкар инсандарынын арбагына сыйынуу адаты калган окшобойбу.

Классик акын Турар Кожомбердиевдин 50 жылдык мааракесине карата (1991-ж.) өзүмдүн каражатыма буклет, календарь чыгарттым, филармонияда чыгармачыл кечесин өткөрдүк, эстелигин орноттурдум. Ал таятамдын ак кирпичтен салынган заңкайган күмбөзүнүн жанында эки жашыл арчанын ортосунда, от өчпөгөн коломтонун жанында.

Ар жыл сайын акын туулган 22-июнь күнү анын киндик каны тамган айылына барып, акындын ырларын, ага арналган ырларды окуу, анын обондуу ырларынан концерт берүү адатка айланып калды.

Таякемдин көзү өткөндөн туура алты айдан кийин Москвада жашаган бир тууган эжеси Күлүмкан Кожомбердиеванын сөөгүн цинктен жасалган табытка салып самолет менен алып келишти.

Аны Сары-Булакка алпарып атасы менен инисинин жанына койдук. Токсонунчу жылдардын башындагы кылдай кымбатчылыкка карабай таежеме да дал эле таякемдикиндей кылып темирден тосмо жасаттым. Арбагы ыраазы болсун. Көп узабай алардын жанынан Турардын карындашы – Эркебүбү орун алды. Ошентип, акын Турар Кожомбердиевдин «Дөң үстүндө толгонуу» деген классикалык ырында жазылган Сары-Булак айылындагы көрүстөндүн ошол бурчу өзүнчө бир жергиликтүү пантеонго айланып калды.

Акырында айтаарым, классик акын Турар Кожомбердиевдин фондусу акындын кайталангыс чыгармаларын мындан ары карай да кеңири жайылтуу, анын ырларына жазылган жүздөгөн обондорду калың элге жеткирүү, акын жөнүндө жаралган жаңы чыгармаларды кубаттоо жана чыгармачыл жаш таланттарды сүрөө жаатында иштей берет.

1970-жылы Мардын (Мар Байжиев – ред.) «Чужое счастье» китебине ак жерден күнөө жаап, акты кара деп, «Коммунист» журналына атайын статья уюштурушуп, Полиграфиздаттын андагы жетекчиси Керим Сооронбаевдин жетекчилиги астында «травля» жасашты. Мен ошондо сүйлөшүм керек болчу. Кеңешме орусча өттү. Орусча ойлоорумду айтып, жакшы жеткире албайм деп умтулуп-умтулуп барып отуруп калдым. Ошол жолу унчукпай койгонумду эч качан кечирбейм.

(Турардын күндөлүгүнөн, 1974-жыл.)

ТУРДААЛЫ ЖАНА ТУРАР

Маркум Турдаалы Алыбаев экөөбүз курсташ элек. Мыкты акын болмок.

Турар экөө жолдош болчу. Турдаалы да албеттүү, узун бойлуу балбан жигит эле. Кийин окууну бүткөндө Турдаалы өз айылына, түштүккө кетти. Мугалим болуп иштеп жүргөндө да Турар менен кат алышып, байланышта болуптур. Көп узабай эле каза болуп калганын угуп, кайгырганбыз.

Бир күнү Турар жумушка телефон чалып: – Келип кетсеңиз, – деп калды. Барсам, дароо эле алдында жаткан кол жазманы көргөзүп минтип айтты:

– Байке, бул баягы байкуш Турдаалынын ырлар жыйнагы. Эптеп жүрүп чогулттук. Темпланга киргизелик десек, бут тоскондор көп болуп, ушул убакка чейин келди. Буюрса, эми чыкканы турат. Артында такыр эле из калбады, шордуунун. Эки баласы бар эле, алар да каза тааптыр. Керээзи болсун, ушул ырлар жыйнагын чыгарып коёлу деп жатабыз. Турдаалы менен чогуу окудуңуз эле. Ушул кол жазмага рецензия жазып бербейсизби.

Акындык таланты ачылбай кеткен маркум Турдаалынын керээз китебин жарыкка чыгарууга Турар көп убактысын, күч-аракетин жумшады. Китеп чыккандан кийин өзүнчө күңгүрөнүп жаны ачыган кыялда айтканы эсимде: – Кайран Турдаалы, көзү тирүү болсо мындай китептин далайын чыгарбайт беле. Бул анын биринчи жана акыркы жыйнагы болуп калгандыгы кандай өкүнүчтүү. Турдаалынын арбагы ыраазы болсун, эми, жолдоштук парзыбызды аз да болсо аткардык көрүнөт...

Турар жолдоштук парзды аткарууну өмүрдө өтөй турган ишинин эң биринчи катарына койгон. Ал үчүн колунан келгенди эч аёочу эмес. Өрткө десе өрткө, керек болсо башын сайып коюп, өлүмгө да барган. Жазган чыгармаларына окшоп анын мүнө-

зүндө бир да жасалмалуулук жок болоор эле. Бирөөнү жакшы көргөнү, же жаман көргөнү өң-турпатынан, көз карашынан күзгүдөн чагылгандай эле көрүнүп калуучу. Ошондон улам анын жанында турганда кошоматчылар кошомат кылгандан, ушакчылар ушак айткандан, зөөкүрлөр зөөкүрлүк кылгандан, бузукулар бузукулук жасагандан жазганып турчу. Булак суусундай тазалыгына тубаса эрдиги менен айкөлдүгү кошулуп, адамдык парасатын бийиктетип коюучу.

КӨЗҮ ЖОК ЭРДИГИ

*Жаралган жакшылыкка бул дүйнөдө
Пейили жаркыраган күндөй эле.
Алмаздай беттегенин алып түшөөр
Эрдиги, акындыгы бирдей эле.*

Турарды билгендер анын жүрөктүүлүгүн, жалтанбаган эрдигин аңыз кылып айтышат. Менин да Турар жөнүндө уккандарым, өзүм күбө болуп көргөндөрүм бар. Университетте өткөн бир окуяны айтайын. Ар жума сайын университетте ар кандай кечелер, бийлер болуп турчу. Адетте, ага жигиттер, кыздар чогулат эмеспи, андай жерлерде күтүлбөгөн окуялардын болоору да бышык. Бир жолу жатаканадагы жигиттер менен шаардык жигиттердин ортосунда жаңжал чыгып калды. Топтоп болуп эле мушташып жүргөн жигиттер. Ошондо Турар далдайып ортого чыга калган. Ал алдыга жапыра басканда эле анын сүрүн көргөндөр бирден тарап жок болушкан. Анда эрдиктин сүрү бар экендигин ошондо байкагам. Турар бирөөгө күчүн көрсөтүп, тийишчү эмес, ал эми тийишкендер болсо катыгын берип, дайыма чабалдар жагында жүрүүчү. Бул анын накта адамгерчилиги эле. Адилетсиздикти, кодулоону, кемсинтүүнү көргөндө

чыдабай кетчү. Бир күнү футбол көрөбүз деп стадионго барып калдык. Анда «Алга» өз тобунда алдыңкы орундарды ээлеп жүргөн убак. Футболго шаардын эли түп көтөрө баруучу. Оюн башталып, күйөрмандар дуу-дуу болуп толкуп жатты. Бир убакта Зарлык Султанов деген чабуулчу топту кубалап баратып коргоочуну алдап өттү да, дарбазаны көздөй тээп калды. Топ дарбазага кирбей үстүнөн кайып кетти. Сөзсүз «гол» болот деп турушкан элдин шаа-бойлору сууй түштү. Ошондо менин артымдагы катарда отурган бирөө: «Киргиз на мыло» – деп кыйкырып жиберди.

Мурда байкабаптырмын. Менден эки катар ылдый жакта Турардын отурганын, биз тарапка шак бурула калганда көрө койдум. Ал жанагы үн чыккан жакка акырая карады. Ошол караштан укмуштуу бир сүрдү көрдүм. Андан кандайдыр бир жалындуу оттун, өктөм күчтүн каардуу илебин сезгендей өзүмдүн да денем муздай түштү. Ал эми артымда баятан күжүлдөп отургандар тилден калгандай тымтырс боло калышты. Мынакей, сүрдүн, кайраттын күчү. Кайраттуу көз карашта да ополтоодой күч бар тура. Бирок андай сүрдүүлүктү сейрек гана адамдардын маңдайына жазат турбайбы.

АРМАНДУУ МАХАБАТЫ

Турарга ашык болгон кыздар көп болгон, бирок ал өзү жүрөгүн эки гана кызга бериптир. Биринчиси, өзүнүн айылдашы, классташы «А» деген кыз. Алгачкы ууз махабат экөөнү бактылуу кылышы толук мүмкүн эле. Эгерде дагы бирөө жолтоо болбогондо. «Дагы бирөө жармашты» – деп Байдылда айткандай «А.нын» көңүлүнө толгон башка да бир жигит бар экен. Кимди тандаарын билбей эки анжы болуп кыйналып турган кызга бир күнү Турар келип минтет: «Бизди тааныштырып кой. Эгер ал

сага татыктуу болсо мен жолтоо болбоюн. Татыксыз болсо аны да көрөйүн».

Ошентип, кыздын көзүнчө эки жигит таанышат. Турар тигинин баш терисин байкаштырып көрөт, купулуна толдубу, толбодубу, айтор, «А.га» биз азыр келебиз деп жигитти тигиндейрээк алып чыгып, катуу сабап салат. «Сени эми ушуга кыйдым» – дейт да, артына карабай жолго түшөт. Бул тууралуу ал өмүрүндө эч кимге айтпаптыр. Түтүнсүз күйгөн ичтеги өрттү эч жанга билдирбей басып коюптур.

Анын армандуу аяктаган алгачкы махабаты жөнүндө акындын көзү өткөндөн кийин гана билип жүрөбүз.

Экинчи жолу жүрөк жалынын «Т» деген кызга берген дешет. Кыздын атасы эл башкарган атактуу адам экен. Кыз-жигит жаштыктын далай аруу дүйнөсүн аралап, далай ташкынын кечип, жалбырттаган далай өртүнөн өтүшүп, кош булактай ага турган кезде тагдыр тамаша оюнун дагы баштайт.

– Эжемдикине алып барам, жоолук салам, – дейт жигит. Эжеңдикине барбайм, өзүбүзчө үй алабыз, атам сүйлөшүп жатат, ошого киребиз – деп моюн толгойт кербез кыз. Намыстуу жигит кыздын атасы «өндүргөн» үйгө кирүүдөн баш тартат. Жанындай көргөн эжесин кыздын басынткандыгын кечире албайт. Намыска бек мүнөзү ашыктык сезимин бул жолу да күл кылып күйгүзүп, арман ый кылып агызып, өз ичине батырып коёт. Ошол сезим, армандуу ашыктык сезимдер кийин ысык арашандай кайнаган ыр болуп акындын жалындуу көөдөнүнөн агып чыккан да. Кимдин гана ашыктык сезимин ойготкон жок ошол ырлар.

КАРА ДИПЛОМАТТА ЭМНЕ БАР?

Үйүндө Турар жөнүндө сүйлөшүп отурганда Уулча эже бир кызык нерсени айтып калды. Турар өзү эмне үчүндүр сезип жүргөнбү, кийинки убактарда күтүүсүз келчү кырсыктар тууралуу чочугансып эле айтып калчу экен. «Менде бир сонун пьесанын сюжети жүрөт. Комедия десе да, трагедия десе да жарашчудай бир керемет. Төрт гана адам катышат. Өлбөсөм ошол чыгармам менен көрүнөм го дейм. Аны бүткөрө албай өлүп калсам, арманда кеткеним...» – деп оюн чындай айтып калаар эле.

Айкөл инисинин ошол айткандарын кайталап Уулча эже жашып кетти: «Тукеним, чынында эле оюндагыны орундата албай арманда кетпедиби. Кайсы бирин айтайын, тагдыры тайкы болду, Тукенимдин. Билем. Түйшүктөнүп, бир нерселерди эле жазып жүрчү. Бир отурса ордуна жылбай иштеген өжөрлүгү бар эмес беле. Кара дипломатын көтөрүп биздикине да келип, кагаздарын жайып иштеп калган күндөрү болчу. Ошондо эмне жазып жүргөнүн сурабаптырмын. Ырларыбы, өзү айтып жүргөн пьесасыбы? Кийин бир топ ырлары, башка кол жазмалары табылды, бирок пьесасынан жарым барак да тапкан жокпуз.

Турардан мурас болуп ошол кара дипломат калды. Ачкычы жоголуп кетип, азыр да ачылбаган боюнча турат. Бузганга кол даабайт, Түкөмдөн калган эстелик деп бүлдүргүбүз келбеди ыйык туткан буюмдун бири да. Пьеса ошонун ичиндеби деп да каниет кылып коёбуз. Ошондой эле болсо гана, анда Тукеним жарк этип үйгө кирип келгендей армандан бир арылат элек го...

Мен да ойлонуп калдым... Дүйнөдөн өтөөрдүн алдында бир чоң нерсе жазып жатканын мага да айтты эле го. Айтканы, мүмкүн ошол пьесадыр. Чынында эле пьеса дипломатта болуп жүрбөсүн?

Ушул кезде көз алдыма Турар тартылды. «Чоң чыгарма жазып жатам, байке» – деп толкун демеген жаркын маанайы менен бет алдымда турду. Анан Алпамыштай төбөсү көк тиреп, ырын окуп жаткан Турарды көрдүм. Жан жагында анын ырын окушкан, кубулжута таңшып ырдашкан шайдоот адамдар. Алар акырындап – чексиз кенендикке төнүп бараткансыды. Бир гана угулуп калды. Булактай таза, оттой ысык ырлар. Бул – ырга айланган Турар инимдин өзү.

Агызып ыр булагын нак жүрөктөн
Ааламга сөз жакутун сээп кеткен.
Бир менен килем соккон безендирип
Дүйнөдөн канча булбул акын өткөн.

Күзүндө кыркаар тарта күндү беттеп,
Бийиктен каркыралар учуп өтөт.
Ошолор тирүүлүккө ыр калтырган
Көзү өткөн акындарга окшоп кетет.

Дүйнөдөн баары мүргүп өтөт экен,
Жылдыз да нуру бүтсө өчөт экен.
Адамдар арзып ырдап жүрүшсүн, – деп
Акындар ырга айланып кетет экен.
Турардын ошол түбөлүк өмүрү уланууда.

*Бекбай АЛЫКУЛОВ,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.
«Кыргыз Туусу», 30-январь, 1997-жыл.*

АКЫН. МЕКТЕП

Айтылуу Сары-Булактын ортосунан орун алган заңкайган мектептин имараты айылдын ажайып кооздугуна көрк кошуп турат. Мектеп демекчи, бул имаратты улуу акын Турар Кожомбердиев нечен-нечен бюрократтар менен арбашып жүрүп баштаткан. Ал канчалык жанын үрөгөнү менен анын бүткөнүн көрбөй калды.

Акындын көзү өтөөрү менен айылдыктары анын атын мектепке ыйгарууну эп көрүштү. Анткени акындын чыгармалары болочок муундарды тарбиялоого көмөк берээрине көздөрү жеткен. (Буга демилгечи мектептин ошол учурдагы директору Нургазы Мааткеримов эле.) Т.Кожомбердиевдин музейиндеги экспонаттар акындын бала чагынан баштап, поэзиянын кыл чокусуна чейин басып өткөн кайталангыс жолун баяндап турат.

Тиги сүрөттөгү чачы үрпөйгөн кенедей сары бала баралына жеткенде «автобуска да сыйбаган», алп акын балачагын эстеп, мезгилдин даркандыгына ыраазы болосуң. Тестиер кезиндеги сүрөтү Турардын «ошол менби?» деген ырын кылт эсине салып, мыйыгыңдан күлдүрөт...

Элибиздин көрүнүктүү акын, жазуучулары бул мектеп менен тыгыз байланышта экенин музейде жазып калтырган жазуулары баяндайт. Мына бул күнү да алардын жоон тобу Турар Кожомбердиев атындагы Сары-Булак орто мектебине келип, бүтүрүүчүлөргө аттестат тапшырып, акыл-насааттарын айтып, акындын эстелигине гүл коюп, ага арнаган ырларын окуп, анын кылык жоруктарын эскерип, талантына таазим кылышат.

Мектеп окуучулары акын агайынын көөнөрбөс ырларын жатка айтышат. Өзгөчө кичинекей бөбөктөрдүн аткаргандары ич жылытат. Анын экинчи өмүрү кыргыз барда улана бермекчи.

Мектептин директору (анын бүтүрүүчүсү) **Нурипа Мамытканова** менен баарлашып калдык.

– Мектебибизге акын агабыздын ысымы ыйгарылгандан кийин ишибиздин затын (сапатын) улуу акындын атына төп келтирүү үчүн көп аракет кылдык, – деди ал. – Иш-аракетибиз текке кеткен жок: мурда мектебибиз көптүн бири болсо, азыр «Ишенимге кирген мектеп» деген наамга ээ болду. Мындай наам окуучулардын билиминин туруктуу жо-

гору болгон жана окуу-тарбия иштерин жүргүзүү жагынан үлгү боло ала турган мектептерге гана берилет.

Азыр биздин коллективдин иш-тажрыйбаларын башка жактан келип үйрөнүп жүрүшөт.

Акын Турар Кожомбердиевдин өлбөс-өчпөс чыгармаларын окуу процессинде, тарбия иштеринде кеңири пайдаланганыбыз билим берүүнүн деңгээлин жогорулатууга баа жеткис көмөк көрсөтүүдө. Өздүк-көркөм чыгармачылыгын да өркүндөтүүдө. Бул жагынан азырынча биздин мектебибиздин астына эч ким чыга элек» – деп жылмайып койду. Акын агабыздын эмгектери окуучуларыбыздын арасында чыгармачылыкка кызыгууну да арттырууда. Мисал, окуучу кызыбыз Банура Тукуеванын айрым ырлары областтык газетага жарыяланган. Ал эми «Агам Турарга» деген ырына Мукан Рыскулбеков жакшы обон чыгарган. Обон Майрам Дүйшөкееванын аткаруусунда республикалык конкурста биринчи орунга татыктуу болгон.

«ТУРАРДЫН ЫРЛАРЫНА ОБОН ӨЗҮНӨН ӨЗҮ ЖАРАЛГАНДАЙ СЕЗИЛЧҮ»

Биздин атайын кабарчыбыз белгилүү композитор *Калыйбек Тагаев* менен жолугушуп, бир нече суроолор менен кайрылды.

– *Калыйбек, акын Турар Кожомбердиев менен чыгармачылык байланышың кандайча башталды?*

– Ал кезде эски аэропорттун жанында кошуна элек. Кандайдыр таанышып кеттик.

– *Каке, көбүнесе ошол чыгармачылыгыңдын үзүрлү учурлары кызыктырат.*

– Мен өзүмчө чыгармачылыгымды эки этапка бөлөм. Биринчиси, Нарын музыкалуу драма театрында иштеп жүргөндөгү чыгармалар, экинчиси, Турар менен бирдикте жараткан чыгармаларым.

Түкөм экөөбүз жакын тургандыктан кечкисин аэропорттун багын аралап, сейилдеп, чыгармачылык боюнча көп маектешчүбүз. Ырларды, музыкаларды талдачубуз. Кандай темада ыр жаратуу жөнүндө ой жоручубуз. Жаңы теманы издечүбүз. Турардын бир жакшы сапаты – мен заказ берген ырды ошол оюмдагыдай жазып берчү. Турардын ырларынын артыкчылыгы аны окуганда мага обон өзүнөн өзү жаралгандай сезилчү.

– *Кандай обондор жаралды?*

– Негизинен ар кыл обондор жаралды десем болот. Бирок ошондой болсо да лирикалык, сатиралык, анан көл жөнүндөгү ырлардын жаралганын айта кетишим керек.

– *Турардын ырына жазган биринчи обонуң кайсы?*

– «Сагыныч». Андан кийин да көп обондор жаралды. Акырында вальс жазууга кызыгып кеттим. Ошол кезде Турар мага «Штраус» деп ат да койгон. Мен ырларымдын көбүнүн ыргактары вальс темпинде болгондуктан жана вальсты көбүрөөк жазууга оогонумду сезсе керек. Кийин экөөбүз биригип «Махабат вальсын» жаздык. Жалпысынан Турардын текстине мен эле 35 обон жаздым.

– *Турардын адамкерчилик, адамдык сапаты жөнүндө айта кетсең?*

– Турар бир асыл адам эле. Бала кыял, улууну урматтаган, кичүүнү сыйлаган маданияттуу инсан болгон. Ички дүйнөсү шайыр, тамашакөй жан эле. Көбүнчө жолдошторунун айрым жактарын айтып, сындап, көзүнөн жаш чыкканча күлчү.

– *Кошуна болгондон кийин бирге көңүл ачкан учурларың болсо керек.*

– Албетте, көңүл ачкан, баш жазган күндөр болгон. Мында Тукемдин адамкерчилигин, айкөлдүгүн айтар элем. Жолдоштор менен кылт этүүгө акча жетпей калганда Турарга барчумун. Дайым үйүндө күнү-түнү менен иштейт. Мен ага баягы обонду

жаздым эле, бирок бир жери жетпей жатат дечүмүн. Ал күлүп акча сунчу. Мен көрүнгөндө эле: – Кичине жетпей жатабы? – деп сурайт да, канча жолдошторуң бар дейт. Мен кимдер бар экенин айтам. Анда ал бул силерге жетпейт дейт да, үстүнө акча кошот. Бир жолу барып калсам чоң колу менен бир ууч тыйын берди. Мен эки алаканымды тостум. Санасам эки бөтөлкөлүк тыйын экен.

– *Дагы кандай сапаттары бар эле?*

– Деги эле Тукемдин арам ою жок киши эле. Калаганы эле жакшылык. Чыгармачылык ийгилик эле. Дагы бир эсте калган учурду айта кетейин. Ал кезде Турар «Кыргызстан» басмасында иштетчү. Бир күнү келинчегимди төрөт үйүнө жеткизип, басмага барып калдым, сүйлөшүп алгансып, Сардарбек Жумалиев, Үсөн Сыдыков, Аксуубай Атабаев, Буланбек Исаковдор болуп жолугушуп калдык. Буларды көргөн Турар мен азыр жетекчилерден суранып чыгайын деп кирип кетти. Көңүл ачтык, эс алдык. Бир кезде Буланбек: – Балдар, Калыйбектин келинчегин төрөт үйүндө эле, төрөп калдыбы? – деп калды. Ошондо Турар балага ат койгула деди. Ар кимиси ар кандай аттарды арнап отуруп ондон ашып кетти. Анда Турар: – Эки аттын бирин койгула, – деди. Эгер кыз болсо Анар, ал эми эркек болсо Анатай (ал топто Анатай жок болчу) болсун деди. Кыз төрөлүп, ага Анар деген ат коюлду.

*Маектешкен Р. БАКИРОВ, журналист.
«Чүй баяны», 20-июнь, 1997-ж.*

БАР БОЛГУЛА, АЙЫЛДАШТАРЫМ

Кайсы бир чогулуштун алдында жоон топ жазуучулардын ортосунда акындар жөнүндө сөз болуп кетип, ошондо кыргыз Эл жазуучусу Асанбек Стамов айтты эле: «Чүй кыргыз адабиятына үч алп акынды берди. Алар Аалы, Алыкул жана Турар.

Адабият, маданият бүткүл элдин энчиси дечи, бирок тагдырга таң каласың, үч алп акын үчөө тең Кең Өзөн Чүйдүн кулундары болуп калганына», – деди.

Ошол үч алптын бири Турар Кара-Балтанын Сары-Булак деген айылында туулуп-өскөн. Акындын сөөгү туулган айылына коюлган, мүрзөсү туугандарынын катарында.

Акын 22-июнда 1941-жылы Улуу Ата Мекендик согуш башталган күнү туулган. Ал дүйнөдөн кайтыш болгондон бери ушул күнү Республикабыздын булуң-бурчтарынан улуу поэзияны урматтагандар, Турардын окурмандары, тели-теңтуштары Сары-Булак айылына чогулушуп, акынды эскерип, мүрзөсүнө гүл коюшуп, куран окуп, улуу акындын ысмын алып жүргөн мектептин бүтүрүүчүлөрү жетилүү аттестаттарын алышат. Турардын өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө сөз болуп, профессионал артисттер менен музыка сүйүүчүлөр Турардын текстине жазылган ырларды аткарышат. Жаңы обондун премьерасы уктурулат. Бул жыл сайын традицияга айланган «Поэзия күнү» болуп эсептелет. Ушул күнү жаш таланттардын чыгармачылык тушоосу кесилип, Турардын арбагы колдоп жүрсүн дешкен бата алышат.

Сары-Булак айылы акын-жазуучулардын, композитор-обончулардын, ырчы-солисттердин, деги эле адабият менен искусствонун ышкыбыздоруна өтө маалым. Анткени Турардын «Поэзия күнү» бир нече жылдан бери жыл сайын үзгүлтүксүз өтүп, бул поэзия майрамына көптөгөн акындар, жазуучулар, композиторлор, обончулар, ырчылар катышып келет. Азыр бул дата поэзия ышкыбыздоруна күн мурунтан маалым. Бул күнгө карата жыл сайын атайын конкурстар уюштурулат. Жыл сайын конкурска катышуучулардын саны арбып баратканы жакшы жышаан экендигин айта кеткенибиз оң.

Турардын «Поэзия күнүн» өткөрүүнүн чыгымдарын бүт бойдон улуу акындын ага-туугандары, эже-жезелери, ини-карындаштары көтөрүп келишет. Жүздөгөн адамдарды тосуп алып, узатуу дегендин өзү эмне деген түйшүк экендиги белгилүү! Бул традицияга айланган «Поэзия күнүн» азыр төрт-бешке белүнүп кетишкен Жазуучулар союзу кеңешип, такташып туруп, материалдык болбосо да, моралдык жардам көрсөтсө жакшы болоор эле. Азырынча жазуучу-акындар сый-урматын гана көрүп кете берүүдөн бөлөк алгылыктуу иштерге аралаша албай жаткандай. Бул пикирлер жазуучулардын арасында күбүр-шыбыр болуп, айрым бирөөлөрү сый үстүнө дайыма бара берүүдөн тарткынчыктап турушкандай.

Эми булардын баары уюштуруу маселесине кирүүчү, бүгүн болбосо, эртең чечилип калуучу жагдайдыр, бирок муну эртедир-кечтир көңүлгө түйүп коюучу иш экендигин айта кеткенибиз оң.

Себеби ортодон мезгил өтүп, Турардын «Поэзия күнүнө» такай катышып, айылдаштардын, окурмандардын саамалыктарын колдоп, баалуу эскерүүлөрүн айтып, жазып беришкен айрым акын-жазуучуларыбыздын да көздөрү өтүп кетип жатканына кабыргаң кайышат экен. Улуу акындын жердештерине ак баталарын беришкен кыргыздын кадырман карыялары Темиркул Үмөталиев, Абдырасул Токтомушев, Насирдин Байтемиров Түмөнбай Байзаков, Муса Жангазиев; Турардын теңтуштары, инилери Ашым Жакыпбеков, Аман Токтогулов, Камбаралы Ботояров, Орозбай Көчкөнов, Каныбек Эдилбаев жана дагы бир топторунун жандары жаннаттан орун алышты. Ушул инсандардын баары «Туке, Туке» дешип, улуу-кичүүлөрү урмат көрсөтүшүп, сыйлап турушчу эле. Алар жеке эле улуу поэзиясын эмес, Тукенин адамкерчилигине бийик баа беришчү. Кыдыр даарыган бул адамдар

Турардын чыгармачылыгы жана өмүрү жөнүндө көптөгөн эскерүүлөрүн, изилдөөлөрүн жазбай кетишти. Жеке сүйлөшкөндө бир топ пландары бар болучу. Бул дүйнөнүн нуру али жонунан өтө электе кош айтышып кетип калган мыкты сынчы, көркөм сөздүн чебери, таланттуу аңгемечи, азилкеч Каныбек Эдилбаев кийинки кездерде Тукенин ырларына өтө суктанып, анын чыгармачылыгы жөнүндө көп айтып жүрүчү эле. Ал дагы миң гүлүнүн бири ачыла электе улуу акын агасынын артынан кете берди.

Турмуштун мына ушундай адамдын оюна келбеген кубаттуу толкундары жөнүндө эстегенде Тукенин каламдаштарына ызаат-сый көргөзүшүп, жылуу сөздөрүн айтышып, дасторкон үстүндө баш коштуруп атышкан эже-жезелерге, ини-карындаштарга ыраазычылыгыбызды билдире кетүүнү парзыбыз деп эсептейм. Бар болгула, Осмоналы жезде, Уулча эже! Бар болгула, Берди, Адыл, Карабай инилер, бар болгула, карындаштар!

Жакында республикалык «Кыргыз Туусу» газетасына Тукенин чыгармачылыгы менен өмүр жолуна арналган бир чоң макала жарык көрдү. Ал макала көркөмдүк жазылышы, тематикалык ачылышы, публицистикалык курчтугу жана мазмунунун тереңдиги боюнча кыргыз журналистикасындагы мыкты көрүнүштөрдүн бири болуп, Турар Кожомбердиевге арналган изилдөөлөрдүн жаңы горизонтуна эшик ачып берди. Ал макаланы таланттуу жазуучу, акын, элибизге кашкайган таанымал журналист жана кыргыздын мыкты уулдарынын бири Бекбай Алыкулов жазган.

Мен дагы ушул Сары-Булак айылынан болом. Мен ар убакта, кай жерде жүрбөйүн жогоруда аттары аталган жезде-эжелерим, ини-карындаштарым жана кыйлага белгилүү таланттар Субайылда Абдыкадырова, Турар Кожомбердиев, Бекбай Алы-

кулов, Медербек Назаралиев, Турсунбек Койчиев, Талип Ибраимов, Жоомарт Кадыралиев, Үсөн Кудайбергенов ж. б. айылдаштарым менен сыймыктанам! Бар болгула, айылдаштар!

*Жылкычы ЖАПИЕВ.
«Чүй баяны», 20-июнь, 1997-ж.*

МЕН АГАРТТЫМ СААМАЙЫҢДЫН ДАЛАЙЫН

*Сөзү: Турар Кожомбердиевдики
Обону: Сардарбек Жумалиевдики*

Сен билесиң карамды да, агымды,
Бул дүйнөдө сен ачкансың багымды.
Качан болсо энем болгон эжекем,
Көрө билдиң жалаң жакшы жагымды.

Оңолгун деп кулк-мүнөзүм бузулса,
Бапестедиң мүнүшкөрдүн кушунча.
Эч бир ини мендей тежик болбостур,
Эч бир эже кечирбестир ушунча.

Эмгегиңди кантип унутуп танайын,
Мен агарттым саамайыңдын далайын.
Туурумдагы конуп турган бүркүтүм,
Турмуштагы менин бактым, таалайым.

Кечир эже, көңүлүңдү канатсам,
Жүрөгүңө капалыкты таратсам.
Жарымысы сеники деп эсептейм,
Мен турмушта кандай чоң иш жаратсам.

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ КАНДАЙ КИШИ ЭЛЕ?

Көптөн бери келем деп чолоо болбой, чыгынып келген мен, Уулча эже, Осмоналы жезде болуп сүйлөшүп олтурдук. Эшиктин суугу, тиричилик, жашоо-турмуш тууралуу болсо дагы сөз учугу айланып келип эле акынга такалат. Чөнтөгүнө нан менен чоң чакмак кантты салып, эшикке тыз койгон тентек, шок баланы эжеси далай ирет Эркиндик гүлбагындагы арыктагы сууга кантын малып, нандан жеп кыялданып олтурган жеринен жетелеп келчү. «Аккан сууда арам жок» – деп табияттын тартуусунан кылдай шек санабаган нукура элдик ишеним менен түшүнүк ошондо эле беш жашар баланын кан-жанында бар окшобойбу. «Туке, минткен уят болот, тамакты үстөлгө отуруп дасторкондон жеш керек» – деп жашоонун жол-жобосун, этиканын эң биринчи жөнөкөй ыкмасын үйрөткөн Уулча эженин күлүп да, ыйлап да түшүндүрүп, берген тарбиясы акынды акын, эң ириде адам кылгандыр деп ойлойм.

«Бирде көзү, бирде мурду көгөрүп, бир күнү да койгулашпай жүрбөгөн. Ошол менби?» – деп кийин акын өзү таң берген балалык дээрлик ушул үйдөн башталган. Терезеси короону караган ушул ашканада, ушул үстөлдөн тамактанган. Береги шкаф, береги диван, табуреткалар дагы ошол бойдон. Ушул дубалдар дагы туура жарым кылымды карытышыптыр. Ал ортодо андагы энесинен эрте ажыраган балага эне болгон эжеси Уулча да, артыкча камкор, мээрман жездеси Осмоналы да ошончо мезгилди арытышыптыр. Анан ушул чакан үйдөн башталган поэзиянын жолу кыргыздын кыйырына кетиптир. Акын жараткан «Көлчүктөгү айдан» башталган жыйырмага чукул ыр китептин эң кийинкиси – «Кыл чокулардан» башкасы бүт ушул үйдө жазылган. Олбурлуу, чоң, «дөөдөй» жигиттин акындыкка чейин өзүнөн чоң аспаптарды

көтөрүп келип, таң аткыча музыка жаратат элем деп түйшүк тарткандагысы, анан: «Менден музыкант чыкпайт экен, акын болом» – деп эжесине сыр төгүүсү, анан «чү» дегенде эле жупкадай биринчи китеби менен дароо окурман журтун дүң кылган ийгилиги – акын басып өткөн жолдун алгачкы чыйыры ушулар.

Чоң талант менен дүйнөгө белгилүү микрохирургду өстүргөн адамдардын айткандарын эшитип, колдорунан даам сызуу дагы бакытпы дедим: «Кудай жолунду ачсын, биздин көзүбүз барда, сурачуңду сурап, кандидаттыгыңды жактап алсаң экен», – дейт Уулча эже. «Силер өлбөгүлө. Анда кийинки иштериме ким жардам берет эле» – дейм мен. Акындын «Экинчи энем Уулчага» деген ырына жазылган Сардарбек Жумалиевдин обонун укканда, эженин кездөрүнө кайрадан жаш тегеренди. Бирдын кайрыктары Жолдубай Кайыповдун «Атам менен энеме» аттуу ырын (сөзү Т.Кожомбердиедики) эске түшүрөт. Көрсө, өз доорунун көздөй таланты болгон бул адам өзүнүн башталышына себепкер болгон жакындарынын алдында уулдук милдетин унутпаптыр. Анын мисалы – Уулча Кожомбердиевага арналган үч ыр.

Акын Жайыл районундагы Сары-Булак айылында жылкычы, ары балбан, айылда кадыр-баркы күчтүү, сөзмөр Кожомберди аксакалдын үйүндө төрөлгөн төртүнчү бала. Улуусу – Уулча, анан Гүлүмкан, Эркин. Энеси Гүлнар Турар үч жашта экенде оорудан көз жумат да, 4-класска чейин айылдагы мектептен окуп, андан соң үйдөгүлөр мал менен Суусамырда кыштамак болгондон улам, эжесинин колуна келип, ушул жерден эс тартып, борбордогу жалгыз кыргыз мектеп болгон №5тен билим алат. Азыр гимназия аталган бул окуу жай партага жазылган көп саптары менен акындын окуучулук чактагы далай окуяларына күбө болгон окшобойбу. Утур-утур класс жетекчиси телефон чалат ке-

лип кеткиле деп. Дагы эмненин ичинен чыкты экен, – деп келсе эле, эжесине арызданган кыздар. Бири урду дейт, бири чачыман жулду дейт, айтор, классташтарынын көкөйүнө көк таштай тийиптир. Анда Уулча эже инисин какыс-кукус кылып, жарым ооз катуу кеп айтмак тургай: «Эчтеке болбойт, балакетиңди алайын, ага эс киргенден кийин өзү эле коюп калат, чачыңардан да жулбайт, азыр ал кичине да» – деп кайра кыздарды сооротчу тура. Табиятынан акындардын жүрөгү назик болот. Уулча эже ошондо эле аяп-жазгап, өтө этият, аяр мамиле кылып, кийин инисинин акын болоорун сезгендей, көңүлүн оорутпайын деген белем. Эгер өлгөн адам ый менен көз жаштан тириле турган болсо, эң ириде Турар акын тирилмек. Эжени көргөн сайын ушинтип ойлойм.

Өмүрүнүн көбүн күйүткө алдырып, ара-чолодо алпурушканы – акындан калган китеп-кагаздар, соороткон нерсеси – өткөндөр. Үйдө экенде Турар ыр жазып атканын билишсе, ар бир ирет маанилүү окуядай өзү да, үй-бүлөсү да, ал тургай кичинекей уулу Алмаз да (Алмазбек Исманкулов – көздүн микрохирургу) үч бөлмөлүү үйдүн бир бөлмөсүндө шырып чыгарбай отурушат. Анан акын эжесине оргуп-ташып ыр окуйт. Ырларында баары бар – тоо, кыргыздар, жылкычы атасы менен балалык, эне...

Баса, эне темасына келгенде, акындын китептерин барактап олтуруп «Эне» деп аталган узун, жарык, керемет бир галереяга кирип чыккандай болосуң. Аялзатынын күнүмдүк майда тирлигинен баштап, толгоо, бала төрөө, аны өстүрүү, ал тургай көз жарбай арманда калуу, ички сезим, айтор, аялдын кубанычы менен кайгы-касырети, түйшүгү, өмүрү бүт бойдон көз алдыга тартылат. Бул темага келгенде мынчалык кылдат экендиги – анын энесине болгон кусалыгынан уламдыр. Батин аттуу кызынан башка удаасы менен алты уулу чарчап, көңүлү үшүгөн эне акыры ушунум аман калгай эле,

ушунум турар бекен деп Кудайдан тилеп, ырым-дап атын коюп, көзүн ачкан баласына жалаң та-руу салып кайнатылган сүттү берип бапестеп бак-кан. Каруусунда уктап калса ойготуп албайын деп уюган колун албай таң тосуп, киринтээрде сууну көрсө бакырыкты салган уулунун ыйын угууга жүрөгү даабай, эки-үч үй ары кошунасыныкында кыйпычыктап отуруп кайтчу эненин мээримин акын жүрөгү сезбей койчубу. «Сен сурасаң үзүп алып очоктон, күйгөн отту сунаар элем букеттей», – деп берээрге оттон бийик белек таппаган акын-дын сүйүүсүн өзүнүн кийинки апасы Касыкеге жа-саган мамилесинен улам көп эскеришет. Чогуу-ча-ран Сары-Булакка барып, кайтаарда дөөдөй бол-гон Турар күрөктөй колдору менен кичинекей сары кемпирди аяр колтуктап, короонун бир бурчунда күдүң-бүдүң болуп калчу. Экөөнүн эмне «секрет-тери» бар деп күлүп калышчу. Көрсө, акын «айыл-апага барганга» деп беш-он сомдон катып да берчу тура. Кожомберди аксакалга андан кийин да тогуз бала төрөп берген кемпирдин Турар өлгөндө кү-йүттөн чөгүп, колундагы балдарынан андай-мын-дай кеп укканда, үйдүн жанында дөң бөйитти ка-рап алып: «Турар эле, Турар мени ушуларга кор кылып эмне таштап кеттиң» – деп боздогонун кергөн эл бир таң калбадыбы. «Жылуу сөз жан эритет» дегендей, а көрсө жылуу мамиле өгөйлүк-түн жолун да бууйт тура. Айылга каттаган сайын: «Келиндериңди катуу карма, башкар, коркпо» – деп үйрөтүп кайтат. Аны уккан эжеси жемелейт: «Келиндерине көкүткөнүң эмнең. Тынч жашагы-ла дебейсиңби андан көрө» – деп. Бир жолкусунда шатыра-шатман келип, анан сүйүнчүлөп: «Апам молодец, келиндерин бүт тизиптир. Каттырыпсың дедим» – деп каткырып атпайбы. Көңүлү көтөрүң-кү. Жаш баладай кудундап алган. Турар уулуна ишенген курган демейдеги жоош, момун кемпир келиндерин айда-а тартипке салыптыр.

Мындай карасаң «а» деген арипти алгач тааныган чөйрө борбор калаа болгондон соң, тилди да билбей, дилди да билбей шаардык болуп кете турган Турардын жөнү бар болчу. Бир көргөн адамга алаңгазар, чоң муштум көрүнгөн, университетте экенинде арактын да, башканын да акесин тааныткан, бир жолкусунда алтүндө өзү жалгыз он жигитти токмоктоп, милицияга түшүп, болгон окуянын чоо-жайын билишкен соң таң берип, тартип сактоочулар аке-жакелеп өзүлөрү жолго салган жигиттин көкүрөгү, дили да, кулк-мүнөзү да табиятынан тоолук болуп жаралган тура. Мунусун:

Мен тоолордо төрөлгөм,

Мен тоолордо көгөргөм.

Ат үстүндө эмизип,

Апам бешик өңөргөн –

деген саптарында айтат. Тоого болгон арзуу, тоого болгон сагыныч – акындын дүйнөсүндөгүлөр. Бир да жума калтырбай жанында бир тыйыны жок болсо да 80 чакырым алыстыкка велосипед менен барып келбесе санаасы тынбаган студент атасы менен апасын, бөбөктөрүн, айылын көрүп бир сүйүнүп кайтат. Аларды эстегенде ого бетер толкундап ыр жазат. Дароо Уулча эжесине окутат. Биринчи сынчысы пикирин айтат. «Токтогул ГЭСи» чыкканда го: «Ээ, Турар, китебиңе анча бышпаган ырларды деле киргизип ийгенсиңби» – десе, – «Эже, аларды анчалык иргеп-талдап отурсам топ жетимди ким багат» – деп тамашалап атпайбы.

Азыр андагы чөбүрөгөн балдар өздөрүнчө түтүн булатып, очор-бачар болушкан. Ар биринин үйүндө акындын сүрөтү менен китептери аялуу, кымбат буюмдай баркталат. Төрөлгөн, көз жумган күнүндө айылдагы жалпак үйдү шаңга бөлөп, бала-бакырасы мейман тосуп, акынды эскерүү Нооруз менен орозодой эле салтка айланган. Анан дагы өткөн жайда акындын ысмындагы айылдагы мектепте борбордон келчү акындын эже-жездеси менен за-

мандаштарын күтүп, чак түшкө чейин аттестат менен күбөлүк тапшырылбай, ысык күндө тизилгени тизилген бойдон чыдамсызданып жол караган мугалимдер менен окуучуларды көрүп, ушул жөнөкөй, бирок бийик мамилеге таң бергеним бар.

Адатта атактуу адамдар ысымдары аркылуу гана айтылат. Алыкул, Турар, Жолон... Алар алган сыйлыксыз, наамсыз деле жөндөрү түшүнүктүү. 60–70-жылдары окурмандар чогулган чоң залдардын көркүн ачкан Турар акын болуптур. Эскергенде замандаштары дароо эле тулку-боюнан башташат. Ал жөнүндөгү ар бир окуя эргүү менен айтылат. Суз же дагы башкача айтууга мүмкүн эмес, арасына сезсүз тамаша, күлкү кошулат. Бирөөлөр кылык-жоругун, башкалар акындын ченде жок ак көңүлдүгү менен боорукерлигин, дагы бири чынчылдыгын, бетке чабарлыгын, тайманбастыгын, көктүгүн сөз кылышат же дагы башка. Көп мүнөзү жагынан ата уулу атасын жазбай тарткан. Кожомберди аксакал да эч кимден коркпогон, күрөшкөндү көтөрүп чапкан, кадимки Кожомкул балбан менен кол алышкан адам болгон.

Өзүнчө түтүн булаткан соң өмүрү өтөр өткөнчө бир бөлмө тамда жашап: «Бир четинде Кундуз жууруйт камырын, бир четинде Турар жазат жаңы ырын» дегениндей, Жазуучулар союзу тарабынан берилчү үйдөн: «Кезекте мага чейинкилер турса, мен кантип алат элем» – деп баш тартып жакын санаалаш адамдарын таңдандырып, сунуш кылган Асанбек досун (Стамов) ыңгайсыз кылат: «Аттиң ай, дүйнө канча кең болсо да, ар дайым бир жеринен толбой калат» – деп Алыкул айтмакчы, чыгармачылык жаатында канчалык жолдуу болгон менен үй-бүлөгө келгенде чекеси жылырлык бүлө күтө албаганбы. «Акылайым аман болсун, андан башка не керек» – деп кызына болгон сүйүүсү менен жашаган акын тагдырлашын таңдаган кезде жолдуу болбогонун айтышат. Бул – жалпы эле атактуу адамдарга тиешелүү бир кемтик. Ал эми акындар үчүн

сен толгонуп бир нерсе жазып, түйшөлүп жатканыңда, аныңды түшүнүп, ысыгыңды, суугунду көтөрүп, кабагым-кашым дебеген жардын болбогондугунан өткөн арман жок. Ырас, ким бирөөнүн ички турмуш-тиричилик мыйзамына баш багууга дитиң даабайт. Ошентсе да элдик болгон адамдын айланасында ар түрдүү ушак-айың сөздөр айтыла берет эмеспи. Эмнеси чын, эмнеси калпын талдоо адабиятчыларга милдет деп жооткотом өзүмдү.

Андай дейбиз, мындай дейбиз, а бирок акындын артында эң негизгиси оргуштаган орошон ырлар калды, ал ырлардан өздөрүнүн кыял, үмүт, оюн тапкан окурмандар калды. Аны сүйгөндөр он жылдан бери алыс да, жакын да эмес бир тарапка – Сары-Булак айлындагы дөбөгө катташат. Көп тапталып жонго чыккан жол келип акындын бейитине такалат, издеп да убара болбойсуң. Турардын өзүндөй олбурлуу таш эстеликте болгону ушул саптар жазылган:

*Муз болуп тоңуп калар ысык каным,
Күл болуп сөпөт болор алты саным,
Шондо да түпкүрүнөн ач өлүмдүн,
Дапдаана көрүп турам өмүр таңын.*

Акынга таазим кыласың, куран окуйсуң. Эки жагында атайы айдап койгондой гүл өскөн жол менен түшүп келатып, табияттын ушул тартуусуна таң бересиң. Төмөндө айыл көрүнөт. Чоң эмес, кадимки айыл, а бирок чоң талант чыккан, ошондой эле Субайылда Абдыкадырова, Бекбай Алыкулов, Жылкычы Жапиев, Медербек Назаралиев, Турар Койчуев, Талип Ибраимов, Жоомарт Кадыралиев, Үсөн Кудайбергенов өңдүү белгилүү акын, журналист, сүрөтчү жана башкалар чыккан берекелүү айыл. Араба менен машина өтсө көчөсүнөн чаң ызгыйт да, кичине кыз ийрелеңдеп суу көтөрүп, жаш балдар келгендерди сонуркап тосуп, ыйбаа менен узатат. Узап атып акындарды – Анатай агай

менен Майрамкан эжелерди ээрчип, бул чөлкөмгө дагы көп сапарым бардыр деп кайттым...

*Аида ЭГЕМБЕРДИЕВА,
Кыргызстан Жазуучулар союзунун мүчөсү,
филология илимдеринин кандидаты.
«Азия нуру», №20, 1999-ж.*

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ

(Эстутум)

Акын поэзиясы адегенде эле окуган адамды оп тартып кетчү касиетке эгедер болгон. «Көлчүктөгү ай» менен «Кызыл алмасын» барактап чыккан окурман экинчи ирет акындын ысмын жолуктурган жерде кыйгач өтүп кеталган эмес. Албууттанган поэзиянын илеби эңги-деңги мас кылып, күтүлбөгөн метафоралар, жарк эткен ойлор алагды кылып ээрчип алган.

Турар кыргыз поэзиясына кирери менен табигый лириканын жан сергиткен авазы угулду. Ырлар көктөгү жылдыз, шамал, чөп, аттын дүбүртү, жайлоо жыттана баштады. Жөнөкөй дүйнө керемет дүйнөгө айланды. Сөздөр ыргактуу, бараандуу, ойчул болуп кетти. Ырдын көлөмү эмес, ичине катылган ой сөөлөттүү көрүндү.

«От өчпөгөн коломто», «Оттон өскөн кызыл гүл» поэмалары поэзияны кастарлагандардын окуу китебине айланды. Турардын таасиринен өзүнчө бир маанайы бар толкун пайда болду. 1972-жылы чыккан Турардын тандалма жыйнагы анын орду кыргыз поэзиясынын төрүндө экендигин далилдеди. Мындай ыр жыйнактар өтө сейрек. Азыр аны таап окуу ар кимдин колуна келе бербейт. Бактылуу адамдарда гана болушу мүмкүн. Андан бери 25 жыл өтүптүр. Заманыбыз оош-кыйыш болуп кетти. Бирок Турардын ырларын барактап окуп чыксаң тирүүлүктүн бүгүнкү күрөө тамыры согуп тургандыгын, ырлар кечээ эле жазылгандай тулкусуна

ысык дем келип тургандыгын сезесиң. Турар жараткан поэзиянын ысык отуна эртели-кеч табынып туруу – рухунду тазартып, көңүлүңдү сергитип, жүрөгүңдү жашартып алуу менен барабар. Мындай ысык оттун бар экендигин сезбей жүргөн арабызда канча адам бар.

* * *

Капчыгай чынжырланган, ачка дөбөт
Оозумдан калтыратып ызгаар өбөт.
Өзөндө агат мелт-калт тоо шамалы
Очоктун оту улам төмөн чөгөт.

Шамалы тикенектүү, түн бир оокум
Суу болду өтмө-катар ээр токум.
Айлана арактай суук, кырк градус
Алдыда жылт дейт жарык жалгыз чокум.

Бир карап, терebelди алам окуп,
Атымды атырылтам кайра токуп.
Жондогу булбул жанган алсыз отту
Жок кылды бир заматта бороон чокуп.

Аргымак мүдүрүлөт кай бир жерде
Аралап бирде шагыл, бирде черде,
Жанагы жанып-өчкөн от учкуну
Жалындайт жүрөгүмдө, каректерде.

Дайрадай шамал агат тармак-тармак,
Үйүңө кыйын болду жетип бармак.
Сен чыктың нур чачырап жүздөрүңдөн
Туптунук фонарыңды бийик кармап.

Ышкырат капчыгайдын туш-туш жагы,
Басылбайт дөбөттөрдүн арсылдагы.
Термелген колундагы фонарь менен
Чайпалат тоолор дагы, асман дагы.

Сен жалгыз мен үйүңдө жалгыз конок
Тиктешет көздөр гана сөздөр чолок.
Мен анда махабаттын кучагында,
Тыш жакта каттуу сууктан карга тоңот.

...Көрбөгөм ушунчалык таңды шаңдуу,
 Бурганак бий баштаптыр аппак чаңдуу.
 Очокто кескиленген жылан сымал
 От араң баш көтөрөт, чала жандуу.

Элесиң унутулбас таңындагы
 Кымбатым, махабатым канымдагы.
 ...Ак туфлий көпөлөктүн канатындай
 Кырк бешинчи өтүктүн жанындагы.

«Ой булбул», №1, 1998-ж.

ӨМҮРҮ ЫРЛАРЫНДА

Ойлоп-ойлоп, эстеп-эстеп көрсөм Турар Кожомбердиев менен өтө эле аз кездешип, аз сүйлөшүптүрмүн. Бир гана ирет (1974-жылы) бир жумача Орусияда, Москвада, Ясная Полянада чогуу жүрдүк. Кыргыз адабиятынын Орусиядагы күндөрүнө катышканбыз. Анда деле аз сүйлөштүк. Кандайдыр жанда жок сүрдүү көрүнчү мага. Алыбеттүү, бүркүт кабак сулуу киши эмес беле. Биринчи жолу көргөнүм эсимде. Он алтылардагы кезим. Онунчуно бүтүп, Фрунзеге жаңы эле келген чагым. Жаңы таанышкан бир шаардык кыз (кийин экөөбүз аябай жакшы курбулардан болуп кеттик) бир күнү: «Жүрү, бир жакка барып келели» – деди. Шаардын ортосундагы бир үйгө келдик. Тепкичтер менен өйдө чыктык. «Мен коркуп атам, сен басчы коңгуроосун» – деди. Бастым. Аз өтпөй эшик ачылып, кабагы бүркөлүп, ачуусу келгенсиген зор киши: «Силерге ким керек?» – деп барк этти. Мен эмне дээримди билбей калтаарып, аркамды карасам курбу кызым зыпылдап төмөн түшүп баратат. Мен: «Жок, биз адашып калган окшойбуз» деген боюнча курбумдун аркасынан жүгүрдүм. Көрсө, ошол киши айтылуу акын Турар Кожомбердиев экен. Курбум ал кишини сыртынан жактырып, ашык болуп жүрчү экен. Кийин-кийин сыр кылып айтып жүрбөй-

бү... Дагы бир жолу, 80-жылдары Жолон Мамытов жана дагы бир топ жаш акындар болуп ресторанда чогуу олтурганыбыз эсимде. Маркумдар катар басса куп жарашкан, көзгө толумдуу, жоомарт жандардан эмес беле. Чоң акындар бу дүйнөгө чогуу келип, чогуу кетет деген чын белем, удаа-удаа кете беришпедиби.

Турар Кожомбердиевдин өзүнө караганда ал жазган ырларды жакшы билчүмүн. Мисалы:

*Мейли кышта, бурганактын маалында,
Мейли күздө, мейли жаздын таңында.
Коломтону элестетсем, энекем
Күйпөлөктөп отургансыйт жанында.*

*Казан шуулдап, түбү көөлүц караган,
От күчөөчү коломтодо таралган.
Эмнегедир от бир буюм сезилчү,
Апакемдин колдорунан жаралган.*

Жана:

*Тоо башына көз жиберсем түңүндө,
Кыргыз каны ырдай түшөт жүлүндө.
Бүлбүл жанат капкаякта чырактар,
Булут түңөйт боз үйлөрдүн түбүндө.*

Же:

*Жакын калды суук түшөөр убакка,
Муздар тоңот кай бир түңү булакка.
Күз көрүңбөйт, анда-мында угулат
Көйнөгүңүн шуудурашы кулакка.*

Анан:

*Айлана жашын тыйбай көзү көнөк,
Муз шамал бурганакка куйрук-жөлөк.
Ичкий! Кирип келсем кийиз үйгө,
Алоолоп от көкөлөп, дүйнө бөлөк.*

*Койчуман коломтого жылгын салат,
Жалындар бутактарды тиштей калат.*

*Борошо аттап келип босогодон,
Кайрадан бутун артка тартып алат.*

Дагы:

*Капчыгай. Караңгылык. Жерлер башка.
Секирип, мүдүрүлүп таштан ташка,
Күшүлдөп алга карай кадам койгон.
Алдымда минген атым Кара Кашка.*

*Жайкы түн. Жалгыз куш да канат какпай,
Калтаарыйм караңгы түн мага жакпай.
Шашылат байкуш Кашкам, жан талашып,
Шагылдан тайгаланып жолду таппай...*

Дагы:

*...Андагы гүлдөр өчүп аба сууган,
Булуттар ойкуп, кайкып шамал кууган.
Жайдарым көргөнсүймүн элесинди,
Жаркырак терезеден жамгыр жууган...*

Дагы:

*... Алмашып канча жазды, канча күздү,
Жамынды канча боёк, канча түстү.
Баары бир болк эттирип бүткөн бойду,
Бозорот бейитке жыш дөңдүн үстү.*

*Бул жерде кулакка жат бирөө күлсө,
Угулат чымын үңү, кулак түрсө,
Канчалар бейит чымын жаздангандын,
Белгиси бет жактагы калың мүрзө...*

*... Эл менен бирөө өлсө мен да барам,
Узатып чеңгелдектеп турпак салам.
Бир күңү элдер менен кошо жөнөп,
Кайрадан алар менен кайтпай калам.*

Кайран акын булбул «кайрадан элдер менен кайтпай калган» жеринде бүгүн акындын элеси түшү-

рүлгөн кымбат таш эстелиги турат. Акын жаткан бул жерге ал о дүйнөгө кеткенден баштап, бир жылды да куру калтырбай, ар дайым акындын төрөлгөн күнү – 22-июнда шаардагы Уулча эже бала-бакыралары, акынды унутпай жүргөн калемдештери менен бирге келип, куран окутуп кетишет. Ар бир эле бир тууган, ар бир эле боорлош, жатындаш өз боорлошуна мынчалык күйүп, мынчалык толгонбос. Уулча Кожомбердиева эже акын инисине тирүүсүндө канчалык шарт түзүп, канчалык колдосо, анын арбагына да ошончо урмат көрсөтүп келет. Кезинде энесиндей туткан эжесине Турар акын да төмөндөгүдөй саптарды арнаган эмеспи:

*Сен билесиң карамды да, агымды,
Бул дүйнөдө сен ачкансың багымды,
Качан болсо энем болгон эжекем
Көрө билдиң жалаң жакшы жагымды.*

*...Оңолгун, – деп кулк-мүнөзүм бузулса,
Бапестедиң мүнүшкөрдүн кушунча.
Эч бир уни мендей тээжик болбостур,
Эч бир эже кечирбестир ушунча.*

Турар акын өмүрүнүн көп мезгилин Уулча эженин үйүндө өткөрүп, көп ырларын ушул үйдө жазганын угуп жүрчүмүн. Уулча эже менен акын тууралуу бир жолугуп, сүйлөшкөнгө ынтызар элем. Акыры, буюрган күн келип, Уулча эже менен Осмоналы жезденин куттуу төрүндө түн бир оокумга чейин сүйлөшүп олтурдук.

Уулча эже кең пейил, жапакеч, сөзмөр киши экен, акын боорлошу тууралуу айта келсе сөзү, эскере келсе эскерүүсү түгөнбөдү: «Турар кийинки «Кыл чоку» деген гана ырлар жыйнагын өз үйүнөн жазды. «Көлчүктөгү айдан» баштап, калган бардык жыйнактарын ушул биздин үйдөн жазды. Ал жазып жатканда болгон шартты түзүп бергенге аракет кылаар элек. Турар кайсы бөлмөгө отуруп

иштейм десе, ошол бөлмөнү бошотуп беребиз. «Керебетти ары жылдыралы» дейт, ары жылдырабыз, «столду бери жылдыргыла» дейт, бери коюп беребиз. Өзү да берешен, берекелүү жан эле, үстөлдүн үстүндө кагаздардын катарында тамак-аштын түрлөрү жайнап турганын жакшы көрчү. «Эки кадам турган ашканага баргандан эринбесең боло» – дейм. «Көз алдыда турса көңүл ток» – деп карсылдап күлүп коёт... Шаардын тышында эки кабат дачабыз бар. Аякка кетебиз. Экинчи кабатын бүт бошотуп беребиз. Анда да жер-жемиши, оокат-ашы маңдайында. Өзү жалгыз, чымындан башка эчтеке кирбейт. Биртике өзүнчө отурат. Анан эле: «Эжеке, самоорго чай коёюнбу» – деп кыйкырат. Өзү самоор жакканды деле билбейт. «Ой, Туке, чайды азыр эле ичпедик беле, болуптур эми, койсо коёлук» – деп кайра самоор коёбуз. Аркы-беркени кобурашып олтуруп чай ичебиз. Бир кезде: «Кой эми, барып иштейин», – деп кетет. Кетет деле бир саат, жарым саат өтпөй: «Самоор коёлук, ырлар келбей атат» – деп кайра кыйкырат. Ошентип жүрүп күндөрдүн биринде жакшы киришет. Андай учурда баарын унутат. Чай ич деп чакырып келтире албайбыз. Маалы келгенде ошентип баш-оту менен ырларга кирип иштечү... Турар жанда жок жароокер жана боорукер жан эле. Өзүнөн кийинки тогуз бир тууганын бүт багып, окутуп-чокутту. Ал кезде жазган кишилер калем акыны жакшы алышчу эмес беле. Алган калем акысынын баарын өзүнө эмес, бөбөктөрүнө, ата-энесине жумшады. Эл катары кең үйгө да жетпей, эки бөлмө кичинекей үйдө жашады. Ошол кичинекей үйгө баары эле батып жатышчу. Кундуз тамагын бышырып, чоң табакка салып, ортого койсо, Турар өз колу менен бөбөктөрүнө бөлүп берээр эле. Өзү байпаксыз, батинкесиз калса да ошентип бөбөктөрүнө үйрүлүп түшүп турчу. Бөбөктөрү да ошого жараша Турарды өпкө-жүрөгүн чаап, жакшы көрүштү, сыйлашты. Сый эки жактан тең

болот эмеспи. Турар киши сыйлаганды билчү. Осмоналы жездесинин алдынан кыя өтчү эмес. «Айланып кетейин эжекем ай, мени кырктан ашканча балаңдай бактың, сенин эмгегинди актабай өлүп калсам, мен ит элемин го» – деп калаар эле. Тез-тез көрүшмөйүн, күндө телефон чалышып, ал-жай сурашмайын тура алчу эмес элек... Башынан эле жаңы жылды ар кимибиз өзүбүздүн үйүбүздөн тосмой салтыбыз бар. Турар каза болоор жылы жаңы жылдын биринчи күнү, эртең менен телефон чалып: «Эжеке, өзүмдүн жана силердин балдардын, бардык тууган-уруктун тилегин тилеп, өмүрүн каалап, жаңы жылды тостум» – деп айткан эле. Арадан ай өтүп, өтпөй өмүрдөн өзү кете бербедиби. Турар таарынчаак, бирок ичине кек сактабаган ак көңүл, ишенчээк жан болчу. Бир жолу айылдан апасына таарына кетип: «Мен кеттим!» – деп аркасын карабай буркулдап кетип баратса, аркасынан дуулдап-шуулдап бийик өскөн шиберден баштары араң көрүнгөн кичинекей бөбөктөрү кетпелеп чуулдап ыйлап кошо баратышат дейт. Аны көргөн айылыбыздагы бир байбиче: «Алда айланайын ай, тооктун жөжөлөрүндөй болуп ээрчип, чурулдап бараткандарын кара» – деп көзүнө жаш тегеретиптир... Ошол бөбөктөрүнүн баарын өзү эрезеге жеткирип, турмушка чыгарып, үйлөнтүп жайлантты. Кудага бараарда баарыбызды чогултуп, кеңеш куруп: «Сен аны, сен муну чыгарасың», – деп ар бирибизге өзүнчө тапшырма берчү. Анын ичинде жакалуу пальтосу, жылкысы, акчасы бар. «Ой, айланайын Туке, арыдан-бери эле барбайлыбы» – десек, «Мобул көлөмдү кантем эжеке» – дээр эле өзүн көргөзүп. Жарыган бирдемке алып келгенсип, кантип куда болуп килтейип төргө чыгып олтурам», – деп адатынча карсылдап күлүп калаар эле».

Мына ушинтип өткөн-кеткендерди эскерип олтурган Уулча эже Турар акындын Сары-Булактагы эстелигин бала-бакырасы менен жүгүрүп жүрүп

тургузган. Эстеликтин бүт чыгымын экинчи уулу көтөрүптүр. Муну билген соң Уулча эже менен Осмоналы жезде уул-кыздарын мыкты тарбиялашкан турбайбы деген ойго келдим. Республикага эмес, дүйнөгө аты чыгып таанылып келаткан атактуу көз доктору Алмаз Исманкулов да ушул кишилердин уулу эмеспи...

Быйыл аман-эсен арабызда жүрсө Турар Кожомбердиев 60 жашка чыкмак. Ал өмүрдөн эрте кетти. Бирок акындын бактысы ушул – жазып кеткен жакшы ырлары унутулбай, элде айтылып, элде калат. Өлбөстүк деген да ушул.

*Сагын АКМАТБЕКОВА.
«Асылзат», июнь, 2001-ж.*

ТУУРУНАН УЧКАН ТУЙГУН КУШ

Турар төрөлгөндө жентегинен ооз тийип, чымылдап чабалекей ойноп жүргөн балалыгы менен чырымтал мурут байлаган боз улан кезинен тартып, чачын ак аралаганга чейин бирге жүрүп, кыйышпас бир туугандай элек. Анын туулуп-өскөн айылы Сары-Булак – менин айылым, үйүбүз босоголош кошуна элек. Турар төрөлгөндө мен сегиз-тогузга чыгып калган, сексейген секелек кыз болчумун. Көрсө, ошол секелектин көзүнө тартылып калган турмуштук сүрөт даана да, тунук да көкүрөктөн кеткис белем. Ошондогу Кожомберди атанын албырып сүйүнүп алганы куду бүгүнкүдөй көзүмө көрүнөт. Чоң карагер атын олбуй-солбуй камчыламыш:

– Көрбөй жүрүп керегөнүм, үч кыздан кийинким. Перзенттүү болдум, – деп көчөнү жаңырта сүйүнчүлөп, үйдүн жаңынан өткөн. Сары-Булактын чоң көчөсүнө батпай барбалактаган. Өзү да кадимки Каба уулу Кожомкул түспөлдөнгөн зор киши эле.

Кабагы бийик, калкандай эки жаагынан ылдый түшкөн ээги көкүрөккө дейре жеткендей, көзү төөнүн көзүндөй бакыраң, мурду кырдач, аксаргыл өңүнө шыңга бою жарашып турчу.

Кожомбердинин уулдуу болгонуна бүт айыл сүйүнгөн. «Бешиктеги баланын бек болорун ким билет, карындагы баланын кан болорун ким билет» дегендей ошондо жарык дүйнөгө ыңаалап келиши менен бир айылды кубандырган Турар кийин акактай поэзиясы менен мүлдө кыргызды кубантты.

Кожомберди колунда жугу бар, короосунда бирин-эки жандыгы кыбыраган, ошол кездеги бардарлардан эле. Мен билгенден ал киши көзү өткүчө аттан түшкөн жок. Өмүрү жылкы кайтарып, шаңдуу өттү. Менин атам Абдыкадыр экөөнүн жылкысы жанаша оттоп, үйүрлөш, өзүлөрү үзөңгүлөш жолдош, босоголош кошуна эле. Биздин үйдө жалгыз бала деп Байсалдын көзүн карасак, Кожомбердинин үйүндө жалгыз бала деп Турардын көзүн карашчу.

Жараткандан тилеп алган жалгыз уулу үч жашка чыкканда энеси Гүлнар апа дүйнөдөн кетти. Атаганат, аркыраган ата деле, эжигейдей эзилген эже деле, эне боло албайт экен го, эне болсо да эненин ордун толтура албайт экен го... Колу-буту чийдей арык сары баланын эне жытын сагынып чыркыраганы муун-жүүндү бошотту. Үч жашар наристенин жүрөгүнө турмушун түшкүр түк өчпөй турган так салды. Бул жарык дүйнөдөгү эң кымбатынан, эң аялуу кыйышпасынан, асылынан ажыратты тагдыр. Боздоп ыйлап, боз топуракты кучактап, эне жытына канбай, эненин мээримдүү сүйүүсүнө көкүрөк толбой бөксө бойдон, бул турмуштун бир жак капшыты аңгырап, жүрөктү түшүрчүдөй ээн калды дүйнө. Ошол ээндиктен жанына жөлөк, жүрөгүнө жылуулук издегендир бала. Балким, ошондо өчүп-жанган жашыл учкундай, каакым-

дын үлпүнчөгүндөй дирилдеген поэзиянын шоораты соороткондур аны, наристе жүрөгүн дирилдеткендир. А балким, энеден ак таңдай төрөлүп, эне сүтү менен келгендир. Не болсо да Турар акын болуп чыкты.

Мен кийин шаарга окууга кеттим. Ошондой кусалык менен барганыңда айылыңдын күчүктөрүнө чейин көзүңө ысык көрүнөт. Баары менен учурашып, баары менен кучакташып көрүшкүң келет. Жеңемден элдин баарын сурап чыгам. Биздин апабыз Кызболдуну мен жеңе дечүмүн. Мындайда Кожомберди атанын үй-бүлөсү жөнүндө да сөзсүз сурачумун. Гүлнар апа кайтыш болгондон кийин Кожомберди ата Казыке жеңеге үйлөнүп, андан балабакыралуу болуп калган. Мени Турардын тагдыры кызыктырат. Ал дагы биздин бала да.

– Казыке үн-сөз жок ырас келин. Абысын-ажынга да алынып калды, – деп аңгеме курат. Ырас, Казыке жеңе келгени Турарга көп деле өгөй-кагайлык кылган жок. Бирок «өгөй-өөнчүл» дегендей кээде ал Турарды какыс-кукус кылса бүт айылыбыз менен үрпөйүп калчубуз. Айрыкча Турар менен Байсал бирге ойноп жүргөнгөбү биздин үй-бүлө аны өтө жакын көрчү. Экөө бирге жылкы кайтарышат. Бирге мергенчиликке чыгышат. Күлөбүз, ушулар эмнени атып кыйратмак эле деп. Кээде кекилик, чил атып, тоо теке аткандай барбалактап кайтышат. Балык улашат. Андайда: – Турардын чоң майкесин тор кылып тостук деп келет Байсал. Ошондо эле Турар өзү теңдүү өспүрүмдөрдөн көп эле кырдуураак көрүнчү. Ушинтип Турар биздин үй-бүлөнүн бир мүчөсүндөй жүрдү. Кээде Байсал менен бирге биздин үйдө түнөп калчу. Ошондуктан жеңем аны өз баласынан кем көрчү эмес. Казыке жеңе кээде Турарды ай-уй деп калса, жеңем Турарга ачык эле болуша кетчү.

Ошол жылы мен окуу жайдын биринчи курсун бүтүп, каникулга келдим. Биздин айылдын Арык,

Алымкожо, Кожомберди деген жылкычылары Чоң-Кайкыда экен. Эртең Суусамырда көчөбүз деп жатыптыр. Кара-Балта капчыгайынын оозундагы Марал-Кечүүгө бир күн өргүп, эртеси ары Суусамырды карай көчөбүз дешти. Жайлоого көчүү деген жылкычылар үчүн майрам. Керектүүлөрдү камдап, эки-үч күн базарлап, кант-чайын белендейт. Ар бир баласына ылайык ээр-токум, жүгөн, куюшкан, басмайыл, көмөлдүрүк, көрпөчөсүнө чейин такташат. Мине турган атын дайындайт. Бир үйдө алты-жети киши атка мине турган болсо, ошонун баарына ээр токум жасалгасы менен керек болот. Жүк артканга балбан аттардан, бээлерден тандайт. Төөлөрдү комдоп-чомдоп, деги ар бир үй-бүлө өзүнчө эле дүпө-дүпө болуп, көчтүн камын көрмөй. Эртеси калың көч Кара-Балтаны өрдөп, каркырадай тизилип жөнөп калды.

Ошол жылы Турардын Фрунзедеги эки эжеси тең күйөөлөрү, балдары менен атасыныкына жайлоого чыгышыптыр. Турардын эң улуу эжеси Уулча шыңга бойлуу, чап жаак, агы-ак, кызылы-кызыл, сулуу эле, кишиге жылдызы төгүлгөн, мээримдүүлүгү менен айылдагыларга жакчу. Турардын өзүнө окшоп эжелеринин баары бойлуу, сымбаттуу, кермаралдай керилген, кишиге жугумдуу сыйкор болчу. Өз энеси көз жумгандан баштап, алар Турарга эже эле эмес, эне болуп калышты. Айрыкча эң улуу эжеси Уулча Турарды өзүнүн тун баласынан кем көрбөйт, анын ою менен болуп, өтө катуу эркелетчү. Эженин өмүрлүк жолдошу Ысманкулов Осмоналы да Турардын айтканын айткандай, дегенин дегендей аткарып, атасындай кам көрөр эле. Турардын Уулчадан кийинки эжесин биз Совет дечүбүз. Чын аты Күлүмкан экенин мен кийин билip жүрөм. Күлүмкан менен Аскар жездеси Турарды Уулча менен Осмоналы жездеден кем эркелетчү эмес, күйөөсү экөө Москвада иштешчү. Эми болсо Москвадан бери ушу Суусамырды эңсеп келгенде-

рин карабайсыңарбы – деп айылдагылар Суусамыр жайлоосун сыймыктана сөз кылышат.

Турар менен Байсал, Каналбек ж.б. балдар да ээлигип алышыптыр. Баарынын башчысы Турар. Турардын көзүн карап, айтканын эки дешпейт. Турардан арткан атты минишет. Андан өтүү деген жок аларда. Турардын чоролору деп тамаша кылабыз. Кээде гана Каналбектин кара жини кармап кетип, Турар менен жекеге чыгып кармаша кеткени болбосо, беркилер Турарды карап, кашын көтөрүшпөйт. Өгүнү көчкөндө жылкы айдап келатышып, Турар менен Каналбек бири Манас, бири Коңурбай болуп, эки укурукту сыр найза кылып, кадимкидей укурук сынганча карсылдашкан экен. Көкүрөккө сайышып, кабыргага чабышып, чекелери сыйрылып, баш айрылып, кан жайылып акканча карыша кармашканын ферма Кожомберди көрүп, айкырып барып, ал экөөнү ажырата албай коёт. Акыры айласы кеткенде чоң Кожомбердини Турардын атасын, Арык аксакалды ээрчитип барып араң ажыраткан экен. Муну эл билбейт. Кийин балдардан угуп жүрөбүз. Каналбек да тырышып оңой эмес экен, ушу дөөдөй болгон Турардан коркпой кармашкан деп далайга чейин сөз болгон.

Бүгүн Турарды айыл намысы үчүн аттантып жатышат. Тиги тараптан Турарга теңтайлаш, жашына да туура келген, күчүнө да туура келген жигит чыкса, Турарды эр эңишке салабыз деген сөздөрү бар. Жок, Турарга теңтайлаш бала бул Суусамыр өрөөнүнөн табылбайт. Табылса да Турардын атасы, эжелери уруксат бербейт. Кожомберди Казыкеден эркек балалуу болуп жатса деле, Турарды жалгыз бала деп көзүн карайт, аны жекеге чыгарбайт десе, кээси эл жааласа намыс үчүн чыгарат дечи, андан көрө Турарга теңтайлаш жигит чыкпайт деп жатышты.

Айткандай эле Акматтын тоюнда эр эңишке да, жеке жөө күрөшкө да чоң кишилер чыкты. Эңиш-

күрөштөн кийин ат чабыш болуп, той аяктап калганда улак тартыш башталды. Улакты аламанга бергенде чоңдор менен боз балдар аралашып кетти. Чокмороктошкон улакчылардан бирөө суурулуп чыгып, түз эле биздин айылды карай чуу койду. Бул ким экен деген эле жан. Баарыбыз токтой калып, эркек-аял дебей баягыны тааный албай жатсак Турар, Турар деген үндөр чыкты. Күлүк кара айгырды менин атам суутуп жүргөн. Эч кимге бербей Турарга берген экен. Далайлары артынан кууп, салпактап жолдо калышты. Аттын мыктысы, жигиттин балбаны улакты алып кетти. Улак биздин айылга түштү. Бейбаш Турар балбандыгын, намысчылдыгын көргөздү.

Ошол жылдары биздин айылдын атагы таш жарып турган кез экен. Кымыздын жакшысы, аттын күлүгү биздин айылдын даңкын чыгарып турчу. Кыргызда тамактын төрөсү кымыз, турмуштун канаты ат эмес беле. Кийимдин жетишсиз, тамактын тартыштыгына карабай ушул экөөнүн деми менен сүбөөнү көтөрүп, чамгарактап, жок деген кордукту таманыбызга тебелеп, эртеңки үмүткө көкүрөк керип жашадык.

Турарды Кожомберди ата «кежир сарым» деп койчу. Анткени бала кезинде эле Турар бирдемени беттеп алса, ал аткарылмайынча караманча баш көтөрбөй кечке чейин ыйлап бугун чыгарчу. Башка бирдемеге алаксытып сооротсо да болчу эмес. «Атаңкөрү ээй, Кожомбердинин ушу уулу эр болот», – дешип, кымызга келгендер оюн-чынынан Кожомбердини жооткотушчу. Акыры атасы Турардын айтканын орундатып, баланы сооротчу.

Турардын турмушу, элди жан-дили менен сүйгөнү кийин анын чыгармаларына күлазык болуп, кежирлиги, өжөрлүгү чыгармачылыкта чаалыкпас чыдамкайлыкка үйрөттү көрүнөт.

Турар Фрунзеге келгиче ыр жазганын менден жашырып, мага көрсөтпөй уялып жүрдү. Бирок

анын ыр жазарын мен сезчүмүн. Анткени жеңем мага күлүп:

– Турар да сени тартып калды окшойт. Сенин китептериңди алып, жанына бир чанач кымыз байланып, эртең менен ат минип тиги төрдү карай кетет. Үйгө кечинде келет. Ал да ыр жазып жүрсө керек, – деп калчу. Ал киши байкаган экен. Мен келген сайын адабиятка кызыгарын сөздөрүнөн билчүмүн. Кийин ал университетте окуп жүргөндө менин иштеген жериме келип жүрдү. Ошондо араң кол жазмалары менен тааныштырып, балдар үчүн ыр жазып жүргөнүн айтты. Окуп көрсөм, абдан жакшы ырлар экен. Уйкашы да, сөздөрү да орду менен. Бир жолу анын ырларын «Жаш ленинчиге» чыгаргым келди. Басып барсам деле болмок, бирок негедир мен ошондо журналдын башкы редактору Смар Шимеевге каадалуу чоң кишиче телефон чалып:

– Смар ага, азыр сизге Кожомбердиев Турар деген жаш акын барат. Балдар үчүн сонун ырлары бар экен. Ушул балага көз салып койсоңуз, – дедим. Десем эле ал киши:

– Келсин, келсин, – деп калды. «Жаш ленинчиге» ошентип барган.

Кийин Турардын баягы ырлары «Жаш ленинчиге» чыкты. Бирок мен акын-жазуучуларга: – Турар менин иним – деп, же Турар, – Субайылда менин эжем – деп айтканыбыз жок. Эч качан «биз бир айылданбыз, эже-инибиз» деген сөз оозубуздан чыкпады. Жөн эле тааныш акын-жазуучулардай жүрчүбүз. Бири-бирибизге жан тартып, жердештик кылган эмеспиз. Андай иш оюбузга да келчү эмес.

Биздин бир айылдаш, болгондо да жакын кошуна, экөөбүз тең жылкычынын үй-бүлөсүндө бир туугандай чоңойгонубузду чыгармачыл чөйрө кийин гана билди. Турардын кичүү эжеси Эркин экөөбүз Фрунзеде да кошуна жашадык. Турар жогорку окуу жайын бүтүрүп калган, Эркиндикинде. Бир

күнү баш баксам, Турар узунунан түшүп, жердеги көлдөлөңгө боортоктоп жатып алып, «Африка» деген поэмасын жазып жатыптыр. Мени байкаган да жок. Өзүнчө, кадимки зикир чалган бакшыдай болуп бакылдап, жерде жайнап жаткан кол жазмаларын бирин сызып-чийип, үнүн чыгарып окуп, кээде көзүн акшындатып, кээде жүлжүйүп, кишинин күлкүсүн келтирип түйшүккө түшүп жатыптыр. Өзү менен өзү алек. Эркин мени жөн кой дегендей ишарат кылды. Мен эшикке чыга берерде байкап калган окшойт:

– Субайылда эже, токтоңуз, – деди. Артыма кайрылып, Турардын жазып жаткандарына көз салсам ырларынын саптары ийри-буйру, сындырылган, чубалжыган эле бир баш айланма. Турар жаткан жеринен тура калып: «Африка, Африка», – деп эле бирдемелерди окуй баштады. Мен кулагым чуулдап түшүнбөгөн кейиптенсем сезе койдум окшойт:

– Субайылда эже, бул биздин стиль эмес. Мен изденип жатамын. Жаңы, эч ким баса элек жол менен, эч ким таба элек жаңы ой менен алектенип жатам, – деп кайрадан өзү менен өзү боло калганда Эркин экөөбүз эшикти карай жылт койдук.

Эшикке чыкканда:

– Бу, силер, акындар, кызык эле жансыңар. Карачы Тукенди, же тамак ичпейт, же түнүчүндө жай алып уктабайт. Бир балээ болду. «Африка» деген поэма дейт. Же аны киши түшүнбөйт. Ушинтип жан алакетке түшүп, түн уйкудан жок, күндүз тынчың кетип, ыр жазып, акын болбой эле койбойсунбу деп айтайын дейм. Бирок Тукенден корком. Тукенден коркпойм дечи, анын ден соолугунан корком, – деп Эркин кайра сөзүн оңдоду.

Турар ошол поэмасын күндөп-түндөп күпүлдөп, бир бөлмөнү жалгыз ээлеп алып, жатып да, туруп да, отуруп да жазып эле жатканын көрүп калып жүрдүм. Жалгыз эле ушул поэмасын жазганда

эмес, ал кандай гана чыгарма жазып жатпасын, бүт дүйнөнү унутуп калып, эс-учунан тангыча ой-алакети жалгыз гана ошол жазып жатканы жөнүндө болор эле. Ал кезде аны Жазуучулар союзуна жыйынга же акындардын кечесине чакырып жатат десе, ал сөз кулагынын сыртынан кетчү. Кээ бир мансапкорлорго окшоп ошол жыйында сөз сүйлөп, көзгө көрүнөйүн же жанагы акындардын кечесинде бир-эки ырымды окуп аброй алайын деп ойлочу эмес. Ал тургай андай жазуучуларды жек көрчү. Жазуучуга атак-даңкты чыгармасы алып келсин, өзүн өзү көрсөтүп, өзүн өзү камчыланып жан алакетке түшүп, чоңдорго кошоматтанып жүрүп, атак алган акын акынбы? Алар өзүнүн чыгармасынын чабал экенин билип, жүгүрүп жүрүшөт. Биз ошондойлорго жол бербешибиз керек. Адабияттын баркын кетирип, беделин түшүрүп жаткан дал ошол халтурщиктер. Жалган атакка жамынып алып, элдин көзүн боёмолоп жүрүшөт. Карапайым эл кайдан түшүнсүн. Наамы же сыйлыгы болсо эле, жакшы экен дейт да. Бирок кээ бир сынчы сөрөйлөр жанагы халтурщиктер жем чачып койсо, ошого байырлап калып жатышат. Байырламак тургай көз көрүнөө эле начар жазылган ырларын көкөлөтө мактаган учурлар да болуп жатпайбы деп кабагын чытып, кадимкидей кейип калчу. Кийин Турар чоң акын болуп, ондогон таланттуу поэтикалык китептерди жазып чыгарып, «От өчпөгөн коломто» деген эң мыкты ырлар жыйнагын берди.

Турар жолдоштору менен азыркы Эркиндик бульварында басып келатса, ал ошол көчөнүн ээсиндей, көчөнү жалгыз ээлеп келаткандай калдайып, тоодой карааны алда кайдан көзгө чалдыкчу. Алыстан сүрдүү көрүнгөн жигит жаныңа келип жаш баладай назик жылмайып, колуңан кармап, мэримдүү тиктеп, ал-жайыңды сураганда, баягы сүрү да жоголуп, анын алп мүчөсү да байкалбай жаным-

да өзүмдүн кичүү бөбөгүм тургандай сезип кетер элем.

Көпчүлүгү анын караанынан эле сүрдөп жаткан-сышчу. Жакындан билгендер анын жаш баладай ак көңүл, ичинде кытмыры жок, өзүм дегенге өзөгүнөн суурулган адамгерчиликтүү, калп сүйлөгөндү, ушак айтканды жек көргөн, турмушту жаратылыштагы өзүнүн боёгу менен көрүп, өзүнүн үнү менен уга алган, өзүнүн жекече көз карашы, эч кимге окшобогон мамилеси бар адамдыгын жогору баалачубуз. Турар чынында боюна жараша ою да чоң адам эле. Жолдоштукка болсун, туугандыкка болсун ичти кенен салып, терең урматтоо, сыйлоо менен мамиле кылчу. Эже-карындаштарынын баарына ат коюп эркелетип, Уулчаны – падыша эжем, Күлүмканды – күн эжем дечү. «Сага ушул күндөй жадырап турсаң дегендин өзү эле чоң баа. Баары бир Уулча эжеме жетпейсиң. Уулча эжем биздин үйдүн падышасы, башкаңарды билбейм, менин падышам ушул эжем. Ал мени отур десе отурам, тур десе кечке какайып турамын. Уулча эжемдин кирпичи кайда айланса, мен ошол жакка чимирилемин», – деп эжесине жаш балача эркелеп, эжесин да эркелетип, анан жароокерленер эле. Турар көбүнчө ушул Уулча эжесинин колунда жүрдү. Уулча аны окутту, үйлөнттү. Ал тургай анын акын болушуна да ушул эжеси көп эмгек сиңирди. Эжемдин кирпичи менен тең айланам деп Турар айтса, эжеси эки эсе Турардын кареги менен кошо тегеренип, анын оозунан сөз чыга электе талабын орундатып: «Жалгыз бөбөгүм, жалгызым», – деп эркелетип чоңойтту. Турардын чыгармаларынан Уулча эжеси жөнүндөгү ырлардын көп учурашы да ошондон.

Турар өзү бир энеден жалгыз болгону менен кийинки апасынан жети инилүү болду. Турар аларды атасындай асырап, жогорку билим берип, үйлөн-

түп-жайлантып, ошолордун алды-бердисинин баары Турардын мойнунда эле. Инилери да сөзүн эки дебей, Турар аларды күндүз жумшаса күндүз, түндө жумшаса уйкусун умачтай ачып, агасынын кызматында даяр турушчу.

Көрсө, киши бир тууганга, жоро-жолдошко, дегеле адамга кандай мамиле кылса, өзү да ошондой сый көрөт тура. Турар ошондой киши болчу. Бирок Турар башкаларга кам көргөнү менен өзү үчүн кам көргөн жок. Тар бөлмөдөн көз жарган Турардын ырлары эшикке чыкканда жагалмайдай канат керип, андан өйдө көкөлөп турумтайдай зыпылдап, бара-бара куш төрөсү буудайыктай күчтөнүп Ала-Тоону аралады. Көрсө, талантты тар үйгө камай албайт экенсиң.

Турардын балалык кыялы кызык эле.

– Турар, деги сен эмнени жакшы көрөсүң, – деп калчумун.

– Жылкыны, – дечү ал.

– Тамашаңды коюп, жөн сүйлөчү, Турар.

– Чын айтам, эжеке, жылкыны абдан жакшы көрөм.

– Жылкы деген жылкы да, – деп мен болбойм.

– Ошо жылкы болгону үчүн жакшы көрөм.

– Сен аны ырларыңдан да жакшы көрөсүңбү? – десем.

– Мага ырды жаздырып жаткан ошол жылкылар да, – дечү эле.

Турар экөөбүздүн сөзүбүз кээде ыр тууралуу, турмуштук өйдө-ылдый тууралуу көпкө созулчу. Тобо деп таң калчумун мен. Турардын ырларын жылкы жаздырып жаткан имиш. Деги акындар кээде кызык эле жанбыз да. Бир карасаң күлкүң келет. Обу жоктой көрүнөт. Жылкы эмне, оттоп жүргөн мал да.

– Ай, эжеке, ошо жылкынын оттоп жүргөнүн тыңшап турсаңыз... Оюн салганычы. Бири-бирин

издеп кишенегеничи. Азоосун чорбулап үйрөтсөң, моюн бербей бир туйлап элирип-ээлигип, үстүндөгү лөкүйгөн балбанды көтөрө чаап... жылкынын кыял-жоругу өзүнчө ыр эмеспи, – деп Тукем моюн берчү эмес. Ушул өзүнүн бир чети куудулданып жылкыны жакшы көрөм деген сөзүнөн каниет алып кыт-кыт күлчү. Жаш балача кудундап сүйүнчү. Ошондо Турардын сулуу сурмалуу көзү ого бетер бадырайып, карегинен от ойноп турар эле. Чынында башкаларга айтпаганым менен мен да жылкыны жакшы көрчүмүн. Көрсө, дегеле кыргыз тоону, жылкыны жакшы көрөт экен. Ошон үчүн Турар жаны менен, турган турпаты менен кыргыз болчу. Анын жылкыдай күлүк, кымыздай шуулдаган ырлары кыргызды тампандырып, суусатып, кайра-кайра окугусун келтирип жатканы да ошондан болсо керек.

Турар жаш кезинде өзүн музыкада да сынап көрдү. Бир нече обондору оозеки ырдалып жүрөт. Акыры анын талантын колдой турган пири, жүрөгүнүн сырын ача турган жан күйөрү поэзия экенин чындап түшүндү. Өмүрүнүн акырына чейин ошол поэзиянын кулу болуп, таманынан от, сөөгүнөн тер сыгылганча изденди, иштеди. Акыры Турар эл кадырлаган чоң акын болду. Бирок ал канчалык баркы өсүп көкөлөсө да, өзү тамыр тартып чыккан жеринен, бир тууган элинен, өскөн айылынан алыстап кеткен жок. Тескерисинче, айылга барбай калса, ичи бук болуп сагынып, эки сөзүнүн бири Сары-Булак болчу.

*Субайылда АБДЫКАДЫРОВА.
«Кыргыз маданияты», №4, 2002-ж.*

**«СЕЗИМДИ ӨРТТӨП КЕТКЕН
АЛ КҮНДӨРГӨ,
билбеймин бараламбы, баралбаймбы?»**

– 1972-жылдары болсо керек, анда студент кезим, «Эскерүүнү» Т.Кожомбердиевдин сезүнө жазып, Венера Жумакадырованын аткаруусунда радиого жаздырып калдым. Атактуу акындын мурун китептерин окуп, угуп жүрчүмүн.

Анын үстүнө ал кездерде обончулардын көпчүлүгү Кожомбердиевдин текстине обон чыгаруучу, тексттери да жатык, күчтүү акын эмес беле. Акын менен да ошол жылдары таанышкам, а киши обонго ылайыктуусу болсо тандап ал деп бир топ тексттерин берди. Темасы жок 4 куплет ырынан 2 куплет жүрөгүмө жагып калды. Обондорумдун кээ бир тексттеринин жакпай калган жерлери болсо оңдоп жиберчүмүн. Тукемдин бул ырынан бир куплет жетпей, башка тексттери ылайыксыз болуп туруп алды. Ошентип, «Эскерем түндө жылдыз санаганды, Эскерем таңкы үркөр тараганды» – деп жазып, атын да «Эскерүү» деп атадым. Калган эки сабы радиого барганда чыгаар деген ой менен келдим. Ошол учурда Түгөлбай да Венерага бир ырын ырдатып, даярданып жаткан экен, жаңылбасам «Сүйүү жазы» болсо керек. Жаздыруу башталардын алдында Түгөлбайга: «Туке, эки сабы такыр чыкпай койду, сен бир аракет кылып көрчү» – деп баягы эки сапты колуна берсем ары басып кетип, тез эле келип, «мынабу эки сап жарайбы» дейт. Окусам: «Сезимди өрттөп кеткен ал күндөргө, Билалбайм кайрадан мен бир бараламбы?» – деп жазып коюптур. Ошо текст менен радиого жазылып, алгач «Кутмандуу күнүңөр» уктуруусунан кетти. Аны Турар байке угуптур. Көрсө, жазган ырларын жатка билген акындын бир куплет ыры башка болуп атса чакыртат да. Жини тараганда түшүндүрөрмүн деп бир ай коркуп барбай койдум. Кайра-кайра

чакыртканынан калтырап-титиреп бардым, эми андагы урушканын айтпа, жүрөгүм түшүп калды. Акырында «менин тексттеримди бирөө дагы оңдоочу эмес эле, берчи колунду, текст мен ойлогондон да сонун болуптур» – деп атпайбы. Сүйүнгөнүмдөн: «Түгөлбай экөөлөп жаздык» – деп жибериптирмин. Ошондо борсулдап Тукемдин күлкүсүн айтпа, бала кыял, кең пейил залкар акын эле, чиркин дүйнө.

*Эсенбек МААДАНБЕКОВ,
Кыргыз Республикасынын маданиятына
эмгек сиңирген ишмер, композитор.
«Агым» гезити, 11-октябрь, 2002-ж.*

САЯКБАЙ, ТУРАР

XX кылымдын залкар манасчысы Саякбай Каралаев жөнүндө кыргыздын күлгүн таланттуу акыны Турар Кожомбердиев убагында мындай деп жазган:

*Алпты көрдүм, тоону тоого жылдырган,
Алпты көрдүм, көлдү көлгө куйдурган.
Алпты көрдүм, океанды чеңгелдеп,
Алаканга кенен-кесир сыйдырган.*

*Океан бар жүрөгүндө катылган,
Сөз сүйлөсө, сөз атасын катырган.
Аялы бар, баласы бар океан,
Океанды алаканга батырган...*

Ойду ой түрмөгү улайт. Кызык, карабашыл – конкреттүү адамды Жердин төрт тарабын ээлеген жаратылыштын зор керемет көрүнүшү – океанга салыштыруунун кандай поэтикалык жөндүүлүгү бар? Океанды «жүрөгүнө жашырып», океанды бирде «чеңгелдеп» кармаса, бирде тек гана алаканына «кенен-кесир сыйдырган» Ала-тоолук талант-

тын кубаты чындыгында эле укмуштун укмуш даңазасы го?

Жок, Турар акын алп замандашын баалоодо ашкере да кетпеген, төмөн да түшүп калбаган. Ал бар болгону ЧЫНДЫКТЫ гана айткан! Мына ушундай жагдайды көңүлгө алганда, анын поэтикалык таамай бүтүмү каз турган бөбөктөй жүрөктү кубантып, ой-тилек сүрөгөн оптимисттик маанайы аркылуу «педанттык ревизия жасоодон» сырт калган эң айкөл адамдык жалпылоолордун нур болуп көрүнгөн майданын көздөй жетелейт...

Жер океаны жана рух океаны. Экөө табиятында окшошпу? Буга берээр жообубуз болсо бул. Эгер океандардын бири жок болсо, планета кемчил болуп калмак. Балким, тең салмактуулугун жоготмок. Ошол сыяктуу эле, мүлдө жандуу дүйнөнүн кожоюну атанган адам баласынын рухун өстүрүп, маданият чарбагын байыткан өзгөчө таланттуу инсандар – көркөм сөз чеберлери кылымдар жана доорлор саябанын алданемедей жарык кылып турбаганда, бир планета, бир Жер эне койнунда уланган жашоо-турмуш санжырасынын ак босогосу кир, чоң коломтосу муз болуп калмагын айтып не да, айтпай не!

Океан стихиясынын ырдай куралып, сөздөй агылган төл кубулуштарын тайфун жана цунами деп аташат, ал эми улут-этноско бөлүнүп, өзүнчө тил, өзүнчө көркөм казына, өзүнчө руханий жигер менен ажырымдалган адамзат үй-бүлөсүнүн «тайфундары» менен «цунамилери» да ошондой өзгөчө жаралган мезгилдин феномендери – көркөм сөз Прометейлери...

*Мундузбек ТЕНТИМИШЕВ,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.*

«ӨСӨӨР ӨЗҮН СЫЙЛАЙТ»**таланттарга татыктуу мамиле
жасай алдыкпы?**

Асылзаттын көлөмдүүсү жаратылышта сейрек кездешкендей эле нукура таланттуу адам да жарык дүйнөгө чанда келет. Ошондон улам андай адамдардын жашоо-шарттары мени көп жылдардан бери тынымсыз ойлонот. Анткени мен тубаса таланттуу адамдардын бирөө менен кырк жылдан ашуун карым-катнашта болуп, анын ачына айланып, тогуна толгондум, ысыгына күйүп, суугуна тоңдум.

Ушу жылдар аралыгында баамдаганым бул – таланттуу адамдын дүйнөгө көз карашы, кыял-жоругу башкалардан айырмаланып, эр жеткен курагында да бапестегенге муктаж болот. Ал камкордукка бөлөнгөн сайын ооздугун тарттырбай элирген жылкыдай, алып учуп жүрүп олтурат окшоду.

Турардын эң алгачкы «Мугалимдер газетасына» жарыяланган «Мектебим» деген ырынан акыркы «Кыл чокулар» аттуу китебине чейинки чыгармаларынын бардыгы менин көз алдымда жаралды. Акыркы китебинин аты жөнүндө ал мындай деген эле: «Бир жазуунун устаттыгынын кыл чокусуна мен эми гана чыктым. Мындан ары мурдагыдай көр оокатты көздөбөй башкача жазуум керек. Бирдин сөзү кыска, мааниси терең болууга тийиш. Ата Журттун мага арткан милдетинен кутулууга убакыт жетти...»

Бул ойлорун иш жүзүнө мурдагыдан терең ашыра баштаганда балбан жүрөгү кокусунан сокпой калып, колунан калем сабы түшүп, жайылган кагаздары столдун бетинде жайылган бойдон кала берди... Ажалга айла жок экен.

Турар Кожомбердиев, калемдештеринин айтуусунда кыргыз поэзиясынын классикалык үлгүдөгү

чыгармаларын жаратып жаткан таланттардын бири болуп калган.

Турардын кайталангыс кубаттуу таланты дагы эле татыктуу баасын ала элек.

Өз көмөчүнө күл тартпаган, «абийирди атак үчүн саткан жокмун» деп өзү айткандай, атак-даңк алуу үчүн жулунуп-жулкунбай, элине ырдын казынасын тартуулоонун гана камын көргөн акындын кечээ жакында көзү өткөндө, бата кылуу үчүн келгендер анын эки киши айланбаган ийиндей үйүндө иштөөгө эч кандай шарты болбогонуна карабай, ушунчалык көп сандаган сонун чыгармаларды жарата алганына таң калышканын жашырышпады.

Анын басылып чыга элек кол жазмаларынын архивин карап олтурсак, төмөндөгүдөй кызыктуу саптары көзүбүзгө чалдыкты:

*«Оймоктон да биздин бөлмө тар эле,
Ортосунда төрт бурч стол бар эле.
Чайнек кетпей, чыны кетпей бетинде,
Кызым келип сабак жазат четинде.*

*Бир четинде Кундуз жуурат камырын,
Бир четинде Турар жазат жаңы ырын».*

Кошумчалаарыбыз, ал «бөдөнөдөй бөлмө» да акындын өзүнө энчиленип берилген эмес. Ал ага анын Москвага көчүп кеткен эжесинен калган.

Турардын талантына таазим кылып, анын жаркын элесин эскерүү үчүн атайлап келген Казакстан Жазуучулар союзунун башкармасынын катчысы, СССР Эл депутаты Мухтар Шахановдун сөзүнө кулак салсак:

– Мен Турарды жакшы билчү элем, – деди ал. – Экөөбүздүн көңүлүбүз жакын, ниетибиз бир, мамилебиз жылуу эле. Турар экөөбүз бирге түшкөн сүрөтүбүздү чоңойттуруп туруп, дубалга илип койгом. Сүрөттө менин жанымда дөөдөй болгон Турар

ийилип, ажайып жүзү менен колун шилтеп, мага бир нерселерди айтып жатат.

Биздин үйгө киргендердин баары ал сүрөткө көңүлүн бурбай койбойт. Таң калышып: «Бул дөө адам ким?» – деп сурап калышат. Мен аларга: «Кыргыздын акыны Турар Кожомбердиев, өзү да дөө, таланты да солай дөө» – деп жооп кайтарам. Турар өзүнүн алп мүчөлүү тулку-боюна жараша кең пейил, ченемсиз даркан, эбегейсиз колу ачык, март жигит эмес беле.

Бирок мен меймандос Турардын бир жерине аябай аң-таң калып жүрдүм. Чыгармачыл байланыш түзөлү деген ниет менен нечен жолу телефон чалганымда ал бирде командировкага бара жатам десе, бирде Москвадагы оорукчал эжемдин ал-ахвалын билип келүү үчүн самолётко билет алып алдым эле деп жана да ушу сыяктуу жооптор менен мени жооткотуп, жолугушуудан оолактап жүргөнүнүн себебине эми гана түшүнүп олтурам. Көрсө, «жокчулук жоондун белин кесет» дегендей, намыскөй Турар өзүнүн тар ийиндей үйүнө мени чакыргандан корунуп жүргөн турбайбы. Элине доо кетпесин деген экен го акылман айкөл акын. Аны мен мурда кайдан баамдайын. Асты сыр чечишип олтуруп, пикир алмашууну буюрбаганына өкүнөм.

Эми Турардын үйүндө музейче бөлмөсү уюштурулса, анын чыгармачылыгына кызыгуучулар үчүн жакшы өбөлгө болоор эле. Бул багытта мен да колумдан келгенин жасоого аракеттенейин, – деп аяктады сөзүн казак акыны.

Ушундай, калкым!

Жашоодо сейрек кездешүүчү кайталангыс талант Т. Кожомбердиев тамак-аш жасалып, үтүк үтүктөлчү тактайдын бир жак четин талашып жүрүп өтпөй, кенен-кесирирээк тамда иштеген болсо, анын поэзияда калтырган изи азыркыдан да тереңирээк болуп, канатташ элдердин акын-жазуу-

чулар менен карым-катнаш жасаганынан адабиятыбыз менен маданиятыбыз гана утпайт беле.

Кайдыгерлик менен кенебестиктин кесепетинен мындай мүмкүнчүлүктөрдөн кол жууп кала бердик. Жумушчуга – цех, куруучуга – курулуш аянтчасы, устага – устакана кандай керек болсо, акын-жазуучу, композитор, обончу ж.б. өнөрпоз адамга кенен-чонон там дал эле ошондой керек. Ал бала-чакасын багып, күн көрүүчү гана жайы болбостон, чыгарма жарата турган өнөрканасы болуп кызмат кылаары бышык. Ошондон улам союздук өкмөтүбүздүн белгилүү токтомунда чыгармачыл адамдар үчүн кошумча турак жай бөлүнүп берүү зарылдыгы так айтылганына карабастан аны адаттагыдай эле кагаз жүзүнө гана айландырып алганбыз. Натыйжада, кошумча турак жай турмак, баш калкалаар жери жок таланттарыбыз толуп жатат. Чакан макалада алардын бардыгынын атын атап олтуруу мүмкүн эмес. Ошондой болсо да, алардын бирөө жөнүндө баса айта кетүүнү эп көрүп турам. Айталы, таланттуу обончу, сүйүктүү аткаруучу А. Керимбаевдин кызыл чиедей балдары менен ар кимдин улагасында батирде жүрүп, кырчындай кезинде дартка чалдыкканы кимдин жанын кейитпейт. Концерт учурунда, оюн коюлуп жатканда элге керемет тартуулап, ал бүткөндөн кийин кимдин үйүнө барып түнөп чыгаарын билбей, башын катырып, сарсанаа болуп жүргөн таланттуу ырчы, аткаруучуларыбыз азбы? Көп.

Мындан да кыйын кордук барбы?!

Талаалап жүргөн таланттарыбызга качан каралашабыз, же «ток бала ач бала менен ойнобойт, ойносо ач кадырын ойлобойт» болуп жүрө бербизби. Муну бийлик башында олтурган «ток балдар» ойлонууга убакыт жеткен чыгаар.

Турак жай маселеси жашообуздун чие байланган түйүндөрүнүн бири экенин ким билбейт. Ошондо да «берээрге бешимде кымыз» болсо. Буга бай-

ланыштуу (тиши чыккан балага, чайнап берүүнүн кажети жок болсо да) жаңы курулуп жаткан турак жайларды мындай коё туруп, бир ойго көңүл бура кетсек.

«Нуска» аттуу китеп дүкөнү жайгашкан үйдө (Держинский бак көчөсү, 43) төрт бөлмөлүү бир батирди бир топ жылдардан бери кара кулпу кайтарып турат. Анын «ээси» – Москвада окуп жүргөн жалгыз бой студентка. Окуусун бүткөндөн кийин анын бул жерге келип иштээр, иштебеси да күмөндөр. Мындай үйлөрдөн калаабызда канчасы бар дейсиң. Эмне үчүн андай үйлөрдү алып туруп, табылган таланттарыбызды ороп алууга түйүнчөк кылбайбыз. Же атам заманда жазылып, түлөгөн даакыдай тарпы чыгып калган жоболорго жамынып жүрө беребизби?

Дагы бир ой. Элибиздин рухий казынасынын уюткусу болгон адамдар үчүн атайланган тамдарды салып туруп, «Таланттар үйү» деп атап койсок борборубуздун көркүнө көрк кошулбас беле. Андай үйлөрдө төрөлүп өскөн бала-бакыра да сыймыкка бөлөнүп, көңүлү өсүп, алардын бирээр-жарымына кыдыр даарырын ким билсин (өткөндөгү таланттуу адамдарыбыздан таланттуу тукумдардын калганы азбы).

Жорго басыгынан билингендей, таланттуу адамдын көрөңгөсү да анын алгачкы арышынан эле байкалат. Андай болгон соң, алардын шыгына-шык кошуп, арышын арттыруучу стимулдар, башкача айтканда, ардактуу наамдар эртерээк эле ыйгарылса максатка ылайык болор эле го.

Бул жерде ойлоно турган бир нерсе бар – чындыктан качып кутула албайбыз – жаратылыш өзгөчө таланттуу адамдардын көбүнүн ичээр суусун ченеп, өмүрүн кыска кылып коёт. Муну өз көзүбүз менен көрүп, угуп да жүрөбүз. Мындан улам айталы дегенибиз – таланттуу адамдарга татыктуу наамдар, сыйлыктар өз учурунда ыйгарылса, бир чети-

нен алардын элге берээрин арттырса, экинчи жагынан, алар өз эмгегинин үзүрүн аздыр-көптүр татып кетпес беле деген ой.

Ашынган таланттарыбыздын нечендери андай наамдардан кур жалак калышты. Эскинин чаңын бырыксытпасак да, кечээ эле арабызда шатырашатман болуп жүрүшкөн, көрүнүштөрү эле көз кумарын кандырган залкар акындар Жолон Мамытов менен Турар Кожомбердиев «Эл акыны» деген наамга татыксыз таланттар беле?!

Көп учурда биз таланттуу адамдарыбыздын көзү өткөндөн кийин гана алардын эмгегин эске алымыш болуп, аттиң деп олтуруп калып жүрөбүз. Андайлардын элесин калтыруу боюнча өз учурунда жасалган сонун иштерге жырткычтык менен мамиле кылган учурларыбыз да жок эмес. Буга мисал келтире кетейин. 1985-жылы Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрында эки күнү удаасы менен (30–31-августтарда) Т. Кожомбердиевдин чыгармачыл кечеси өткөрүлдү. Кече өткөрүүгө карата көрүлгөн даярдыктын жогорку деңгээли, кеченин шаңдуулугу өзгөчө эле: ага катышкан чыгармачыл коллективдер өзүлөрүнүн чеберчилигин жумшашты. Олтурууга орун жетпей калгандар туруп көргөнүнө ыраазы болушкан. Сахнага гүл тоодой үйүлүп, акындын үч жүздөй ырына чыгарылган обондордун эң мыктылары аткарылганда дүңгүрөгөн кол чабуулардан имараттын дубалдары солкулдап тургансыды. Акындын залкайган тулку эзелки элибиздин күч-кубатын элестетип тургандай сезилди. Ал өзүнүн ырларынын чырайын чыгара жатка айтып жатканда залдагы миңдеген элдин деми дымып, чымындын учканы угулуп турду. Берилген суроолорго акындын шыр, таамай кайтарган жооптору анын профессионалдык даярдыгынын бийиктигин, көз карашынын кенендигин далилдеген керемет эле.

Эки сааттан ашуун созулган бул кече кыргыз сыналгысынын Асанбек Иманбаев жетектеген тобу тарабынан жазылып алынганда маданиятыбыздын тарыхынын документалдуу бир жакшы барагы жаралды го деген ойго кеттик. Бирок жаңылыштырбыз: кийинчерээк ал баалуу жазууну тасмадан өчүрүп таштоого бир кара ниеттин колу барганын укканыбызда ат башындай алтын жоготкондой болдук. Кейибей турган нерсеби. Акындын көзү өткөндөн кийин анын орду ого бетер аңгырап калды. Андай жазуу эми «Мекеге беш барсак» да табылбайт.

Бул маданий казынабызды эңшерип, тарыхыбыздын баалуу барагын тытып таштагандыкка жатпайбы. Болочогубуз кандай мурастан кагылды. Замандаштарыбыздын жана келечек муундардын ыйык парзы – арабыздан өткөн таланттуу адамдарыбыздын ысмын түбөлүккө сактап калуу. Ушу тапта «Ашар» коомунун мүчөлөрү өзүлөрү куруп жаткан шаарчалардын көчөлөрүн Токтоболот Абдумомунов, Жолдубай Кайыпов, Жолон Мамытов, Турар Кожомбердиевдин ысымдары менен атоого ниеттенип жүрүшөт.

Жашоодон өткөн таланттардын жай алып жаткан жери калайык-калк барып баш ийип, таазим кыла турган мазар болууга тийиш.

Андайлардын эмгегине, кубатына татыктуу эстелик тургузууга не жетсин. Бирок бул оңой-олтоң иш эмес. Айрым учурларда алардын артында калган бала-бакырасынын, тууган-туушкандарынын баарынын эле колунан келе бербейт (караан-жороондору жоктор да болбой койбойт). Натыйжада, андайлардын эстелиги тим эле бир нерсе болуп кала берет. Ошондуктан буга да тийиштүү органдардын көз кыры салынса.

*Осмоналы ИСМАНКУЛОВ,
согуштун жана эмгектин ардагери.
«Ленинчил жаш» гезити, 14-август, 1990-ж.*

**АКЫНДЫН «БӨДӨНӨНҮН УЯСЫНДАЙ»
ТАР ҮЙҮНДӨ...**

Борбор шаарыбыздын мурда аэропорт жайгашкан жердеги үйлөрдүн бириндеги кичине бөлмөдө олтурабыз. Булар, аянты аябагандай тар болгону менен, ички дүйнөсү эбегейсиз кең бөлмөлөр.

Учурунда бул тар үй кутка, күлкүгө толуп, мейман дасторкону кенен жайылып, нечен кубанычтарга күбө болгон. Үр булагы дайыма үнүн кубулжутуп турчу.

Үр булак ээсинин көз жумганына алты жылдан ашып баратат. Бөлмөлөрү тынчтыкта сырдуу зымпыйышат. Үйдүн чырагын өчүрбөйүн деп жалгыз кыз турат. Айланага көз чаптырсаң ириде гипске түшүрүлгөн заңкайган портретке көңүлүң бурулат. Ал элес өлбөс-өчпөс ырларды жараткан акын Турардыкы.

Анын жанындагы алп мүчөлүү, кыргыз көздүү аксакалдын чоң портрети май боёк менен тартылган. Сүрөттөн ал адамдын жумшак мүнөзү, боорукерлиги, акылмандуулугу көрүнүп тургансыйт. Ал, Турардын атасы Кожомберди Төлөгөн уулунун портрети. Сүрөттүн аркасында: «Чокморов, 1969-ж.» – деп жазылып турат.

Жамандык жалгыз жүрбөйт өңдөнөт, Турардын көзү өтөөрү менен алты айдан кийин эжеси Күлүмкан, андан көп узабай карындашы Эркебүбү каза тапты. Баарын чогултуп аталары жаткан дөңдөгү чым-топурак жапты.

Борборубузда акынды элестетээр эч нерсенин жоктугу өкүнүчтүү: же анын музейи, же аты коюлган көчө жок. Азыркы заманда айтса адам ишенбей турган дагы бир нерсе: улуттук телерадиодо Турардын турпаты же өзүнүн үнү жазылган бир үзүм тасма калбаптыр.

Эркисизден акындын алыстагы эстелиги көз алдыма элестеп, төмөнкү ыр саптары эсиме түштү:

*Жалп эткенде кыбыланы баштанып,
Жакын-жукун көмүш үчүн жыйылаар.
Көксөп-көксөп үмүтүңөр үзүлүп,
Көз жашыңар көлдөп жүрүп тыйылаар.*

*Атыр шамал соккон кезде таңында,
Ажал сойлоп иниңердин канында.
Ал кезекте мен жатаармын солк этпей,
Атакемдин бейитинин жанында.*

*Арасынан бири кемип жаштардын,
Аябай бир мооку канаар кастардын.
Ал учурда мен жатаармын көмүлүп,
Арасында топурактын, таштардын.*

Турардын айылдагы эстелиги анын поэзиясынын жалынын элестетет. Ортодогу кызыл таштан жасалган «От өчпөгөн коломтодон» жайнап чыккан жоогазындар «оттон өскөн кызыл гүлдөй».

Акын аска-зоодой болгон боз граниттен чыгып, тоолор жакты ойлуу тиктеп турат. Ал жанында тирүү тургансып «селт» эте түшөсүң.

Арабыздан эрте кеткен залкар акынды эскербеген калемгерлер жок чыгаар. Ал кайтыш болоор замат жазылган эскермелер өзүнчө бир жыйнак болуп басылып чыккан. Акыркы жылдарда жазылгандар да өзүнчө жыйнак болчудай. Али жазыла элеги көп көрүнөт. Ар бир эле калем кармаган акын Турардын, инсан Турардын улам жаңы жактарын ачууда.

Азыр эми акындын жаңы кереметтүү ырлары колубузга тийбеген соң, анын мурда жазылган ырларын кайра-кайра барактап олтурганыбызда:

«Ыракмат ырларымды окуганыңыз үчүн, ырыстуу дандарын чокуганыңыз үчүн», – деп Турардын үнү угулгансыйт.

Учурунда акын ырдын кызылын сапырган бул тар бөлмөлөрдөгү кол жазмалардын көптүгү таңгал-

дырат. Айылындагы үйүнүн бөлмөсүндө канчасы жатат (окуп олтуруп адам аягына чыга албачудай көрүнөт). Алардын көбү жарык көрө элек экендиги көрүнүп турат.

Аалы Токомбаев, Темиркул Үмөталиев жана алардан кийинки муун акын, жазуучулар С.Эралиев, Н.Байтемиров, М.Жангазиев, Т.Абдумомунов, С.Жусуев, Б.Сарногоев ж.б. Турардын чыгармачылыгы жөнүндө пикирлерин өз колдору менен жазгандары акындын архивинде аздектелип сакталып турат.

Акын ыр дүйнөсү менен эле алпурушпастан элдин жашоо-шартын жакшыртуу маселелеринен да четте турган эмес. Айталы, өзү туулуп өскөн айылынын социалдык маселелери – көчөлөрдү асфальт менен жаптыруу, айылга автоунаа каттатуу, мектеп, мончо салдыруу, суу түтүктөрүн орнотуу ж. б. иштерге акындын жандуу катышканы жөнүндө документтер бар.

Көрөөр күнү батып бара жатканын сезгенсип, акын адабият чабытында тереңирээк из калтырууга, элибиздин улуу инсандары жөнүндө өз ойло-рун айтып калууга шашат. Залкар обончу Жумамүдүн Шералиев жөнүндө «Булактай соолбос, булбулдай жөнөкөй» деген көлөмдүү макаласын жазат. Ал эми өмүрүнүн акыркы күндөрүндө кыргыз поэзиясынын жылдыздарынын бири – Субайылда Абдыкадырованын чыгармачылыгы жөнүндө жазган макаласы газета бетине басылып чыкканын өзү окубай калды...

Бул кайгылуу күн жөнүндө «Кыргыз маданияты» газетасынын ошо кездеги башкы редактору, Эл акыны Ж. Садыков мындай деп жазган:

*Шум ажал ушунчалык катаал белем,
Кечээ эле мен сүйлөшкөм Турар менен.
«Кечке жуук көз жумуптур» – деп укканда.
«Дур-р» – этип муздай түйшүкү бүткүл денем.*

*Кечээ эле телефонду мага чалып,
Ир алды ден соолуктан кабар алып,
Андан соң «унутпасаң» деген элең,
Бир жазган эскерүүңдү ойго салып.*

*Көңүлдө жок эле да кылдай күмөн:
«Аныңды жазга сактап кылам үрөн» –
Деп айтсам сен да күлдүң, мен да күлдүм,
А минтип көз жумарың кайдан билем?*

Улуу адамдардын көзүнө өзүнүн иштеген ишинен башка эч нерсе көрүнбөй, жашоонун майдачүйдөлөрүнө көңүл бөлүшпөйт эмеспи. Күнүмдүк оокатка күйпөлөктөбөгөн, байлык, мансапка умтулбаган акын «ыраазыбыз күкүмдөйгө» деп коюп, отуз жылча ырдын кенин казган. Ошончо жылдарда казып чыгаргандарынын көбү көп сандаган дептерлерде, блокноттордо тизилип турушат, папкелерге жык толгон.

Иштөөгө эч кандай шарты болбогон акынга: «Кененирээк там сурасаң болбойбу» – деп кеңеш бергендерге Турар:

*Тар бөлмөдөн
Таасын көрүнөт
Кең дүйнө,
Бир нерсеси кем дүйнө, –*

деп тамашалап коё турган.

Чынында эле ал өзүнүн кенедей бөлмөлөрүнөн сыйкырдуу поэзиянын эбегейсиз кең дүйнөсүн даана көрүп, тоодой ырларды жаратып, алардын «Кыл чокуларына» көтөрүлүп чыга алган.

Эми ушул касиеттүү «бөдөнөнүн уясындай» тар үйдө Турар Кожомбердиевдин музейи ачылса, анын мурастарын толугураак топтоп, окурмандарга жеткирүүгө өбөлгө түзүлөөр эле.

Осмонаалы ИСМАНКУЛОВ.
«Кыргыз Туусу» гезити, 20-июнь, 1995-ж.

СҮЙМӨНКУЛ, ТУРАР ЖАНА ЖОЛОН

Нукура таланттуу адамдардын өмүрүн тагдыр негедир кыска кылып коёт. Адабият менен искусствонун Аска-Зоолору болгон Сүймөнкул Чокморов, Турар Кожомбердиев жана Жолон Мамытовдон элибиз эрте айрылды. Алар жөнүндө аздыр-көптүр кабардар болбогондор жергебизде жокко эсе чыгаар.

Кыргыз элинин сүйүктүү бул жылдыздары жөнүндө айтыла турган сөздөр али алдыда деп ойлойм.

Жолон Мамытовдун «Кыргыз өңү Сүймөнкулдун өңүндөй» деген сөздөрүндө чалкыган деңиздей тереңдик жатса, «океанды түгөтөбү чайкашып?» деген Турар Кожомбердиевдин акындык дарамети океандай түпсүз эле.

Сүймөнкулдун сүрөттөрүнөн автордун залкар таланты байкалса, ал эми тартылган тасма Улуу актерду көз алдыбызга элестетет.

Алардын мурастары кылымдар бою кыярбайт да, кыргыз барда унутулбайт.

Бул чакан макалада биз алардын эч жерде али айтыла элек жолдошчулуктары жөнүндө азын-оолак сөз кылмакчыбыз.

Анда ирээти менен.

Турардын университетте окуп жүргөн кези эле. Поэзия чабытында далалат кылып жүргөнүнөн улам ага бир бөлмөбүздү бошотуп бергенбиз. Алагды кылбайлы деп үстүнө басып кирбейбиз, балабакырабызды да баш бактырбайбыз. Бирок Турардын жолдош-жоролору тынбай келип турушат.

...Турардын бир тууган эжеси Уулча тамак алып, анын бөлмөсүнө кире калса ал жерде бир жаш жигит олтурган болот: өңү аскын, арык, сакал-муруту өскөн. Келип-кетип жүрүшкөн жолдоштору менен Турар кээде биртике «сеп» эте коюп жүргөнүн байкап калган эжеси олтурган жигит ошолордун

бирөө болуу керек деген ой менен атырылып Турарга бир тиет:

– Таң ата электе дагы кайдагы ичкичти таап алгансың?

– Эжеке, бул жигит ичкиликти такыр оозуна албайт, – деп Турар коногун коргой баштады.

– Ошондой! Сага келгендердин баары эле ичпейт. Мунун ичкич экени кебетесинен эле көрүнүп турбайбы.

– Жок, эжеке. Бул жигит чын эле таптакыр ичпейт. Бетиндеги түгү болсо – киного тартылам деп сакал-мурутун өстүрүп жүрөт. Сүймөнкул Чокморов деген сүрөтчү ушу, – деп тааныштырды эжесине.

Сүймөнкул Турардын эжесин карап жылмайды да үн каткан жок.

Ал кеткен соң Турар:

– Эжеке, аман болсоң көрөрсүң, келечекте бул жигит көп нерседен үмүттөндүрөт, – деди да шагын бекер сындырдың деп кошумчалады.

– Э, силерди ким билсин. Абийириңер менен болсоңор дейм да – деди эжеси ыңтайсыздана.

Кийин Сүймөнкул Турардын өнөрканасына баш бага калганда Турар аны тамашалап: «Сенин ичкич экениңди эжекем бир көргөндө эле билген» – деп күлүп калчу.

Турар жеткилең акын болуп, комсомол сыйлыгын алганда куттуктап келгендерге жогорудагы окуяны кошул-ташыл кылып айтып берип, алардын боорун катырып жатканда бейиши болгон Сүймөнкул адетинче жылмайып коюп, анын жанында олтурганы азыр да көзүмө көрүнүп турат.

Кезектеги жолу келгенинде Сүймөнкул Турардын атасы Кожомберди аксакалга кайрылып:

– Ата, Сизди сүрөткө тартсам кандай болот? – деп сурап калды.

– Мейлиң, уулум. «Өнөрүң болсо, өргө чап» деген кеп бар, – деп жооп кайтарды акындын сөзмөр атасы.

...Портреттин үстүндө ал эки күн убараланган соң, боёкко булганган колдорун чүпөрөк менен сүртүп жатып:

– Азыраак чаласы калды. Кийинчерээк келип бир аз оңдойм, – деди.

Кийин ал портретке кайрыла алган жок. Анын себеби да болгон чыгаар. Ошентсе да Сүймөнкул акын Турардын алп мүчөлүү, ак пейил атасынын элесин түбөлүккө калтырып кетти. Аркасында: «Чокморов, 1969-ж.» – деп жазылган ошол чоң портрет Турардын мурдагы өнөрканасында таберик катары аздектелип сакталып турат.

«Азыраак чаласы калды» – деп автор өз учурунда айтканы менен азыркы күндө бул сүрөт Сүймөнкулдан калган ири эмгектердин бири болуу керек. Аны эми сүрөт искусствосун изилдөөчүлөр айтышаар.

Күндөрдүн биринде Турар бир нерседен жолдуу болгонсуп, күлүндөп келди үйгө.

– Эмне болду? – деп сурап калды эжеси Уулча.

– Жөн эле.. – деди да Турар сөзүн сырдуу уланта баягы сүрөтчү Сүймөнкулду билесиң го, эжеке.

– Ооба. Эмне болуптур?

– Ошону манасчы Саякбайдыкына отко киргизип келдим, – деп күлдү.

– Дайыны жоктонбочу. Эркек кишини да отко киргизчү беле, – деди Уулча сырдын түйүнүн билгиси келип.

– Тамаша кылып жатам, эжеке. Ошол сүрөтчү жигит Саякбайды сүрөткө тартсам деп эңсеп, бирок анын үйүнө киргенден сүрдөнүп жүргөн. Адептүү кыздай болуп анын ыймандуулугун карабайсыңбы, эжеке. Анан мен аны: – Жигит киши да сендей ийменчээк болобу, – деп ардантып жатып Сакемдин үйүнө киргизип коюп келдим, – деп жылмайды.

Ошондон кийин Сүймөнкулдун кыл калеминен алп манасчы Саякбай Каралаевдин кылымдарды карытаар сүрөтү жаралды.

Ошо күнү Саякбайдыкында олтурган кинорежиссер Болот Шамшиев Сакемдин киного тартылууга макулдугун алды, буга чейин ал киши макул болбой жүргөн дешет.

Кийин Б.Шамшиевдин «Манасчы» аттуу документалдуу фильми жаралып, ал дүйнөлүк кинофестивалдарда дүңгүрөп чыкты. Сүймөнкул Турарды кайсы бир фильмге тартылуу үчүн кинопробага чакырганда ал макул болгон эмес.

Жылдар жыла алардын ар кимиси өз чыгармачылыгына баш-оту менен кирип кетишти. Анын үстүнө жашоонун түйшүгү канча. Булар аздык кылгансып, Сүймөнкул айлап-жылдап кеселдин сарсанаасын тартты.

Турар болсо атасынан айрылып, өзүнөн кийинки тогуз бир тууганынын боорун көтөрүү үчүн канатын каккылады. Кээде ырларына чар-чур аралаштырып жиберип: «Минтпесем тигилерди кантип багам» – деп күлүп койчу.

Бир туугандарын «балдарым» деп баарын жогорку окуу жайларына окутуп, оокаты, кийим-кечелерине кайрылаарында: – Чыркырап турган уяга, чымчыктар келип сайылат, – деп коёр эле.

«Түтүнү бөлөктүн түйшүгү бөлөк» дегендей Турар өзүнчө түтүн булатып чыгара баштаган соң анын жолдош-жоролорунун да аягы суюла баштады.

Турар менен Жолондун жолдошчулугун мен кийинчерээк баамдап калдым.

Жолон Турардан бир жаш улуу эле.

Турардан бир жыл мурда көз жумду.

Жолон каза болгон күнкү Турардын кебетеси ушу күнгө чейин көз алдымда турат: анын ажарлуу күзү кара-көк болуп кетиптир. Маркумдун үйүнө жакындаганда көзүнөн жашы чууруп, эки жагын карабай, айланадагылар менен алик алышпастан акындын сөөгү жаткан тарапка өтүп кетти...

Мен Турар менен ондогон жылдар карым-катнаш болуп жүрүп, анын мынчалык катуу кайгырганын биринчи жолу көрүшүм эле...

Жолондун Турарга жазган бир каты көзүмө чалдыгып, анын мазмуну ичимди жылытты.

Каттан бул эки акындын үзүрлүү адабий байланышы, бири-бирине терең ишенгени баамдалып, алардын ортосунда болгон жылуу мамилелеринин илеби келип турат.

ТУРАР!

«Убакыт» деп ат коюп, бардык жагын ырас-тап өзүңө жөнөтүп олтурам. Убактың болсо бир сыйра карап чыгып, мага өз ойлоруңду жазып жиберсең жаман болбос эле. Кемчиликтери, кайра иштеле турган жерлери болсо, сенин оюңча, ачык эле жаз. Андан жыйнак жакшыргандан бөлөк зыян таппайт. Сен менен көптөн бери пикир алыша албай жүрөм, же убакыт тар, же жагдай жок болуп. Сүйлөшсөк, талкуулашчу, айтышчу маселелер арбын эле. Кыргыз адабиятынын келечек тагдыры менен өз тагдырыбызды байланыштырууга кылган далалатта кыйла татаалдыктар болгудай. Кокус, Москвага барып калчу болсоң, сөзсүз, жолук. Менин адресим: Москва, И-254 ул. Добролюбова, 9-11. Комната 247. Институттуку: Тверский бульвар, 25. Литинститут. Высшие литературные курсы.

Китебиңди окуп чыктым. Акыркы жылдардагы мыкты китептердин бири болуптур. Поэмаң алгачкы окугандай таасир берер бекен, же убакыттын өтүшү менен күчсүз көрүңүп калаар бекен деп окудум, жакшы буюм эскирбейт окшойт. Сага каалаганым ийгилик гана, башкаларга да ошону каалайм, өзүмө да. Ким мыкты чыгарма жарата алса, ал улутубузга пайда. Жаман жазса өзүңө кыйын. Акыр аягында, мезгилдер өткөндө ушу

принциптин натыйжалары гана кашкайып калгыдай. Бүгүн, 13-мартта Москвага кетип жатам. Саламатта бол.

Жолон.

Тилекке каршы, кат кайсы жылы жазылганы көрсөтүлбөгөндүктөн сөз Турардын кайсы китеби жөнүндө болуп жатканы бүдөмүк болуп калган.

Ошондой болсо да тереңдетип изилдене турган жагдайлар жазылган бул кат адабиятты изилдөөчүлөр үчүн баалуу табылга болууга тийиш.

Жолон менен Турардын ортолорунан бир жыл өтүп-өтпөй удаалаш учуп кеткенине кабыргасы кайышкан акын Анатай Өмүрканов мындай деп өкүнгөн:

Өмүрдөн, бу жашоодон жадагансып,
Өтүштү Жолон, Турар катар учуп.
Ата Журт ыры аңгырай түшкөнсүдү
Кеткендей бир кезекте Жоомарт, Жусуп.

Оо, Туке! Жанып келбес кыргыз элге,
Талантың келбетиндей кең зор эле.
Сен эмне мезгилинден эрте кеттиң
«Жолон дос жалгыз коркот!» – дедиңби же.

Алардан көп узабай Сүймөнкул шейит болду. Таланттуу адамдар топ жылдыздай болуп чогуу чыгып, чогуу өчөт окшобойбу.

Элибизди бир сүйүнтүп, бир күйүнтүп өтүшкөн өлбөс, өчпөс мурастарды калтырышкан улуу инсандарыбыз Сүймөнкул, Турар, Жолонго дагы бир жолу таазим кылалы.

Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.
«Кыргыз Туусу», 18-июнь, 1996-ж.

ИЧЭЭР СУУСУ ТҮГӨНӨӨРДӨ...

Ар жылы жыл тогошоорунда радио менен теле-
видениеден күнүгө нечен ирет кайталанып:

«Үндү бийик созолу,
Күлкү менен шат менен,
Жаңы жылды тосолу.
Жаштар дагы карылар,
Кубангыла баарыңар.
Жаңы жылдын айрыкча
Айтып бүткүс шаңы бар» –

деген ыр айланабызды шаңга бөлөп, ар адамга май-
рамдык маанай тартуулап, кубанычтын кучагына
алат. Буга окшогон нечендеген кереметтүү ырлар-
дын автору улуу акын Турар Кожомбердиевдин
ичээр суусу түгөнгөнүнө тогуз жылдын жүзү бол-
ду. Ошондон бери карай газета, журналдарга Ту-
рар жөнүндө көп сандаган эскерүүлөр жарыяла-
нып, бир топ обондор чыгарылганы ойчул акын
элибиздин оюнан эч качан кетпей турганын ырас-
тайт. Негизгиси – ал жөнүндө жазыла тургандар
али алдыда экени талашсыз, Турар Кожомбердиев-
дин классикага айланган чыгармалары ошого та-
тыктуу.

Адамдын нагыз кадыр-баркы анын көзү өткөн-
дөн кийин даана баамдалат эмеспи. Ошондон улам
Турар Кожомбердиевдин бийик адамгерчилиги,
чексиз боорукерлиги, элибиздин намысын ыйык
тутканы, ыймандуулугу, омоктуу ойлору, салмак-
туу сөздөрүнө окшогон ж.б. инсандык улуу сапат-
тары улам барган сайын оозго көбүрөөк алынууда.

Жөнөкөй адамдардай эле акын Турар Кожом-
бердиев да кыска өмүрүнүн акырына чейин зор
үмүт менен жашап жүрүп өттү.

Буга байланыштуу акындын көрөөр күнү түгө-
нөрүнө аз калган мезгилге көз чаптырсак:

...Күндөрдүн биринде Турар эжеси Уулчаныкына телефон чалып (ал эжеси менен күнүгө бир нече жолу телефон аркылуу байланышпаса бир нерсеси жетишпегенсип тураар эле):

– Эжеке! – деди үнүн бийигирээк чыгарып, кечээ мен жанакы жазуучулар үчүн салына турган үйдүн ордун көрүп келдим, котлованын казып коюптур. Буйруса, жакында кененирээк үйлүү боло турганбыз. Жаңы үйгө киргенде коё турган эмеректерди алып койгонубузду билесиз. Анан дагы негизгиси, – деди ал кубанычын уланта, силердин үйүңөргө жакын экен.

Жөө эле басып барса болчудай (ошол бойдон тургузулбай калган үйдүн уу-чуусу алигиче басыла элек)

– Ой, анан балпая басып биздики жакка келе кетпейсиңби. Брахаттанып олтуруп чай ичет элек, – деди эжеси. Үйүбүздүн ремонту бүттү эле. Ашканабызды кеңейткенбиз. Аны көрө кетет элең.

– Бардым, эжеке. Бирок үйүңөрдө жок экенсиңер, кызыбыз үйдө жалгыз калды эле, ошондон көңүлүм чыдабай кетип калдым, – деди Турар (бул акындын эжесинин үйүнө акыркы жолу барышы болчу). Турар үйүнө чакырып калды (бейиши болгардун ирегесинен дайыма май агып турчу эмес беле). Ар түрдүү даамдардан титиреген столдо маектешип олтурабыз. Турар басмаканадан жаңы басылып чыккан, али боёгонун жыты искелип турган китебин алып чыгып:

– Мына муну карасаңар, «Терек жана алча» деген (Салижан Жигитовго арналган) ыр китептин эки жерине басылып кетиптир, – деп көрсөтүп күлдү.

Китебин колуна алсам мукабасында «Кыл чокулар» деп жазылыптыр.

Негедир китебинин аты мага жаккан жок: Турар альпинист сыяктанып (чынында эле ал поэзия-

нын эң мыкты альпинисти эмес беле), эң бийик чокуга чыкса эле ал жерден «күр» деп кулап кетчүдөй сезилди.

Бир аз ойлоно калдым да, анын мурунку китептеринин айрымдарынын аттарын эсиме түшүрдүм: «От өчпөгөн коломто», «Таңкы симфония», «Кызыл алма»... Кандай сүйкүмдүү аттар.

Анан Турарга собол таштадым:

– Эмне үчүн мындай деп атадың?

– Менин элге берээрим али алдыда, жезде, – деп жооп кайтарды Турар. Анан сөзүн уланта: – Ыр өнөрүнүн туу чокусуна эми гана жеттим деп ойлойм. Ошону үчүн «Кыл чокулар» деп атадым, – деди.

Андан ары сөздөн сөз чыга мындай деди:

– Менин чыгармаларым азырынча жетиштүү баасын ала элек. Ушу тапта мен бир пьеса жазайын деп материал топтоп жүрөм, бардыгы даяр. Ошону жазып бүткөндө менин чыгармачылык дараметимди татыктуу баамдашат. Эгерде аны бүтүрө албай кетсем, анда мени бу дүйнөдөн арманда өттү дей бергиле, – деди.

– Дайыны жоктонбочу. Ал эмне дегениң, – деп секирип кетти эжеси Уулча.

– Небаада деп жатам да, – деп күлүп койду Турар. Анан ал сөзүнүн аягын жылмалай, болочок пьеса аябагандай күчтүү чыгарма болууга тийиш, ага төрт гана киши катышат, – деди. Анан ошону бүткөндө бир нускасы менен мына бул китепти Чыңгыз Төрөкуловичке берейин деп жүрөм, – деп автограф жазылган китепти сунду.

Эртеси ал Москвадагы эжеси Күлүмканды көрүп келгени кетти. Кетип баратып мага: – «Кыргызстан маданияты» газетасына бир макала берип кеттим. Ошол макала чыккан газетадан бир нечесин сатып алып койсоңуз, – деп табыштады.

1989-жылдагы ызгаардуу кыштын күндөрүнүн биринде эжеси Уулчага телефон чалып: – Эже, – деди ал, – быйыл кыш-күрөө да кыйын болуп турат. Жаңы жылдын алдында кудайдан силердин бала-чакаңар менен, деги эле баарыбыздын аман болуубузду тиледим, – деди (көрсө, бул залкар акындын акыркы үнү экен). Эч нерседен капарсыз эжеси Турарга да үй-бүлөсү менен аман болушун каалап, аруу тилектерин айтты.

Адетинче ич кийимчен, жеңин түрүп алып иштечү акын 1989-жылдын 30-январь күнү да үйүндө иштеп олтурду.

Бир аздан соң жүрөгүнүн катуу мыкчый ооруганына чыдабай олтургучтан кулап түштү. Бир паста чачтарынын көбү купкуу болуп агарып кетиптир. Учурунда «ажал корккон азамат» «аласасы келгенде, ажалдан буйтап калалбады» (Ы.Борончиев). Столдун үстүндө жайылган кагаздары, калем сабы жетимсиреп калды.

Кийинки күнү акын Турар Кожомбердиевди эскерген жоктоолор газеталардын бардыгына жаба-лактап чыкты.

Акындын макаласы анын көзү өткөндөн кийин чыкты. Макала «Булактын башталышы» деп аталган. Анда республиканын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, акын Субайылда Абдыкадырованын өмүр жолу, анын чыгармачылыгы жөнүндө кызыктуу маалыматтар камтылган.

Ал макала акын Турар Кожомбердиевдин адабиятта калтырган акыркы изи экенин анда ким билиптир...

*Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.
«Чүй баяны», 30-январь–5-февраль, 1998-ж.*

АКЫН ЖАНА КОЛОМТО

*Сен сурасаң үзүп алып очоктон
Күйгөн отту сунаар элем букеттей.*

Турар.

Унутулуп бараткан «Коломто» дегенди сөз өнөрүнө акын Турар Кожомбердиев кайтарып бергени жөнүндө кайсы бир жылы «Кыргыз Туусу» гезитине жазган элем («Кыргыз Туусу» гезити, 25–28-май, 2001-жыл).

Азыр аны бир аз чечмелеп берүүнүн оңуту келип тургансыйт.

Жаратылыштын адам баласына жашоо берген кереметтеринин бирөө бул – от.

Ойчул акын Турар Кожомбердиев от жөнүндө теңдеши жок чыгармаларды жаратып: «Апам болчу анын дагы энеси» – деп отту өзүнүн боордошуна теңейт.

*Куурай терип, тезек терип жакканы
Камынчубуз казанга нан жапканы.
Эмнегедир от биздики дечүмүн,
Апамдардын өздөрү ойлоп тапканы.*

*Эстен кетпейт өткөндөрдүн элеси
Малчылардын күнгө күйгөн денеси.
А мен отту бир туугандай сезчүмүн,
Апам болчу анын дагы энеси.*

(«Энем жана от»)

Балага жашоо берген энени от менен ажырагыс кылып гана көрсөтпөстөн анын жандүйнөбүзгө да жакын экенин сүрөттөгөнү кызыктуу:

*Очокто топтолтура мелт-калт жалын
Козгойбуз келечектен, өткөн кезден
Карылар шорголотот нават сөздөн.*

(«Түн. Оттор»)

Эч качан эстен кетпейт
 Ошол кездер.
 Жамгырдай
 Түгөнбөстөн чууруйт сөздөр.
 Ойноктоп
 Кызыл жалын жүздөрүндө,
 Очокто
 Отту тиктейт канча көздөр.

(«Коломтонун табында»)

Дагы бир ырында:

Учсуз, түпсүз созулмакчы
 Апалар жаккан оттун уландысы –
 деп оттун түбөлүктүүлүгүн даңазалайт.
 Отту коомдук турмушка айкалыштырып, опол
 тоодой салмактуу саптарды калтырган:

Отто өзүмчүлдүк калат унут
 Отто жок жекеленүү, урук, улут.

Азыркы кездеги атка минерлер, журт башчылары Турар жазган «оттой» болсо коомубуз кандай гана таза болоор эле! Атаганат!

Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.

АКЫЛМАН АКЫН ТУРАР БҮГҮНКҮНҮ КӨРГӨНДӨЙ...

Болочоктогу болжоп билген олуялар элибизде эзелтен бери болуп келген.

Ал эми кечээ эле аска-зоо шекилденип кылымдар бою турчудай сезилген Совет бийлигинин кулаарын көзү ачыктыгы, акылман ой жүгүртүүсү менен тээ жетимишинчи жылдары эле баамдаган акын Турар Кожомбердиевди биздин замандагы олуялардын акыркысы десек жаңылбаспыз. Ал ошо кезде эле элибиздин бүгүнкү жашоо турмушун көрүп тургандай майда-чүйдөсүнө чейин жазып калтырганы таң калыштуу.

Алгач анын ата-бабалардын өткөндөгү турмушун, ошолор жердеген кутмандуу жерибизди сүрөттөгөнүнө көңүл бурсак:

*Ушул жерде арстандар жойлогон
Кулач жеткис ажыдаарлар сойлогон.
Чокмор алып, жоону сайган бабалар
Төбөсүнө ырым көкүл койбогон.*

*Элдер өткөн билбей самын, таракты,
Озуна албай вино менен шарапты.
Бир кармабай сыя менен дептерди
Толтурушкан тарыхта көп баракты.*

Кандай жан буга таңгалбай, сыймыктанбай коё алат?

Элибиз эзелтен бери эркиндикти эңсеп келгендиги жөнүндө:

*Такташ керек аныкты,
Барактасак тарыхты.
Бардык кезде кыргыздар,
Издеп келген жарыкты –*

деген саптарды ташка тамга баскандай жазып калтырган.

Совет бийлигинин кулаарына аз калганын акылы менен туйган акын Турар:

*Ал айыкпаган оорулуу
Аны эч бир укол,
Эч бир дары сактабайт –*

деп кесе айткан.

Ошол бийликтин толгон-токой кемчиликтери анын түбүнө жетээрин даана билген олуя акын ал мезгилди көз карандысыздык доору алмаштыраары жөнүндө:

*Демиктирет
Кара шамал өзгөчө
Демек, демек,
Эркиндик доор жакындайт, –*

деп көтөрүңкү маанай менен жазган.

Көз карандысыздык мезгилде сөз эркиндиги элдин колуна тиерин көрүп тургандай:

*Адамдардын оозунан
Алып салды кулпуну – дейт.*

Ал мезгилде эл биримдигин баарынан өйдө коюу керек экендигин эске салган. Жаңыча жашай баштаганда ата-бабаларыбыздын осуят, элибиздин накта каада-салты жөлөк болоорун акын төмөнкү саптарында баса көрсөткөн:

*Максаттан
Кантип күчтүз аянамын,
Майышып
Алдан тайып баратканда
Манастын
Алп далысын таянамын.
Кыйналып,
Кетип бара жатканымда
Кыргыздын намысына сыйынамын.*

Ал кезде мындай ойлорду ачык айтуу кооптуу экенин билген эр жүрөк акын Турар:

*Булбул сайрайт
Мылтыктын
Тик карап оозуна – деп жазып койгон.*

Андан ары акын бүгүнкү күндөгү жашообуздун майда-чүйдөлөрүнө чейин жазып калтырганы кызыктуу:

Жашоонун мурда белгисиз болгон шарттарына кабылганда айрым адамдар бала-чакасын багаардын айласын таппай кайсалап калаарын көрүп тургандай:

*Азаматтар жүдөдү
Бага албай үй бүлөнү – деген...*

Ал кезде үй-бүлөнү багуунун оор түйшүгү аялдардын мойнунда болуп калаары жөнүндө:

*Таңдан баштап киришет
Тордойт, жамайт, тигишет.
Тамтыгы жок көйнөктү
Таңгалдыра бүрүшөт.
Тебетейдин, калпактын,
Чапандардын, байпактын
Жыртыктарын жамашат.
Жамайт үйдүн эшигин
Туурдуктардын тешигин.
Жамай албайт бир гана
Кекиртектин тешигин – деген.*

Баскан-турган жердин баары, көчөлөрдүн бойлору бак-дарактын түбү баары жайма базарга айланып, эл соода-сатык менен жан сактап калаарын көрө билип:

*Келин уулун тимелегой,
Соода кыл – дейт
Үч жаштагы баласын, – деп жазган.*

Ал кезде ууру-кескилердин да көбөйүп кетээрин даана көрө билген. Андай кезде адамдар тапкан ташыганын кара кулпуга кайтартаарын да унутта калтырбай:

*Кулпусуз эшик барбы? Чанда-чанда
Жаңылбайм сыртта жүргөн ар адамдын
Шаңгырап ачкычтары такай жанда –*

экенин көрүп турат.

Бара-бара турмуш оңолуп, пейил кеңейип, ыйман кайрылып, кара кулпуга «сыйынбай» калаарыбыз жөнүндө калтырган кызыктуу саптары бул:

*Замандаш, ошол күндү биз көрбөсөк,
Ишенем жолугаарын балабызга.
Унутабыз кулпулардын бардык түрүн
Ачкычтар тешпей калат чөнтөк түбүн.
Ал күндөр акырындап сөзсүз келет,
Бирок да боло койбойт эртең, бүгүн.*

Эгемендүүлүктүн маалында жарандар жаңы турмуштун шартына ыңтайлаша баштаары жөнүндө:

*Улаксыздар
койлуу боло баштады.
Уятсыздар
ойлуу боло баштады – деген.*

Бара-бара жашоо оңолооруна ишене:

*Чынчылдыктын доорунда
Чыгат турмуш көркүнө –*

деген оюн баса айткан.

Бир жолу жогорудагы ырлары жөнүндө сөз кылганымда:

– Жезде, мунун баары сөзсүз болот, буйруса көрөөрсүз, – деп күлүп койду ойчул, акылман акын Турар.

Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.

АКЫН ТУРАР МЕНЕН АЙТЫШКАМ

Өткөндөгү кандуу согушта тилимден (!) жарат алганыма карабай айтылуу акын Турар менен айтыша кеткеним (ыр менен) эсимде.

Алгач ошол тилимден алган жаратым жөнүндө бир аз айта кетсем.

...Душман окту жамгырдай жаадырып жатат. Жаныбызга келип түшүп жарылган оор снаряд, миналар жерди солкулдатат. Алардын сансыз жа-ракалары (осколкалары) туш-тарапка октон да тез учуп, айланадагы жандуу нерселерди тыйпыл кылып жатат. Ошондой осколкалардын бирөө келип менин кулагымдын түбүнө тийип, кан жайыла берди. Жаагымдан бутумдун башына чейин шорголоп турат. Эки солдат эки жагымдан сүйөп, таяп, жакын жердеги санитардык бөлүккө жеткиришти.

Врачтар укол жасап, дарылап, жаагымды таңып: «Осколканын кирген жери бар, чыккан жери көрүнбөйт. Ал оозуңдун ичинен чыгып, кан менен кошо түкүрүп таштаган окшойсуң», – деп божомолдошту.

Бирок тилимдин ортосуна бир нерсе туруп калгансыйт. Сүйлөй албайм. Суюк оокаттан башканы иче албайм. Ошентип бир жумача өткөндөн кийин фронттун алдыңкы катарына кайра жөнөдүм.

Арадан жети жыл өткөндөн кийин күндөрдүн биринде тилим шишип кетип оозума батпай баратат. Дем алуум да кыйындай баштады. Ооруканага барсам рентгенге көрүшүп: «Тилиңдин ортосунда бир нерсе турат. Операция жасап, алып таштайбыз» – дешти. Макул болбоско айла жок бол-

чу. Операцияны хирургдар Майлышев, Мухаммед-зиевдер жасап, тилимдин ортосунан снаряддын сыныгын алып чыгышты. Чоңдугу жүгөрүнүн данынан чоңураак экен, кырларын дат баса баштаптыр. Ошондон улам тилим кабылдап бараткан экен. Ошол жараттын тагы ушу кезге чейин даана көрүнүп турат. Бул, балким, дүнүйөдөгү жападан жалгыз окуя чыгаар! Ал жөнүндө жоокер акын Темиркул Үмөталиев 1975-ж. май айында «Советская Киргизия» газетасына жазган «Сколько же их... оскольков» деген макаласында баяндаган. Жаратым айыккандан кийин бир аз тыңыраак сүйлөп калдым.

Турар менен ата-бала катары тамашалуу кептерди сүйлөшө берчүбүз. Бирок аны менен айтышам деп эч качан ойлогон эмесмин.

Ал мындай болду.

Элди туурап бир жылы биз дагы дачабызга бир аз картошка эктик. Бирок аны кыргызча бактык. Кыргызча дегеним – маалында отоп, түбүн жумшартып, үйүп, сугаргандын ордуна бараарыбыз менен казан асып, эт салып, самоор коюп, шаркыраган суунун үстүнө кооздоп салынган чарпаяда чардап олтуруп кайра келебиз. Ошентип жаз, жай өтүп, күз келди. Бир күнү мен Турарга: баягы картөшкөнү казып ала турган маал болду. Барып казып, түшүмүн эки үйүбүз бөлүп алалы, – дедим.

Бараарыбыз менен адетибизче эт салып, самоор койдук, чай ичилди. Эми эт бышканча картөшкөнү каза берели, – деп, огородду көздөй бастык.

Жери таштак болчу. Анын үстүнө багылбаган картөшкөнүн ар бир түбүнөн эки-үчтөн майда картөшкө чыгып жатса кичинекей уулубуз Алмазбек казылган жердин топурагын колу менен ары-бери эле шилеп жатат. Аны көрүп апасы: Алмаз, ал жерди азыр эле каздадык беле. Эмне үчүн анын топурагын кайра чолуп жатасың? – десе ал: «Апа, тигип жатканда ар бир чөнөккө төрттөн картөшкө

салганыбызды мен өз көзүм менен көргөм. Эми бул жерден үч эле картөшкө чыкты. Мен ошол төртүнчүсүн издеп жатам» – деп күлдүрдү.

Ошентип бар болгону бир баштыктай түшүм алдык. Уялганымдан Турарга: – Эми муну силер алгыла – дедим. Анда ал мындай болгон бир тамашалуу окуяны айтты: Бир кемпир кечинде чакасын көтөрүп алып коңшунукуна барып: – Уюңдун сүтүн мына бу чакага саап бер – дептир. Үйдүн кожойкеси таңгала: «Эмне үчүн?» – десе, «сенин уюң күндүз менин короомдогу чөптү жеген» – дептир алиги кемпир. «Анысы кандай уругун силер чыгардыңар эле эми бул «мол» түшүмү өзүңөргө эле буйрусун», – деп күлдү да, андан ары минтип жамактап кирди (Турардын төкмөлүк жайы да бар эле):

*Картөшкө бар деп калп айтып,
Тердирдиңиз далай ташты.
Казайын дагы кайсы жерди
Терге малып акын башты.*

Жайында Алмазбек экөө дачада куушуп, суу мылтык ойноп жүргөндөрү эсиме түшө калып мындай деп тамашалап, жооп кайтарып койдум:

*Эккенибиз чын беле?
Эми түшүмүнө күлбөгүн.
Эсимде турат али да,
Сугараар маалы болгондо
Сугаргандын ордуна
Суу мылтык ойноп жүргөнүң –*

деп койсом баары күлүп калышты. Ошентип күтүлбөгөн эле жерден Турар экөөбүздүн ортобузда айтыш (ыр менен) башталып кетти.

Турар болсо:

*Эжекем, жездем болбосо,
Казбайт элем картөшкөнү
Болсо да ал мүрөктөй*

*Берсе да мага бирөө
Алтынды күрөктөй –*

деген салмактуу сөздөрдү жаадырып жатат.

Мен да эптеп бирдеме деп жооп кайтарып, тигилерди күлдүрүп жатам. Аңгыча согушта тилимден жараат алганым эсиме түшө калып:

*Кан майданда жүргөндө
Тилиме ок жаңылып,
Кармашканга катуураак
Калагөр эми
Кабелтең сөздөр табылып, –*

деп койсом ого бетер каткырып калышты. Күлгөндөрү жакшы го, бирок көрөңгөм кургур түгөнүп баратат.

Аңгыча: «Эт бышты, келгиле» – деп калышты. «Балта көтөргөнчө дөңгөч эс алыш» дегендей эт туурап кирдим. «Оокаттан кийин айтышты уланта-лы, жезде» – деп калды Турар. «Мейли» дедим сузураак гана. Эт желип бүткөндөн кийин Турар: «Аттын» оозун сол жакка бурсак шаарга азыр эле кирип барабыз. Андан көрөкчө оң жакка буруп: «Кой-Таш», «Чоң-Таш», «Воронцовкаларды» аралап узак жол менен жеткенче айтышып баралы» – деди.

Узак жол мен үчүн тузак жол болоорун билип турсам да макул болдум. Айтышып баратабыз. Андан бери арадан арбын жылдар өтүп кеткендиктен алар эстен чыгып кетиптир. Эсимде таасын калганы бул – бара-бара мен сөз таба албай такалып калдым. «Болуңуз жезде, жооп кайтарыңыз» – деп Турар ыкылдатып жатат. Мен болсом оозума талкан куюп алгансып сөз таба албай: «Мен жеңилдим» – дедим. «Чоң акын бир жеңилгенден кийин айтышпайт» – деп кошумчалап койдум. «Анда сен чоң акын турбайсыңбы, – деп күлдү Турардын эжеси Уулча. Ошондой десеңер да болот десем ого бетер күлүп калышты. Ошентип ошо күнү күлкүгө аябай марыдык.

Кийин Турар оңуту келе калган сайын: «Келиңиз, жезде, айтышалы» – деп калчу. «Чоң акын бир жеңилгенден кийин айтышпайт» десем күлүп калаар эле, бейиши болгур.

Улуу адамдардын жашоосу башкалар үчүн кызыктуу болот эмеспи.

Ошондон улам улуу акын Турардын мурда белгисиз болгон бул аскиясын ортого салып олтурам.

Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.

ОШОЛ БАЛА МЕНМИН, ОШО ПОЛКОВНИК ДА МЕНМИН

Согуш жылдарында «Темная ночь» («Караңгы түн») деген ыр чыккан. Фронтто кээде ошону созолонтуп калаар элек. Анда мындай сөздөр бар эле:

Алыстасың, сага жете албайм,
Ажалга чейин төрт гана кадам...

(Менин которгонум)

Анысы кандай кызыл кыргында жүргөн адам тирүү калат экенмин деп ойлобойт. Мен да ошентип ойлочумун. Жамгырдай жааган октон калбырдай болуп тешилген шинелдеримди эки жолу алмаштырдым. Үч жолу жарадар болдум. Бирок алты саным аман кайттым. Мындай бакыт сейрек кездешет. Ошол бактым өмүрлүк жарым Уулчага учураганда уланды.

Согуштан келсем ата-энем үч баласы менен өлбөстүн күнүн көрүп жатышыптыр. Эл ач-жылаңач. «Кол кармашып оокат кылалы» деген сунушума табыятынан акылдуу жаралган Уулча мойнун толгогон жок. Жепирейген жер тамыбызга алып бардым. Нике кыюу үчүн молдону чакыртышты. (Ал менин бир тууган таякем Ороз болчу. Мен курактуу жалгыз уулу Жуматай согуштан алган жараатынан кайтыш болуп калган).

Нике кыюу маалында молдо: «Кожомберди кызы Уулчаны туттуңбу? – деп мен жакты карады.

– Туттум, туттум – деп дароо жооп бердим.

– Ысманкул уулу Осмоналыны туттуңбу? – деп Уулчадан сураганда ал бир азга буйдала түштү. (Шарт жооп бергенден иймендиби?..)

Күбө болуп жаткан менин курбум Курманов Рыспек: «Унчукпаганы туттум дегени. Шариятта ошондой деп айтылат» – деп купшундап койду, жылмая мен жакты карап, шариятты мыкты билген киши шекилденип.

Үйлөнгөнүбүздөн кийин бир жылча Кара-Балтада жашап, иштеп калдык.

Күндөрдүн биринде биздикине төрт-беш жаш курактагы арык, сары бала келди. Анын элпектиги, ишенчээктиги, ийменчээктиги мага жагып калды. Ал Уулчанын иниси Турар экен.

Биздин үйдө олтурган агам сурап калды андан:

– Турар окуп жүрөсүңбү, же окууга бара элексиңби? – деп.

– Окуйм – деди ал шар эле.

– Неченчи класста?

– Бешинчи.

– Оо, азамат болуп калган турбайсыңбы, – деди ал билмексен болуп.

Анан Турар эжесине чуркап барып: Эжеке, тиги киши «окуйсүңбү?» деп сураганынан: «Окуйм» – деп койдум. «Неченчи класста?» дегенинен «бешинчиде» дедим. Сенден сураса, сен деле ошентип кой – деп шыбырады тиги киши тарапты улам карап коюп.

Кийин Турар биздикине көп келчү болду. (Азыр Кара-Балта шаарынын негизги көчөсү Турар Кожомбердиев көчөсү деп аталат.)

Мен борборго кызматка которулуп, Бишкекке көчүп кеттик. Кийинчерээк аны колубузга алып алдык. Ошондон тарта үйлөнгөнгө чейин биздин үй-бүлөдө өсүп, чоңойду. Өз балдарыбызга кандай

мамиле кылсак, ага да дал эле ошондой мамиле кылчубуз.

Каалаганын сатып берээр элек. «Музыкант болгум келет, кыяк сатып бергиле» – деди. Сатып бердик. Аны көргөн балдызым Эркин (ал да биздин үйдө жүрчү). мандолино сатып бергиле деп жүрчү. Эжеси: «Акча жок. Ачкадан өлүп калабыз» – деп коёт экен.

Бир күнү ал: – Эжеке, дайыма эле акча жок. Ачкадан өлүп калабыз дей бересиң. Бир жолу да өлө элекпиз го – дегенинен анын айтканын да сатып бердик.

Кайсы бир майрамда демонстрацияга ак көйнөк, кара шым, ак туфли кийип келгиле деп айтышты мугалимдер – деп келди Турар. Алар азыркыдай дароо табыла койсочу, издебеген жерим калбай, араңдан зорго таап келгенимде Турардын сүйүнгөнү эсимде.

Булар эми көзгө көрүнөөр-көрүнбөс, майда-чүйдө нерсе болгону менен ал кезде өзүбүз жаңы тирдик, жаш аялмет, жарыбаган жалыйна менен эптеп оокат кылып жүргөн кезде биз үчүн бир топ эле оор жүк болчу. Анын үстүнө жокчулукта ата-эне-биз, толгон-токой бир туугандарыбыздын баары бизди тытмалашат. Ошондо кантип түтүп жүргөнүбүзгө азыр таң калабыз. Ошо кезде биздин үйдө жүргөн балдыздарымды, Турарды бөлөк бирөөнүн балдары экен деп такыр ойлочу эмесмин. Өз балдарымдай көрчүмүн.

Алар да мени атасындай көрүшчү.

Жаратылышынан ыймандуу жаралган Турар мага эч качан өйдө караган эмес. Эжеси Уулча экөөбүздү ыйык көрүп: «Силерден артыгыраак сыйлай турган адамым жок» – деп келчү.

Ал адамдын өзүнө төккөн мээримин өтө жогору баалай билген. Алгачкы ийгилигин да бизге арнаган «Көлчүктөгү ай» деген китеби басмадан чыгаа-

ры менен бизге алып келип берди. Мага арнаган данаасында:

«Жездем Осмоналыга! Мага кылган аталык эм-гегиңиздин бир үзүмүн кайтарып берем». Автор. 20-январь, 62-жыл деген белгиси турат.

Эжесине арнап берген китебиндеги кол жазма-сында: «Экинчи энем Уулчага», – деп жазылган.

Ошол эки китеп биздин үйдө жарым кылымга жакын убакыттан бери аздектелип сакталып турат.

Турардын айтканын эки кылып, илебин кайтарчу эмеспиз. Бир жакка барып келүү үчүн машина (автомобиль) сурай койчу. Ал кезде автомобиль азыркыдай аккан суудай болуп арбын эмес. Чанда бир кызмат адамдарында гана боло турган. Менде да бар эле. Ошону сурай калчу. Ал өсүмдүк машина болбогон соң, мамлекеттин менчигин дайыма эле тууган-туушкандарыңа берип коё албайсың (аны текшерип туруучулар да бар).

Машинаны сураардын алдында Турар эжеси экөөлөп мени эпке келтиришчү экен. «Жездемдин чалпоолугу бар. Мен болсом таарынчаакмын. Анан ал чарт-чурт деп кетсе мага катуу тиет. Ошондуктан сен күн мурун чоо-жайын айтып, аны жоошутуп кой» – дечү экен Турар.

Ошентип алар мени күн мурунтан «жибитип» коюшкандан кийин «жок» деп айта албай калып жүргөнүмдү кийин билдим. Бир жолу ал редакциялардын бирөөнөн кандайдыр бир материал алмак экен (ал кезде анын буту ооруп жүргөн.) Редакторго телефон чалып: «Бир бала барат, ошондон берип жибер» – дептир.

Аны менен телефон аркалуу сүйлөшкөнчө жибер турган иниси «житип» кетет. Айласы кетип менден суранды. (Анда мен элүүлөрдөн ашып калгам. Аскердик чиним полковник болчу.) Бизге жакын жерде болгондуктан макул болуп барсам редактор – белгилүү акын Акбар Рыскулов экен. Ал:

бир бала барат, ошондон берип жибер, – деди эле десе:

Мен:

– Ошол бала менмин, – дедим. Аябай күлдүк.

Анан кайра телефон чалып: – Жок, бир полковник бара турган болду. Ошондон берип жибер, – деди эле десе.

– Ошо полковник да менмин, – десем экөөбүз тең аябай күлдүк.

«Турар акындардын генералы болсо, армиянын полковнигинен сурана алат да» – десем дагы күлдүк.

Күлкүбүз басылгандан кийин: – Жезденин баары эле сиздей эмес – деп жылмайды Акбар.

«Атанын жакшысы жездедей болот» – деген кеп бар эмеспи, мен эми Турарга ата болуп калбадымбы – деп тамашаладым.

Бул жолу Турардын өтүнүчү боюнча редакцияга барганым – ал экөөбүздүн ортобуздагы ак дилден болгон ата-балалык мамилебиздин бир үзүмү эле.

Осмоналы ИСМАНКУЛОВ.

ТУРАР, ЖАЛИЛ, ТЕМИРКУЛ ЖАНА МЕН

Турардын эжелери менен өтө ынтымактуулугу таңгалаарлыктай эле. Булардай бири-бирине өмөчөктөрүн үзүп, боор тартып тургандарын мен өзүмдүн узак өмүрүмдө көргөн эмесмин. Күйүмдүү, карамдуулуктарычы.

Турар эжеси Уулча менен телефон аркалуу күнүгө бир нече жолу сүйлөшпөсө же бир аз күн көрбөй калса бышып кетчү. Үйүндөгү телефону бузула калса: «Барып телефон-автомат менен байланышып, эжекемден кабар алып келгиле», – деп ини-карын-даштарынын жанын койчу эмес. Жаан-чачын болуп турса да ошентчү.

Биз да аны менен күнүгө кабарлашпай тура алчу эмеспиз. Адеттегидей бир күнү аныкына барып калдык. Кадимкисиндей далбайган ич көйнөк, дамбалчан (үйүндө иштегенде ушундай олтуруп иштейт) иштеп олтурган жеринен тура калып, бүркүт кулачтары менен эжеси Уулчаны кучактап, бетинен, чекесинен өөп тосуп алды. Биз барган сайын ал олтургузарга орун таппай, берээрге тамагын таппай калат. Бул жолу да ошентти...

Чыгармачыл адамдар да бир кызык болушат. Бир нерсе чиймелебей отура алышпайт. Сейилдеп жүрөбү же транспорт менен баратабы, тамак ичип олтурса да кыскасы качан, кай убакыт болсо да кылт эткен ой келе калса басып жыгылышат. Жадагалса жатканда да калем, кагазы жанында.

Белгилүү акын Темиркул Үмөталиев согушта жүргөндө да бирдемелерди чиймелеп жүргөнүн көрчү элем. Капырай!!

Турар иштеп жатканда (чыгарманы ийине жеткирмейин, же ал басмадан басылып чыкмайын) эмне жазып жатканын айтчу эмес. Бул жолу чечиле: «Эстекем (Эстебес Турсуналиев) Токтогулдун сыйлыгын алды. Ошого куттуктоо жазып жаттым эле, – деди.

Андан ары сөз учугу ар кандай наамдар, сыйлыктар жөнүндө уланып кетти.

– Менимче, – дедим мен, мурда эч кандай наамдар деле болбосо керек. Мунун баары кийинчерээк ойлонуп чыгарылган нерсе болду. Мисалы, Токтогулдун Эл акыны, же Атайдын Эл артисти деген наамы бар эле дегенди уккан эмесмин. Эч кандай наамы жок өткөндөн алардын даңкы өксүп калган жок, – деп Турар жакты карадым.

– Туура, – деди Турар, – бир аз ойлонуп туруп, оор басырыктуу гана. Анан сөзүн уланта, ар бир мезгилдин өзүнүн атрибуттары болот турбайбы. Анан айрым учурларда баалуулуктар ошого жара-

ша бааланат экен. Буга байланыштуу мен бир мисал келтире кетейин, – деп улантты сөзүн.

– Ии?

– Бир жолу, – деди Турар, – бир топ акын-жазуучулар болуп Нарын облусуна чыгармачылык командировкага барып калдык. Пландаштырылган иш чаралары аяктап, Бишкекти карай жол тарта турган болгонубузда облустун чоңдору чай берели деген ниет менен арабыздан «наамы» барларды терип кетишти. Наамы жок Жакем (Жалил Садыков) экөөбүздү чакырышкан жок. Бул Жакеме аябай катуу тийди. Алардын тайкылыгына мен ого бетер тырчыдым.

Натуура кылгандыктарына өзүлөрү түшүнүштүбү, же бирөөлөр айттыбы, айтор, бир аздан соң кайра келишип, бизди да чакырышты. Аябай суранышканына карабай экөөбүз тең барбай койдук.

Эми ошол чолок акыл атка минээрлердин, «кооз чапандуулардын» кээ бирөөлөрүнүн аттары эчак унутулган. Жакем экөөбүздүн элге берээрибизден айтсын. «Эр эмгегин эл жебейт» дегендей Жакем экөөбүздү эл узак убакытка чейин унута койбос.

– Аның туура, – дедим. Анан сөзүмдү уланта, – адам бар жерде адилеттүүлүк дайыма жетишсиз болот. Муну мен кан кечип жүрүп нечен жолу баамдагам – дедим.

Турар кунт коюп угуп олтурду.

– «Жоону сайса мен сайдым, аты калды Манаска» – деп бекер жеринен айтылбайт. – Сөзүмдү уланта: – Анык баатырлар фронттун эң алдыңкы катарында канкорлор менен кармашып, ажал менен арбашып жүргөндөр, ошолор жеңет, орден-медалдары болсо арт жакта жүргөндөр, штабдарда иштегендер, жогору чини бар командирлер, кыскасы передовойдон алда канча алыс жерде жүргөндөр алышат. От кечип жүргөндөргө бучкактары калса калат, кээде ал да жок. Кудум эле өзүң кой сойгонду сүрөттөп, тамашалап жазганыңдай:

«Башы башкармага тийди, төшүн ферма башчысы алды, ич эттерин – мал доктур, колун эсепчи алды. Жамбашы кампачыда калды. Кой баккан койчуга териси менен шыйрактары калды» – дегениндей.

Экөөбүз тең күлдүк.

Дагы бир ырың бар сенин.

– И-и?

– «Ушу кол мыкчый кармап фашист колун, Жер жүзүн сактап калган ажал өрттөн» деген. Мен И.В.Сталинден жети жолу алкыш алдым (алакандай кагаз). Өлүмгө башын байлап, душмандын огуна төшүн тоскон эр азаматтарга алкыш эмес ат башындай алтын берсе да аздык кылат – деп бир аз кызуулана түштүм.

Уккандан тажабасаңар дагы бир нерсени айтуунун кыюусу келип турат – деп карадым беркилер эмне дешээр дегенсип.

– О койчу капкайдагы чаңды бырыксытпай – деди Уулча менин узак сөзгө түшүп кетээримди алдын-ала жактырбагандай.

– Туура өткөндү айткандан майнап чыкпайт – дедим Уулчанын сөзүн жубата. Бирок «сөздү сөз келгенде айтуу керек... дечү беле» – деп жылмайдым аны карап.

– Эжеке, – деп үн катты Турар, – жездем согушта болгон окуяларды айтканды жакшы көрбөйт. Эми айткысы келип турса угалы – деди ал.

Биз тарап, көптүк кылып турган соң Уулча унчукпады. Турардын уккусу келип турганы менин чырагыма май тамызгансыды.

– Жогоруда учкай айтканымдай акын Темиркул Үмөталиев экөөбүз өтө оор салгылашууларда көп жолу бирге болдук. Жамгырдай жааган октун астында кара жандан түнүлүп турганыбызда ал согуштун жексурдугу жөнүндөгү ырларды жаратаар эле.

Өзүбүздүн жергебизден душманды сүрүп чыгарганыбыздан кийин Европанын элдерин бошотууга кириштик. Молдавия, Румыния, Болгария, Юго-

славия, Венгрия, Австрияны фашисттик баскынчылардан бошоттук. Фашисттердин кулчулугунан кутулган элдер бизди зор кубаныч менен тосуп алып жатышты.

Югославиянын эли өзгөчө шаң менен тосту. Бизди куттуктоо үчүн көчөгө чыккан элдин көптүгүнөн басаарга жер жок. Гүл сунган колдор кылкылдайт. «Боштондукка чыгаруучулар жашасын!» деген кыйкырыктар айлананы жаңыртып турганда кыраан кыргыздын уулдарынан экендигибизге чексиз сыймыктандык.

Бирок алдыда али далай оор салгылашуулар, оор жоготуулар бар эле. Согуштун таразасындагы жеңиштин салмагы биз тарапты карай алда канча басымдуураак болуп турганына карабай, гитлерчилер жаалданып каршылык көрсөтө берди: «Өчөөр отун үстү күйөт, өжөрлөнүп күчтүү күйөт» – деп өзүң жазгандай.

Венгриянын борбор шаары Будапештти бошотуу үчүн кычыраган кышта бир жарым ай күндүртүндүр салгылаштык. Эки тарап тең оор жоготууларга дуушар болду.

Атышып жаткан күндөрдүн биринде Темикем автоматын жерге коё коюп, бирдемелерди чиймелей баштады. Жазып бүтүп, бир аз ойлонду да, анан аны мага сунду.

Окусам:

Будапешт. Ышкырат кыш ажыдаардай

Жарылган снаряддан кулак тунат.

Ызылдап октор учат бир дем албай

Туш-туштан ач көз ажал мойнун сунат... – деп жазыптыр. Окуп бүтүп калган кезде үстү жакка келип түшкөн снаряд жарылып, үй солкулдап, штукатуркалар мойну-башыбызга түшө баштаганынан чочуп кетип: «Дал өзү!» – деп жибердим. Темикем жылмая: «Акын ушинтип көргөнүн жазганда чыгармасы жакшы чыгат», – деп койду.

Ошо күндөрдө Темиркул Үмөталиев Венгриянын классик акыны Сабо Лоренц дегендин үй-бүлөсүн, китепканасын кыйроодон аман алып калган өзгөчө адам болчу. Ошону үчүн ага Советтер Союзунун Баатыры деген наам беришсе болмок. Анда берилген жок. «Кимди ким көрдү...» дегендей кийин деле Эмгектин Баатыры деген наамды ыйгарышса туура болот эле. Андай наам согуштун сыз окопторунда, жамгырдай жааган октун астында эмес жылуу үйдө, жумшак креслодо ысык чай, кофе ичип олтуруп жазгандарга деле берилип жүрбөйбү.

Каарман жоокер акын Темиркул Үмөталиевдин дагы бир өзгөчөлүгү – ал согуштагы жоокерлерге дем берип, көңүлдөрүн көтөрүп, душманга кыжырын кайнатып, эрдикке үндөгөн ырларды жарата билгени эле. Бул киши экөөбүз аябагандай катуу салгылашуу болуп жаткан кезде кездешкен элек. Ошол учурду образдуу кылып, көркөмдөп ырга сала койгону кызык.

– Ой, жезде, сиз муну эч качан айткан жок эле-низ го, – деп жанданды Турар.

– Анын эмнесин айтмак элем, – дедим.

– Ошол ыры барбы сизде?

– Кайдан...

– Эсиңизде калганы барбы?!

– Кээ бир куплеттери...

– Айтып көрсөңүз, – деп ал аябай кызыкты.

– Ырдын башын: – Досум Ысманкулов Осмоналыга, – деп коюптур.

– И-и...

Улам жаңылып жатып, эсте калганын айта баштадым:

Таанышканбыз ок ызылдап учкан жерде
Бомба түшүп жаткан кезде кутман жерге.
Окоп казып канча жолу батып терге
Кан кечиште душманды биз уткан жерде.

Жаткан кезде эки тарап бычакташып
 Достопконбуз кол кармашып, кучакташып.
 – Мен көз жумуп, – сен үйгө аман кайтсаң
 Күн жарк этсе, караңгы түн узак качып.

...Дешпедикпи чабуулга тураар кезде
 Ура-а-лаган үндү майдан угаар кезде.
 Найзаларды жоо төшүнө сунаар кезде
 Же жыгылып, же душманды жыгаар кезде...

Калганын карылык, анан аралык алып коюп-
 тур – деп жылмайды.

– Менимче, – деди Турар ойлуу гана – ок-дары-
 нын жыты менен кандын жыты аралашкан май-
 данда, кара жандан үмүт кылбай жүрүп чыгарма
 жаратуу эрктин да, эрдиктин да туу чокусу. Ан-
 дай учурда адамдын оозунан келмеси да түшүп
 калса керек.

Өзүңүз айткандай бул кишинин эрдиги, эмгеги
 өтө жогору бааланса туура болмок. Бирок бизде
 «колдо бар алтындын баркы жок» деди.

– Деги эле сөзүңөр аябай узарып кетти го, айла-
 найындар, жол тарталы, үйдөгү балдарыбыз эмне
 болушту экен – деп Уулча тынчсыздана сөзүбүздү
 бөлдү.

Анан адам баласы деги эле эч нерсеге ыраазы
 болбойт – деп улантты ал сөзүн. Ушунча жыл со-
 зулган кызыл кыргындан алты саныңар аман ке-
 лип, эл арасында эсен-соо жүргөнүңөр – дүйнөдө
 болгон наамдардын бардыгын алганыңардан артык,
 – деп Турар экөөбүздүн баятадан бери сүйлөшүп
 жаткан узак сөзүбүзгө чекит койду.

Бекер жеринен муну Турар: – «Эжекем кара
 сөздөн алдырбайт» – деп келет турбайбы деп ойло-
 но: «Аның туура» – дедим кепичимди бутума илип
 жатып.

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ ҮЧҮН ЖАМАН КӨРҮНҮП...

*...Жашоо – бул ырдаш эмес бирөөнүкүн,
Жашоо бул – ыр жаратыш жүрөктөрдөн.
Жашоо бул – гүлдү жыттап өтүш эмес,
Жашоо бул – гүл өндүрүчү жүрөктөрдөн.*

Акын Турар Кожомбердиевдин адабияттагы алдына койгон максаты так ушундай эле. Аны аз өмүрүндө айныгыс ишке ашырды.

Тукемдин о дүйнө сапар тартканына он жети жыл өткөнүнө карабастан ушул үзүл-кесил кыска эскерүү жазууну баштоо мен үчүн кыйындыкка турганы кыяматтай эле болду. Анткени биринчиден, жакын агандай көргөн адамдын (ал мени «досум» дечү), экинчиден, сүйүктүү акынымдын элесин эмдигиче жандүйнөмдө тирүүдөй эле сакталып жүргөнүн жашыра албайм. «Бүгүн Турар жок, ал өлгөн» деген желмогуздай ырайы суук, жүрөктүн үшүн алып үркүткөн сөздөр менин сезимимден эмдигиче орун-очок ала элек. Анын атан-төөдөй алп тулку-боюн эч качан өлүмгө кыйбай, аны ажалга ыраа көрбөй келем. Дегеле кудай пендем десе, жакын көргөн адамың жөнүндө эскерүү жазарлык кылбасын! Бирок айла жок, бул жолу жазууга туура келди.

Алгачкы таанышканым

Мен КМУнун филфагынын 1-курсунда келгенде Тукем 3-курсунда экен. Акындыгы таанылып калган. Т.Үмөталиев, Н.Байтемировдордун жаш акын Турар Кожомбердиевдин ырларына ак жол каалап, «Ленинчил жаш», «Кыргызстан пионери» гезиттерине жазышкан жылуу сөздөрүн да мурун окуганмын. Тукемдин курсташы, жолдошу менин бир

тууган агам Турсунбектин классташы Бөкөнбаевдик ошол кездеги филфактын эң тапаны Сурабай Тойгонбаев мени биринчи жолу:

– Туке, мобу жетим, биздин айылдык классташ карачечекей досумдун, карачечекей иниси болот. Өлалбай жатып өлөң айтат болуп, өзүңдү туурап, бирдеме чиймелемиш этет экен. Ырларын окуп, диагнозун коюп, мал боло турган болсо корооңо кошуп албай жаның жокпу. Кыйраткансып, жазган бирин-экин ыры: «Кыргызстан пионерине» да жарык көрүптүр бул молонун!.. – деп мени Тукеме тааныштырды такырайтып такымын жеген тапан аяш агам Сурабай. (С.Тойгонбаев мектептерде директор, райондук партия комитетинин бөлүм башчысы кызматтарында иштеп жүрүп, азыр ардактуу эс алууда.)

Күлкүлөр басылгандан кийин:

– Өзүңдөн эчтеке чыкпасына көзүң жеткенден кийин бу баланын аркасы менен «Турарга мен тааныштырган элем деп тарыхта калайын» деген экенсиң ээ. «Тойгонбаев Суранбай, токочко тойбос кудай-ай» – деп тамашалады, Тукем. Биринчи жатаканынын үчүнчү кабатындагы 54-комнатада олтурган курсташтардын каткырыгы таш жарды деп калп болбоюн, бирок кудай ургандай эле катуу чыкты...

Ошол күндөн баштап, Тукем экөөбүздүн ортобуздагы мамиле узара баштады. Тукем шаарда эжесиникине жатып окучу. Сабактан кийин үйүнө шыр кетпей, курсташтары менен аны-муну, айрыкча адабият тууралуу сүйлөшүп, кеч кирип калганда үйүнө кетчү. Ошол кезде адабиятта жана искусстводо «абстракционизм» деген агым пайда болуп, анын таасири эң биринчи ушул биздин филфактын «чымыны» барларын каптады. Андрей Вознесенский, Евгений Евтушенко, Роберт Рождественский, Белла Ахмадулина, литвалыктар Эдуардас Межелайтис, Юстинас Марцинкявичюс, казак Ол-

жас Сулейменов, кыргыздардан Сүйүнбай Эралиев, Рамис Рыскулов, Омор Султанов жана башканы Турар башында турган филфактын ыр жазган студенттери жогоркулардын жазгандарын «устукандап» талкуулап, алардан үйрөнүш керекпи же алардын ырларынан жаа бою качыш керекпи, айтор, төмөнкү курстагы мен сыяктуу ыр жазгычтарга «рецепт» жазып бергендей эле болучу. Ошол кездеги Турар катышып жүргөн чоң-кичине официалдуу эмес эркин талкуу, аңгемелешүүлөр биз үчүн чоң мектеп болуп калган эле.

Тукем чыгармачылыгынын иштешине убактысы тардык кылып (ошол жылдары абдан көп жазды), сырттан окуу бөлүмүнө которулуп, «Кыргызстан пионерине» ишке орношуп алды. Бизге күн сайын келбесе да, жумасына бир же эки жолудан Рускул, Мырзабек, Сталбек (менден жогорку курстагы балдар), анан Анатай, Курбаналы Сабыров үчөөбүзгө (үчөөбүз курсташпыз) келип жүрдү. Анатай, Курбаналы, мен Тукемден кичүү болгондугубздан: «Турар байке!» – деп чакырчубуз. Бир күнү Тукем:

– Ай жигиттер, «Турар байке» дебей эле «Туке» деп жүргүлөчү. «Туке дегенден оозуңар жырылып калбайт. Байке десеңер мен инилерим менен сүйлөшүп аткансып, ичиндеги теңтуштук өөдө-ылдый тамаша сөздөрдү айта албай да калат экенсиң, – деп бизге «байке» деген сөзүбүзгө такыр, бүгүнкү күндүн термини менен айтканда «моратория» жарыялады. Ошондон баштап, ушул күнгө чейин биз «Туке» деп калдык.

Тукемдин өлгөнгө чейинки жашоо-турмушу, чыгармачылык иштөөсү, басмалардан редакторлук кызматтары, кыскасы, өмүр жолу көз алдымда болду. Көптөгөн асыл сапаттары менин да өмүрүмө өрнөк катары жүрөгүмө сакталып калды. «Мен кыйынмын» деген менменсинүү, кекирейгендик анын канында болбогон. Айрыкча, аял аттууларга жаса-

ган мамилени өтө бийик жана ыйык туткан. Жүрөнчөөк, жеңил ойлуу эркектерди табиятында жек көрө турган. Ак никеси туруп, азгырылгандарды «айбандык эмеспи ээ» деп айласыздан башын чайкап коёр эле.

Мен Тукем менен Маданият министрлигинин алдындагы маданий-агартуу борборунун репертуардык басма бөлүмүндө үч-төрт жылдай бирге иштешип да калдым. Ал бөлүм башчы, мен редактор, олтурганыбыз бир кабинет. Жашырбай айтышым керек, бул чыгармачылык мекеменин директору композитор Тургунбай Молдогазиев Тукемдин өзүнө жана чыгармачылыгына өтө сыйлоо менен мамиле кылаар эле. Ал киши мага:

– Асанбек Иманбаевич, жоопкерчиликтин көбүн Турарга жүктөй салбай, анын ишин жеңилдетип, колундан келгенин өзүң аткарууга көбүрөөк аракет кылсаң. Ансыз деле анын мойнунда профсоюз уюмунун төрагалык жооптуу милдети да кошо турат. Андай чоң талант он жылдап да жарала бербейт. Колдон келсе кыргыз адабияты, маданияты үчүн чыгармаларды көбүрөөк жаздырып калыш керек, – деп мага такай айтып калар эле.

Албетте, Тургунбай Молдогазиев жана Тукемдин далалаты менен, эрчиген энтузиасима менен маданий-агартуу жаатында ондогон методикалык эмгектер, китептер, репертуардык жыйнактар жарык көрүп, жүздөгөн обондор, романстар, хорлор, пьесалар, интермедиялар кабыл алынды. Демек, Тукемдин адабиятта гана эмес, анын кыргыз маданиятына сиңирген эмгеги ат көтөрө алгыс...

Достукка бекем эле

Мен 1967-жылдан баштап, Ош пединститутунда мугалим болуп иштеп калдым. Мен жокто кафедрага Тукем телефон чалып, «Алай» мейманкана-сынын бир жерине келип кетүүмдү (номери эсим-

де жок) өтүнгөн экен. Угарым менен учуп бардым. Тукем, эки кишилик номердин бир койкасында чалкасынан түшүп, китеп окуп жатыптыр. Учурашкандан кийин:

– Эй, жетим, эки жылдан бери дайының жок. Же өлүүң, же тирүүң билинбейт. Тажикстанга кеткенден бери такыр... ойлойт экенсиң, шогураак эле, тажик колдуу болуп кетти го... – деп. Университетти бүтүп кеткенден кийин ырларың да чыкпай калды. Андан көрө студент кезиңде жакшы элең, ат тезегин кургатпай ырларың чыгып турчу эле. Көрсө, акча үчүн жазып жүргөн турбайсыңбы, стипендияңа аралжы болсун деп... – Мени такыр сүйлөтпөй койду. Оюн-чындан опурулуп сүйлөп жатты. Сөзүн бөлбөйүн дейм, менде укук жок. Мени мурунтан эле ушундай үйрөтүп койгон. Бирок айтканынын баары жөндүү эле.

– Эй, жетим, атайын сени издеп, Фрунзеден учуп келдим... Чыдабай кеттим.

– Атайын мени издепти?!

– Ооба, сени издеп. Сага окшогон жанагы Турдалы Алыбаев, дагы эки-үчөөнүн аттарын атады. – Тукем күлүп атты, сүйлөп да атты, сагынышып калыппыз. Сөздөрүндө тамаша аралаш.

– Менден башка, кана айтчы, сага ким күйөт. Күйө турган атаңды курсактан чыкпай туруп жутуп алыпсың, желмогуздай болуп.

– Ой, Туке, мен жуткан жокмун, согуш жутпалдыбы!..

– Токто. Тажикстанда иштеп жүргөнүңдө «Ленинчил жаштан» атаңа арнаган бир ырыңды окугам. Поэма жазыш керек, уктунбу, поэма. Өзүңө окшогон ошол жетим ырың менен: «Атамдын арбагын ыраазы кылып кутулдум» – деп ойлоп жүрсөң керек!.. – Тукемди үйгө чакырсам болбой койду. Турдалы Алыбаев деген досу ооруп жатканын, ага жолукканы азыр аябай чарчап турганын ай-

тып, дагы жана башкалар жөнүндө көпкө сүйлөштүк. Достук аския-тамашаларына агалык акыл-кеңештерин кошуп, мени бир жыргатып коюп, кечинде Фрунзеге учуп кетти, кайран Тукем. Жана мен айткан Турдалы Алыбаев деген Тукемден бир аз улуураак жогорку курста окуган, Тукемден кем калбаган олбурлуу, зор жигит эле. Ырларды аз, бирок саз жазган, Алыкул сыяктуу оорукчал болчу. Артынан түшкөн азезил оору акыры аны алып тынып, өлгөндөн кийин Тукем жазып жүргөндөрүнүн баарын анын аялынан алдырып, жакшы китеп кылып чыгартып койду. Унутпасам, баш сөзүн да Тукем өзү жазган болуу керек эле. Тукем достукка ушундай бекем, чыныгы инсан болчу.

Тукемдин «Лира кечеси»

Мен экинчи жолу кайра (КТРдин жетекчилеринин суранычы менен, А.Токомбаевдин Ш.Нусуповага жазган каты боюнча) КТРга барып иштеп жүргөм. Бир күнү Тукеме келдим:

– Туке, сен мага көп эле жакшылык кылдың, бирок бир да жакшылыгыңды кайтара элекмин, ошондуктан сага да бир жакшы иш жасайын деп турам...

– Ай, Асаш! («Жетим» деген сөзүн такыр айтпай калган. «Беш баланын атасы болдуң, сага «жетим» деген сөздү желимдеп чаптаса да болчудай эмес, ээ, Асаш...») Сен алыстан тегеренип, кый-пактабай, ток этээр жеринен баштачы!

– Сенин «Лира кечеңди» уюштуруп...

– Болду, түшүндүм. Эгерде менин талабыма макул болсоң...

– Баарына макулмун.

– Эшектей иштетем.

– Маа демектен качырдай иштет! – дедим, баарына даяр экенимди билдирип.

– Болуптур... Ой, Асаш, – деп жиберди шаша. Бул анын кубанычы эле.

План түздүк. Түзгөндө да конкреттүү берекелерди коюп, кагазга түшүрдүк. Талкууладык. Иш ордубуз жездеси отставкадагы полковник, согуш ардагери Осмоналы Исманкуловдун Беш-Күңгөйдөгү дачасы болмой болду. Планыбызды Уулча эже да кубангандык менен кубаттады.

Ошентип, «коллективдүү» чыгармачылык ишибиз жайкы күндүн биринде дачада башталды. Күнүгө баш-аягы 15–20дай обончу, композитор, ырчылар түштөн кийин саат экиде дачага бармай, Тукем тарабынан баарыбызга пиво, вино, арак ичүүгө моратория жарыяланган. Чыгармачыл адамдар кычкылга жакын эмеспизби. Бирок дачаны тең экиге бөлүп аккан чакан муздак суунун үстүнө коюлган темир керебетте байланып, чоң чанач кымыз сууга салаңдап түшүп турат.

Аны Тукемдинказы менен «Манас» аэропортуна жакын жашаган бээ байлаган казак жеңеле-рибиз күн сайын эртең менен жеткирип турушат. Иштерибиз ийгиликтүү жүрүп жатты, иштерибизден да тамашаларыбыздын кызыгын сурабаңыз. Атаңгөрү, атаганат, ошондо бүгүнкүдөй видеокамера болгондо эмне, баарын болбосо да анча-мынчасын тасмага түшүрүп, бүгүнкү күнү эч мантаж-сантажы жок же эфирден берип койгондо не деген ажайып кадрлар болмок деп өкүнүп калам бүгүн. Чылбыр, жүгөн, ооздугу жок бейиши болгур Мукандын тапан-тамашалары баш болгон эч сценарийсиз пайда болгон не деген сюжеттер көздөн кайым болуп кайып кетти го, чиркин дүйнө! Эми болсо, экранга чыкпай калган эсепсиз көп сериялуу комедиялуу киносериал болуп көзүмө элестейт. Тукемдин тубаса куудулдугу ошондо бир ачылды го! Дегеле адам баласы учур чактагы окуяларга учурунда баа бербей, өткөн чакка айланганда гана өксүп, өксөп, өпкөлөп эстеп калат турбайбызбы!..

Кебибизди кертте чаап кыскарта айтканда, бир айдан ашык даярдык көрүп, акыры акын Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгына арналган телевизиондук «Лири кечесин» Кыргызмаакадемиялык драма театрынын сахнасына алып чыктык. «Эшектей» иштесек да эргүү менен эл алдына чыгарган «Лири кечеси» төрт саатка созулуп, эч кимди тажатпастан көрүүчүлөрдү рахаттын бешигинде элжиретип турду. Кыргыздын эң көрүнүктүү обончулары, эстрада ырчылары Калый Молдобасановдун, Сатылган Осмоновдун, Советбек Исраиловдун, Калыйбек Тагаевдин, Түгөлбай Казаковдун, Эсенжан Ибрагимовдун, Эсенбек Мааданбековдун, Марат Акматовдун, Үсөн Сыдыковдун, Сардарбек Жумалиевдин, Асанкалый Керимбаевдин, анан албетте, Мукан Рыскулбековдун жана башкалардын Тукемдин тексттерине чыгарган обондору театр залын шаңга бөлөп, таңшып жатты. Тукем элдин суроолору боюнча кайра-кайра микрофондун жанына келип, жазгандарын жагымдуу үнү менен шаңкылдап жатка окуп жана элдин суроолорун кызыктуу жооптор менен узатып турду. Театр залына батпаган эл тоголок алма батпаганчалык бош жер калтырбай тикесинен тике туруп, шыкалып турду. Ошол күнү театрдын багы бир ачылды белем, ага кошула жетекчилеринин кабагы да чайыттай ачылып, кассанын «капчыгы семирсе» түшпөдүбү. Ошондо акындын чын эле таланттуулугу, популярдуулугу, калк арасындагы кадыр-баркы кашкайып көрүнүп калды. Баарынан да, баарын кыйратып салгансып кубанганымды жашыра албай, өзүмдү Турардай зор сезип, театрдын залында араң батып отургансыдым. Эки жарым саатка эсептелген программабыз төрт саатка жакын созулганы элдин акынды ушунчалык эңсеп келгендигин айгинелеп турат го. Тукем, ошондо (балким, өмүрүндө биринчи жана акыркы жолудур) бир эр-

гиди го, бийиши болгур. Баш-аягы бир сааттай убакыт ырларын жалаң жатка окуду. Эс тутумунун ушунчалык күчтүү экенине ошондо бир таң бердим.

Тукемдин «Лири кечесин» даярдап, театр көрүүчүлөрүнө тартууларын го тартууладык, телетасмага да тарттырып койдук, эмки маселе аны программага киргизүү калды. Телекөрсөтүү боюнча төраганын орун басары Майя Султашева айымдын өткөргөн планеркасында «Лири кечесине» эки жарым саат-убакыт сурадым. Караманча каршы болуп туруп калды. Ашып кетсе эки саат болсун деп, көшөрүп болбой койду. Мен видеоаппаратурага заявка жазып, тартылган тасманы баштан-аяк көрдүм да, бардык номерлерди, окулган ырларды, суроолорго берилген жоопторду сын көз менен карап, ар бирине беш балл системасында өзүмчө баа коюп чыктым. Чынын айтсам «3» деген бааны дегеле ыраа көрбөптүрмүн бирине да.

Акыбалды Тукеме түшүндүрүп, кеңешип көрсөм:

– Өзүңөрдүн шартыңарга карайсыңар да, кандай кылсаңар да менин каршылыгым жок, бирок бир айдан ашык кетирген убаракерчиликтин мээнетине калыстык менен баа берсеңер болду!.. – деп жооп берди.

Кечеден эки-үч күн өтүп-өтпөй эле телекөрүүчүлөрдүн каалоолору, тезирээк эфирден көрсөтүүбүздү өтүнүп, телефон чалгандардын саны арбый берди. Обончулар болсо «мени кыскартсаң көргүлүктү көрөсүң, эгер андай болсо көркөм кеңешиңерди (худсовет) чакырып, кемчилигин көзгө сайып көрсөтсөңер аныңарга макулмун, а кемчилигин далилдей албасаңар анда былжырабай көрсөтө бергиле! – дешти. Майя Султашевнага кайра-кайра кирип, эч майнап чыгара албай, кабинетине өз майыма өзүм сызгырылып кайра чыгып жаттым. Акыры чыдабай кеттим да комитетибиздин (анда «коми-

тет» деп аталчу) төрагасы Асанбек Стамовдун өзүнө кирип, болгон акыбалды алдына жайып салдым.

– Чынында Турар Кожомбердиев чоң акын, андан убакыт аябагыла. Бирок программалардын сапаты кандай, аныңарга да карагыла...

Мен сөзүн үздүм:

– Сапатына башым менен жооп беремин, Асанбек Стамович.

– Ошентсе да мага көрсөтүп койгулачы.

Асанбек Стамович мен жокто көрдүбү же көргөн жокпу, аны чыны айталбайм, бирок кийинки күндөрү мени өзүнө чакыртып:

– Канча болсо кыскартпай бере бергиле. Майя Султашевнага мени уруксат берди деп айтып койгула! – деди.

Мен Майя Султашева айымга кирген жокмун, борбордук телевидениенин «Время» информациялык программасына чейин бир жарым саат, калганы «Времядан» кийин кете тургандай убакытты өзү эле берген экен, бирок ошондон кийин А.Стамовго кирип убакыт сураганым жакпай Султашева КТРден кеткиче мага ачык эле сурданып жүрдү.

Кыскасы, акын Турар Кожомбердиевдин чыгармачылыгына арналган «Лирика кечеси» бир эле кечте «Мезгил» информациялык программасына чейин 90, жана экинчи бөлүгү андан кийин 105 мүнөт, баш-аягы 3 саат 15 мүнөт эфирден кетти. Летучкада «эң жакшы» деген баага татып, алкоого алынды. Тукемдин талантынын күчү ошондо таасын байкалды.

«Лирика кечеси» эфирден кеткенден кийинки телекөрүүчүлөрдөн келген каттарды сурабаңыз. Баары эле кайталап көрсөтүүнү өтүнүшөт.

Бир жума өтпөй бул «Лирика кечеси» бирөө тарабынан өчүрүлөт. Өчүргөн адам эч кимдин уруксатысыз эле уурданып өчүргөн. Бирок уурунун көчүгү кууш болуп, анысы бир гана мага билинип калат. Болору болду деп мен ошондон бери аны өзүнүн

абийирине коюп келем. Ичи тардык, көралбастык менен мага жамандык жасайм деп, Кыргыздын кайталангыс залкар акынынан акыркы жолу экранда калган тирүү элесин бир секундда «свет» өчүргөндөй жок кылды. Ошондон көп узабай Тукем кайтыш болду. Тукемди сүйүп окуган окурмандар акыркы сапарга ыйлап узатышты. Тукемди жоктоп, ушул күнгө чейин жазып келишет.

Тукем өлөрү менен бир сааттык көрсөтүү даярдадым. Аны ыйлап көргөн адамдар болду. Ыйды экрандан да көрүп жатышты. Жок дегенде ушул көрсөтүүнү да сактап кала алган жокмун. Аны дагы жанагы жогоруда мен айткан адам («адам» деп айтканга оозум да барбай турат) өчүргөн экен. Койгон колу калган. «Кудай жеткирсин» – деп ичимден сыздап келем. Ушул эле адам азыр КТРдин жетекчилеринин бири болуп иштеп жатканын айтсам өтө таң калып, башыңызды чайкаарсыз окурман! Өзүнүн абийир сотуна койдум, бети курусундун!.. Тукемдин арбагына койдум!...

Үч сааттан ашык сахнанын төрүндө гүлгө оронуп, ыр окуп жаткан залкар акын Турар Кожомбердиевди сагынган сайын көгүлтүр экрандан көрүп турбайт белек, атаганат! Бирок Тукемдин алтын, асыл поэтикалык саптары чыпчыргасы менен коробой ар бирибиздин жүрөгүбүздө. Алыкул, Турар – сыймыктуу угулат!..

ЫРЛАРДЫН БОЛЧУ КУДАЙЫ

(Турар Кожомбердиевге)

Адамдан чыккан зор эле,
Акындык жактан чоң эле.
Саптары ырдап өзү эле,
Сахнанын шаңы-хору эле.

Айтканы өрттөй курч эле,
Ачуусу өттөй мурч эле.

Тамшандырып таттуусу,
Таңдайдан кетпей турчу эле.

Пендеден чыккан март эле,
«Бер!» десең берчү шарт эле.
Дарактай шыңга боюна,
Даай албай турчу дарт деле.

Алыкулдай жан абам,
Журтка тынчтык каалаган.
«Өткүр эле көздөрү,
Өттү өчүрө караган».

Өзүнүн «Кызыл алмасы»,
Өзгөчө ширин даамданчу.
Жыйырмада улан-кыз,
Жыргачу, окуп шаңданчу.

Чыгарган ырдын чырайы,
Чымкый чыкчу ырайы.
Ыргагын бузбай жасаган,
Ырлардын болчу кудайы.

Баатырдай сүрдүү ай маңдай,
Балбандар турчу даай албай.
Таранчы кууп ойногон,
Таарынчаак болчу баладай.

Түндүгүн такап төшүнө,
Түшөрдө улуу көчүнө.
Сөзүнө да, өзүнө
Көз тийип кетти өчүрө.

Калганда зорлор зор жашап,
Акындын чоңу чоң жашап.
Жүрбөйт беле арабызда,
Ыр булап чыкчу мор жасап.

*Асанбек ИМАНБАЕВ, акын.
«Адабий гезит», №21, 2006-ж.*

САНАТ ЖЕТКИС ЖАҢЫЛЫК, КИРИП КЕЛЕТ АГЫЛЫП...

Жаңы жылдай жагымдуу адам баласында майрам болбос. Үр, күүсүз, үмүтсүз жаңы жыл шааниси купулга толбос. Жаңы жыл жөнүндө не бир таланттар түрдүү жанрда чыгармаларын жазышты. Ошол «ондогон» чыгармалардын баарынын тең багы ачылаарын ким билет?!

Бу чыгармалардын тагдыры деле адам тагдырынан айрып алгыс болот белем? Адам өмүрү ар кандай, узак жашап элине эмгегин теңдешсиз жасап, урмат-сый менен өткөндөрү бар... Же тескерисинче, «тез» эле өчүп калган да пенделер арбын.

Мына ушул мисал нугунан карасак, нечен жылдан бери «Жаңы жыл» гимнине айланган, композитор-аткаруучу, Кыргыз Республикасынын эл артисти Каныкей Эралиева алгач ырдап чыккан кадимки «Жаңы жылды тосолу» аттуу ажайып обондуу ыры бар. Бул ыр жаралгандан жар болуп нечен эски жылды узатты... Ал эми өзү эски жылдар менен узап кетпей, жаңы жыл сайын жаңырып, жандүйнөбүзгө ыракат, күлкү чачты. Бүгүн чыгып (туулуп) эртеси эле кызыл эт ара төрөлгөн баладай, алсыз ыңаалап «өчүп» (чарчап) калган далай обондуу ырларды көрдүк. Бул, «Жаңы жылды тосолу» – Жаңы жыл гимнинин жаны бекем, арабызда аман-эсен! Карыбай эле кайра жаңырып, жандүйнөбүздү бүрдөтүп, гүлдөтүп жатпайбы? Атактуу композитор Атай Огомбаевдей бул ырды Каныкей жаздыбы же күйөөсү Атайдыкыбы? – деп миңдеген угармандар Атайдыкына (Атайбек Бөдөшев) телефон чалып, бул ырдан кабар алууну самап калдым.

Кечээ КТРден гигант курулуш Камбар-Ата жөнүндө жарк эткен кабар кетти. ГЭСТИ куруп жаткандардын көңүлүн көтөрүп, Жаңы жылы менен

жалалабаддык аксакалдар, баш губернатор, башка жетекчи, санаалаштары төш болушуп куттуктап келишип, чогулткан колдоо каржыларын, белек-бечкектерин беришти. Андай зор салтанат концертсиз өтмөкпү? Белгилүү ырчы, КРнын Эл артисти Шахра Талипова мына ушул «Жаңы жылды тосолуну» ырдап жатты. Миңдеген жаш куруучулар да кошо ырдашты. Бардык белек-бечкектери бир тең да, Шахра Талипованын белеги бир тең болду окшобойбу? Доошунан тоолор козголду! Тобо, ушундай да тоо булагындай соолугус ыргагына бүткүл сулуулук, кооздук сыйган ыр болобу?!

Көпчүлүк угуучулар бул Жаңы жыл гимнин Каныкей Эралиеваныкы деп жүрүшөт. Тегине кызыгып, Атайдыкына телефон чалдым.

– Эже, убактым жок, мына азыр мэрдин жаңы жылдык ёлкасына чакырып, мына ушул ыр менен ачып бер деп жатат. Жасанып, чыгып баратабыз, – деп Каныкей жооп кайтарды. – Обону Сардарбек Жумалиевдики, сөзү Турар Кожомбердиевдики, биз алгач радиого жаздырдык, аткардык.

Эң башкысы авторлору белгилүү болду.

Сардарбек Жумалиев үйүндө жок экен, өмүрлүк жары Гуля Мамбетовна телефонду алды.

– Сардарбектин ырларын оболу мен аткарам. Бу ырды да мен алгач аткаргам. Каныкейлер үйгө келип калды. Менден угуп, аткарууга көңүлдөндү. Атайбек экөө иштеп чыгып, радиого жаздырышкан. Ырас эле эл абдан жакшы кабыл алышты.

Гуля Мамбетовна тарых илимдеринин кандидаты. Улуттук университетте иштейт экен. Башка кесипти аркалаганы менен музыкага музыканттардай эле жакындыгы сезилип турду. Өзү чыгарган (жараткан) обондой толкундап, тээ жетимишинчи жылдары чыкса керек. Сардарбек өзү жакшы билет. Сурап-билип коёюн. Эртең менен эрте кетип,

кеч келип жүрөт. Кармашың кыйын го, – деп сөзүбүз үзүлдү.

Аз убакытта саз кабар алдым. Таланттуу акын бул жалганга бир жарк этип келип, жалп этип өчүп, мезгилсиз дүйнөдөн өткөн Турар Кожомбердиев кыргыз поэзиясына кыяргыс, кылымдык изин салып кетти. Таланттуу композитор, дирижер Сардарбек Жумалиев эле эмес, нечен музыканттар менен иштешкен. Анын 60тай ырына жалаң Сардарбек Жумалиев обон чыгарган. Ошолордун бири мына ушул «Жаңы жыл» гимни.

Буйрукка айла барбы? Таң атпай Сакемдикине телефон чалдым. Кудай жалгап өзү телефонду алды.

– Эсимде, Жаңы жыл алдында раматылык Турар Кожомбердиев мага келди. Драматург Мар Байжиевдин «Эртең жаңы жыл» спектаклине жаңы жыл тууралуу ыр керек дешти. Заказ беришти, экөөлөп иштешели деди. Тексти жакты, обону бир жумада даяр болду. Тилекке каршы, спектаклди койгондор ырыбызды жактырышпады. Түшүнүшпөдү, мейли деп тим болдук. Бул ырым 1973-жылы обого чыкты. 35 жылдан бери ооздон түшпөй ырдалып келатат.

Кыргыз Республикасынын Эл артисти, А.Малдыбаев атындагы сыйлыктын лауреаты, эл аралык «Руханият» ассоциациясынын лауреаты, ВОНСтун (патенттин) бүткүл дүйнөлүк алтын медалынын ээси Сардарбек Жумалиев кыргыз музыкасынын казынасын толтуруп, кенчин байытууга теңдешсиз салымын кошуп жатат.

– Сиз, – деп калдым. – КТРде жарыяланган «Жылдын мыкты ыры» конкурсунун калысы катары акыйкат сөзүңүздү айтыңызчы, кыязы бул конкурстун жарыяланганына бир жылдан ашып баратат. Сиздин «Жаңы жылды тосолу» ырыңыз 35 жылдан бери жылдын мыкты ыры болуп оболуп келатат. Кылымдан кылымдарга кыргыз барда жа-

шай берет. Жеке эле бул ырыңыз эмес, эчен обондорунуз ободон түшпөйт! Эмнеликтен конкурска катышкандардан бир жылдан бери бир мыкты ыр чыкпады? Уккандарыбыз уютпайт. Жаш музыканттар эмнеден өксүп жатат?

– Ошол 60–70-жылдарда Рыспай Абдыкадыров, Асанкалый Керимбаев, Түгөлбай Казаков ж.б. күчтүү обончу-музыканттар топ жарып, жарышып келдик. Негедир бул конкурска келген ырлар оригиналдуулугу менен аттын кашкасындай айырмаланбай жатат. Кээ бири эптеп эле телеге чыксак деген жеңил максат менен келишет шекилди. Мыкты обон чыгаруу оюнчук эмес, – деп туурасын айтты.

Таланттуу акын Жусуп Турусбековдун сөзүнө чыгарылган композитор Атай Огомбаевдин «Эсимдеси» Америкада да жаңырып жатпайбы. Көрсө, жакшы ырга чек ара деген «жок» турбайбы?

Үмүт деген жакшы го. Жогорку таланттуу музыканттардай жоон топ жаш музыканттар чыгып калар. Бүгүн ырдашып, эртең өчүп калар эмес, «Жаңы жылды тосолудай» жаңы жылдык жаңы ырлар, балким, жаралар...

Эмесе, алгыла ыр кесени, таланттуу акын Турар Кожомбердиев жазгандай азыр ырдын кезеги... Чырдын кезеги эмес... Жаңы жыл – 2009-жылыбыз ырдын кенчи!

*Айчүрөк МАКЕШОВА,
«Эркин Тоо», 30-декабрь, 2008-ж.*

КАКИМ БЫЛ ТУРАР?

Я очень долго собиралась зайти к ним, и вот теперь Уулча-эже, Осмонаалы-жезде и я сидим вместе за чаем, затрагивая до боли всем знакомую тему. Хотя мы и разговаривали о жизни, о быте, но все равно возвращались к этой теме, так как она для нас была самой важной.

Уулча-эже рассказывает, как Турар в детстве, набрав в карманы хлеба и рафинада, бежал на бульвар Эркиндик. Там он ел хлеб, а в арычной воде мочил рафинад. Наевшись, долго сидел на скамейке, не подпуская никого в свой маленький мир. Уулча-эже знала это место и часто за ручку приводила его назад домой. Оказывается, уже тогда, в жилах пятилетнего ребенка текла любовь к природе и вера в то, что «в проточной воде нет грязных замыслов».

«Туке, так делать нельзя, кушать надо за столом», – так, приговаривая, Уулча-эже постепенно, шаг за шагом, приучала его к азам и правилам этики, и именно ее воспитание, я думаю, помогло ему стать большим человеком и известным поэтом.

«Неужели это я, который приходил домой в синяках и любил драться?» – удивился он позже, так как именно здесь, в этом доме прошло его детство. Столовая, чьи окна выходят во двор, стол, где он любил завтракать, шкаф, диван, табуретки, – все сохранилось. И даже стены, которым уже полвека, стоят в безмолвной тишине, как немые свидетели эпохи. Уулча-эже, которая стала матерью рано потерявшему мать мальчику, удивительно добрый и заботливый Осмонаалы-жезде тоже являются свидетелями его творческих начинаний.

Именно в этом уютном доме начался его путь к поэзии, так как здесь были написаны, начиная с «Колчуктогу ай», около 20 сборников его стихов,

кроме «Кыл чокулар». Старания здорового, взрослого джигита заняться музыкой, его безрезультатные попытки создать музыкальные произведения, бессонные ночи, проведенные за изучением музыкальной грамоты, его признания Уулча-эже в том, что «из него не выйдет музыканта, лучше стать поэтом» и сразу же выход в печать и вместе с ним успех у читателей – все это было начальной стадией его творчества.

Я сочла за счастье сидеть за столом и слушать воспоминания людей, которые вырастили человека большого таланта и известного всему миру микрохирурга. «Пусть Бог тебе поможет в твоём деле, пока мы живы, спроси, что тебя волнует, и защити кандидатскую работу», – говорит мне Уулча-эже. «А вы долго живите. Для моей дальнейшей работы вы мне очень нужны», – говорю я.

Услышав песню Сардарбека Жумалиева на стихи Турара Кожомбердиева «Экинчи энем Уулчага» на глазах Уулча-эже навернулись слезы, так как припев этой песни воскрешал в памяти песню Жолдубая Кайыпова, написанную тоже на стихи Турара Кожомбердиева «Атам менен энеме». Песня, посвященная Уулче Кожомбердиевой, – это пример его сыновней обязанности перед родными.

Акын родился в селе Сары-Булак Жайылского района в семье почетного и уважаемого всеми пастуха Кожомберди-аксакала и был четвертым ребенком в семье. Самой старшей в семье была Уулча, далее – Гулюмкан, Эркин и Турар. Когда Турару было три года, из-за тяжелой болезни умерла мама – Гульнар, поэтому, проучившись в селе до четвертого класса, он уезжает в город к сестре Уулче и продолжает свою учебу в столице, в единственной тогда кыргызской школе № 5. А отец Турара остался в Суусамыре, чтобы смотреть за хозяйством.

В данное время школа № 5 переименована в гимназию. А раньше классная руководительница часто приглашала Уулча-эже в школу. Когда она, взволнованная, приходила в школу, то там ее встречала ватага обиженных девчонок. Кого-то он ударил, другую дернул за косички, в общем, всем порядком поднадоел. Уулча-эже, взбадривая девчонок, говорила: «Дорогие мои, ничего же не случилось, он же еще маленький, а как подрастет, то перестанет и за косички дергать, и обижать».

У поэтов, по природе, душа ранимая. Уулча-эже, зная уже тогда, что ее брат в будущем станет известным поэтом, оберегала его как могла и очень нежно к нему относилась. И если слезами можно было бы оживить мертвого человека, то Турар давно был бы жив. Я думаю об этом всегда, когда вижу Уулча-эже.

Ее радует только то, что он оставил на память своему народу бесценные стихи, книги и воспоминания.

В трехкомнатной квартире становилось тихо, когда Турар писал стихи, и даже маленький сын Уулча-эже Алмаз (Алмазбек Исманкулов, ныне известный микрохирург) сидел серьезно в своей комнатке. Волнуясь, Турар потом всем читал новые стихи. Он часто писал о горах, о кыргызах, об отце и о матери...

Пролистывая книги поэта, можно прочитать стихи, посвященные его матери, и как будто очутишься в длинной светлой галерее. Перед глазами предстают каждодневные заботы и радости женщины, воспитание детей, печаль и внутренние противоречивые чувства, жизни женщины. Турар превыше всего ставил образ матери и очень нежно, бережно относился к этой теме. Мать Турара, очень расстроенная тем обстоятельством, что после дочери Батин 6 сыновей умерли в детском возрасте, спе-

циально назвала его Тураром, в надежде на то, что Бог ее помилует и поможет.

Родив Турара, она оберегала его как могла, кормила только кашами, сливками. Ночью она боялась разбудить сына и часто встречала рассвет с ребенком на руках, несмотря на то, что руки становились ватными. Ее материнское сердце с трудом выносило плач ребенка во время его купания. Поэт чувствовал все это и выразил в своих стихах и материнскую любовь к сыну, и сыновнюю любовь к матери. «Если спросишь у меня огонек, весь огонь я отдам тебе», – этим он показывает, что самый большой подарок – это огонь души. Такую же щедрость души Турар проявлял и по отношению к мачехе Касыке.

Турар очень любил свою мачеху и часто приезжал в гости, в село Сары-Булак. Перед отъездом он уединялся со своей мачехой в конце двора и долго там «секретничал». Все смеялись и говорили: «Ну что за секреты могут быть у них?» Оказывается, незаметно от всех Турар давал своей мачехе денег, чтобы она могла пойти в гости к родным и знакомым. Мачеха поэта, которая родила Кожомберди-аксакалу еще 9 детей, очень сильно переживала смерть Турара. Услышав ее слова: «Турар, на кого ты меня оставил?» народ очень удивился. Но оказывается, как говорится в народе, «доброе слово и камень расплавит», и он своим отношением к ней сумел убрать барьер между пасынком и мачехой.

Часто, когда Турар приезжал в гости в село, он говорил ей: «Держи невесток в строгости, никого не бойся, командуй». Услышав однажды такой их разговор, Уулча-эже удивилась: «Зачем ты так говоришь о невестках? Лучше сказал бы, живите в мире и согласии».

Как-то раз он пришел домой очень радостный и сказал: «Мама – молодец! Всем невесткам жару

дала. Я ее похвалил», и рассмеялся. Настроение у него было отличное. А сам такой довольный, как малый ребенок. Оказывается, сама по себе тихая женщина, увидев Турара, расхрабрилась и отчитала всех своих невесток.

Как и все городские молодые люди, он мог и не знать ни языка, ни обычаев. Первому встречному человеку он мог показаться драчуном, в университете он был знаком и с водкой. Физически же он был очень крепким. Однажды ночью Турар подрался с десятью джигитами и, побив их всех, попал в милицию. Милиционеры, узнав всю историю драки, сами удивились, и отпустили его. И внутренний мир тоже соответствовал его внешнему виду. Это можно увидеть в его стихотворении:

Я родился в горах, где живет
рядом с громом метель,
я в горах оперился,
как дерево звонкой листвою.
Мать кормила меня в седле.
Мать возила мою колыбель,
пела песни, склонившись
в седле надо мною.

(Перевод Владимира Цыбина)

Его страсть и тоска по горам были определяющими в его жизни. Несмотря на то, что в студенчестве у него было мало денег, он мог поехать к родителям за 80 км на велосипеде, увидевшись с ними, он радостный возвращался в город. Вспоминая свою поездку, он еще воодушевленнее писал стихи и сразу же давал Уулча-эже их почитать. Уулча-эже была для него своеобразным критиком и давала оценку его стихам. Когда Турар выпустил книгу «Токтогульская ГЭС», сестра, прочитав внимательно его стихи, строго сказала: «Турар, ты

включил еще не созревшие стихи!» На что тот шутливо ответил: «Эже, если бы я сидел и ждал, когда они созреют, то кто бы заботился тогда о сиротах?»

Теперь все эти дети выросли и уже имеют свои семьи. И в этих семьях с уважением относятся к портрету и книгам поэта. Дом, где он родился и умер, всегда полон гостей и вечера воспоминания стали своеобразной традицией, как Нооруз и Орозо.

Однажды по приглашению учителей школы с. Сары-Булак мы, Уулча-эже, ее муж и современники поэта, поехали в село. Я очень удивилась тому, что в этой, в названной его именем школе, в жаркий летний день до обеда нас ждали ученики. А учителя не выдавали еще никому аттестатов. Учителя и ученики показали этим, насколько высоко они ценят творчество своего земляка.

Великих людей, по правилу, называют только по именам. Алыкул, Турар, Жолон... Имена многое значат. В 60–70 годы встречи Турара с читателями проходили при полном аншлаге.

Когда вспоминают Турара, его современники всегда говорят о его богатырском внешнем виде. А каждая история с участием Турара вспоминается всегда с улыбкой, так как это невозможно припоминать серьезно. Некоторые говорят о его проделках, некоторые отмечают его добропорядочность и доброту, честность, кто-то вспоминает его прямооткровенность и упрямство. Турар во многом был похож на своего отца. Кожомберди-аксакал был таким же храбрым, здоровым, волевым. В рукопашной борьбе он часто побеждал других.

Позже, женившись, Турар до последних дней жил в однокомнатной квартире, где он написал стихи «На одном конце (стола – А. Э.) Кундуз го-

товит еду, на другом – Турар пишет стихи». Его друг Асанбек Стамов, известный писатель, не раз предлагал ему новую квартиру. Тогда Союз писателей выдавал всем писателям и поэтам квартиры. Турар поставил своего друга в неловкое положение отказом на его предложение, ответив: «Как я могу, если до меня в очереди другие люди?»

Алыкул говорил: – Как жаль, что хоть и велик мир, но все равно в чем-то мы обделены», так и в личной жизни Турара не все шло гладко. Его брак, говорят, был неудачным, и он всю любовь посвятил своей дочери Акылай и писал: «Лишь бы моя Акылай была жива-здорова, больше мне ничего не надо». Такая судьба свойственна почти всем знаменитым людям. Для творческого человека нет большей трагедии, когда рядом нет понимающего, готового вместе перенести все тяготы жизни терпеливого человека. Конечно, никто не вправе вмешиваться в чью-то жизнь. Но все равно в народе часто ходят и будут ходить слухи о личной жизни известных людей. Где правда, а где ложь – это удел литературоведов.

Но что ни говори, а поэт оставил юному поколению прекрасные стихи, и нет читателей, которые были бы равнодушны к его творчеству. Его фанаты каждый год ездят в селе Сары-Булак, к холму. Уже давно протоптанная тропинка помогает им, не утруждаясь, найти дорогу к могиле поэта. На огромном, как он сам, могильном камне написаны такие стихи:

Муз болуп тоңуп калар ысык каным,
Күл болуп сөпөт болор алты саным,
Ошондо да түпкүрүнөн ач өлүмдүн,
Дапдаана көрүп турам өмүр таңын.

Перед поэтом преклоняешься, читаешь Коран.
Удивляешься, как природа сама позаботилась и

посадила цветы вдоль тропинки. Внизу виднеется село. Небольшое село, но подарившее миру таких знаменитых поэтов, журналистов, художников как Субайылда Абдыкадырова, Бекбай Алыкулов, Жылкычы Жапиев, Медербек Назаралиев, Турар Койчуев, Талип Ибраимов, Жоомарт Кадыралиев, Усен Кудайбергенов. Идет столбом пыль, когда едут машины и телеги, маленькая девочка еле тащит ведро воды, дети провожают гостей наивными взглядами. Уезжая, я подумала, что с поэтами – вместе с Анатай-агай и Майрамкан-эже еще не раз приеду в это прекрасное село.

*Аида ЭГЕМБЕРДИЕВА,
кандидат филологических наук.
Журнал «Курак», № 4, 2001-ж.*

ПОЭТ ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ

Основные сборники:

- «Луна в лужице», 1961 г.
- «Мы живем высоко в горах», 1965 г.
- «Солнце над вершинами», 1966 г.
- «Красное яблоко», 1965 г.
- «Утренняя симфония», 1968 г.
- «Беке и Меке», 1969 г.
- «Солнце. Земля. Сердце», 1970 г.
- «Негаснувший очаг», 1972 г.
- «Стихи», 1972 г.
- «Мать и огонь», 1972 г.
- «Розовый вечер», 1973 г.
- «Светлое окно», 1975 г.
- «Токтогульская ГЭС», 1976 г.
- «Утренняя звезда», 1979 г.
- «Горы при свеге луны» 1981 г.
- «Гостинцы», 1982 г.
- «Родник песен», 1984 г.
- «Высокие вершины», 1988 г.

Детство

Турар Кожомбердиев родился в 1941 году 22 июня в селе Сары-Булак Жайылского района.

Отец его по роду своей работы был табунщиком. Семья постоянно кочевала с пастбища на пастбище, и новорожденного перевозили на лошадях в люльке. Позже Турар шутил, что ездить на коне научился еще с люльки.

Когда Турару было четыре года, умерла его мать, и он остался на попечении своей старшей сестры – школьницы.

Мальчик очень тосковал по матери, но со временем стал свыкаться с этой потерей и даже совсем забывался, играя со своим сверстниками в камешки, ловя рыб в речушках жайлоо, наслаждаясь журчанием горных родников. Он очень любил прислушиваться к пению птиц, восхищался тем, что солнце в горах поднимается прямо со скал, и его можно было буквально «достать рукой».

После окончания начальных классов в родном селе (ныне эта школа носит имя поэта Турара Кожомбердиева) он переезжает в город Фрунзе, где живет у своей старшей (к тому времени уже замужней) сестры Уулчи, которая заменила ему мать, взяв на себя все заботы о нем. Позже, став известным поэтом, Турар посвятил ей несколько своих стихов. Один из них называется «Второй матери Уулче». После прочтения этого стихотворения народный поэт Кыргызстана Темиркул Уметалиев восхищенно говорил, что поэтическое произведение, столь вдохновенно возвышающее мать, способен написать только человек щедрой души и необыкновенного таланта.

Во Фрунзе Турар учится в школе №5 – единственной в то время школе, обучающей детей на кыргызском языке. Здесь начинается период его

самоутверждения. Турар усиленно занимается спортом, отдавая предпочтение боксу. Увлекается музыкой, как только начинаются летние каникулы, он мчится к своей стихии – горам, табунам.

Вновь окружают его изумительно красивые, величавые горы, головокружительные высоты, открываются перед ним изумительные ландшафты, он вдыхает янтарный горный воздух, ароматный запах кумыса. Всё это будоражит воображение юноши, свои ощущения он стремится передать в поэтической форме – так появляются первые стихотворные строки будущего поэта.

Юность

Турар помогает отцу укрощать строптивых коней, заботится о своих многочисленных братьях и сестрах, родившихся от второго брака отца. Приглядывается к характеру каждого из них. И о них написал Турар свои первые стихи, которые затем составили основу его первой книжки для детей.

Однако после окончания средней школы Турар хотел поступить в музыкальное учебное заведение. Но у него не было начального музыкального образования. Поэтому его сестра, хорошо знающая его увлечение поэзией, настояла на том, чтобы он поступил на филологический факультет. Так Турар Кожомбердиев в 1959 году становится студентом первого курса филологического факультета Кыргызского государственного университета.

Первая проба пера

В том же году первое стихотворение Турара было напечатано в республиканской газете «Мугалимдер газетасы» («Учительская газета»).

А через два года в 1961 году вышел его первый сборник стихов под названием «Луна в лужице»,

написанный им для детворы. Небольшая книжка с интригующим названием была встречена читателями и литературной общественностью с большим интересом и принесла молодому автору всеобщее признание. Вскоре эти стихи вошли в учебную программу школ.

Турару Кожомбердиеву в то время было всего лишь двадцать лет. Он вошел в литературу триумфально. «В кыргызскую литературу, – писал народный поэт Т. Уметалиев, – пришел большой самобытный талант».

Его мнение разделили и другие корифеи кыргызской национальной литературы: А. Токомбаев, Ч. Айтматов, С. Эралиев, Т. Касымбеков и др.

Стихи, написанные Тураром Кожомбердиевым для детей, были глубоко проникновенны и свежи. Поэтому они и читаются с одинаковым интересом как детьми, так и взрослыми.

Вот некоторые из них:

Прятки

Улетели, будто стая,
Малабай, Меке, Ашим,
Тихо спрятались в сарае.
Ходит, ищет их Касым.
Вот направился к сараю,
Тут не выдержал Ашим,
Закричал: меня здесь нет!
Не ищи меня Касым!

* * *

Кемел яму долго рыл,
Вырыл, ветками закрыл.
«Я затем ее копал,
Чтобы кто-нибудь упал!»

Эй, прохожий, поспеши,
Кемелбека насмеши!
Ждал напрасно день-деньской,
Ждать устал – пошел домой.

Вдруг у парня из-под ног
С лаем выскочил щенок.
Бедный Кемел задрожал,
Без оглядки побежал.
Бух! И в ямочку упал...
Для того ведь и копал.

Луна в лужице

Вышел вечером и вижу:
В луже плавает луна.
Я подкрался к ней поближе,
Не сбежала бы она!

Ах, как взять ее хотелось!..
Только руку опустил –
На кусочки разлетелась...
Упустил, упустил...

Цыплята

Цыплятам только по два дня,
Они загадки для меня.
Недавно вывелись цыплята,
А бегают – быстрее брата!
Мой брат ползет,
Не устает
И отстают...
Цыплятам только по два дня –
Они загадки для меня.

Облака

Облака, облака
К нам летят издалека.
То – похожи на оленя,
То – похожи на быка.

То похожи на верблюда,
То похожи на козла...
Расскажите, вы откуда?
Расскажите, как дела?

Отвечают облака:
«Наша ноша нелегка.
Мы в себе несем дожди,
Ты немного подожди –
В тучу соберемся,
Весело прольемся».

Про Беке, Кеке и Меке

Толстопузый Беке,
Лопоухий Кеке
И хвастливый Меке
С хворостинкой в руке
Взгромоздились втроем на козла,
И довез их козел до угла.

Но на углу
Надоело козлу.
«Не катать же мне их по айлу?» –
Подумал козел и спиною тряхнул,
И джигитов отчаянных
Перевернул.
Кувыркнулся Беке,
Растянулся Кеке,
Полетел и в колючку уткнулся Меке.

Заорал Беке,
Заревел Кеке,
Захныкал хвастливый Меке.

Кто же, скажите, во всем виноват,
Старый козел или трое ребят?

Стихи поэта Турара Кожомбердиева издавались в России и др. республиках («Стихи», «Беке и Меке», «Верблюд и муравей», «В сани я запряг жука» и др.).

В те же годы Турар Кожомбердиев писал стихи и для взрослых.

«На мое имя, – вспоминал московский поэт Владимир Цыбин, – в 1962 году были присланы подстрочники стихов неизвестного еще мне киргизского поэта. Я прочел их и был ошеломлен силой и выразительностью этих строк». Это были главы поэмы Турара Кожомбердиева «Слово о бессмертии», опубликованные в седьмом номере журнала «Молодая гвардия» в 1963 году. Предлагаем отрывок из этого произведения:

1941 год

Сапоги! Сапоги!
На армиях
В тысячи тонн
Шаг – слезы,
Шаг – раны,
Шаг – стон.
Сапоги! Сапоги!
По тропам идут все лютей,
И кажется есть сапоги,
И нет в них обутых людей.
Сапоги,
Одни сапоги
Сквозь пепел, сквозь пламя, сквозь мрак.

Туда на Восток
Бравурный полчищ шаг.
И только могилы,
И горе вперед на сто лет.
Шаг в смерть. Шаг в скорбь...
«Превыше Германии нет!»
Друг мой, товарищ –
Это ты на снегу и льду
Упал посреди бессмертия,
Крик «Мама!» зажав во рту...

Сапоги! Сапоги!
Стучат, как часы, сапоги.
И шаги – через юность убитых шаги.
Но пули мертвы,
И осколки снарядов мертвы
перед бессмертием солдата.

(Перевод В. Цыбина)

После окончания Государственного университета в 1966 г. Турар Кожомбердиев работает литературным сотрудником в республиканской пионерской газете «Кыргызстан пионери», редактором издательства «Кыргызстан» и др. издательствах.

Трудится он вдохновенно, упорно и плодотворно, оттачивая каждое слово. О своем поэтическом кредо Турар Кожомбердиев писал:

«Слова с широким размахом крыла
Ищу в сотнях летучих слов.
В мир лучше
пустить одного
клекочущего орла,
Чем тысячу
чирикающих
воробьев!»

Произведения Турара Кожомбердиева можно безошибочно определить с первых же строк. Поэтические сборники Турара Кожомбердиева «Красное яблоко», «Утренняя симфония» в 1970 были удостоены премии Ленинского комсомола.

В 1972 г. московское издательство «Молодая гвардия» выпустило в свет сборник произведений авторов – лауреатов премии комсомола 1969–1972 годов. В нем творчество молодого кыргызского поэта Турара Кожомбердиева было представлено под заголовком «Поэт с большим будущим», и там же был приведен отклик одной читательницы, которая писала, что «...поэзия Турара Кожомбердиева празднична и необычна, как живопись Сарьяна». «Трудно не согласиться с читательницей...», – писал народный поэт Кыргызстана Суюмбай Эралиев.

Ниже приводятся несколько стихотворений Турара Кожомбердиева, опубликованных издательским домом «Молодая гвардия» в 1974 году (перевод В. Цыбина).

Я – сын гор

Я родился в горах, где живет рядом
с громом метель.

Я в горах оперился,
Как дерево звонкой листвою.
Мать кормила меня в седле,
Мать возила мою колыбель,
Пела песни, склонившись в седле
надо мною.

Собирал я в карманы разноцветных
горных камней,

Усмирял стригунов непокорных –
Как нравилось делать мне это!
А когда в небе месяц выводил
хороводы огней,

Я просил, чтобы отец
Доставал их, как ягоды с неба.
Только где-то за дверью без усталости
тянется вой,
В юрту нос свой сует
То ли волк, то ли лютая вьюга.
Я учился скакать на конях с колыбели
самой,
Я привык проверять, крепко ли седло
и подпруга.
Перед праздником я трехлеток любил
объезжать,
По широким ущельям
Звон тяжелых копыт раздавался,
И в обнимку с бураном
Я привык на снегу засыпать,
Возле теплого бока своего скакуна
согревался.
Я родился в горах, где живет рядом
с громом метель,
Я в горах оперился,
Как дерево звонкой листвою.
Мать кормила меня в седле, мать возила
мою колыбель,
пела песню, склонившись в седле надо
мною...

Отец казался солнцем мне...

Силуэт его вижу неизменно,
Ведь когда-то был отцу я до колена.
Всё, как в сказке,
А из сказки в быль, как в омут –
мир тогда ковром был шелковым
обернут.
Мы с отцом орехи камнем разбивали,
Мы на сене луговинном засыпали.

И за плугом
целиной шагали горной,
Искры белые светили в глине черной,
И, как камни, затвердевшие лепешки
Мы жевали, уплетали с ним до крошки.
Сон!
Отец своих лошадок погонял,
по колени в теплой глине увязал.
Много ль нужно босоногой ребятке?
Мой отец тогда казался солнцем мне,
Силуэт его я вижу неизменно,
был тогда отцу я ростом до колена...

Ладонь

Я на ладони поднял ввысь птенца...
Ладонь,
гнездом ты стала,
птичьим домом!
А мир вокруг! И дали без конца,
И небо с гулким куполом бездонным.
Птенец смешной, взъерошенный,
дрожал,
Он жаждал взмыть навстречу солнцу,
маю.
О, сколько раз в ладонях я держал
Птенцов –
Считаю, не пересчитаю.
Я тихо улыбаюсь –
здесь со мной
Комочек жизни, словно шар земной.

Солнце

Встало солнце, светит горячей,
Землю влагой радостно поя...
Чей он, свет?
Для всех он!

И ничей?
Где его законные края?

Взгляд в рассветной сини искупай,
Встреть улыбкой солнечный восход...
Солнце –
Не скупец, не жадный бай,
Мзды за свой подарок не берет.

Светит солнце!
Весел ты и сыт,
Можно сеять,
Жать,
Любить,
Творить!
В глубине души острее стыд,
чем такой подарок одарить?

Зрелость

Турар Кожомбердиев обладал особым даром проникновения в образ.

Вот с какой поэтической силой им был передан трагизм утраты зрения на войне:

«...пуля настигла от ДОТа
всего в трех шагах.
Два солнца потухли,
Навеки потухли в глазах...»

«Метафоры Турара, – писал известный литератор Салижан Жигитов, – невозможно читать без трепета. В этом он является непревзойденным». Турар Кожомбердиев обладал редкостным чутьем, тонко подмечал едва уловимые черты явлений жизни или окружающего мира. Умел создавать удивительно тонкие и яркие, сочные поэтические картины.

Им совместно с известными композиторами К. Молдобасановым и Н. Давлесовым был создан ряд ораторий и кантат. На его стихи были сочинены более шестисот мелодий.

Стихи поэта Турара Кожомбердиева переведены на английский, французский, чешский, русский, украинский, молдавский и другие языки.

Создавая шедевры, Турар Кожомбердиев имел весьма скромные жилищные условия: жил в хрущевской двухкомнатной «распашонке», в которой, кроме семьи, состоящей из четырех человек, ютились еще многочисленные братья и сестры, обучающиеся в учебных заведениях г. Фрунзе. Свое жилище поэт Турар Кожомбердиев с сарказмом сравнивал с перепелиным гнездом.

«Не претендуя на целое, – писал Турар Кожомбердиев, – доволен я крохами. Лишь бы труд мой был полезен народу». «Его стихи, – писал известный литературовед Е. Озмитель, – заставляют думать о судьбе миллионов людей, за которых болит сердце поэта».

За год до смерти поэта в 1988 году вышел его сборник стихов под названием «Кыл чокулар» («Высокие вершины»). Когда один из читателей поинтересовался у автора названием его новой книги, он ответил, что считает, что только теперь достиг вершин поэтического мастерства и в дальнейшем обязан создавать еще более яркие произведения.

Вскоре поэт приступает к написанию нового цикла стихов под названием «Великий эпос бытия». Одновременно им был собран и подготовлен большой материал для написания трагикомедии, в которой, по замыслу Турара Кожомбердиева, должны были играть всего лишь четыре актера. Но воплотиться этим и многим другим планам поэта помешала его внезапная смерть: 30 января 1989 года, когда он работал дома, сердце его остановилось...

В эти дни поэту исполнилось бы 60 лет. Жаль, что его жизнь оборвалась в самом расцвете творческих сил. Тем не менее, оставшееся богатое литературное наследие поэта придаёт нам уверенность в том, что ещё не одно поколение людей будет встречаться с неповторимыми произведениями Турара Кожомбердиева – подлинными жемчужинами кыргызской поэзии.

Высказывания известных людей о Тураре Кожомбердиеве

Турар Кожомбердиев пришел в литературу триумфально. В кыргызскую литературу пришел большой и самобытный талант».

Темиркул УМЕТАЛИЕВ,
Народный поэт КР

«...Бывают врожденные таланты. Они смело входят в литературу и занимают там подобающее почетное место. Одним из таких самобытных талантов был Турар Кожомбердиев...»

Эрнис ТУРСУНОВ,
Народный поэт КР

«...Турар Кожомбердиев был врожденным поэтом, владеющим особым даром; примененные Тураром метафоры невозможно читать без трепета. ...В Кыргызстане пока нет поэта, превзошедшего Турара».

Салижан ЖИГИТОВ,
литературовед, критик, поэт,
доктор филологических наук, профессор

«Его стихи заставляют думать о судьбе миллионов людей, за которых болит сердце поэта».

Е. ОЗМИТЕЛЬ,
доктор филологических наук, профессор

«Прочитав впервые стихи Турара Кожомбердиева, я был ошеломлён силой и выразительностью этих строк».

В. ЦЫБИН,
поэт и переводчик (г. Москва)

«Даже если бы Турар не написал ничего, кроме сборника стихов «Луна в лужице», он всё равно занял бы достойное место в истории литературы Кыргызстана».

Асанбек СТАМОВ,
Народный писатель КР

«Стихи Турара Кожомбердиева насыщены глубокими философскими мыслями. А его стихотворение «Акындар» является поэтическим манифестом».

Аман ТОКТОГУЛОВ,
литератор

«В применении в стихосложении метафор Турар Кожомбердиев был и остается непревзойденным мастером».

Анатай ОМУРКАНОВ,
Народный поэт КР

«Поэтический дар Турара Кожомбердиева является одним из самых ярких в кыргызской литературе».

Субайылда АБДЫКАДЫРОВА,
поэтесса, заслуженный деятель культуры КР

«Общественный рейтинг», 21 июня, 2001 г.

III бөлүм

*«Адам жоктур сага сугун артпаган
Акын жоктур сени жоктоп жазбаган».*

*(«Кыргыз туусу» гезити,
25–27-декабрь, 2007-ж.)*

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ АКЫНДАРДЫН ООЗУНДА

КЫЗЫЛ ОТ

(Поэмадан)

Т. Кожомбердиевге

I

Кыпкызыл оттой жанып түндү өрттөгөн.
Кыргызга кимдер келип ким кетпеген...?
Мен бүгүн алп акынга таазим кылам.
Ырдаймын ыр буюрган милдет менен.

II

Ажайып Ала-Тоонун коюнунда,
Төрөлүп улуу жайдын толугунда.
Жаркырап бир дайра агып келе жатты,
Сары-Өзөн таштарынын коңулунда.

Ал тунук тунуктугун ушундан бил!
Көрүнбөйт кабагынан туман-киргил.
Шаңкайган улуу тоодон узап чыгып,
Шашылып жолдо келет күндүр-түндүр.

Шарп этип кызыктырган дабыштары,
Шарында ыргып ойноп балыктары,
Жол менен шыбырашып туруп калат,
Жээгинде шыңга бойлуу камыштары.

Күлө албайт келесоолор мыйыгынан
Сүрдөшөт поэзия ыйыгынан.
Ак ташы, кызыл ташы, кара ташы
Көрүнүп турат суунун тунугунан.

Тоо берген ак дайрага кубанасың,
Толкундун кайрыктарын угаласың.
Урпактын моюнуна ыр байлаптыр,
Ушундай элестелет... Турар акын.

Ошол ыр, суулар кечип... бел ашкансыйт
Ошол ыр, аттай чуркап тер аккансыйт.
Урпактар алгаласа... коңгуроодой
Ургулап эл ойготуп келаткансыйт.

Жол болуп эртеңдердин чүрпөсүнө,
Гүл сунуп акыйкаттын бийкечине.
Ак дайра... алп акынды эске салды
Ачылган поэзия тилкесине...

III

Күнөстүү Ала-Тоонун бир жеринде,
Күндөрдүн зымыраган ирмеминде,
Керемет бир даракты көрүп калдым,
Кезинде ыр жазам деп жүргөнүмдө.

Туш-тушка бутактары чачыраган,
Тууган жер карегиндей асыраган,
Жабылып жалбырактар кол чабышып,
Миңдеген алакандай шатыраган.

Күнөстөп кары келет, жаш да келет,
Күүгүмдө... күздө... жайда... жазда келет:
Үшкүрүп дарак онтоп жибергенде,
Үйрүлүп чокусунан асман өбөт.

Дарактын бир бутагын күкүк ээлеп...
Бирөөндө... булбул безеп күүсүн элеп,

Дагы бир бутагында торгой сайрап,
Сандаган парандалар тегеренет.

Жактырбайт жеткен арам сасыктарды...
Кайгыдан каректери ачышканды,
Бооруна бекем кысат тууганындай,
...Жашырат жалбырагы ашыктарды.

Кулшунуп конуп алган айрыгына,
Куштардын ким эрибейт кайрыгына,
Дарактын мынча бийик өскөндүгү,
Жакпай да жүргөн чыгаар айрымына.

Арсыздар акыйкаттан жеңилгендир,
Айбандар: «Жоготом» – деп темингендир.
Чыдабай кара жерди оюп кирип,
Чычкандай тамырларын кемиргендир.

Аз болуп ат салыша чыккандары,
Көп болуп көрө алышпай кысканганы.
Чындыктын бороонунан корголошуп,
Чыйпыктайт поэзия чычкандары.

Боштордун тийип турган намысына,
Бороондун колу жетпей далысына.
Сулуулар, не бир кыйын акылдуулар,
Суктанып өткөн чыгаар дабышына.

Ырыңа канча катар кумарданат,
Ышкыбоз жаш акындар кыялданат.
Текебер тежиктердей бой көтөрбөй,
Термелет теребелге Турар дарак.

Ичинде миң сандаган майда бактын
Ийилип улуу боюн кайда катсын..?
Жаңы эле жазып жүргөн тай күлүктөр
Жанында чогулчубуз ал дарактын...

Бардыгы чыгат экен чекке жетсе,
 Арга жок азыр кайра эстебеске.
 – «Басасың дагы далай кыйла жол» – деп,
 Башымдан сылап койгон кездер эсте...

...Эгер сен ыр шаарына келбегенде,
 Эки эсе кыйын турмак пенделерге.
 Көбүнүн ыр дүйнөсү кедей болмок,
 Көк чийген дарагыңды көрбөгөндө.

...Эгер сен ыр талаага акпаганда,
 Турбасаң мисал болуп башкаларга.
 Канча акын майда болуп кала бермек,
 Кайрылып сени туурап жазбаганда...

IV

Аркардай айырмаң бар башкалардан,
 Арааның алыс кеткен бакмалардан.
 «Секирип кой өтөт» – деп ким ишенет,
 Сен өзүң каргып өткөн аскалардан.

Колдоонун талантка не кереги бар?
 Өзү эле колдоп кетмек терең ырлар.
 Аркардын ээси болбойт... бакмалардын,
 Байкасаң багып жүргөн ээлери бар.

Каткырбай, табалабай күйүккөнгө,
 Арга издеп туруучу элең сүйүнткөнгө.
 Ар кимде кудай кылбай... эч ээси жок
 Аркардай кала бердиң бийиктерде...

Ырларда көп сырлардын ачкычы бар.
 «Теңелгин!» – деп кудурет чакты сынаар.
 Жакшы акыны жок элден шордуу эл жок,
 Бул жагынан кыргыздын бактысы бар.

Турбадык бир да мүнөт биз үмүтсүз,
 Кетишти канча жылдар изи жиксиз.

Турмуштун татаалдыгы жөргөмүштүн,
Тартылган желесиндей түшүнүксүз...

Көнүлдүн канча ырларын жаратпадың?
Көлчүктүн тынчын алган, шар акканың.
Сел болуп шыгың кирип турган кезде,
Сезбедин түн келгенин, таң атканын.

Сен жоксуң, жок болсоң да бу чактарда,
Ырларың булбулдардай учат таңда.
Бакалар чымырканып секирсе да,
Жетпеди сен отурган бутактарга.

V

Окугам, ойго түшкөм, барактагам,
Ырларың бийлеп, ырдап, шарактаган.
Бир дагы ыр болбоптур ал китепте,
Мен окуп жакпай калып, жаратпаган.

Энени «отко» кошуп жазыптырсың,
Элжиреп жүрөгүңө басыптырсың.
Алыкул Ысык-Көлдү кандай ачса,
«Апаны» так ошондой ачыптырсың.

Жазыпсың кубанычты, өкүттөрдү,
Аттарды, аскаларды, бешиктерди.
Анда мен ырларыңдан элестеткем,
Ааламга чоң ачылган эшиктерди.

Сен элге жакшылыктын кабарысың,
Быймандын ыйлап турган аянысың.
«Энени» окугандар энесинен,
Уялып, урмат кылып калаары чын...

Жүрөктөн ур агызып кыялдардай,
Жүз бурбай төккөн сайын кумар канбай,
Бир басып Жолон менен жүргөндүрсүң,
Кыр-кырдан үн салышкан уларлардай...

VI

...Заңгырап жолдо турат бир имарат,
Чубуруп бири кетсе бири барат.
Факультет акын Турар атындагы,
Акындар ыр жагынан билим алат.

Ажайып бөлмөлөрүн болбойт санап,
Жандуудай сүрөттөрү тамыр, кагат.
Арзуунун сырларынан айтып берет,
Эненин эмне экенин эске салат...

Тоолордун токтоо турган сүрөттөрүн,
Тополоң тоолук элдин күрөштөрүн,
Ишаарат менен гана айтып турат
Илгерки бабалардын мүнөздөрү.

Баары бар кыздан баштап, чалга чейин,
Кыпкызыл гүлдөн баштап, карга чейин.
Капыстан мен да барып кирип калып,
Олтурам баш көтөрбөй таңга чейин...

Кылыктуу кыздар кирип, жигит кирип,
Балбылдайт бурчтарында үмүт күйүп.
Кыргыздын адам аттуу сан жолдорун,
Тургансыйт ушул жерден бириктирип.

Окушат, өкүнүшөт... жылмайышат,
Кубанса кыялдары жырғап учат.
Кимде ким? Келбей калса имаратка
Ырлардын жыргалынан кур калышат.

Дарак да... дарыя да... имарат да...
Карытып кылымдарды буралат да.
Байкалбай эл ичине сиңип кетип,
Баарысы конуп алган «Турар» атка.

VII

Унутпай жүргөн өңдүү эл өзүңдү,
Унутпайм аз да болсо кеңешиңди.
Телмирип кээде карап калчу болдум,
Сен ашпай токтоп калган белесинди...

Кыргызда сендей акын аз жаралат,
Кылымдар өзү келип тактап алат.
Жанагы кереги жок таланттардын,
Ырлары бакалардай сазда калат.

Чурулдап бак-бак этээр... эчтеме эмес,
Алар ким..? Алар тунук кепке мерес.
Булбулдун кадырына жетпейт алар,
Бууданга эч бир эшек жеткен эмес.

VIII

Колтуктап китебинди баскан далай,
Кол сундуң кичүүлөргө жан тандабай.
Кокустан кош дебеске арга да жок,
Кош эми, кайран акын Ак дайрадай.

Ырларың жашай бермек аруу жандай,
Ар таңда күндү тоскон айылдардай.
Канчанын жүрөгүндө кала бердиң,
Кош акын түндү тилген чагылгандай...

Алыскы кыялдардын кыйырындай,
Айкөл бир адамдардын чын ырындай.
Турасың тууган жердин жүрөгүндө,
Бир сырдуу үнсүздүктүн шыбырындай.

Барчынбек БУГУБАЕВ.

КУДУРЕТТҮҮ КҮЧТҮҮ АКЫН

Өзү тоодой ыры болчу зеңирдей,
Окуганда кимдин ыры дедирбей.
Көпчүлүгү сүрдөп турчу Турардан
Сөзүнө анын ыр жараткан теңирдей.

Турса дагы ыр кудайы сыяктуу,
Назик эле жаш баладай уяттуу.
Учуп кетти мухит беттеп кайран эр
Минген аты Пегас алтын туяктуу.

Жарк-журк этсе тээ асмандан чагылган,
Деп билгиле Турар элин сагынган,
Төбөбүздөн өтүп барат ошондо
Камчысын чаап балбылдаган жалындан.

Кылымдардан кылымдарга үн берип,
Кетти акын арабызга бир келип.
Бул өмүрдүн күнү көзгө көрүнбөйт,
Кеткениндей кирпичиң бир ирмелип.

Калса калар ал Турардын ырында,
Пендең түшкүр жалган жашап чынында.
Өтөт экен дүнүйөгө алданып,
Түшүналбай өмүрүнүн сырын да.

Өтөт өмүр мезгилдерге тепселип,
Торко электен нечен ирет эччелип.
Кудурети күчтүү акын ыр менен
Коюп кетти өзүнө өлбөс эстелик.

Субайылда АБДЫКАДЫРОВА.

ТУРАРГА

Акындар сенден сүрдөп турар эле,
Уга элек жаңы үндү угар эле.
Ачылып алдыбызда жаңы дүйнө,
Көрө элек көркөмдүктү туяр элек.
Сезимди селт эткизген сергек ойлор,
Жаңычыл ырларыңа кумар элек.
Көрүнүп ырдын алпы падышасы,
Өзүңдөн ыйбаа кылып турар элек.
Күпүлдөп оргуштаган ыр дайраңа,
Кубанып эркин кулач урар элек.
Тазарып дил жаңырып, көздөр жанып,
Ырынды окушунду сурап элек.
Жашарып жандүйнөбүз жаңыланып,
Сүйүүнүн сырларына тунар элек.
Ал ырлар эл ичинде жүрөт шаңшып,
Кыргыздын ырларынын шаңын ачып,
Табыйгат бизге берген сен бир белек!

Сен жаккан ырдан бүткөн коломтого,
Ой тамызгы от сурап барар элек.
Ойлордун от ордосу ыр дүйнөңө,
Жылынып жалынына жанар элек.
Сен айткан алп сөздөрдөн кудуреттүү,
Кубаттуу ырдан кубат алар элек.
Суктанып алып кетти ажал дагы,
Аттиң ай, сени жоктоп калар белек!

Күүлдөп поэзия асманында,
Бир келип шаңшып учкан шумкар элең.
Гүлдөргө жан киргизип көпөлөктөй,
Жашоого кумар элең, куштар элең.
Ай көрүп, көлчүктөн да жаркыратып,
Ажайып сулуулукту сунар элең.
Дүйнөнү карап бала көзү менен,
Баланын балдай ширин сөзү менен,
Тамшанта айтып берип уктаар элең.

Бйманга сугарылып бала мүнөз,
Алп туруп жаш баладай уяң элең.

Заңкайган бийик боюң кичик болуп,
Улуудан ыйбаа кылып турар элең.

Туу тутуп адамдыкты, адалдыкты,
Мелжиген ырдан сепил курар элең.
Сен бүгүн тирүү болсоң атаганат,
Жалганды көзгө сайып ырың менен,
Чындыктын туусун ыргап турар элең.
Жарк эткен кылычтан курч сөзүң менен,
Жаманды жакшылыкка бурар элең.
Эч кимге окшобогон кайталангыс,
Бир гана Турарга тең Турар элең.
Жакшы ырларга сугарылып ар кылымда,
Кыргызга кайталанып турар белең!

Гүлсайра МОМУНОВА.

ЖАЛП ӨЧКӨН УЛУУ ЖЫЛДЫЗДАЙ

(Акын Турардын эстелигине)

Залкар ойдун чечип татаал түйүнүн
Баркын билип аруу назик сүйүүнүн.
Токтоо мүнөз дилдиретип жүрөгүң,
Башкача эле сүрөткерлик туюмуң.
Шыңга бойлуу, жоодур көздүү жан элең
Жайнап күлүп жарашыгың бар элең.

Тамашакөй сөзүң болот уламыш,
Жазуучулар арасында дагы эле.
Акын Турар айкөлдүгүң, жумшагың,
Муза өмүрлүү ырга күчтү жумшадың.
Калк кадырлап кулак төшөп тыңшаган,
Чыгармандан көктөйт кыргыз урпагың.

Куудул сөзүң алаксытып адамды,
Айыктырчу өйүп турган жаранды.

Барпалаңдап бар дүйнөндү чаччу элең,
Эргип шилтеп ойдолотуп каламды.

Багыт берип жаш талапкер балдарга,
Мөлтүр башат ыр тизмектүү жардамга.
Аянбастан көп жыл эмгек өтөдүң,
Окурманың, калемдештер арманда...

Жакшы ырда эле жаркын ойлуу буралууң,
Жайдак калып тоого минчү кунаның.
Гүл таажысы тамчыларды чогулткан,
Бейитиңде бекем жаттың, Турарым.

Кебелбеген, кейибеген, тайбаган,
Мүдүрүлбөй ыр кемесин айдаган.
Алп жүрөктүү акын Турар өткөн, – деп,
Арман кылып айтпаганга барбы аргаң?

Залкар ойдун чечип татаал түйүнүн,
Баасын өлчөп билген накта сүйүүнүн.
Жаз нөшөргө көңүл чайып ачылган,
Кереметтей сезилчү эле туюмуң.

Дүйшөбүбү ЖАМАНСАРТОВА.

СҮРӨТ

(Турар Кожомбердиевге)

Тээ алыска тиктеп турат алп акын
Тирүүлүккө салып бүгүн аркасын.
Анткен менен жакшы ыры бар акынды
Арабызда жок деп кантип айтасың.

Сүрөтүңдү карайм, албайм көзүмдү,
Аттиң десең, көргөн жокмун өзүңдү.
А ичимде берип жаттым убада:
«Мен ыр менен алып берем өчүңдү».

Кайталангыс жан экенсиң бир келген,
Акындардын акыны деп иргелген.

Мен жек көрүп кеттим ошол мүнөттү,
Сенин көзүң акыркы ирээт ирмелген.

Коңур күздүн жалбырагын тебелейм,
Өмүрүңөр кыска ушундай неге дейм.
Ушул акын өзү жазган жамгырдай,
Жерди сабап шатыр-шутур себелейм.

*Жыпар ИСАБАЕВА,
«Кыргыз Туусу», 1992-ж.*

ЖАШООҢ УЛАП, ЫРЛАРЫҢ ЖАШАЙ БЕРЕТ

Кыялдын ыр кайрыгы сезим чертип,
Камырдай ыр ийлеген ойлор кечип.
Жарышып мезгил менен бараткансыйт,
Өзүндөй алп ырлары дүйнө кезип.

«Тагдырдын буйругу» – деп баарын билип,
Заңкайган сүрдүү тоолор башын ийип.
Катышып зор акынды коюнуна,
Калгандай айтпай далай сырды билип.

Тоолор дем, тоолор кубат берген ага,
Берметтей булак суусун жуткан кана.
Кызыл тил, алп таланттын өлбөс ээси,
Акындын залкары эле Турар ага!

Жол тартсам алмашактуу Сары-Булакка,
Оюмда... тоолор, Турар, жолду ката...
Сагынып, тууган жерге сүйүүсү артып,
Канча ирет жүзүн чайган мөл булакка...

Суктанам, алп жүрөктү жарып чыккан,
Ырлардын гүлдөй назик ыргагына.
Сыймыктуу мекендешим, ыры жашайт,
Ыр сүйгөн жүрөктөрдүн кылдарында.

Жаңыл БЕКТЕНОВА.

КОШТОШУУ

Шум ажал ушунчалык катаал белем,
Кечээ эле мен сүйлөшкөм Турар менен.
«Кечке жуук көз жумуптур», – деп укканда
«Дүр-р...» этип муздай түштү бүткүл денем.

Кечээ эле телефонду мага чалып,
Ир алды ден соолуктан кабар алып,
Андан соң: «Унутпасаң?...» – деген элең
Бар жазган эскерүүңдү ойго салып.

Көңүлдө жок эле да кылдай күмөн:
«Аныңды жазга сактап кылам үрөн», –
Деп айтсам сен да күлдүң, мен да күлдүм,
А, минтип көз жумаарың кайдан билем?

Ачышат туз куйгандай ичим азыр...
Айрылдык чоң акындан капыл-тапыл.
Күн өтөөр... Өткөн сайын ордун толбой,
Кыргызга жазган ырың балдай татыр.

Эскерип бирге жүргөн чактарыңды,
Эстээрбиз улам жакшы жактарыңды.
Биз түгүл, бүткүл кыргыз унута койбос,
«От өчпөс коломтосун» жазганыңды.

Көтөрүп келатканда элдин жүгүн,
Жалп өчтү асмандагы жарык күнүң,
Койнуна кара жердин кыйбай турам,
Кош болгун, эсил кайран Турар иним!

Жалил САДЫКОВ,
КР Эл акыны.

**НЕГЕ ЭРТЕ ШАШТЫҢ ТАШТАП,
ТУРГАН ТУУРУҢ**

Турарым,
тоодой уулу ыр дүйнөнүн
аркалап келе жатып тоодой жүгүн,
жолунда жоболондуу тирүүлүктүн,
капыстан кайда каргып,
«мүдүрүлдүң».

Суук кабар.
Чагылгандай кайдан жетти
укканда ток ургандай чимирилдим,
сөгүлүп токсон жерден,
сөөгүм бошоп, зыркырап,
сыздап турду муун-жүүнүм.

Аралап келе жатып ыр токоюн
капыстан кара коого таштап боюң,
катарлаш досторуңдан
караан үзүп, ыр сүйгөн көңүлдөрдү
боройлоттуң.

Табият аядыбы берээр суусун,
же тирлик чектедиби көрөр күнүң,
жүрөгүң чарчадыбы алда неден –
неге эрте шаштың таштап, турган тууруң!

Ыр деген
ыймандай ак ыйык дүйнө чырактай
турар жанып көңүлдөрдө
саптарга катын кеткен өз жарыгың
ырайын ачат дайым эртеңдерге.

Сүйөркул ТУРГУНБАЕВ.

ТҮБӨЛҮК ОТУ ӨЧПӨГӨН КОЛОМТОДОЙ

Алпейим, эр көкүрөк, чалагайым,
Жашы улуу, жаны курбу агатайым.
Баланын балбылдаган көзүнө окшоп
Өзүңдү тиктеп калды «Көлчүктө айың»...

Бирөөнүн мактоосуна мажбур болбой,
Ырларың так өзүңдөй элинди ойлой.
Жылытат муундардан муундарды
Түбөлүк «Оту өчпөгөн коломтодой».

...Өмүрдөн, бу жашоодон жадагансып,
Өтүштү Жолон, Турар катар учуп.
Ата Журт ыры аңгырай түшкөнсүдү
Кеткендей бир кезекте Жоомарт, Жусуп,

Ишенбейм Турар, Жолон көзүң жокко,
Ырларың күйүп турат окшоп отко.
Кабыргам кайышканы билбегеним
Капилет кабылдыңар кандай окко?!

Оо, Туке, жанып келбес кыргыз элге,
Талантың келбетиңдей кең, зор эле.
Сен эмне, мезгилиңен эрте кеттин:
«Жолон дос, жалгыз коркот!» дедиңби же?!

Элесиң көз алдымда опол-тоодой,
Оо, Туке, ырың дагы дал ошондой.
Ошол ыр жана бермек жүрөктөрдө
Түбөлүк оту өчпөгөн коломтодой.

*Анатай ӨМҮРКАНОВ.
КР Эл акыны.*

ТУКЕМЕ

Алп Манастай алп эле го карааның,
Айкөл Манас айбатындай карааның.
Чурулдаган тирүү ырга толучу
Жазып жаткан алдындагы барагың.

Топто жүрсөң боюң ашып турчу эле,
Башкалардан оюң да ачык-курч эле.
Тарс күлдүрүп уккандарды тамшантып
Тамашалуу ойнуң ташып турчу эле.

Ырларыңа упчу менен сүт берип,
Жүрөгүңдөн жана сууруп күч берип,
Ар саптарың болбосун деп араңжан
Алп денеңди аянбастан бүт берип...

Жазып алып жаш баладай сүйүнүп,
Жакшы ырларды гүлдестедей сунчусуң.
Жүүнү бошоп калбасын деп... сөздөргө
Жүрөгүңдүн канын куюп турчусуң.

Кыска өмүрдү өтөп кеттиң даң салып,
Кыргызыңа кылымдарга шаң салып.
Өз жаныңды тапшырсаң да кудайга
Өлбөс кылдың ырларыңа жан салып.

Шуудурашат өзүң жазган кайыңдар,
Эстеп куса сага ашык айымдар.
Атаганат кандай гана бактылуу
Алыкулу, Турары бар айылдар.

Китебиңди барактаган кезимде,
Туш боломун өзгөчө бир сезимге.
Авторун да, атасын да жоктошкон
Саптар чуркап жүрөт окшоп жетимге.

Саптар чыйрак, күлүк чыккан чынында,
Сан жылдарды арыт, карыт зырылда.
Фамилиясын туу көтөрүп Тукемдин
Баратасың биздер жетпес кылымга.

Асанбек ИМАНБАЕВ.

ОБОН САЛЫП

От минип, күйүп өткөн, сүйүп өткөн,
Алоолонткон от-турмушун билип өткөн.
Жашоонун ак жолуна түшсө мүшкүл
Адашпай ат салышып сүрүп өткөн.

Аймагын ардактаган басып өткөн,
Өчөшкөнсүп өмүрдү чачып өткөн.
Жүрөгүн берип коюп кыргызына,
Кашкайып чанбас ырлар жазып өткөн.

Жайлоодо ак өргөөдө уктап өткөн,
Жарындай тоо гүлдөрүн жыттап өткөн.
Ырына канат байлап кайкалатып,
Ар сабын шынаалаган, мыктап өткөн.

Айлына бара жатып көрдүм жолдон,
Жүрөт ал баягыдай жигит бойдон.
Адашпай Ала-Тоонун адырында
Чүрөктөй асылкечти кармап колдон.

Адатындай эки жеңди түрүп коюп,
Өчпөстөй өмүр оту күлүп коюп,
Жашайсың жылкы багып, ырлар жазып,
Небере, чөбүрөңдү сүйүп коюп.

Тоо боорунда акындык оттон жагып,
Төшүнө өчпөс кызыл жалын тагып.
Карайсың туу чокудан, дүрбүң күмүш,
Кылымдан кылымдарга обон салып.

Муса ЖАНГАЗИЕВ.

ЖАРЫК КҮНГӨ КАНБАЙ КУМАР...

Ажалда калыстык жок, атаганат,
Аларда так жолуңа жата калат.
Карыга кезек берип, чактап албай,
Капыстан таланттууну тандап алат.

Ажалга моюн сундуң кайран, Турар,
Айтылбай армандуу сыр калган чыгар.
Мезгилге мээриминди төгөрүңдө
Мерт болдуң жарык күнгө канбай кумар!

*Эрнис ТУРСУНОВ,
КР Эл акыны.*

АКЫН ЖАНА ЫР

(Турар Кожомбердиевге)

Ыр үчүн кулачын кең жайып койгон,
Аябай чабал ырга айып койгон.
Жашоосун ырсыз такыр элестетпей,
Өмүрүн жалаң ырга сайып койгон.

Жакшы ырды алаканын жая күтүп,
Кээ-кезде ырдын мизи тая түшүп.
Максаттын марасына арыштаган,
Дайыма ыр артынан сая түшүп.

Аттанган ыр табууга камы менен,
Чогулткан ырларды да даны менен.
Сөздөрдү калыс баалап, таразалап,
Ар сабын жазган жүрөк каны менен.

Ыр үчүн акын дайым жанып турган,
Ыр дагы отун улуу жагып турган.
Сырдашып ырдын Пири менен гана,
Жүрөгү жалаң ыр деп кагып турган.

Алыска сын көз менен карап дайым,
Элинин керегине жарап дайым.
Бакканы жалаң гана ыры болуп,
Жашады улуу акын карапайым.

Бір барда анын дагы көңүлү ток,
Акынды кыйынчылык багынткан жок.
Досторун кээде капыс таарынтса да,
Эч качан ырды акын таарынткан жок.

Бір үчүн кулачын кең жайып коюп,
Өмүрүн жалаң ырга сайып коюп.
Дүйнөдөн өткөнү жок, Семетейче,
Жөн гана кетти акын кайып болуп.

Элеси ар бир сөздүн ыргагында,
Ал тирүү – бул жашоодо, ыр – барында.
Ишенбейм, залкар акын өлгөнү жок,
Өмүрү уланууда ырларында.

Догдурбек ЮСУПОВ.

ЭСТЕЛИККЕ ТААЗИМ

Алды олпок, арт жагында терең жар,
Бу дүйнөгө бир келмек бар, кетмек бар.
Кемтиги көп оомал-төкмөл турмушта,
Кем болбогун кагылайын адамдар!

Кем болбогун, кагылайын адамдар,
Мобул жерде ырдан бүткөн адам бар.
Тизе бүгүп, таазим этип өткүлө
Шашылбагын, жай шилтенсин кадамдар.

Шашылбагын, ансыз деле өмүр чак,
Токтогула, ызы-чууну... бака-шак...
Эки жылдыз кубалашып бир келип,
Экөө кайра ырга айланды эки сап.

Улуу акын – улуулуугу жалганбы,
Улуу ырын Күндөн, Айдан алганбы...
Устуну жок ушул жалган дүйнөдө
Улуу болуш кейиш менен арманбы...

Кары келип таазим этет талантка,
Жашы келет ыр учурган канатка,
Оту өчпөгөн коломтого сыйынып,
Обо жарып каркыралар барат да...

Жердин үстү, жердин асты дүңгүрөп,
Асман бети чарт тилинип... дүңгүрөк...
Тулга ташка батпай акын денеси
Турар барат ырын жазып күңгүрөп...

Тулга ташка батпайт анын денеси,
Бул кызыл таш улуу акындын элеси...
Сокурга – көз, дудукка – сөз, канкорго
Мээрим берген оту өчпөгөн керээзи.

Тулга ташка кайдан батсын денеси –
Турар деген Жер атасы, ыр ээси.
Бйык ак куу ок жегендей капыстан
Бйда калды, ырда калды керээзи.

Шамал урса таажылары үлбүрөп,
Өмүр деген гүл сыяктуу үлбүрөк...

Акылтайым аман жүрдү бекен деп,
Агатайым ырын жазат күңгүрөп...
Азоо Пегас карыштырып кош колун
Асман менен Жерде барат дүңгүрөп...

Жылкычы ЖАПИЕВ.

КӨЗ АЛДЫМДА ЧЫНАРЫМ

Айкөл элең, алтын элең Турарым,
Эми кантип коңур үнүң угамын.
Таштан салган эстеликтин жанында
Мөгдөп ыйлайм, бейитиңде турамын.

Кырчын жашың кырк сегизде жалп, – деди,
«Турар өлбөйт» бирөө айтты калп, – деди.
Кылымдарга кыргыз менен жашаган,
Бир жазууда акын эмей алп, – деди.

Акыйкатка берилчи элең, өрт элең,
Шаарымдын сыймыгы элең, көркү элең.
Чыгармаңды миң кайталап тазалап,
Халтураны өтө жаман көрчү элең.

Адам элең, асыл элең, Турарым,
Калем эле, кандан бүткөн куралың.
Эл барктаган, калк барктаган жан элең,
Көз алдымда аты өчпөгөн Чынарым!

Жумабек АЛЫКУЛОВ.

ЖАНЫП ТУРАТ ЭЛЕСИҢ

Мелт-калт кылып ыр толтуруп кесеге,
Мээрим менен элге сунуп кече эле.
Көңүлүңдөн турган кезде шык ташып,
Көздөн кайым болдуңбу, акын, тез эле?

Көркүн кошуп жердин, көктүн, жылдыздын,
Көп ырыңа сыйкыр сырлар сыйгыздың.
Алда кайда озуп чыккан топ жарып
Айкөл мүнөз акыны элең кыргыздын.

Брың айдай нурдуу эле көктөгү,
Брың болчу биздин жердин көктөмү.

Бул дүйнөгө келипсиң сен элинди,
Бир сүйүнтүп, бир күйүнтүп өткөнү.

Кең арыштап дагы алдыга басарда
Кетсең дагы кайра кайтпас сапарга,
Жакшы ысымың жаркын жылдыз сыяктуу
Жанып турат эң ардактуу катарда.

*Сооронбай ЖУСУЕВ,
КР Эл акыны.*

ЖАНЫП ТУРААР...

Кыйышпас жакыныңды боорго кыса,
Көп болот узатуулар бул турмушта.
Ал жакшы – сагындырып, кылып куса
Артынан көрүшүүлөр болуп турса.

Узадың түбөлүккө а сен, Турар,
Эт жүрөк оор мүшкүлгө кантип чыдаар.
Жатасың батып-батпай куу табытта,
Жалп! – этип кулагандай бир түп чынар...

Чынында, чынар элең бутак жайган,
Жарыкка бутак эмес, кучак жайган.
Кабелтең калың жана балбан элең,
Мыжыды жүрөгүңдү ажал кайдан?

Өмүрдө толуу менен өксүү да бар,
Таң алды жылдыз сымак өчтүң, Турар.
Жатсаң да жарык жетпес тээ тереңде,
Элесиң ырларыңда жанып тураар...

Нурнаис ЖАРКЫНБАЕВ.

АКЫН ЖӨНҮНДӨ ОДА

1

Бір тизмегиң көркөм, сулуу манаттай,
Жан жыргатып жандүйнөмдөн табат жай.
Аскадан бек, алп мүнөздө ойлоруң,
Сезим, туйгум алып учат канаттай.

Ок жетпеген, кылым кыркар намыста,
Өмүр жолун өрнөк кылып алыска,
Жүрөк кылын улам козгоп черткилейт,
Лираң менен кайрып берген калыс баа...

2

Балалыктын ак бешигин термесең,
Бала менен бала болуп кээде сен.
«Көлчүктө айың» көңүл изин жылытып,
Көп бөбөктү сүрөп келдиң өргө сен.

Эмгек ырын, достук ырын, жар ырын,
Далай жаздың, Турар иним, жарыгым.
Уккан сайын кумар черим таратып,
Ээлеп келдиң жүрөгүмдүн жарымын...

3

Карек таштап сен ыр жазып ойлогон,
Кырлар жатат кызгалдактар ойногон.
Туйгун жүрөк Турарым жок дегенсийт,
Жылдыз булак жылгада агып бойлогон...

Көк кыяндан көпөлөк кууп кармаган,
Талаа-түздө жыпар гүлдөр жайнаган...
Мукам тилдүү Турарым жок дегенсийт,
Бутактарда булбул үнү сайраган.

Максат жолдун көшөгөсүн түргүлөп,
Мекен журтта кызмат өтөп бир жүрөк...
Аксын жылдар, өтсүн кылым зыпылдап,
Асылкечим, кайран Турар, залкарым
Алп ой ырың арабызда бир жүрөт...

Исабек ИСАКОВ.

ТААЗИМ

(Турар Кожомбердиевге)

Көп буудан арасынан дабыш берген,
Туу белге Аккуладай арыш керген.
Намыска ой чабыты жебе болгон,
Сыр найза сынын күткөн акын элең.

Турганга кусалыгы жүрөк чалып,
Табыптай эки ортого түшө калып.
Сабалай бийиктикте келе жаттың,
Жалынын шаң ырлардын күндөн алып.

Пир тутаар жандүйнөңдүн жарыктыгын,
Белгилейт турмуш көзү аныктыгын.
Ченеми ой түрмөккө сыйбай келет,
Кыл жарган кыяматта калыстыгың!..

Көчсөк да көк мелжиген тоодон-тоого,
Өтсөк да жалтыр миздүү, зоодон-зоого.
Жүрөбүз жашоодо бир жышаналуу,
Чогулуп дуба салган коломтоңо...

Акымалы ЧЕКИРОВ.

ТУРАР – ЧЕНЕМСИЗ АКЫН ЭЛЕ

Түндө жатсам түшүмдө сен жүрөсүң,
– Кандай Жоке, барсыңбы, – деп күлөсүң.
Адатындай өйдөтөн төмөн карап,
Олуттуу да, сүйкүмдүү көп мүнөзүң.

Күжүлдөйсүң тургандай бактың ашып,
Жаткансыйсың бир жакка өтө шашып.
– Жүрчү, – дедиң аллейге мени тартып, –
Отуралы биртике көчүк басып.

Эмнегедир көздөрүн күйгөн жалын,
Сүйлөшөбүз не билсек, анын баарын.
Сүйлөшөбүз дүйнөгө сереп салып,
Таразалап эл-жердин ал-абалын.

Күндү эстейбиз, декада, Казандагы,
Бул өзүнчө бир жомок, газал дагы.
Мен сыркоолоп капкайда алып кетип,
Издеп-издеп келгенин азандагы.

Жолугушуу. Аскарар, Темиркулдар,
Мен ээрчиткен Шүкүрбек агайым бар.
Тосуп алды чакчагын көтөрүшүп,
Татар жери, татарлар агайындар.

– Иштер бүтүп номерге келе сала,
Жаңылыктар айтам деп дароо сага.
– Градусу, – дейт дежур, – кыркка жетип,
Алып кетти жаңы эле больницага.

– Кайда? – десем билишпейт эч кимиси,
Оору менен дегеле жоктой иши.
Жай табалбай издеймин,
Мындай шартта керек да кийлигишүү.

Түнү бою түйшөлүп уйкум качып,
Жатпадымбы шып тиктеп көзүм ачык.

Таң куланөөк салганда ыргып туруп,
Издейин деп жөнөдүм карп-күрп шашып.

Мен барбаган больница калганы жок,
Араң жеттим көрдүңбү, дарманым жок.
Болсо болду, болбосо кетейин, – деп,
Ушул жерди акыры келдим болжоп.

Өңүм көрүп оболу батыналбай,
Бурк этесиң:
– Дартыңы катып албай,
Айтпайсыңбы күн мурун жашырбастан,
– Болду, чык! – дейт – эркелеп жатып албай.

Сыркоом качып сөзүнө кетем эрип,
Маңдайыма Манастай досум көрүп.
– Москвага эртең саар жөнөйбүз – дейт,
– Чыгам! – дедим убадам бекем берип.

Жолду карап эртелеп тосуп алып,
Барбалаңдап жанына кошуп алып.
Борбор шаарга кеткенбиз. Шондо сезгем.
Ушул деген бир боорум! Досум анык!..

Эстеп алып буларды каткырабыз,
Көкөлөтүп көңүлдү шат кылабыз.
Айта берсе андагы окуялар,
Түгөтө алгыс икая, жаткан аңыз.

Колундагы гезитин бүктөп алып,
Олурая мени бир тиктеп алып:
– Эмне Жоке, бирдеме татасыңбы,
Баш жазып ал буфеттен азыр барып.

Татпагансып өмүрү, оолак качып,
Башым чайкайм, салаңдап боорум басып.
Анда мейли кеттим! – деп колум кысып,
Каяккадыр обдулуп кетти шашып.

Көзүм ачсам Турар жок күйүп турган,
 Жаш баладай жадырап күлүп турган.
 Терезени тиктеймин өкүнүчтүү,
 Башым буруп, жалтанып бийик нурдан.

Ай, Тукем ай, Тукем ай жалындаган,
 Катуу соккон шамалдай арылдаган.
 Кыска өмүрүң таптаза жашап өттү,
 Арам ишке өмүрү малынбаган.

Турар деген ченемсиз акын эле,
 Ынак эле бир боордой, жакын эле.
 Менден кичүү болсо да, чоң кишидей,
 Мага кошкон акылы накыл эле.

Таптаза элек, таза элек жапжаш ууздан,
 Ынак болуп, табышып жашыбыздан.
 Көп жер көрүп, Москвага
 Эмне гана өткөн жок башыбыздан,
 Эмне гана өтпөдү башыбыздан.

Жолдошбай АБДЫКАЛЫКОВ.

ӨТТҮ АКЫН ӨМҮРҮНДӨ КАНБАЙ ЫРГА...

*(Акын Турар Кожомбердиев жарык дүйнөдөн
 өткөндө жазылган)*

Чагылгандан от алып ырлар жазган,
 Жүрөк-дилини бүт бойдон ырга айланткан.
 Таазим кылам Турардын талантына
 Өмүрдөгү жыргалын ырдан тапкан.

Ырларын короодогу койдой баккан,
 Ыр менен түндү күндөй жаркыраткан.
 Жашоого Турар тиккен ыр дарагы,
 Өмүрдөн өмүрлөргө калчуу дастан!

Орошон кыялынан нурдай аккан
Оттой ысык керемет ыр жараткан.
Жашайт акын жалындуу ырларында,
Жаз нурундай жалпыга жарык чачкан.

Ачуусу-таттуусу көп бул өмүрдө,
Шам болуп балбылдаган келээр күнгө.
Ырында Ысык-Көлдөй толкуп турган
Турардын таазим кылам жүрөгүнө!

Жаралган жакшылыкка бул дүйнөдө
Пейили мемиреген күндөй эле!
Алмаздай беттегенин алып түшөөр
Эрдиги, акындыгы бирдей эле!

Акактай канчалаган ырдын кени,
Аттиң ай! Ачылбастан кала берди!
Туурдан эрте учту кайран Турар,
Турганда толуп-ташып ырдын көлү!

Көңүлү жайлоо болчу жашыл көктөм,
Ыр кушу кубулжута күүсүн төккөн.
Гүл эле Ала-Тоодой алп жүрөгү,
Чылк гана жылдызданган ырдан бүткөн!

Өттү акын өмүрүндө канбай ырга,
Канча ыр калды үзүлбөй сабагында.
Ыр кушу канат серппей катып турат,
Акындын кар ширеген кабагында!

Агызып ыр булагын нак жүрөктөн,
Ааламга сөз жакутун сээп кеткен.
Ыр менен килем соккон безендирип,
Дүйнөдөн канча булбул акын өткөн!

Нур болуп, жылдыз болуп, түндү жиреп
Ар сабын акыл жана алмаз ширеп.
Замандан замандарга жеткен ырлар,
Ыр эмес, согуп турган тирүү жүрөк!

Дүйнөдөн баары мүргүп өтөт экен,
Жылдыз да нуру бүтсө өчөт экен.
Ашыктар арзып сүйүп жүрүшсүн, – деп,
Акындар ырга айланып кетет экен!

Күзүндө кыркаар тарта күндү беттеп,
Бийиктен каркыралар учуп өтөт.
Ошолор тирүүлүккө ыр калтырган,
Көзү өткөн акындарга окшоп кетет!

Сап түзөп, учат, учат каркыралар,
Алыстап көз учунда болуп мунар.
Калкылдап күн алдында сызып барат,
Кадырлаш каркыралар – Жолон, Турар!

Бекбай АЛЫКУЛОВ.

ӨЗҮ ДАГЫ, СӨЗҮ ДАГЫ АЛП ЭЛЕ

Өзү дагы, сөзү дагы алп эле,
Өмүрү да өрнөк эле, барк эле.
Өкүм ажал бөлүп кетти арадан.
Өнөр жолу – окурманга даңк эле.

Окулууда, ырдалууда жазганы,
Обондуу ыр – элге берген асманы.
Окуганды ойго салат, толкутат
Оту өчпөгөн опол-тоодой дастаны.

Кош бол, Турар, ырың калды мураска,
Күндө окуйбуз көкүрөктө муң ашса.
Кечээги эле элесинди табалбай
Көркөм дүйнө толуп кетет көз жашка.

Кош бол, Турар, ыр ааламдын балбаны,
Келчи кайра шоолага окшоп таңдагы.
Кучакташып ырдан бүткөн дененди
Калың элдин арылсынчы арманы.

Түмөнбай БАЙЗАКОВ.

АКЫН ИНИМ ТУРАРГА

Туура. Сен акындардын чынары элең,
Туйлаган ырдын тунук булагы элең,
Боюндун, оюндун да алп жагынан
Бир кыйла ашып бизден тураар элең.

Сандаган ыр саптарын тизе бербей
Сабында сары алтынга куяр элең.
Талантты берсең бер Турар сымал
Табияттан таазим кылып сураар элем.

Мар АЛИЕВ.

ТУРАРГА

Суук кабар окуп алып гезиттен,
Ток ургандай боло түштү бүт денем.
Ой максатка жетпей калган ар убак,
Аттиң дүйнө, өмүр кыска неликтен.

Ырларыңды ызат кылган, окуган,
Сенден бүгүн айрылдыбы окурман.
Алыкулдай акын бар деп кыргызда,
Сыймыктанып жүрчү элек го сыртыңдан.

Акын кетсе акын көзү ал ырлар,
Эл барында унутулбас эч Турар.
Ыр дүйнөгө келип жаткан уландар,
Коломтондон от алышып тутантар.

Б. ЖУМАГУЛОВ.

АЛП АКЫНГА

(Турар Кожомбердиевге)

Кыл чокуда залкарым бар,
Кылым өтсө да калкарым бар.
Кыргыз элинде кайталангыс,
Калк сыйлаган Турарым бар!

Кабылан мүнөз Турарым бар,
Каада-салттуу тумарым бар.
Ырахат алган ырларынан,
Ырды сүйгөн кумарым бар.

Чаалыкпас, соолбос жакыным бар,
Чарк айланган закымым бар.
Бул дүйнөдөн өтүп кетсе да,
Алп акыным – Турарым бар!

Элим сүйгөн акыным бар,
Эчен кылым акылым бар.
Эрте кеткен бул дүйнөдөн,
Эч унутпас тулпарым бар!

Түптүү элдин улары бар,
Түгөл кыргыз кунары бар.
Туу чокуда кыргыз элдин,
Турар – жылдыз, мунары бар.

«От өчпөгөн коломтом» бар,
«Көлчүктөгү ай» – балдарым бар.
Керемет келбет сүйүү берген,
«Кызыл алмадай» ырларым бар.

Эл бел туткан акыным элең!
Айкөл мүнөз асылым элең.
Бир кылымда бир жаралган,
Поэзия пири – баатырым элең!

Советбек КАЛЫГУЛОВ.

КЫЛ ЧОКУНУ ЭҢСӨЧҮ ЭЛЕҢ БҮРКҮТТӨЙ

Кыл чокуну эңсөөчү элең бүркүттөй,
Кыл чокудан лираң акты күргүштөй.
Ажайыптуу сен өзүнчө дүйнө элең...
Ааламга бир жаңы келген зор күчтөй.

Болот калем улам курчуп колуңда,
Болдуң дайым күлүктөрдүн тобунда.
Кылым өтөөр ой түрмөгүн издедиң,
Кыргыздын бир Гейнесиндей болууга.

Көккө учуруп, көрктөп талант кушуңду,
Көптү эңсетип, жаштык жалын учуру.
Өзгөчө бир махабаттан күч бүтүп,
Өчпөйт дайым «Кызыл алмаң» кызылы.

Жанып-күйүп, жамгырланып тынбаган,
Жаштык көркүн лира менен нурдаган.
«От өчпөгөн коломтоңон» от өчпөй,
Турар ырдайт... Акын ырдайт... Улуу адам!

Токтогул ИМАШЕВ.

АТА ЖУРТТУН ТҮБӨЛҮК ГҮЛАЗЫГЫ

Кош бол, Туке, атың жашайт түбөлүк,
Ар бир сөзүң ырга турчу ширелип.
Элиң үчүн эстеликке калтырган
Ырларыңды эсте тутуп жүрөлүк.

Тулпар сымал чыгаан элең чынында,
Анын баары эми калды ырыңда.
Эргип чыккан поэзия толкунун
Элиң эстейт кылымдардан кылымга.

Кош бол, Туке, эркин элдин акыны,
 Кыргызымдын учкул кыял асылы.
 Өзүң жазган сөзүң өлбөйт ырдагы,
 Ата Журттун түбөлүк гүлазыгы.

Аман КАРЫБЕКОВ.

«КӨЛЧҮКТӨГҮ АЙЫҢ» КАЛДЫ ЖАРКЫРАП

«Көлчүктөгү айың» калды жаркырап,
 Ала-Тоонун суусу калды шаркырап.
 Чолпон сымал бир жарк этип зуу койдун
 Жашооң аппак, дилиңдеги шартың ак.

Ак дил элең аңды-дөңдү билбеген
 Халтураны душманыңча тилдеген.
 Анча-мынча сени менен үзүлдү,
 Сыпайылык сынчыл аруу дил менен.

Арбайыңа койдук жылдык тоголду,
 Калк айтышаар силер айткан соболду.
 Арбагыңда бирге жолдош тута жүр –
 Алыкулду, Мамыт уулу Жолонду!

Жакшылык АЛЫМОР.

ДАЙРА БОЛДУҢ, СЕЛ БОЛДУҢ

(Жолдошум Турарды эскерип)

Жакшы үмүттө, жаңырды үнүң капыстан,
 Жаралдың сен жоо чыкканда батыштан.
 Көөдөнүңө улам терең ширетип,
 Көп өнөрдүн ээси болдуң машыккан.

Тоону сүйүп, тоонун уулу сен болдуң,
 Толкуп, ташып дайра болдуң, сел болдуң.

Ак толкундуу гүл жыттанып лира оту,
Ала-Тоодон Алыкулга тең болдуң.

Бат жетилди жаш барчындай канатың,
Башкача эле балдарга көз карашың.
«Көлчүктөгү ай» керемети артылып,
Келечектин кеңдигине жол ачтың.

Ой жаңыртып, обонду да чыгардың,
Өз атыңды атагандан уялдың.
Жакшы обондуу, жагымдуу ырды укканда,
Жандүйнөңдөн толкуп-ташып кубандың.

Бирге окудук, бирге жүрүп, бир бастык,
Бирге отуруп, бир үстөлдө ыр жаздык.
Поэзия толкунуна киргенде,
Бир башкача дүйнөгө өтүп сырдаштык.

Көңүлүңө көптү жыйнап түшүрдүң,
Көрдүң бир аз ак эмгектин үзүрүн.
Омоктуу ойдун күүсүн чертип тынымсыз,
Оттуу жаштык, демин бердиң күчүңдүн.

Токтогул ИМАШЕВ, акын.

ТУРАР, ЖОЛОН

Олтурам «Арашанда» Айды карап,
От болуп опол-тоодой ойду самап.
Ошондой ой табам деп
Турар, Жолон
өмүрдөн өтө берди атаганат...
Ошолор дем алган жел, жана көргөн
алтын Ай салам айтат
жашыл дөңдөн.
Жүрөктү мыжыккансып өкүндүрөт
өткөн күн – жакшы түштөй
кечээ көргөн.

Ошолор жатып жүргөн
бөлмөдөмүн,
Алардай бир күн өтөт өңдөнөмүн.
«Арашан» ааламда жок
алтын үйүм
көп болду бир өзүңө келбегеним.

Мен келдим балы толгон
аары сымал
ар кимдин жанга айтпаган
кайгысы бар,
мен айтсам ал кайгымды
ырыма айтам
акындын ырдан башка эмнеси бар?!
Аркырап Ала-Арча айгай салат,
калааны агызчудай албууттанат.
Булбулдун кайгы аралаш
кайрыктары
жаш болуп жүрөгүмө
кайра тамат.

*Анатый ӨМҮРКАНОВ.
КР Эл акыны.*

ТУРАР, АМАН

Кайыптай капилеттен келе калган,
турушат тулпарга окшоп Турар, Аман.
Туманда тумчугам да, тунжураймын
турнадай туурунан ажыраган.

Алп талант, айбар кайрат, аруу дене,
эки азамат: «Мээнетти бүт элге, жерге
бердик!» – деп карс-карс күлүп катар бузбай
ары басып кеткен өңдүү азыр эле.

Бул экөө бирин бири табышкандай,
ыр эмес бу дүйнөнү жарыткандай.
Сүйлөшпөй турган сүрөт ээлеринде,
дүйнөлүк дүңгүрөгөн дабыш бардай...

Кырдагы түлкү болуп кырандаган,
тирүүнү бир алдабай миң алдаган.
Бу мезгил колго урунбас нерсе тура
азыркысы анан кайра уланбаган.

Бири Ай, бири Күндөй күйүп-жанган,
капырай кайда Турар, каякта Аман?
Убакыт көзгө илешпес нерсе тура
Канатын бир каккан соң кайрылбаган...

Таланттын ташкындаган күчү менен,
кечээ эле басканда жер титиреген.
Бул экөө бул турмуштун көзү болуп,
бизди тиктеп турган өңдүү келбестиктен.

Кан силкинткен кайран Турар, кайран Аман...
Күүлөрдөй аска, тоону жарып чыккан,
күндүр-түндүр күңгүрөнүп жан күйгүзөт
көз жетпес, кулак укпас алыстыктан.

Кетерин ким тез, ким кеч бул өмүрдөн
ким билет?! Көпкө бирге жүрөм дегем...
Каңырыгым түтөп кетти...
карап туруп
сүрөттү бирге түшкөн силер менен.

Анатай ӨМҮРКАНОВ.

ТУУРУЛТПАСТАН ТУЯГЫН

Туурултпастан туягын
Турмуштун көрбөй убайын.
Жалындап бүткөн ырлары
Жазчу эле жандын кумарын.
Тобунан кетти бөлүнүп,
Тоодой талант Турарың.

Ильгиз ТАЛИП.

ЖОЛОН МЕНЕН ТУРАРГА

Орошон ойлор суудай акпай калды,
Жазылбай сансыз барак актай калды.
Жоргодой жол төшөлүп калган кезде,
Өрт болуп күйгөн жүрөк сокпой калды.

Кадырбек ЖОЛДОШБЕКОВ.

АГАНЫ ЭСКЕРҮҮ

Шум ажал алып арадан,
Айрылдык акын агадан.
Канчалык кайрат кылсак да,
Кутулбай койдук санаадан.

Жатканың мүрзө караңгы,
Жеңген бар бекен ажалды.
Жашоого конок сыяктуу,
Жаратат тура адамды.

Элесиң дайым биз менен,
Жеткизем кантип сөз менен.
Бирларың элде сакталат,
Өтсө да жылдар жүздөгөн.

Кеттиңиз эми келбеске,
Сизге арнап жаздым ыр десте.
Тынч укта, ага, кошуңуз,
Бул ырым болсун гүлдесте.

Банура ТУКУЕВА.

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВГЕ

Улуу тоодон үн салса, жалгыз улар –
Ошол биздин Кожомбердиев Турар!
Ал сайраганда,
Асмандагы куш да токтоп угар.

Халил БАПАЕВ.

САРЫ-БУЛАКТЫН ТУРАРЫ

Шаңшыган тоо башында улары бар,
Көрүүгө далай элдин кумары бар.
Кооздоп, көркөм бийик ырды жазган,
Коңшулаш Сары-Булактын Турары бар.

*Салый РАШЕВА,
Эркин-Сай айылы, Панфилов району.*

БЫЧЫРАЙБЫ БИЗ ЖАКТЫРГАН «КӨЛЧҮКТӨГҮ АЙ?»

Кыргыз элден ажал эмне сурабай
Алып кеттиң алп акынды, кудай ай!
Эми шаңдуу, шаттуу ырды ким жазат
Бычырайбы биз жактырган «Көлчүктө ай?»

Алтынбек КАБАЕВ.

СЕҢИР МУРУТ, АЛП МҮЧӨЛҮҮ ТУРАР

Сеңир мурут, алп мүчөлүү Турардын,
Бірлары да өзүнө окшоп алп тура.
Өчкөн өмүр ыры менен уланып,
Жүрөгүнүн токтогону калп тура.

Айла жок да, мейли кыска жашасын.
Калтырыптыр ыр саптардын тазасын.
Тирүүлөрдүн катарында калдайып,
Басып жүрөт, ачып коюп жакасын.

Казакбай АБДЫШЕВ.

ТУРАРДЫ ЭСКЕРИП

Тайманбаган эр көкүрөк жан элең,
Кубанчумун, суктанчумун сага мен.
Эки жакка кайчы кетип калбастан,
Сөзүң менен ипиң дайым дал келген.

Жазып жүргөн досторуңан башка элең,
Биз тоо болсок, а сен бийик аска элең.
Каргашалуу өлүм бутун тосту да,
Кара жерге жатып калды жаш денең.

«Көлчүктөгү айың» бизге белектей,
Көңүлдөрдө желбиреди желектей.
Муза менен жуурулушуп түбөлүк,
Калган болчу ортоңордон жел өтпөй.

Далай кениң калбадыбы казылбай,
Далай ырың калбадыбы жазылбай.
Ошолорду бүткүчөктү, куу өлүм,
Көё турса болбойт беле асылбай.

Жок дегенде алтымышка барганда,
Кетсең анча батпайт элек арманга.
Айла барбы, шүгүрчүлүк кылабыз,
Коломтодо отуң өчпөй калганга.

Сактаган адам эмес жанын эле,
Турарым алоолонгон жалын эле.

Күлгүндөй курагында ач көз өлүм,
Азгырып алып кетти аны неге?

Ырлары тоо суусунун шары беле,
Ырлары жүрөктөргө дары беле.
Кырчындай курагында таш боор өлүм,
Шаштырып алып кетти аны неге?

Эч качан, эч нерседен тайманбаган,
Мен анын эрдигине айран калам.
Эрдикти талант менен айкаштырып,
Жашаган кайран балам, кайран балам!

Бой балкып, жарык күнгө жибип дене,
Жашаган эртеңинен үмүттөнө.
Салмактап таразалап көргүлөчү,
Өлүмгө кыя турган жигит беле.

Ал мейли кайгырабы, жарк күлөбү,
Оргуштап турар эле ак тилеги.
Өзүнүн жанга сүйкүм ырларында,
Дүкүлдөп сого берет алп жүрөгү.

Ушул эле калың бактуу борбордон,
Басып өтүп кыйма-чийме жолдордон.
Издеп таппай бирибизди бирибиз.
Кайчылашып кеткен күндөр көп болгон.

Издешкенде максатыбыз: жүрбөй тек,
Ага-иниче сыр түйүнүн чечишсек,
Эми такыр мени издеп сен келбейсиң,
Мезгил жетсе мен барамын сени издеп.

Ташмат АРЫКОВ.

СЕНДЕЙ ЭЛЕ ЖҮЗ ЖИГИТ БОЛСО...

«Сендей эле жүз жигит болсо шаарда,
Темирдей тартип орноп алмак анда», –
Деп кээде тамашалап коёр элем,
Жүз грамм денебизге тараганда.

Болор иш болду дечи, болду, болду.
Көңүлгө сарсанаанын зили толду.
Сен кеттиң, ырдын жолун узарттың да,
Өзүңө тандап алып кыска жолду.

Мен элем саа берилген дили менен,
Сен элең маа берилген дили менен.
Жаш жактан сенин агаң болсом дагы,
Нукура талант жактан иниц элем.

Ак болчу менин дилим сага деген,
Ак болчу сенин дилиң мага деген.
Сен иним болсоң дагы жаш жагынан,
Нукура талант жактан агам элең.

Ташмат АРЫКОВ.

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВГЕ

Айылың айтты: «Акын эле балабыз».
Элиң айтты: «Эми кайдан табабыз?»
Үйүң айтты: «Кетти ушинтип үңкүйтүп».
Суулар айтты: «Сумсайыңкы агабыз».

Жылдыздай бир жанды дагы кетти ылдам,
Жакшы дешти кээде ушинтип кеп кылган.
Жайдары бир жакшы сөз да сагынтат,
А биз анын көчүрмөсү – дешти ырлар.

Элестетип эстегенден эл кейип,
Толкуп турду толгон элден дөң бейит.

Өзүңө деп өзү сага такалат
Көп тапталып жонго чыккан жол келип.

Кечээгилер келген жерге жетишти,
Сүйүктүүсүң окурманың жетиштүү.
Эртең келет дагы сага башкалар,
Бүгүнкүлөр таазим кылып кетишти.

Калп эмес ал кай чокуга теңесен,
Акын чарчап түнөк алган жер эсен.
Уулуңдайбы, элге деле ошондой,
Улутунба антип Уулча эже сен.

Дөңдөн түштүк тапталган шол жол менен,
Гүл өсүптүр айдалгандай кол менен.
Ушул тарап кандай сүрдүү болсоң да,
Мекендейсиң, сагынычы мол, кенен.

Койгонубуз бир тутам гүл өрттөлгөн
Өңдүү кызыл, мындай жайга көп келгем.
Жакшы адамдар жаткан үчүн жай алып,
Жок, мүрзөлөр, мен өзүңдү жек көрбөйм.

Жолду бастык жобурашып катарлаш,
Жолдогулар эмес эле катар жаш.
Акын эле алдыдагы улуулар,
Аттиң кандай жаман – акын аталбаш.

Түшкөнсүдү ийинимден карыз бир,
Жолду бастык өтөгөндөй парызды.
Жаңы тааныш калды адамдар кыйбастай,
Айыл калды көчөсүнөн чаң ызгыш...

Аида ЭГЕМБЕРДИЕВА.

КАЙРАН ТҮКӨМ!

(Турап Кожомбердиевге)

Кайран Түкөм, адамзаттын алпы эле,
Ырын сүйчү кыргыз журту жалпы эле.
Өзү да алп, ыры да алп, – деп айтсак,
Мактоо эмес кошо мактап калп эле.
Асмандагы жылдыз сымал жылт эткен,
Бир көрүнүп тез эле өчтү жалп эле.

Аргымагын алчылантып аскада,
Адамзаттан жаралган ал башкача.
Укуругун узун кармап асмандан,
Жылдыз сайып ойноп өскөн жаш бала.
Кыргызынын Ала-Тоосун аралап,
Аска-зоодо из калтырды ташка да.

Тукем сүйчү бийлиги күч, мезгил жаз,
Жаз күнүндөй Тукем болчу дайым жаш,
Бар байлыгы керемет күч ыр эле,
Болгон эмес байлыкты ойлоп көңүл пас.
Ыры менен ык алышып жашоодо,
Ат жалында жашап өттү, кыял мас.

«Көлчүктөгү айдын» нуру өчпөгөн,
Тоодо көлдө, түстө көлдө, бөксөдөн.
Качан көрсөң жаркыраган нур чачат,
Тукем нурду айдан эңсеп көксөгөн.
Наристелер көлчүктө ойнойт ай менен,
Ушундай го из калтырган өзгөчөң!

Ар бир үйдө коломто бар жагылган,
Энелердин ысык наны жабылган,
Тукем анда коломтонун четинде,
Нандан үзүп жеп отурса сагынган.
Жалыны күч алоолонгон акынды,
Алып кеткен ойнойлу деп чагылган.

Өзү айткандай маркум менен бир барып,
Кайтып жүрдү эл-журтунан айрылбай.
Маркум калса, мен да бир күн ушинтип,
Калам го деп туралчу эмес кайгырбай.
Жашоо бүтүп бирге барып эл менен,
Кала берди бейитинде кайрылбай...

*Жоробек АКМАТОВ.
Эриктүз айылы, Жайыл району.*

ЫРЛАРЫҢДЫН ИЛЕБИНЕН СЕЗИЛГЕНСИЙТ АТКАН ТАҢ

(Чыгаан акын Турарды эскерип)

Акындардан Алыкулдай алп элең,
Ырларыңда жанып турган кызыл шам.
Ырларыңды эл-жерине калтырдың,
Илебинен сезилгенсийт аткан таң.

Аттиң чиркин, кайрып бербейт өкүнүү,
Акын элең курч кылычтай өтүмдүү.
Муздай тоңуп көргө кирди жаш дене,
Ырлар калды түбөлүктүү, өмүрлүү.

Айла канча ажал деген улук да,
Сен аласың кары-жашка карабай,
Бир түнөрсө кайра күлүп жаркылдап,
Турар болчу кыялы жаш баладай.

Алыкулдун ыры менен сырдашкан,
Обон созуп канча адамдар ыр жазган.
Мыкты акындар аз жашайбы? Эмне үчүн?
Ырларынан алга озуп, кырды ашкан.

*Атыркүл САТЫБАЛДИЕВА.
Ак-Башат айылы.*

АЛП АКЫНЫМ – ТООДОЙ, ТАШТАЙ, ОКЕАНДАЙ

(Акын Турар агайды эскерүү)

Аскадан мөңгү эрип жалтыраган,
Боз үйдөн арча түтүн буркураган.
Уулу элең Кожомберди жылкычынын,
Желеде кулун туйлап чыркыраган.

Алп акын, арбагыңды –
алакандай айылың эмес,
Атпай журтуң сыйлап турат.
Дүбүртүндөй дүңгүрөгөн жылкылардын,
Ырынды эстеп кыргыз элиң ыйлап турат.

Арбагыңдан айланайын, агатайым,
Тирүү болсоң ашат элең далай кырды.
Жүрөктөрдүн тээ түпкүрүн кытыгылап,
Жазат элең, черди жазган далай ырды.

Сен жалгыз бүлөңө эмес, жалпы элиндин,
Сыйбай кеттиң маңдайына Турар агай.
Элесиңди эскерип эли-журтуң,
Ысмың берди кең көчөгө –
Өзүңө окшош пейили кенен,
Алп акыным – тоодой, таштай, океандай,

*Апара КУМАРКУЛОВА.
Моңолдор айылы.*

АТА ЖУРТ МЕНЕН БААЛАНАТ

Туу чоку тууру шумкарды
Турмуштан көрбөй ким калды.
Бир келген жарык жашоодо
Билбеген арман тулпарды.
Туулат качан кайра, – деп
Тууган эл эстейт, Турарды.

Кең дүйнө толгоп кырдаалды,
Келтирип жазды ырларды.
Аз жашап сергек өмүрдө
Арбытып лира кырманды.
Аттиң ай, кайда кеттиң, – деп,
Тууган эл эстейт, Турарды.

Ардактап мөлтүр музанды,
Артыңда калкың кубанды.
Көчөлөр ысмың алышкан,
Көз жоосун нурга сугарды.
Урпактан урмат кут белек
Унуткус кылчу, Турарды.

Аруулук коштоп заманды,
Ак тилек колдойт адамды.
Туптунук кыргыз пейлинен,
Турардай чыгаан жаралды.
Салт күткөн көркөм эл бийик,
Санаасы болбой караңгы.

Ала-Тоо мекен туру мына
Ал сыймык чыйрак уулуна.
Азаттык алган журт жаңы
Алдырбай бөтөн ууруга.
Биз менен Тукем болсо азыр,
Бийлемек куунап мунуңа.

Өктөмбү тагдыр мыйзамы,
Өттү акын, Ак куу ыйлады.
Ышкы оту бастап баратыш,
Ырларын аяп кыйбады.
Опосуз чиркин шум ажал,
Ортого залкар сыйбады.

Бул өмүр ушул аманат,
Бурулуш жолдор дамамат.

Атуулдук парздын өлчөмү,
Ата Журт менен бааланат.
Тартуулап казал Турарга
Таалайым бүгүн салтанат.

*Оролбай БЕРДИГУЛОВ.
Полтовка айылы.*

АКЫН ТУРАРДЫ ЭСКЕРҮҮ

Акын Турар алп мүчөлүү акын эле,
Улуу, кичүү баарысына жакын эле.
Орошон ырларын көп-көп жазып,
Бир көрүнүп жок болгон закым беле?

Акын Турар омоктуу ырларын жазар эле,
Халтурадан жаа бою качаар эле.
Жазганын сын көз менен карап, иргеп,
Жаккандарын байма-бай басар эле.

Кеп чынына келгенде акын Турар,
Жетик талант эле көңүл бурар.
Китептери дембе-дем чыга берсе,
Окурманы бар эмеспи дайым суар.

Акын Турардай чыгаан чанда чыгар,
Жазылбай калды дагы нечен ырлар.
Аттиң, бири кем дүйнө деп өкүнөсүң
Бармакты жара тиштеп алган сыңар.

Акын Турарды эскерип, жакшы иш болду,
Обологон бакыт кушу кайра конду.
Жердештери унутпай чын кастарлап,
Шаардын бир көчөсүнө атын койду.

Акын Турар өзү өлсө да, сөзү өлбөйт,
Көктөм баардын гүлүндөй улам көктөйт.

Артында сан миңдеген эли барда,
Ысымы кылымдарга эч бир өчпөйт.

Акын Турар аганын арбагына табынамын,
Бір дүйнөдө колдосо деп жалынамын.
Баа жеткис, айтып бүткүс талантына,
Таазим этип, башты ийип багынамын.

*Жээнтай АБДИЕВ.
Суусамыр айылы.*

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВГЕ

Талпынып учкан куштай канат серпип,
Турганда лириканын күүсүн чертип.
Талантың таанылганда эми гана,
Таштады өмүрүңдү ажал кертпип.

Эстеймин туулган жериң Сары-Булакты,
Аралап бетегени, аткулакты.
Жайлоодо тандап жаңы күлүк минип,
Тартчу элең такыр бербей сен улакты.

Көчөдөн кээде өткөрбөй уруп, сөгүп,
Койгун деп айткан сайын сен көшөрүп.
Айтканыңды аткарчу элең билгениңдей,
Айласыз жүрөр элек биз көтөрүп.

Кээде мен жоруктарың эстей калам,
Ошондон нак Турардын өзүн табам.
Дайыма токтоо, бирок жини келсе,
Көк эле, кежир эле тил албаган.

Тууганбыз, түбү бирге, айылым жакын,
Туйбаган, билбеген бар анын баркын.
Тулпардай лириканы таптап чапкан,
Турардай, Алыкулдай болбос акын.

Өлүмгө өкүнүчтүү айла барбы,
Өксүткөн өмүрүнөн акындарды.
Экөө тең аз жашады, бирок тирүү
Ырлары түбөлүккө элде калды.

*Ашымалы СЫДЫКОВ.
Кара-Балта шаары.*

ЫРЛАРЫНАН ЖЫЛУУ СЕЗИМ ТАПКАНСЫЙМ

(Турап Кожомбердиевге)

Бул дүйнөдө өмүрдүн ай аздыгы,
Агабыздын ушул беле тагдыры.
Дүйнө менен кош айтышып кетсе да,
Жүрөгүмдө жашайт бүт ыр саптары.

Өзү жок арабызда орду толбой,
Ырларын окуйбуз бирин койбой.
Дагы канча ыр кетти өзү менен
Шум ажал бөлүп кетти көзү тойбой.

Ушунчалык аз болсо да өмүрү
Жакшы жашап, басып өттү көңүлдү.
Ырларына жашоо берди түбөлүк,
Ыр майрамга бөлөп ар бир мүнөттү.

Ырларынан окуганда ар дайым
Канат байлап учуп бара жаткансыйм.
Ушунчалык жанга жакын жазылган
Ырларынан жылуу сезим тапкансыйм.

*Нурбек СЫДЫКОВ.
Сары-Булак айылы.*

КЛАССТАШЫМ ТУРАРГА

Мен эмес, сага окшогон залкар акын,
Анчейин шат көңүлүм ырга жакын.
Эскерип элесинди жүрөк сыздап,
Өзүңө ушул ырды арнап жаздым.

Тоолук курбум,
Тоо желиндей сыздың эле аркырап,
Калем курчуп калган болчу жаркырап.
Теминип тер кургатып талыкпастан,
Алга карай чыктың эле зымырап.
Эми анык «чуркаар» кезиң келген кезде,
Шум ажал алып кетти алкымдап.

Сен кеттиң бул турмушту көзүң көрбөй
Ошол жер болуп калды бир топ көңдөй.
Жазмаксың дагы сонун ырларыңды,
Ажалга алдырбастан турсаң өлбөй.

Өмүр жашың арналып урпактарга,
Аларга бакыт, таалай, ырыс консун.
Блайым топурагың торко болуп,
Тилегим, жаткан жериң жайлуу болсун!

Эске түшөт бирге окуган күндөрүбүз,
Тентек убак, шайдооттук кез жүргөнүбүз.
Мектепте окуп жүргөн убак эле
Келечекте ким болобуз билбептирбиз.

Акын болуп ташка тамга баскан сымал,
Артыңда изиң калды өзүң чийген.
Биз үчүн сен тирүүсүң, өлгөн жоксуң,
Кадимки Турарсың го калпак кийген.
Ардактайт түбөлүккө ырларыңды,
Эл-журтуң, сени билип, сени сүйгөн.

*Аскер НИЯЗКУЛОВ.
Бөксө-Жол айылы.*

АКЫН ИНИМЕ

Бак даарыган жан элең,
Дүйнө жүзү тааныган.
Жазып кеткен ырларың,
Сахнада жаңырган.

Ырларың жүрөт кезигип,
Сиз тирүү кездей сезилип.
Сиз жетпей биздин арада,
Бир жазып кетчи бир келип.

Турар деп көчө аталды,
Тарыхта калат жазылып.
Бакыйган кыргыз баласы,
Жүрөктө жүрчү катылып.

*Сууракан МАМБЕТАЛИЕВА.
Кара-Балта шаары.*

КАЙРАТ-КҮЧ БЕРИП ТУРЧУ, ТУРАР АГАМ

Кыргыз эли муңкүрөп турган кезде,
Кайрат-күч берип турчу, Турар агам.
Көңүлүм менин чөгүп турган кезде,
Ахвалымды ар дайым сураар агам.
Көзүм жашы мөлтүлдөп толуп турса,
Көңүлүн бүт бойдон бураар агам.
Эл башына эгерде мүшкүл түшсө,
Көңүлдөрүн көтөрчү Турар агам.
Эки жаштын үйлөнүү тою болсо,
Ырларынан бир кучак гүл сунаар агам.
Душмандар кол салганы келе жатса,
Чолпонбайдай төшүн тосоор Турар агам.
Айылдын аягында топ караандын,
Арасынан сиз бөлүнүп көрүнөсүз.
Ырларыңыз жашайт элдин жүрөгүндө,
Сиз мен үчүн өмүр бою типтирүүсүз.

*Кубат КУЛУБЕКОВ.
Кара-Балта шаары.*

КҮЙГҮЗДҮҢ

Алыкул өткөн эй, дүйнөдөн,
Атай да өткөн эй, дүйнөдөн.
Козголтуп Туке эй, жүрөктү
Коштоштуң неге эй, күн менен.
Кечээ эле бизди күлгүзүп
Кейиттиң бүгүн күйгүзүп.
Күйгүздүң эй, күйгүздүң,
Күйгүздүң эй, элинди.

Кыздарга ырдап шаңдана
Кызыгам «Кызыл алмаңа».
Толгондо ырың эй, чытырап
Томсортуп кеттиң эй, жан ага.
Кантелик кыска өмүрүң
Чөгөрдүң элдин көңүлүн.
Шум ажалга баш ийип,
Кайгырттың бизден эй, бөлүнүп.

Өмүрдү сүйбөй эй, канчалык
Өзүңдү сүйбөй эй, карчалып.
Жаныңды берип эй, кетипсиң
Жазгандарына жан салып.
Кечээ эле бизди күлгүзүп,
Кейиттиң бүгүн эй, күйгүзүп.
Күйгүздүң эй, күйгүздүң,
Күйгүздүң эй, элинди.

Жанда жок элең эй, боорукер,
Жан элең өтө эй, жароокер.
Боюңа кыздар эй, суктанган
Бооруна катты эй, кара жер.
Кантели кыска өмүрүң
Чөгөрүп элдин көңүлүн.
Шум ажалга баш ийип,
Кайгырттың бизден эй, бөлүнүп.

«КЫЛ ЧОКУНУН» КЫЛДА УЧУНА ЖЕТКЕНДЕ...

Өөдө көктөн, «шуу» баратып зор бир куш
Өчтү кыймыл өчкөн өңдүү чоң жылдыз.
Ошол жылдыз поэзия бүркүтү –
Тукем тура, эми канттик, ой, кыргыз!

Ай, бөбөктөр, бир дүйнөндөн кемидиң,
Чынга чыкты өмүр жалган-төгүнүң.
Ырдан жасап, конфеттерди чогултуп,
«Базарлыкты» сага сунар эми ким?!

«Көлчүктө айы» музга айланды местейип,
Көктөн жылдыз жаш жаадырат сестейип.
Тамшандырган талантынан бош калып,
Табыгаттын таңы кейип, кеч кейип!..

«Күн чыгышым», «Таң шооласы» өңү өчүп,
Көл кечинде «Толкундар-ай» «күрп» этип.
Акынынан, жакынынан айрылып,
«Ак маралдар» жүнүн жатты түлөтүп!

«Айдын нуру төгүлгөн ал тарапта»,
«Көл бетинде» Үсөн Сыдык карап да,
«Кайыгында, жаштыгынын» жалдырап,
Караан тутчу доссуз калды заматта!

Асанкалый аван менен кошууда,
«Ак маралга» карышкандай оозу да,
Айкырууда айрылганча тамагы,
Айрылганча аккордеонду созууда.

Жүдөгөндөй бир канаты айрылып,
«Жүрөктү жүрөк тандасынан» айбыгып,
«Баратабыз каякка?» – деп, жалдырап,
Марат калды байкесинен айрылып.

«Кумар көзүң» тиктегенде кылактап,
Куттуу тулкуң баратканда ыраактап,
«Булактагы кездешүүдө» Шеркулуң
Көздөрүнөн жаш агууда булактап.

Обон учуп, нотасынан чаң ызгып,
Ырың менен мезгилдерди карытып,
Сардарбегин азыр деле жол карайт
«Үзүлбөгөн үмүттөрүн» агытып.

Апачык Күн күүгүмдөнүп, карайып,
Ачуу жашын жутуп жатты калайык.
Саары менен сага келген кезди эстеп,
«Сагыныч ырын» боздотууда Тагаев!

Кайгы жутуп, жашып бүттү ич ара,
Сени жоктойт муңдуу обон күч ала!
Эркелеткен Муканыңдын колунда
Эрип ыйлайт эч «Уйкусуз гитара!»

Аалам жарып ырларыңдын урааны,
Аталаарда «Акындардын чыгааны»,
«Кыл чокунун» кылда учуна жеткенде
Кыйган талдай кырчын өмүр кулады.

Сени эш туткан элиң калды жалдырап,
Ээсин жоктоп, үйүң үнсүз каңгырап.
Толгон-токой эмерекке толсо да
Турарысыз бош көрүнөт аңгырап.

Эстен тана энең калды бүкчүйүп,
Эли-журтуң кара кийип, бүт кейип,
«Эсил кайран абакем!» – деп, сыздатып,
Эркелеткен бөбөктөрүң үксүйүп!..

Уулча эже уу жутууда солуктап,
Аза-арманын айта албаймын толуктап!

Кыймылы өчкөн алп дененди карасам
Жаткансыйсың кыргыз Ала-Тоосу уктап!

Күлүмкан да, Эркин эже күйүшүп,
Күйүттөрүн күлгө айлантып ийишип,
Кара жоолук салынышып солуктайт
Катуу кайгы кайыгына минишип.

Осмон жездең жээндериңе кошулуп,
Ооздон ыйы, көздөн жашы созулуп.
Эркелеткен Акылайың, Нургүлүң
Эстен танат тынбай ыйлап олтуруп!

Бүлкүлдөшүп бүт жезделер ыйлаган,
Бүйрөсү сууп, көздөрдөн жаш тыйбаган.
Аңдаганга азаптуу күн ошондо
Аза чуусу айылыңа сыйбаган.

Сары чийкил бала кечээ курагың,
Сары-Булак мектепте оюн курганың...
Кечээ күнү хор жаңырган залында
Бүгүн кара ый чаңырган – курган күн!

Казан сымал маанайлары карарып,
Кабагынан жылдыз түшүп кабарып,
Күйгөн чоктой күйпөлөктөп жүрүшөт,
«Күн өчтү!» – деп, түтөп күйөө балдарың.

Келиндериң кечээ эле керилген,
Кемпир өңдүү кете түштү эбинен.
«Калдайган тоо кайнагадан айрылдык.
«Канттик эми!?» – дешип, катуу кейиген.

Кандаш-жандаш эже жана карындаш,
Каректерди жашка жууйт бүт айылдаш.
Карылардын каадалары сооротуп,
Кайрат айтат: «Койгула эми, табылбас!»

Столуң да, диваның да заматта,
Ыр тизилип, толбой калган барак да,
Кечээ жазган фломастер колуңда
Баары жетим калган өңдүү абакта!

Жетим калды «жетим» достор баягы,
Жебирешкен сен жөнүндө баяны.
Марттыгыңды, баатырдыгың унутпайт:
«Манас эле Тукемдин – деп карааны!»

Саптарыңда кыздар колун булгалап,
Сагыныч ыр асман жара ырдалат.
«Кыл чокунун» төбөсүндө заңкайган
Ырдан курган Кызыл үйүң нурданат!

Сары Турар – сары алтындан айрылып,
Сары-Булак шолоктоодо кайгырып.
О дүйнөгө учуп кетти зор акын
О, кем дүйнө, келбейт эми кайрылып!..

*Асанбек ИМАНБАЕВ.
30-январь – 2-февраль, 1989-ж.*

ЭСТЕ, ЖЕЗДЕ!

Тулпардай Турар туйлап турган кезде,
Турсаңыз да «тартип» деген ыйык чепте.
Бир сөзүн кайтаралбай кайниңиздин
Тапанчаны бергениңиз эсте, жезде.

Каректен жаш тамчылап келбей кепке
Туталанып, тумчуккансып турган кезде.
«Кеткенче кермаралдай акын иним,
Мен кетсемчи...» дегениңиз эсте, жезде.

Күмбөздөн күйүттүү үн чыккан кезде,
Зор акындын зор турпаты кезди көзгө.

Уулча эже эже болбой эне болуп,
Сиз ата болгонуңуз эсте, жезде.

Кайнисин, бир тууганын келечекте,
Ким аздектеп бир туугандай сыйлайм десе
Сыйласын Уулча эже сыйлагандай,
Сыйласын сыйлагандай Осмон жезде!

*Анатай ӨМҮРКАНОВ,
КР Эл акыны.*

УУЛЧА ЭЖЕГЕ! ОСМОНАЛЫ ЖЕЗДЕГЕ!

Каныкей болсо болгондур,
Биздин Уулча эжедей.
Акын Турар сайрачу
Жан адамга теңебей.

Осмоналы жездедей
Бакай болсо болгондур.
Купулуна Турардын
Ошону үчүн толгондур.

Айтканда акын Турарды
Силердин эмгек бааланат.
Көтөрдүңөр акынды
Кайталап элге дааналап!

*Субайылда АБДЫКАДЫРОВА,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.
17-февраль, 1996-ж.*

УУЛЧА ЭЖЕМЕ!

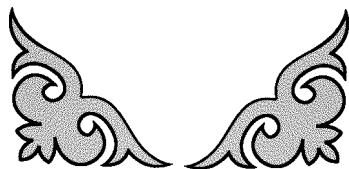
Көп элдерге атак-даңкы дүңгүрөп,
Быйык сөздүн ээси экенин билдирет.
Эжеке, сиз болбосоңуз... байкебиз,
Улуу акын болот беле ким билет?

Жоготпостон жыйнаптырсыз ырларын,
Бизге айтып, тарых мүнөз сырларын.
Талант деген татаал зат го чынында,
Тартыптырсыз сыймык менен жыргалын.

Закымдаган залкар акын кемеси
Бизге ыйык бийиктиги, белеси.
Баатыр кылган, акын кылган жетилткен
Бардык элдин болсун сиздей эжеси!

Акын ыры көрккө бөлөп калааны,
Жүрөктөрдө жүргөн кези арааны.
Жылдыз, Ай, Күн – бүт Ааламга үн салып,
Жыл, күн, айлап бийиктөөдө карааны!

*Барчынбек БУГУБАЕВ,
акын. 22-июнь, 2004-ж.*

IV бөлүм

БИР ҮЙДӨ – ЭКИ КӨСӨМ

Бир үй-бүлөдөн бир эле мезгилдин өзүндө эки көсөмдүн чыкканы турмушта өтө эле сейрек кездеше турган чыгаар. Тагдыр биздин бешенебизге ошондой сейрек кездешүүчү дөөлөттү кут кылып үй-бүлөбүздөн эки көсөм өсүп чыкты. Аларды бапестеп багып чоңойтуп, тарбиялап жетилткеним эрдикке тете чыгаар. (Мактанганын карачы дегендер болсо менин жолумду жолдоп көрүшсүн.)

Эми сөз ошол көсөмдөр жөнүндө болсун.

Алардын бирөө – кыргыз поэзиясында карааны заңкайып алыстан көрүнгөн залкар акын **Турар Кожомбердиев** (бир тууган иним). Ал жөнүндө башында кычкача айтып өткөм. Турарды үч жашынан баштап багып, эр жетилттим (энебиз каза болуп калып).

Турар жарык дүйнөгө келген 1941-жылдын 22-июнь күнү батышта кандуу согуш башталды. Ал биздин жергебизден алыс болгону менен анын уулуу тырмагын сезбеген адам болгон эмес. Бир үйдөн бир нече эр азаматтар жоого аттанып, баары тең намыс болушуп, каран түн түшүп олтуруп калгандан канча эле. Жалгыз уулунан айрылган энелердин ачуу кыйкырыктары азыр да кулагыма угулуп, денемди дүркүрөтөт.

Кан майданда шейит болгондорду кабарлаган «кара кагаз» айылдарды тынымсыз аралап, жүрөгүңдүн үшүн алат. Кээ бир күндөрдө бир нече үйдөн чыккан өкүрүк замананды кууруйт.

Фронтко кеткен классташтарыбыздын (анда биз бала кезибиз эле) окко учканын укканыңда жүрөгүң сыздайт.

...Жоо бетине аттанган классташым Ысманкулдун уулу Осмоналы эсиме түшүп, бирге окуган кезибиз көз алдымдан өтүп жатты...

Бир топ балдар коңшулаш Моңолдор айылынан келип, биздин мектепте (азыркы Турар Кожомбердиев атындагы Сары-Булак орто мектеби) окушар эле. Аралыгы үч-төрт чакырым келет.

Кычыраган кышта, калың карды жиреп отуруп келишет. Негедир ал кезде кар калың түшчү. Жазгы нөшөрлөгөн жаандарда шөптүрөп, кара баткакты кечип келгендеги кебетелерин көрүп, бир туруп күлкүң келсе, бир туруп боорубуз ооруур эле. Кыш күндөрү ошо кичинекей балдарга ат араба уюштуруп бергенге жергиликтүү бийликтегилерден бир киши чыкпаптыр. Балдарынын ден соолугуна кам көргөн ата-эне да болбоптур. Эрбеңдеген бечаралар эптеп эле чоңоюшкан экен да.

Кийген кийимдери деле эптеген бирдеме. Бирок көңүлдөрү тетик. Баарынан кичинекейи, тыңы Осмоналы болчу. Үстүндөгүсү сансыз жамачылуу жаман чапан, асынганы кийиз китепкап болоор эле.

Жол-жолду карай ойноп жүрүшүп, кээде сабакка кечигип калышат. Анан мектепке жакындаганда чуркап келишип, класстын каалгасын ачып «Уруксатпы?», «Кирелиби?» – деп суранышпастан үн жок, сөз жок энтелеп тура беришет. Эң алдыда баягы кичинекей Осмоналы.

Математикадан сабак берген Боронбай деген мугалимибиз күлүмсүрөп: «Ой, оңбогур, Моңолдордон бери чуркап келдиңби? Кир эми», – дегенде баары топурап кирип, парталарына олтуруп калышат. Жеткен зыкым эле: сыя челегибизди унутуп келген күндөрдө «калем сабыбызды бир эле малдырып коёсунбу» десек такыр болчу эмес. Партада олтурганда сыя челегинин оозун колу менен

басып олтурчу да, доскага чакырганда аны ала кетчү.

Ошол кибиреген байкуш сегизинчи классты бүтөөрү менен кан майданга аттанды эле. Кайсы гана жерде сөөгү сөпөт болуп калды экен?.. – деген оюмду:

– Саламатсыңбы, Уулча – деп бирөөнүн учурашканы бөлдү. «Ким болду экен?» – деп карасам... көргөн көзүмө ишенген жокмун. Осмоналы шекилденет. «Койчу, кантип эле ошол ушундай зыңкыйган жигит болуп калсын». «Көзүмө бир нерсе көрүнүп жатат го» – деп жакшылап карасам... чын эле ошол Осмоналы. Нечен жылы согуш отун аралап өрт менен жалындын, ок-дарынын түтүндүн арасында кан кечип жүргөнү кебетесинен таптакыр көрүнбөйт, колу, буттары соо, бою өскөн, тармал чачтарына адам таңгалгандай. Орден, медалдар тагылган офицерлик формасы шыңга боюна куп жарашып турат. Бутунда хром өтүк. Ал кезде мындай бут кийимди көрүп, кайра катып коюуга табылчу эмес.

Сүйүнгөнүбүздөн кучакташып көрүштүк.

...Согушка баргандан баштап, ал аяктаганга чейин фронттун эң алдыңкы катарында аткычтардын командири болуп жүргөнүн, шинелдери нечен жолу окко калбырдай болуп тешилгенин, үч жолу жарадар болгонун «кырк жылы кыргын болсо да бей ажал чымын өлбөйт» дегендей ажалдан кылдын эле учундай жерден аман калганын айтып олтурду...

Нечендеген оор салгылашууларда болуп ырайымсыз душмандар менен беттешкенин, Сталинден жети жолу рахмат алганын шурудай тизип айтып олтурса, ал мага тиги дүйнөдөн тирилип келгенсип сезилди.

Менин ал-ахвалымды сурады.

Балалык кезибизди эскерип олтурдук.

Кийин жолугушуп жүрдүк. Анан тагдырдын буйругу менен бирге түтүн булатып калдык да, жашоо-

нун кыйынчылыктарын бирге тартып, асылын бирге көрүп келатканыбызга алтымыш жылдан ашуун убакыт болду. Беш балалуу болдук. Бардыгы тең жогорку маалымат алышты, үчөөнүн илимий даражалары бар. Баары тең ыймандуу, карамдуу, боорукер болуп өсүштү. Эч кимиси (атасы баштап) ичкиликти оздоруна алышпайт. Баары тең үйлүү-жайлуу, бала-бакыралуу. Бакыбат турушат.

Уул, кыздарыбызды көрүп олтуруп, өзүбүздүн турмуш кура баштаган кезибиз эсиме түшөт. Кайын атамдыкынан бөлүнүп чыкканыбызда бизге: үбөлүк, камыр жая турган тактай, түбү түптөлгөн кастрюль, сынык балта, анан дагы чөөгүн (чугун) беришти. Оокатыбыздын башы ошолор болду. Тыңдыгыбыздан гана тырмалап оокат кылып кеттик. Сырттан окуп, жогорку маалыматтуу болдук. Андан соң Улуттук университетте 33 жыл иштедим. Алгачкы жылы Кара-Балта шаарында жашап, иштеп калдык. Осмоналыны фронтовик катары мамлекеттик коопсуздук министрлигине (азыркы Улуттук коопсуздук комитети) ишке чакырып, Бишкекке көчүп келдик.

Синдилерим Күлүмкан менен Эркинди шаардагы окуу жайларына орноштурдум.

Турарды да колума алып алдым. Ал биздин балдарыбыздын улуу агасындай болуп, алар менен бирге өсүп чоңойду.

Айта кете турган нерсе, жездеси Осмоналы Турарды, синдилеримди бөлөк бирөөнүн балдары экен деп эсептечү эмес, өз балдарындай көрчү. Ач болсок да, ток болсок да бирге болдук.

Турар шаардагы мектепте окуп жүргөн кезинде ар кандай кесипти аркалоого далалаттанды. Спортко (бокс) катышты, музыкант болууга да аракеттенди.

Акыры поэзия дүйнөсүнө арбалды.

Ал акын болгондон кийин:

«Бір жашоомдо кичинемден кезикти
Бір жазгандан башка билбейм кесипти»
– деп келчү.

АЛГАЧКЫ КАДАМДАРЫ

Кайсы бир жылы бала-бакырабыз менен Сууса-мыр жайлоосундагы атамдыкына бардык. Турарга акыл-эс кирейин деп, калган кези. Эртең мененки чайды ичкенден кийин кол чаначка кымыз куйдуруп алып, үйдөн алысыраак жердеги чоң таштын жанына барып, жатып алып бирдемелерди чиймелей берет.

Бир күнү атам айтып калды:

– Бул Турар ыр жазып жатам деп эле жүрөт. Бир карап көрчү, чын эле жазып жүрөбү же бирөөлөрдүкүн көчүрүп алып жүрөбү?

– Андай болбойт, ата, – дедим.

– И-и?

– Эгерде ал бирөөлөрдүн жазганын көчүрүп алса, дароо эле билинип калат. Анткени жазып жүргөн кишилер тиги же бу ырды, ал тургай сөздү ким жазганын же айтканын билишет – десем.

– Капырай, ошондойбу? – деп таң калды.

– Көптөн бери жазып жүрөбү? – деп тактадым.

– Көптөн бери эле – деди ал.

– Мейли, жаза берсин. Кийин шаарга барганда жазгандарын чоң акындарга сынатып көрөлү – дедим, анын кымызга кызып алып тайрандап жүрбөй, аракеттенип жүргөнүнө ыраазы боло.

Ошо жылдары ал тоолордун сулуулугун жайлоонун кереметин, ини-карындаштарынын, кыял-жоруктарын ырга айландырып жүрүптүр.

Турардын ыр жазып жүргөнү жөнүндө үйдө байма-бай сүйлөшүп олтуруп, мен Осмоналыга:

– Баягыда согушта бир акын менен бирге болгом дедиң беле? – деп сурап калдым.

- Ооба.
- Ким деген акын дедиң эле?
- Темиркул Үмөталиев.
- Ал кишини азыр көрүп жүрөсүңбү?
- Жакында эле көрдүм. Көргөндөн да кызык.
- И-и.
- Бая күнү операция жасатып, тилимдин ичиндеги замбиректин огунун сыныгын алдырып ооруканадан чыгып келатып, жолугуп калдым.

Байбичеси экөө Держинский (азыркы Эркиндик) көчөсү менен келатышыптыр, көчөнүн көркүн чыгарып. Бактылуу адамдар экен ээ! – деп ойлодум, алыстан көргөндө. Жакындаганда карасам – Темикем. Кучакташып көрүштүк. Согуштун азаптозогун бирге тарткан адам бир тууганындай болуп калат экен.

Бир топко чейин бири-бирибиздин кучагыбыздан чыга албай турдук.

– Баягы согуштагы Осмоналы деген досум ушу, – деп тааныштырды мени аялына.

– Оо! Темиркул сени оозунан түшүрбөйт, – деди Зуура жеңе сөзгө аралаша, шаңкылдап. Согуштан аман-эсен кайтты бекен, – деп көп эстейт. Анан сөзүн улай ошондой кызыл кыргындан майрык-чойругу жок, аман-эсен келген экөөңөрдүн тең бактыңар тоодой экен, – деди.

...Аа, Темикеме жолукканыма жетине албай, сөзүмдү узартып жиберген турбаймынбы. Кечирип кой. Айтайын дегениңди угайын.

– Ошол. Анан Турардын ыр жазып жүргөнүн билесиң да. Айрым ырларын мага көрсөтүп калат. Түзүк эле көрүнөт. Ошондо да ошо досуңа бир көрсөтүп көрсөк дейм да.

– Жарайт. Мен да ошондо Темикеме кулак какты кылдым эле.

– Анда андан бетер жакшы болуптур. Эми аны узартпайлы. Бүгүн Турар бир жакка кетти. Ал келээри менен барып келсеңер эмне болот?

– Болот. Адегенде мен телефон чалайын, үйүндө болду бекен. Биз менен сүйлөшкөнгө чолосу тиеби, ошону билейин.

– Туура.

Ал Темиркул Үмөталиевдин үйүнө телефон чалды да: – Үйүндө экен, келгиле деди, – деп мени кубандырды. Ангыча Турар да келип калды.

– Чечинбей коё тур. Бир-эки пиала чай ичип ал. Жездең экөөңөр Темиркул Үмөталиевге барып, ырларыңды көргөзүп келесиңби? – дедим.

Турар токтоо гана камырабай «мейли» деди. Сөзүнө караганда жазып жүргөндөрүнөн кам санабаганын баамдасам да жаңы жазып жүргөн жаш баланы чоң акынга барасың дегенибизге жүрөгү опкоолжубасын деген ой менен: жаман кийинип барсаң жазган ырыңды жаратпай салып жүрбөсүн, ушул эле кийимиң менен барып кел – деп тамашага саптырымыш болдум, жүрөгүн токтотуп алсын деп. Турар бир-эки пиала чай ууртады да, бөлмөсүнө барып кол жазмаларын алып чыкты. Кетип баратышканда:

– Жолуңар болсун. Жеңил барып, оор келгиле, – деп Турарды бетинен өптүм.

Алар келгенче эси-дартым ошо жакта: «Эмне деп келишээр экен», «Кандай болду экен?» – деп, жүрөгүм туйлайт.

Келээри менен Осмоналы мага буларды айта баштады:

– Учурашып, бут кийимдерибизди сырткы каалганын түбүнө калтырып коюп мейманканасына кирдик. Жайланып олтурганыбыздан кийин, Темикем:

– Турар деген баатыр ушулбу? – деп жайдары жылмайды аны карап. Кыраакы адамдын «баатыр» деген бир сөзү эле Турардын жүрөгүн токтотуп, аны өзүнө жакындатканын сездим.

– Ооба, Турар деген уулубуз ушул, Темике. Кичинекей кезинде апасы муну: «Сары-Булактын

сары ырчысы», – деп эркелетчү экен. Эми жигит болуп, апасынын оозуна сала бергендей ыр жазып жүргөнүнөн улам тушоосун өзүңүзгө кестирейин деп ээрчитип келдим, – деп жылмайдым.

– Жакшы, жакшы. Кана көрөлүчү, – деди Темикем. Турар кол жазмаларын үстөлдүн үстүнө койдуду.

Темикем аларды барактап, кээ бирөөнү кайра-кайра окуп жатканда, Турар экөөбүздүн дымыбыз чыкпай калды. Анда-санда бири-бирибизди карап коюп, кээде барактарга тигилип, кээде Темикеме көз кырыбызды салып коюп олтурабыз. Ойдон күлүк эч нерсе жок эмеспи. Жаныбыздагы олтурган адам менен согушта жамгырдай жааган октун алдында бирге жүргөн күндөрүбүз элестеп эатты. Бу кишинин өтө жөнөкөйлүгү, адамгерчилигинин бийиктиги жөнүндө ойлонуп олтурдум.

Турар экөөбүз астыбызга коюлган чайдан ичимиш болуп олтурдук. Темикем болсо астындагы пиаладан анда-санда ууртап коюп, кол жазмаларга үнүлүүдө.

– Эт салганга күтпөйт го деп паллоо жасай койдум, – деп Зуура жеңем менин оюмду бөлдү. Паллоо салынган чоң талинкени астыбызга алып келип: «Кана, оокаттан алгыла» – деп кичине талинкеге салынганын менин астыма койдуду.

– Жок, жок, Темикеме... – деп мен шашып тарелканы Темикемдин астына жылдырдым. Темикем да окуганын токтото коюп:

– Кана, оокатка карагыла, – деди.

Турар экөөбүз да өзүбүздүн тарелкаларыбызга бир аздан салып алдык.

Оокат желип бүткөн соң, баарыбыз унчукпай тымтырс болуп олтуруп калдык. Кол жазмаларды окуп бүткөнсүгөнүнөн улам Темикемдин оозунан эмне деген сөздөр чыгаар экен деп олтурганыбызда:

– Кандай экен, Темиркул? Айтпайсыңбы, – деп Зуура жеңе ойлуу олтурган байын карады.

Ал оор басырыктуу гана:

– Арасында басмага бере турган түзүк ырлар бар экен. Аларды эми өзүлөрү иргеп алышаар – деди жайбаракат.

Ыракматыбызды айтып, коштошуп жатканыбызда:

– Жаш кезде көп эле киши ыр жазат да кийин таштап коёт, – деп. – А сен таштаба, айланайын. Арыш ташташың жакшы экен. Жолуң шыдыр болсун! – деп батасын берип, Турардын колун кысты. Турар билинер-билинбес кылып башын ийкеди. Каалганын сыртына чыгаарымда Темикем мага бурулуп: – Кайниң оор басырыктуу бала көрүндү. Алп мүчөлүү боло турган. Атасы чоң кишиби? – деп сурады.

– Зор адам, – дедим.

– Ошондой. Талыкпай изденсе мындан жакшы акын чыгат, – деди.

– Айтканыңыз келсин, Темике, – деп коштошуп үйдү карай бастык.

Баятадан бери анын айтканын кунт коюп угуп отурганыма карабай дагы эле жакшы сөздөрдү уккум келип, толкунданганымды баса албай:

– Турардын ырлары Темикеме жакты дечи – дегенимде көзүмө жаш толуп кетти. Менин толкунданганымды басууга аракеттенип, Осмоналы тамашага саптыра: – Баарынан да Зуура жеңемдин паалоосу таңдайыма татып калды, – деп күлдү.

Илгерки куудул Шаршен:

– «Эл кездеме базарга барса, мен кесме базарга барам» дегендей болгон турбайсыңбы, – деп мен да күлдүм, кубанычым койнума батпай.

– Дал эле ошонун өзү болду, – деп күлдү ал дагы менин кубанычымды кубаттай.

Булактын көзүн ачкандай болуп, ошондон кийин Турардын ыр булагынан ондогон жылдар бою ырлар оргуштап агып турду.

Кыраакы акын Темиркул Үмөталиев кийин Турардын чыгармаларына такай көз салып, өз пикирин басма сөздөргө жазып турду.

Бир жолу ал «Ленинчил жаш» гезитине жазган макаласында Турардын акындык өнөрүн көкөлөтө мактап салганында Осмоналы ал кишиге телефон чалып:

– Темике, сиз бу Турарды ашкере мактап жиберген окшойсуз, эртерээк эмеспи? – десе.

– Жок, Турардын таланты бышып жетилди. Дал ушу тапта ал ушундай мактоого татыктуу да, муктаж да, – деп жооп берди.

Турардын жазгандары арбып, салмагы артып, карааны бараандуураак боло баштаганда, аны шыйрактан тартканга даай албаган көрө албастар көбөйүп, ич тарлар арбып, тымызын бут тоскондор чыккан кезде да кара кылды как жарган калыс Темикем Турардын албан табылгаларына албыра кубана, таптаган бүркүтү калтар алгандай сүйүнүп, өз көз карашын өзгөрткөн эмес.

Турар адамдын ак эмгегин таамай баалай билген. Бул анын өзүнүн устаттары Т.Үмөталиев, Н.Байтемиров, С.Эралиевдерге арнаган ырынан даана баамдалат. Мурда эч жерде басылып чыкпаган дал ошол ыры арабызда жүргөн устаты Сүйүнбай Эралиевге кызыктуу болоор (өткөндөрдүн арбагы ыраазы болсун). Окуучуларды дале кайдыгер калтырбас деген ой менен аны толугу менен келтирүүнү эп көрдүк:

Акындын архивинен алынган ошол ыр:

БАГВАНДАР

*(Т. Үмөталиев, Н. Байтемиров,
С. Эралиевдерге арналат.)*

Бир бийиктен ашсаң дагы бир бийик,
Көздүн майын коротомун тирмийип.
...Ал кезекте жаз жаңыдан кылтыйып,
Араң тургам бутактарым илмийип.

Бетим чап жаак, белим болсо кындырдай,
Безелентип максат айдайт тындырбай.
(Кароол болуп каргаларды кубалап,
Калгансыңар бүчүрүмдү сындырбай.)
Бешиктеги балапанды корготтоп
Бек турдуңар беделимди сындырбай.

Айрымдары турган чакта жактырбай
Айкын максат адашаарда таптырбай.
Туу болдуңар
тумшуктууга чокутпай,
Кам көрдүңөр
Канаттууга кактырбай.

«Күн-түн изден» дегениңер төп эле.
Күлпөт куруп, шапар тептим көп эле.
Жетилди деп айткан менен ошондо
Жемишимдин далайлары көк эле.

Карандай суук каарып өтөт өндүрдөн,
Калчылдатат кабар берип мөндүрдөн.
Саяпкерлер тарбиялап эркимди
Сары чилде, катаал кышка көндүргөн.

Мен ал кезде жаңы сайган чырпыктай,
Мен ал чакта темир канат чымчыктай.
Өстүрдүңөр катектерге кемиртпей
Өстүрдүңөр кулаалыга чырпытпай.

Бийиктикке айдайт достун сүрөөсү
...Бири арык чаап, бири болуп тирөөчү.
Жааган кардан ийилерде жаш алма
Жардам болуп ийнин тосот бирөөсү.

Кас бирөөнүн кабыргасы кайышып,
Кальсондорун¹ жаш көчөткө жайышып...
Канат, куйрук болгонсуңар агалар
Калаарымда биротоло майышып.

¹ Дамбалдарын деген мааниде.

Ал кезекте канча дейсиң дарманым
Алгач ирет бүрү ачылган алманын.
Араң турган кылдай болгон сабагы
Апорттордун көтөрө албай салмагын.

...Көп жыл мурда тиккен көчөт көгөрдү,
Көктү карай созгум келет төбөмдү.
Көргүлөчү даамын татып туугандар
Көтөрө албай турган чагым мөмөмдү.

Мезгил жаштын көбөйтүүдө эсебин
Мен башканы жөлөй турган кезегим.
Антсе дагы кыйын боло калганда
Агалардын жылуу демин сеземин.

Турар КОЖОМБЕРДИЕВ.

Турар улуу адамдарды сыйлай билүүнүн үлгүсү эле. Өзгөчө энелер үчүн өмөчөгүн үзүп турчу. Алардын ар-намысына көлөкө түшө турган болсо, аларды коргош үчүн алды-артын карачу эмес...

Ошондой окуяларынын бири бул.

«МЕ, САГА, БАРАН!»

Автобус аялдамага келип токтоду. Жүргүнчүлөр ичинде жыкжыйма. Ошондой болсо да аялдамада далайдан бери акыйып күтүп тургандар түрткүлөшүп автобуска түшө башташты. Узун бойлуу, алп мүчөлүү улан аларды алды жакка өткөрүп, өзү аларды ныгыра аркаларынан кирди. Кийинки аялдамада токтогондо сыртка ыргып чыкты да, балабакырларды, аялдарды алдыга өткөрүп жатты. Улгайган эки аял автобустун ичине кирээри менен анын тепкичине көчүк басып олтура калышты (бечаралардын буттары аябай талыган окшойт).

Жүргүнчүлөрдүн жолун тосуп калышканы үчүн орус улутундагы кондуктор аял аларга өкүмсүнүп:

«Тепкичти бошоткула!» – деди. Тигилер орунларынан козголуп коюшкан жок.

Керели-кечке автобуста селкилдеп тикесинен тик туруп, жүргүнчүлөр менен жаагын жанып кажылдашкандан тажаган кондуктор терисинен чыга: «Мен силерге тепкичти бошоткула деп жатам, эч нерсеге түшүнбөгөн барандар!» – деп бакырды. Энелерди койго теңеп кордогону олбурлуу жигиттин намысына чагылгандай тийди. Ал кыжырынын кайнаганын баса албай: «Ме, сага, баран!» – деп керилип туруп килейген муштуму менен кондукторду беттен ары былч эттире берип алды.

Кондуктордун көзүнөн от чагыла түшүп, бетин басып туруп калды. Автобустун ичиндеги бакашака да басаңдай түшкөндө алиги жигит: «Алар баран эмес. Аларды апа, эне дейт. Энеден ашкан ыйык нерсе жок», – деди аял кишиге кол көтөргөнүнө ыңгайсыздана.

Кондуктор анын сөздөрүн уккусу келбей, айдоочуга: «Милицияга чейин токтотпой айда!» – деди.

Өктөм жигит энелердин кадыр-баркын коргогонуна ичинен өзүнө ыраазы болсо да, милицияда аны эмнелер күтүп турганын көз алдына келтире албай ойлуу келатты.

Автобус райондук милициянын имаратынын жанына келип токтоду. Айдоочу сыртка чыкты да кондуктор экөө уланды эки жагынан жандай басышып, милициянын имаратына киришти.

Дежурный милиционер аялдын арызын уккан соң, аларды башка бөлмөгө узатты.

Алар кирген бөлмөдө олтурган милиция офицери кондуктордун сөздөрүн угуп, аларды кагазга жаздырып алды да уланды суракка ала баштады:

- Аты-жөнүң ким?
- Кожомбердиев Турар.
- Турган жериң?
- Сары-Булак айылы.
- Окуйсуңбу?
- Улуттук университетке жаңы кирдим.

– Документтериң барбы?
 Турар студенттик билетин сунду.

– Ичтиң беле?

– Жок.

– Кондукторду эмне үчүн урдуң?

– Кордогону үчүн.

– Сени кордодубу?

– Жок. Апаларды «баран» дегенине чыдай албадым. Сөзүн уланта: – Апам өлүп калып, мен үч жаш кезимде жетим калгам. Апамды элес-булас гана билем. Эне мээриминен эрте ажырадым. Эне деген мен үчүн эле эмес, деги эле бардык адамдар үчүн ыйык нерсе деп эсептейм. Анан кондуктор аларды малдын барып жеткен макоосу болгон койго теңегенине күйүп кеттим. Ошондойго адам чыдап болобу? – деп кайра анын өзүнө суроо узатты.

– Анан?

– Анан «коёнду камыш өлтүрөт, эрди намыс өлтүрөт» дегендей намысыма чыдай албай: «Ме, сага, баран!» – деп бир койдум.

– Чыр-чатакты муштум менен эмес, сөз менен жөнгө салуу керек. Колуңду көтөргөнүң үчүн сот жообуна тартылып кетишиң мүмкүн экенин түшүнөсүңбү?

– Колум менен кылганымды, мойнум менен тартам да, – деп ылдый карады Турар.

– Айткандарыңды, кагазга жаз, – деп ал Тутарга кагаз, ручка сунду.

Турар болгонун болгондой жазды да, аяк ченине: «Бирөө жүрөт ыр чыгарып, бирөө жүрөт чыр чыгарып» – деп чийип койдү.

Милициянын кызматкери анын жазганын дыкандык менен аягына чейин окуп чыкты да: «Шумкарым, сенин чымының бар окшобойбу», – деп жылмайды.

– Акынмын. Жакында ыр китебим чыгат...

Анын айтканына толук ынанбаса да: – Азыр кете берсең болот. Керек болгондо сени өзүбүз издеп таап

алабыз – деди. Анан сөзүн уланта – жаңыдан көзүңдү ачып келаткан бала экенсиң. Тамырыңа балта тийип калып жүрбөсүн. Ошондуктан ал кишинин алдына түшкөнүң оң. «Астыңа келсе, атандын кунун кеч» деген сөз бар элибизде. Жарашып алсаңар жакшы болоор эле, – деп кеңешин берди. Офицер мырзанын түшүнүктүүлүгүнө ыраазы боло Турар капастан бошонгон куш шекилденип сыртка чыкты.

Турар менден эч нерсесин жашырчу эмес. Үйгө келгенден кийин бардыгын төкпөй-чачпай айтып берди.

Анын келечегин кара булут чулгап калбасын деп ички иштер министринин орун басарына (аты-жөнүн айтпай эле коёюн) айтып бердик. «Көз салып койсоң» – деп сурандык (аны менен бир ичип-жечүбүз). Айткандарыбызды ал кулагынын сыртынан кетиргенден кийин абыгер чеккен аялдын алдынан өтүүнүн аракетин жасай баштадык. Атам козусун союп, кымызын алып, жездеси Осмоналы бул жактан барып, аялдын Кара-Балтадагы үйүнө барышты. (Чындыгында Турардын муштуму тийген жаагы оңбой эле калыптыр). Канча кылган менен эне эмеспи, аял кепке келсе да, күйөөсү азармандан-безарман болуп туруп алды.

Экинчи жолу барганда атам: «Карып калган чагымда карманганым ушу бала эле. Мындан кичүү дагы он балам бар. Баарыбыз ушунун колун карайбыз. Ракым эте көргүлө» – деп жатып араңдан зорго эпке келтирген.

Ошентип Турар өзү тааныбаган энелердин арнамысын коргойм деп студент кезинде кыйын ахвалда кала жаздаган.

Турардын ичкен оокатына чейин кам көрүп тураар элек.

Толуп баратканынан улам, Турар диета кармай баштаган. Диетадагы кишиге эртең менен муну ич, түштө тигини, кечинде аны же деп сунуш кылат

турбайбы. Бир күнү түштө жездеси Осмоналы үйгө келип, карандай эле чай ичип кетиптир.

Диетадагы Турарды караса жумуртка, бышырылган эт, колбаса, сыр дагы башка чүйгүн оокаттарды жеп, кефир ичип олтурат.

Кечинде кызматтан келээри менен жездеси:

– Мен диета кармайм, арыктайм, – деп калыптыр.

– Ой, сага эмне болду? Ашкере толуп кеткен жоксуң го. Эмнеге диета кармамак элең, – десем:

– Диета кармабасаң карандай чай ичип калат экенсиң. Кармасаң Турарга окшоп чүйгүн оокаттарды жейт экенсиң. Ошондуктан мен да диета кармап, арыктабасам болбойт, – десе күлдүк. Баарыбыздан көбүрөөк Турар өзү күлдү.

Күндүз университетте окууда, түнкүсүн чыгарма менен алек. Бир күнү кебете-башы аябай уйпаланып калганынан улам: «Ичип алганбы?» – деп тикие караганыма түшүнө коюп:

Көп караба уйпаланган түрүмдү,

Калем кармап өткөрдүм мен түнүмдү – деп күлүп койду.

Ал иштеп олтурганда дайыма жанында чоң талинкеде түрмө түрдүү жемиштер додо болуп үйүлүп туруу керек эле.

Бир жолу мен айттым: – Ой, Туке, муну эмне кыласың, жебейсиң деле – десем: «Эжеке, иштеп олтурганда адамдын пейили ток болуп туруу керек» – деди.

Үстү-башындагы кийим-кечесине да карай алчу эмес. Ал жөнүндө сөз кыла калганыбызда ал тамашалай: «Айылга атама барып бирдеме саттырып кийбесем, түлөгөн тоодактай болуп жүдөп кеттим» – деп күлүп койчу.

Алп Турарга чак келе турган кийим да оңой менен табыла койчу эмес.

Ошондуктан барган жерибиздин баарынан ага чак келе турган кийим көрүп калсак, басып жыгылчубуз.

Ленинграддан (азыркы Санкт-Петербург) кышкы пальто сатып алып келдим. Аны бир жолдошу араңдан зорго көтөрүп, Турарга кийгизип жатып:

– О! Муну Тукем алптыгынан гана көтөрүп жүргөн турбайбы, – деп күлгөн.

Бир жолу жездеси алыскы районго командировкага барып, Турарга чак импортный туфли сатып алганында, ага ат мингизгендей сүйүнүп келген.

(Алып келген кийимибиз батпай, же тапчык келип калса кийин арыктаганда кием деп катып алчу.)

Ошо кезде «джерси» деген импортный пальто чыккан, абдан жука, жеңил, өтө жарашыктуу. Ошондон Турарга сатып алдык. Куп жарашып калды. Аны Турар кийип бир жакка жөнөгөндө: «Уулубуз кандай көрүнөр экен» – деп жездеси экөөбүз балконго жарыша чуркап чыгып, анын карааны көрүнбөй калганча сыймыктана карап турганыбыз азыр да көз алдымда турат.

МАХАБАТ «АЯНТЫНДАГЫ» ОКУЯ

Турардын жолдошторунун бирөө бир күнү анын жаңы костюмун кийип алып, бир жакка кетиптир. «Болду-болбоду, ал кыздарга эле кетти. Ошо жерге барып, бир чети шакаба чегейин, экинчиден бирөөнүн кийимин мындан ары сурап алгандай кылайын, – деп түз эле «Ала-Тоо» кинотеатрынын жанындагы аянтка жөнөйт. (Ал кезде жаштардын баары эле ошол жерге келип серүүндөшчү.) Жигиттер кыздарга барганда азыркыдай жарым жылаңач болуп барбай жасанып, костюм кийип, галстук тагынып, шымын үтүктөп алып барышчу. Барса чын эле чыккыйып кийинип алып, кыздарды жандап сейилдеп жүрөт. Турар жанына басып барып:

– Ай, акмак! Алдагы бирөөнүн костюмун ээсинен сурап алып кийсең болбойбу? – десе. Ал кама-рабастан:

– Тамашанды койсоңчу, Туке. Кыздар чын көрүп жүрбөсүн, – деп коюптур.

Турар жолдошунун токтомдуулугуна жана сөз тапкычтыгына ыраазы боло күлүп тим болот.

Ал кезде азыркы И.Арабаев атындагы университеттин имаратында В.Маяковский атындагы кыз-келиндердин педагогикалык институту бар болчу. Аны кыскартып «Женпед» деп коюшчу. «Катыны жок кыздуу үйгө теминет» дегендей бойдок жигиттердин баары эле ошол институттун каалгасын сагалашчу.

Ал жөнүндө Турар:

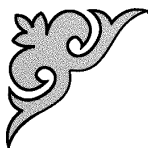
Бул аянт – театрды алмаштырган,
Селкини – бозой менен арбаштырган.
Эшик жок ушул жердин эшигиндей,
Ушул жай махабаттын бешигиндей –
деген сүйкүмдүү саптарын жараткан.

Ошол жерде далайлар үй-бүлө уяларын салса, далайлары «сүйүүнүн кайыгында калагы жок» калышкан.

Турардын төмөнкү сөздөрү башынан өтпөгөн улан болбос:

Карабай кара нөшөр, бороон музга,
Салпактап жөнөчүбүз сүйгөн кызга.
Кайкалап капа менен жумушуң жок
Каткырып,
Кара нанды малып тузга.

Турардын чыгарма жарата турган орду, кие турган кийим, иче турган тамагына чейин кичинекей баладан бетер кам көргөнүбүздү көргөн, билген жолдош-жоролору, калемдештери ушу кезге чейин даңаза кылып айтып калышат.

Замандаштарынын ой-пикирлери

Эми сөздү узарта бербей кеп кезегин Турардын калемдештерине берели.

Турардын таланты, анын инсандык бийик сапаттары, адамгерчилиги, элге кылган эмгеги жана теңдеши жок чыгармалары жөнүндө алар эмне дегенин угуп көрсөк.

* * *

Турардын ырлары – бул таланттын берекелүү энчисинен элге берилген сонун шыбага.

Аалы Токомбаев.

* * *

Турар – тубаса акын. Мындайларды орустар «самородок» деп коюшат.

Темиркул Үмөталиев.

* * *

Биздин поэзиядагы улуу ырларды жаратуу Турардын бактысыдыр, а бирок Белинскийчилеп улуу акынды улуу кылып айтып бералбай аткан ал – биздин күнөө.

*Аида Эгембердиева
(филология илимдеринин кандидаты)
(«Турар – көрөңгөлүчү акын», 2000-ж. 90-б.)*

* * *

Алп мүчөлүү акын Турар Кожомбердиев энеден өткүр туулган. Ала-Тоого тагдырлаш, бүркүт мүнөз, тоонун ашуусунда тургансып ырлар окуп, элди жакшылыкка, ак ниеттүүлүккө, таза абийирге үндөгөн. Өзүнөн соңку муундарга ниети таза эле.

Асан Жакшылыков, КР Эл акыны.

* * *

Турар дүйнөгө ажайып ыр жазууга жаралгандай эле. Турардын жүрөгүндө кара жоктой көрүнчү. Ал өтө эле ыймандуу, өтө эле абийирдүү болчу.

Сүйүнбай Эралиев, КР Эл акыны.

* * *

Турар Кожомбердиев ата-энесинен акын туулган бөтөнчө бир жан эле.

Көптүн арасынан аттын кашкасындай таанылып турган, ашкере уста калемгер эле.

Турардын акын катары дагы бир өзгөчөлүгү ал табият менен турмуш көрүнүштөрүн кудум эле кыл калем менен тарткан сүрөткердей кылып жандуу, элестүү, туюмдуу тарта билген пейзажист. Анын пейзаждык ырларынын төрт тарабы төп келген шедеврлер.

*Салижан Жигитов,
белгилүү окумуштуу, профессор.*

* * *

Турар Кожомбердиев – кыргыз поэзиясындагы чоң караан, орду бар, оозго алып айтаарлык салымы бар. Ошол салымын башка бирөөгө ээлетпей турган инсан.

Насирдин Байтемиров, КР Эл акыны.

* * *

Турар башка акындардын бирине да окшобогон, поэзияда өзүнүн жолу, өзүнүн үнү, өзүнүн жүзү бар, бизди курчап турган дүйнөнү өзгөчө көрүп, өзүнчө кабыл алып, өзүнчө баалай билген, эч кимди туурабаган оригиналдуу талант.

Токтоболот Абдумомунов, драматург.

* * *

Турар Кожомбердиев балдар дүйнөсүнүн багыттыгын, бөбөк тилинин таттуулугун туюп сүрөттөөгө кудурети жеткен чебер. Эч кимден жол, атак-

даңк талашпай, чыгарма жаратуу менен гана алектенген чыгармалары калк кенчине айланчу акын.

Шүкүрбек Бейшеналиев, жазуучу.

* * *

Турар сөздү бетке чаба айтчу. Бир өргөөсүндөгү ал жаккан коломтонун оту эгерим өчпөйт. Дайыма чатырап күйүп, жанып турат.

Нурпаис Жаркынбаев, акын.

* * *

Турардын тоо гүлүнөн таза, ары сыйкырдуу, кооздукка тунган, ойго бай, кереметтүү ырлары колуна тийген адам аны окуганда толкунданбай коё албайт.

Турар ар бир ырында жаңы ой ачкан, акындыктын үлгүсү. Жоомарттыктын, адам парасатын алып жүрүүнүн, кайрымдуулуктун, боорукерликтин кыл чокусу эле.

Асанбек Стамов, КР Эл жазуучусу.

* * *

Бирды түшүнүк менен жазбай сезим менен жазуу, күтүлбөгөндөй салыштырууларды, образдарды таап, сөз өнөрүн аздектегендерди гана эмес, изилдегендерди да таңгалдыруу Турардай ашкере таланттын гана колунан келет. Турар сөз өнөрүнө дайыма түзүүчү, жаратуучу катары калат.

Сарман Асанбеков, профессор.

* * *

Алгачкы кадамынан поэзия дүйнөсүнө шыр кирип, шар өткөн күчтүү таланттардын бири – Турар.

Эрнис Турсунов, КР Эл акыны.

* * *

Турар «Көлчүктөгү ай» аттуу китеби менен жаш адабиятчылардын арасынан чагылгандын огундай бөлүнүп чыкты.

Өз оюнан кайтпаган, бир сөздүү, кадимки жомоктогу баатырдын белгилери көрүнүп тураар эле. Эч качан эки сөз сүйлөбөгөн, көңүлүнө жакпаса бетине айтып салчу.

Майрамкан Абылкасымова – КР эл акыны.

* * *

Турар Кожомбердиевдин жаңычылдыгы, чыныгы акындык табылгалары кыргыз жазуучуларынын бардыгына таасир этти. Бир жазуунун ички табышмактарын, инструментировкасын кеңитти, ой дүйнөсүн оболотту. Турардай таланттар чанда бир туулат.

Анын ырлары үлгү, ырлары сабак.

Акбар Рыскулов, акын.

* * *

Турардын кайраты аска, зоодой эле. Ошол кайраты ырларында да байкалат. Анын мээрмандыгы, айкөлдүгү менен кошулуп аккан суудай айкалыша толкуп, жанды сергитип, шыктантып турат.

Балбай Алагушов, КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер, музыка таануучу.

* * *

Акын Турар жөнүндө өзүнүн көзү тирүү негизинде эле эл арасында, өзгөчө жаштар арасында ого эле көп кептер айтылып, атүгүл айрым бир уламыштар таралып кеткен. Ошол кептердин канчалык даражада чын-төгүнү болбосун, бардыгы тең Турарга куп жарашып калчу. Анткени болгон окуя да, апыртма окуя да келип эле адам, акын, алп Турардын ансыз деле чоң зоболосун ого бетер көкөлөтүп, ал жалаң эле мыкты акын гана эмес, өзүнүн көлөмүнө жараша кең пейил, жакшылыктан бөлөктү каалабаган мээримдүү, калыс, алабармандыкка алдырбаган акылман да экендигин айгинелеп турчу.

Жылкычы Жапиев, жазуучу.

* * *

Ал – өзүнүн сүйгөн тоолордун уулу. Табигаттын таң каларлык ырчысы. Элдин, жердин, тарых менен тагдырдын кошундусу... Мына ушулары менен ал, азыркы урбанизациянын үстөмдүк кылып келаткан доорунда, алптардын тукумундагы акыркы «дөөдөй» аянычтуу да, бараандуу да, кыйбас дүйнөдөй сырдуу да, кымбат да...

*Алтынай Темирова, акын, адабият изилдөөчү.
(«Алтынай» тандалмалар,
Бишкек, 2003-жыл. 307-б.).*

* * *

«Кыргыз адабият таануу илими анын кубаттуу акындык таланты балдарга арналган биринчи жыйнагынан эле таасын байкалганын, «кыргыз поэзиясында башкалардыкынан кескин айырмалуу чыккан лирикалык добуштун» ээси экенин, ал «жөнөкөй сөздөр менен да кыялды дүрт эттирген, акылды аң-таң кылган, дароо адам жадына кадала түшкөн пластикалуу сүрөттөрдү тарта билип», «көзгө көрүнбөгөн табият кубулуштарын гана эмес, абстракттуу түшүнүктөрдү жана заттарды да жандандырып, конкреттүү элестелип», «кайсы темага кайрылбасын аны дайыма оригиналдуу чечмелеп, жаңы акындык ыкмалар, стилдик боёктор менен берерин» белгиледи.

*«Кыргыз совет адабиятынын тарыхы»,
Фрунзе, 1987-ж. 548–549-беттер.*

* * *

В 1962 г. в редакцию журнала «Молодая гвардия» на мое имя были присланы подстрочники стихов неизвестного еще мне киргизского поэта. Я прочел их и был ошеломлен силой и выразительностью этих строк. Это были главы поэмы Т.Кожомбердиева «Слово о бессмертии» которую опубликовал журнал.

ликовал в седьмом номере журнала «Молодая гвардия» в 1963 году.

*Газета «Комсомолец Киргизии» 9 мая 1970 г.
Владимир Цыбин, поэт переводчик (Москва).*

* * *

Турар может сказать стихами так, что заставляет задуматься над судьбами миллионов людей, за которых болит сердце поэта.

З.Озмитель, профессор.

* * *

Турардын ырларынын артыкчылыгы – аларга обон өзүнөн өзү эле жаралгандай сезилчү.

Калыйбек Тагаев, обончу.

Адегенде эле дүбүртү катуу чыгып, адабий чөйрөгө аралашып кеткендер чанда чыгат. Ал эми Турар Кожомбердиев сыяктуулар сейрек.

Ал болгону төрт мүчөлүн жашады. Бирок улуу-кичүү арасында алп мүчөсү, айкөл мүнөзү менен баладай баёо тазалыгы, акындык алабармандыгы менен аңыз кепке айланып калды.

*«Кыргызстан маданияты» гезити,
15-июль, 1996-ж.*

* * *

Турар Кожомбердиев студент кезинде эле өзүнүн акындык жолу, чыгармачылык дидары бар оригиналдуу калемгердин майданга келгендигин жар салган. Анын ырлары ойлорунун, көркөм салыштырмаларынын жаңылыгы, эмоциялык күчү менен айырмаланып турчу.

«Эркин Тоо» газетасы, 19-июнь, 1996-ж.

* * *

Алтымышынчы жылдары Турар менен мамилелеш болуу, жанында жүрүп, кеп, сөзүн угуп, ыр-

ларын өз колунан алып окуу бир укмуштуу керемет сыяктануучу.

Жакшылык Алымор, жазуучу.

* * *

Турар сыяктуу залкар талант Ала-Тоого дагы кайсы кылымда келээр экен?

Барчынбек Бугубаев, акын.

* * *

Турардын тулку-бою жомоктогу баатырларды элестетип турчу. Кыргыздын дөөсү болуп элди таңгалтчу. Ал идеал болчу. Ырларынын ичинде укмуш шедеврлер бар. Анын тамаша салганы, бийлегени укмуштай эле. Жанындагы адамдарды күлкүгө бөлөчү. Кыргызга келген сымбат талант эле, сымбат инсан эле.

Рамис Рыскулов, КР Эл акыны.

* * *

Эгерде Турар «Көлчүктөгү ай» ырлар жыйнагы менен калса деле кыргыз адабиятында ушундай эле салмактуу орунду ээлемер.

Муса Жангазиев, КР Эл акыны.

* * *

Турардын жанган жылдызы өз калемдештеринен бийигирээк. Ал дайыма таңкы чолпон жылдыздай жарык чачып турат. Кыргыз адабиятында Турар Кожомбердиевдин элеген орду салмактуу. Көңүлгө кыттай орногон ыр саптары бараандуу.

Касым Кушбеков, 1993-ж.

*КР Жазуучулар союзунун секретары.
(«Чүй баяны» гезити, 4-декабрь, 1993-ж.)*

* * *

...Туу тутуп адамдыкты, адалдыкты,

Мелжиген ырдан сепил курар элең.

...Жалганды көзгө сайып ырың менен.

Чындыктын ырын ырдап турар элең.

Жарк эткен кылычтан курч сөзүң менен
Жаманды жакшылыкка бурар элең.

Гүлсайра Момунова, акын.

* * *

Кең арыштап дагы алдыга басаарда,
Кетсең дагы кайра келбес сапарга.
Жакшы ысымың жаркын жылдыз сыяктуу
Жанып турат эң ардактуу катарда.

Сооронбай Жусуев, КР Эл акыны.

* * *

Тоо боорунда акындык оттон жагып,
Төшүнө өчпөс кызыл жалын тагып.
Карайсың туу чокудан, дүрбүң күмүш
Кылымдан, кылымдарга обон салып.

Муса Жангазиев, КР Эл акыны.

* * *

Акын кетсе акын көзү – ал ырлар
Эл барында унутулбайт эч Турар.
Бир дүйнөгө келип жаткан уландар,
Коломтодон от алышып тутантаар.

Б.Жумагулов, акын.

* * *

Кыска өмүрдү өтөп кеттиң даң салып,
Кыргызыңа кылымдарга шаң салып.
Өз жаныңды тапшырсаң да кудайга
Өлбөс кылдың ырларыңа жан салып.

Асанбек Иманбаев, акын.

* * *

Тулга ташка кайдан батсын денеси
Турар деген жер атасы, ыр ээси.
Быйык ак куу ок жегендей капыстан
Бийда калды, ырда калды керээзи.

Жылкычы Жапиев, акын, жазуучу.

* * *

Кош бол, Турар! Ыр ааламдын балбаны,
Келчи кайра шоолага окшоп таңдагы.
Кучакташып ырдан бүткөн дененди,
Калың элдин арылсынчы арманы.

Түмөнбай Байзаков, КР Эл акыны.

* * *

Элесиң көз алдымда опол-тоодой,
Оо, Туке! Ырың дагы дал ошондой
Ошол ыр жана бермек жүрөктөрдө
Түбөлүк оту өчпөгөн коломтодой.

Анатай Өмүрканов, КР Эл акыны.

* * *

Өмүрдө толуу менен өксүү да бар
Таң алды жылдыз сымал өчтүң Турар.
Жатсаң да жарык жетпес – тээ тереңде
Элесиң ырларыңда жанып турар.

Нурпаис Жаркынбаев, акын.

* * *

Жаралган жакшылыкка бул дүйнөдө
Пейили жаркыраган күндөй эле.
Алмаздай беттегенин алып түшөөр
Эрдиги, акындыгы бирдей эле.

*Бекбай Алыкулов,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.*

* * *

Адам элең, асыл элең Турарым
Калем эле кандан бүткөн куралың.
Эл кадырлап, калк барктаган жан элең
Көз алдымда аты өчпөгөн чын арым.

Жумабек Алыкулов, акын.

* * *

Туура! Сен акындардын чынары элең,
Туйлаган ырдын тунук булагы элең.

Боюндун да, оюндун да алп жагынан
Бир кыйла бизден ашып тураар элең.

*Мар Алиев, акын,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмер.*

* * *

Бир деген ыймандай ак, ыйык дүйнө
Чырактай тураар жанып көңүлдөрдө
Саптарга катып кеткен өз жарыгың
Брайын ачат дайым эртеңдерге.

Сүйөркул Тургунбаев, акын.

Тулпар сымал чыгаан элең чынында
Анын баары эми калды ырында.
Эргип чыккан поэзия толкунун
Элиң эстейт кылымдардан кылымга.

Кош бол Туке, эркин элдин акыны
Кыргызымдын учкул кыял асылы.
Өзүң жазган сөзүң өлбөйт ырдагы
Ата Журттун түбөлүк гүлазыгы.

Аман Карыбаев, акын.

* * *

Айла жок да мейли кыска жашасын
Калтырыптыр ыр саптардын тазасын.
Тирүүлөрдүн катарында калдайып,
Басып жүрөт ачып коюп жакасын.

Казакбай Абдышев, акын.

* * *

Кыл чокуну эңсөөчү элең бүркүттөй,
Кыл чокудай лираң акты күргүштөй.
Ажайыптуу сен өзүңчө дүйнө элең
Ааламга бир жаңы келген зор күчтөй.

Токтогул Иمامов, акын.

* * *

Мурасың өлбөс, Турарым
Билсем да жашың улаарын...

Тобунан кетти бөлүнүп,
Тоодой талант Турарың.

*Ильгиз Талип, акын,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмери.*

* * *

Түптүү элдин улары бар,
Түгөл кыргыз кунары бар.
Туу чокуда кыргыз элдин
Турар – жылдыз, мунары бар.

Советбек Байгазиев, акын.

* * *

Мекен Журтка эмгек кылган бир жүрөк
Аксын жылдар өтсүн кылым зыпылдап.
Асылкечим кайран Турар залкарым
Алп ой, ырың арабызда бир жүрөт.

*Исабек Исаков, акыны,
КР маданиятына эмгек сиңирген ишмери.*

* * *

Брларың жашай берет аруу таңдай
Ар таңда күндү күткөн айылдардай.
Канчанын жүрөгүндө кала бердиң
Кош акын, түндү тилгин чагылгандай.

Барчынбек Бугубаев, акын.

* * *

Замандаштарынын айтымында Ата Мекенин чексиз сүйгөн «элди жакшылыкка, ак ниеттүүлүккө үндөгөн», «миллиондордун тагдырын ойлоп, аларга жан тарткан», «кайрымдуулуктун, боорукерликтин кыл чокусу», «өзүнөн кийинки муундарга пейили таза», «чыгармалары калк кенчине айланып», «кылымдардан кылымдарга Ата Журттун гүлазыгы боло турган», ыр кудайы – Аалам уулу – Турар Кожомбердиевди көсөм дебегенде эмне дейбиз?!

* * *

Көсөм дегенимдин экинчиси атактуу көз доктуру, профессор – Алмазбек Исманкулов (уулубуз) медицина илимдеринин доктору, Россия федерациясынын медико-техникалык илимдер академиясынын академиги.

Ал көз доктурлук дарыгерлигинин алгачкы кадамдарын жасай баштаганда эле басма сөздөр тарабынан «көз ооруларынын пайгамбарлары» деп аталган («Слово Киргизстана» гезити, 17-ноябрь, 1993-ж. «Кыргызстан маданияты» гезити, № 8, 1994-ж.).

«Жыйырманчы кылымдын чыгаан улукманы», («Заман Кыргызстан» гезити, 11-сентябрь, 1998-ж.)

«Бизнестин да түрү болот, – деп жазат «Эркин Тоо» гезити». Бирөөлөр байлыгын өзүнө гана пайдалуу нерселерге жумшашат. Ал эми коомго пайда келтирүүнү ойлогон ишкерлер анча деле көп эмес. Бул жагынан алганда профессор А. Исманкуловдун кылган иши баа жеткис». («Эркин Тоо» гезити, 13-июль, 2001-ж.)

Профессор Алмазбек Исманкуловдун аты азыркы кезде алыскы өлкөлөргө чейин маалым.

Көрүү органдарын диагностикалоо жана дарылоонун жаңы ыкмалары жаатында АКШдан 37 патент алган. Алыста турган оорулууларга лазердик жол менен операция жасаган биринчи хирург. Аны үчүн ал Гиннестин рекорддук китебине кирген. («Эркин Тоо» гезити, 29-август, 2008-ж.)

Кыргызстанда биринчи болуп «көздүн микрохирургиясы» госпиталын ачып, аны жабдуулары жана айыктыруу ыкмалары жагынан дүйнөдөгү эң мыкты клиникалардын деңгээлине жеткирди.

Азыр анын госпиталына дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдүн элүү төртүнөн келип дарыланып, айыгып кетип жүрүшөт. Көзү көрбөй калгандарды же көз

ооруларынан абыгер чеккендерди кайсы жерден же кайсы элден келгенине карабай, улутуна, байлыгына, бийлигине карата мамиле кылбай, бардыгына тең бирдей боорукерлик менен мамиле жасап жарык дүйнөнү көрүү бактысын тартуулоо анын урааны!

«Устаттан шакирти...» дегендей өзүнүн дүйнөгө атагы чыккан улуу устаты С.Н. Федоров менен бирге «Көз оорулары» деген фундаменталдуу илимий китепти жазды. Азыркы кезде ошо китеп боюнча Россиянын, Казакстандын, Өзбекстандын, Тажикстандын ж.б. өлкөлөрдүн медициналык окуу жайларынын студенттери билим алып жатышат.

Ошондон улам белгилүү окумуштуу, академик Үсөн Асанов: «Сени кыргыз улутунун атын алыска угуза турган илимпоз деп эсептейм» – деп жазган. Профессор Алмазбек Исманкулов жетекчи катары кайрымдуулук иштерине көп көңүл бурат. Ал жөнүндө жакында чыккан «Академик Алмазбек Исманкулов» деген китептен толугураак маалымат алууга болот. («Бийиктик», 2009-ж., 62–63-б.б.)

Алмазбек Исманкуловдун шакирттери Россияда, Казакстанда, АКШда, Украинада, Германияда, Кореяда, Италияда, Филиппин, Швецария ж.б. өлкөлөрдө ийгиликтүү иштеп жүрүшөт. («Эркин Тоо» гезити, 27-июль, 2008-ж.) Чет өлкөлөрдөгү кесиптештери келип, анын кеп-кеңештерин угуп турушат. («Алиби» гезити, №24, 2008-ж., Журнал «Путь к здоровью», №19, 2008-ж.)

Өз элинин эле эмес, жер жүзүндөгү башка элдердин да ден соолугу үчүн кам көргөн инсан, элдерди илим, билим менен сугарган улукман Алмазбек Исманкулов – анык көсөм!

ПРОФЕЕССОР ДА БИР КЕЗДЕ КИЧИНЕКЕЙ БАЛА БОЛГОН

Турар элге жаңыдан тааныла баштаганда (1963-ж.) Алмазбек жарык дүйнөгө келген. Андан мурун эки уул, эки кызыбыз бар эле.

Ал кезде төрөлгөн балага ороо-чулгоо сатып алыш үчүн эч кандай пособие берилчү эмес. Бешинчи баланы төрөгөн аялга медаль ыроолоп коюшчу. Анын жарым тыйынчалык да опосу жок эле. Ырас, эмчектеги балдарга кошумча оокат катары күнүгө (жетиштүү түрдө) камкаймак (сливка), быштак (творог) берилчү.

Төрөгөндөн кийин үч айча декреттик отпуску берилчү. Ал бүткөндөн кийин ишке чыгышың керек. Чыга албасаң кызматтан (иштен) бошотуп коюшчу. Акысыз отпуску деген ал кезде болгон эмес.

Ошондуктан ар ким ымыркайын ар кандай жол менен чоңойтчу. Биз болсок, кудай жалгап уул-кыздарыбыз кол арага жарап калган. Жаңы төрөлгөн Алмазбекти ошолорго калтырып, ишке чыгып жүрдүм. (Аларды окуусунан өксүтпөйлү деп балабаккыч да алып көрдүк.)

Баланы эмчектен көпкө чейин ажыратпаса акылдуу, ден соолугу чың болоорун билип, мен уулумду узак убакытка чейин эмчектен чыгарган эмесмин. (Эмчек эмген баланын жыты эле эмне деген рахат!) Кийин ырас эле ал албеттүү жана акыл-эстүү болуп өскөнүн айта кетсем.

Эл кишиси болгон көрүнүктүү инсандардын бала кези кандай болгонуна көп адамдар кызыгышат. Ошондуктан анын бала чагынан кеп сала кетсек.

Кичинекей Алмазбек

Баланын зээндүү болоору эрте эле байкалат. Алмазбектин тили жаңыдан чыгып келатканда кезде кайсы бир гезитке кызыктуудай бир сүрөт чыккан: түз караса чалдын кебетеси, ошол эле сүрөттүн аягын жогору каратып көрсө кемпирдин кейпи көрүнөт. Алмазбек ошону карап: дедушкин паркет (портрет дегени), бабушкин паркет деп далайга чейин карап олтура берчү.

Ошо кезде эле ал чоң кишилерди сөзгө жыгып койчу.

Обкомдун биринчи секретарын сөзгө жыкканы

Алмазбектин үч-төрткө чыгып калган кези. Ошо жылдары мурдакы Тянь-Шань (азыркы Нарын областы) облустук партия комитетинин биринчи катчысы Кемел Садыбакасов Бишкек шаарына кызматка которулуп, биздин үйдөн квартира алып жашап калды. Бир күнү кичинекей Алмазбек короодо ойноп жүрүп, жанынан өтүп бараткан Садыбакасовго салам берет. Ал токтой калып: – Мага бирдеме деп жатасыңбы? Эмне дейсиң, айланайын? – деп сураса:

– Ооба, мен сиз менен саламдашып жатам. Учурашыш керек да, – дейт.

– Туура, туура, учурашуу керек, – дейт кичинекей баладан мындай сөз угаарын күтпөгөн Кемел, бирок биз бир короодо турабыз да, – дей салат.

– Бир короодо турган кишилер учурашпайт бекен? – деп аны сөзгө жыгат.

Таятасын күлдүргөнү

Биздин үйгө атам келиптир. Анан аны Турардыкына алып баралы деп такси чакырдык. «Азыр барат» дегенинен эшикке чыгып күтүп турабыз (анда такси азыркыдай айтаарың менен келе калчу эмес). Күн чыкыроон болуп турат. Караңгы кирип баратат. Жаныбыздагы тротуар менен бир жапалдаш бойлуу киши тез-тез басып баратып эле Осмоналынын жанына токтой калып, басыңкы үн менен бирдемелерди айтты да, андан ары жолун улап кетти. Мен таңгала:

– Тиги киши эмне дейт? – деп сурадым Осмоналыдан.

– Атамды сурайт бу ким деп.

– И-и?

– Өзү кичинекей киши эмеспи, анан атамдын бийиктигине таңгалды го.

– Анан?

– Ал киши Турардын атасы десем: – О, дөө киши экен, дөө киши экен! – деп кетти деп күлдү.

– Сени тааныйбы?

– Ой, ушу мени тааныбаган да киши барбы, – деп тамашалады.

– Тамашанды коюп айтчы. Ал ким өзү?

– Спорт комитеттин председатели Дөлөн Өмүрзаков деген киши.

...Таксини күтө берип, үшүп кеттик. «Булар ушинтип күттүрүп коюшат!» – деп Осмоналы бакылдап урушуп жатат. Аңгыча такси келди. Отурдук. Осмоналы: «Эмне үчүн ушунчалык кеч келдиңиз. Балабыз үшүп кетти» – деп жай сүйлөгөнүн баамдаган Алмазбек: «Муну карасаң. Азыр эле урушуп жатат эле. Эми жай сүйлөп, дегеле жакшы киши боло калганын» – десе атам аябай күлдү.

Генералдын оозун ачырбай койгону...

Кичинекей Алмазбек короодо велосипед тээп ойноп жүрүп бирдемеден улам ыйлап калат. Анын жанынан өтүп бараткан генерал Шабиров: «Ыйлаба! Эмне ыйлайсың?!» – деп командирлик үн менен катуу, коркута айтат. Алмазбек: «Мен кичинекей баламын. Бала деген ыйлайт, анан кайра өзү басылат, ошого да түшүнбөйсүзбү» – деп анын оозун ачырбай коёт.

Эмне үчүн баласын байлап таштаган?..

Каякка барсак да Алмазбекти үйдө калтырбай өзүбүз менен кошо ала жүрчүбүз.

Бир жолу конокко барганыбызда алардын бешикте жаткан баласын көрүп, бизге акырын шыбырап:

– Силерге ырахмат, – дейт. Биз түшүнбөй: – Эмнеге? – деп сурадык бир ооздон.

– Тетиги баладай кылып мени байлап салбаганыңар үчүн, – десе күлдүк.

Анан бир аз ойлонуп турду да: – Эмне үчүн аны байлап ташташкан? – деп сурады.

Кыргыздар ушинтип бешикке бөлөйт деп айтканыбызга түшүнбөйт го деп тамашалап:

– Тентекчилик кылган го – деп койдук.

– Мен эч качан тентекчилик кылбайм – деди. Кийин өз сөзүнүн өтөлүнө чыкты.

...Үйгө кетпейм

Алмазбекти балдар бакчасына алып барганыбызда биринчи күнү тааныбаган тарбиячылардан, балдардан чоочуркадыбы, айтор, өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлап калды. Бакчанын короосунун сыртына чыгып далайга тыңшап турдук... Ыйлаган үнү басылбады. Жүрөгүбүздүн жарымын калтырып кеткенсидик.

Кийинки күнү алып баратканыбызда атасы: «Эгерде бүгүн да кечээкидей ыйлай турган болсо, анда мен кызматтан бошонуп, үйдө олтуруп, аны багайын, же сен ташта», – деди.

Короого кирээрибиз менен бизди кечээкиден башка тарбиячы тосуп чыкты (отпускаядан жаңы келген экен). Ал Алмазбекти өпкүлөп, жалынып жалбарып, оюнчуктарды көрсөтсө эле эски таанышын көргөндөй унчукпай калып калды. Ошентип тажрыйбалуу тарбиячы аны мээриминен арбап алды.

Кийинки күндөрү бакчадан алганы барганыбызда: «Үйгө кетпейм, ушул жерде эле калам» – дечү болду.

Көлөччөн да төргө өтөбү?..

Алмазбектин кичинекей эле кезинде биздин үйгө менин таякем келип калды. Жазга маал, ала шалбырт кези эле. Андай маалда адамдар бут кийиминин сыртынан галош кийип жүрүшчү. Ал байкабастан эле көлөчү менен өйдө өтүп кеткенин Алмазбек баамдап: «Бу киши кызык киши экен» – деди.

– Эмне болуптур? – деп сурасам, ал: «Көлөчтү киши сырткы каалганын жанына чечип калтырат да, анан төргө өтөт. А бу киши болсо көлөчү менен эле төргө өтүп кетти. Андай боло турган болсо көлөчтү кийип эмне кылат, – деп күлдүрдү.

Таякем да: «Бала туура айтат», – деп күлдү.

Ысык-Көлдү кышында өчүрүп эле койбойбу

Кайсы бир жылы кышында Ысык-Көлгө бардык. Көлдү жээктеп сейилдеп жүрөбүз. Көл жарыктык жай гана толкуп турат. Алмазбек «сууга түшөм» деп чыкты.

– Эки жакты карачы. Сууга түшкөн киши көрү-нөбү?

– Жок.

– Ошо. Кышында көлдүн суусу муздак болот. Түшкөн киши муз болуп тоңуп калат.

– Мен тонум, тумагым, кийиз өтүгүм менен түшөм.

– Анын баары суу болуп тоңуп калат. Алардын ичинде сен да тоңуп каласың десек, ал толкуп жаткан көлдү карап туруп:

– Анда көлдү кышында бекер иштетпей өчүрүп эле коюшпайбы, – деп күлдүрдү.

Мен сизге, сиз мага жолтоо болуп...

Турар иштеп олтурган бөлмөгө биздин балдарыбыз баш бакчу эмес.

Бир күнү кичинекей Алмазбек анын бөлмөсүнө кирип, аны-мунуну сүйлөп алагды кылса, Турар аны көп жактыра бербей: «Жолтоо болбой, тиякка бар», – деп коюптур.

Ал унчукпастан чыгып кетет да, залда телевизордон мультфильм көрүп олтуруп калат.

Бир аздан кийин Турар: «Баланын шагын сындырып, капалантып койдум окшойт. Барып көңүлүн көтөрүп коёюн» – деп анын жанына барып, ар кайсы жеринен тарткылап, чукулай берет.

Алмазбек чукундап уруша кетпестен, жай гана: «Таяке, бүгүн бизге эмне болду – мен сизге жолтоо, бир туруп сиз мага жолтоо болуп... – десе Турар күлүп тим болот.

Топту алып берген балага акча төлөйбү?

Белгилүү жазуучу Асанбек Стамов, Турар болуп биздин үйдө чай ичип олтурабыз. Сөздөн сөз чыгып, Стамов бирөөнү кызматка алганын айтып калды. Аны кулагы чалып калган Алмазбек:

– Мени кызматка орноштура аласызбы? – деп сурап калды күтүүсүз жерден. (Анда анын беш жаштагы кези эле.)

– Орноштура алам, – деди ал күлүп. Анан тамашалай:

– Кандай ишти аткара алаар элең? – деп сурап койду.

– Стадиондо футбол болуп жатканда чийимден чыгып кеткен топту алып бергенге жарайм – деп Стамовду карады, эмне дээр экен дегенсип.

– О! Ал абдан маанилүү да, жооптуу да иш, – деди ал жылмая.

– Ошондой топ алып бергич кылып орноштура аласызбы?

– Ооба.

– Ага акча төлөйбү?

– Ананчы.

– Иштейсиңби?

– Иштейм.

Кийин бир топ жылга чейин: «Асанбек байке мени топ алып бергич кылып качан орноштурат?» – деп сурап жүрдү.

Убакыттын зыпылдап өткөнүн сезбей калат эмеспизби...

Бир күнү телефон шыңгырап калды. Трубканы алып, Стамовдун үнүн тааныдым. Ал учурашып, ал-жайды сурагандан кийин:

– Ой, эже мен азыр газета окуп олтурсам баягы кичинекей уулуңар Алмазбектин атыбы деп калдым. Бир жаш көз доктору чыкты деп, анан аны адам ишенбей тургандай кылып мактап жазыптыр. Эжем менен жездемдин ошол уулубу же аты уй-

каш башка бирөөбү ошону тактайынчы деп телефон чалдым эле, – дейт.

– Ошол уулубуз. Аны сен «топ алып бергич кылып орноштурам» деп коюп, убадаңа турбай койгонундан улам түңүлүп, көз доктору болуп кеткен, – дедим.

– Болсун! «Бешиктеги баланын бек болорун ким билет» дегендей болсун! Кудай кут кылсын, зоболосу оболосун – деген үнү угулду алыскы трубкадан...

Согуш убактысында күн бар беле?

Беш жашар Алмазбек түстүү калемдерди алып сүрөт тартып олтурган. Кагаздын четин күндүн «жаркыраган» сүрөтүн тартып койду да, жанында иштеп олтурган таякеси Турардан: «Таяке, согуш убактысында күн бар беле?» – деп сурады. Кичинекей жээнинин бул суроосу сезимтал акынды терең ойлонтту. Кийин анын бул сөздөрүн согуш жөнүндө жазган ырына эпиграф кылып киргизди.

(«От өчпөгөн коломто», Б., 1972-ж., 110-б.)

Чымын канча жеп кыйратмак эле...

Айылга барып калдык. Ошо жылы чымындын көптүгүнөн дасторкондун үстүндөгү оокат көрүнбөйт. Чай ичкендин ордуна Алмазбек чымынды коруп олтурат.

– Айланайын, ага көңүлдү бурбай чайыңды иче бер – деди чай берип жаткан үйдүн ээси анан сөзүн уланта. – Ошо чымын канча жеп кыйратмак эле, – деп күлдүрдү.

Алмазбек чымынды коруй берип:

– Булар дасторкондогу оокатты булгап жатышат – деди.

– Учуп жүргөн немелер кантип булгамак эле – деди үйдүн кожойкеси кебелбей.

– Караңызчы, – деди Алмазбек, – чымындар тиги жакта покко тоюп алып келип, – деп көрсөттү ал, – жакын жердеги малдын жампасын, анан бул жердеги оокаттын үстүнө конуп алып чычып жатышат. Анан бул оокатты биз кантип ичебиз – десе.

– О, балакет десе. Ошондою бар беле, – деп коруша баштады үйдүн кожойкеси.

Ээси минерде аты кыймылдабай туруп берет

Турар Алмазбектен көп улуу болсо да аны аябай жакшы көргөнүнөн улам аны менен балача ойной берчү.

Бир күнү Турар «ат болуп» Алмазбек аны минип алып, бир жакка бара турган болду.

Жакындап барып минейин десе эле аты ыргып секирип мингизбейт. Ошентип көпкө убаралангандан кийин ал: – Таяке, ээси минейин дегенде аты кыймылдабай туруп берет, – десе Турар күлүп жатып калды.

Таякемди оңой эле жыга алам

Кээде экөө залдагы килемдин үстүндө сааттан саатка күрөшөт. Тоодой болгон таякесин «жыгып» алганда аябай кубанат. «Чарчаганчабы же эстен танганчабы» – деп мелдешип күрөшүшсө деле Алмазбек таякесин жыгып алат да, аябай эдирендеп калат.

– Сен таякеңди чын эле жыга алам деп жүрөсүңбү? – деп эжеси Толкун сураса, Алмазбек:

- Ишенбесең өзүнөн сура, – деп компоюп койду.
– Сени сүйүнүп калсын деп эле жыгылымыш болуп калат – десе:
– Жоок, чындап күрөшсөк деле мен аны койбойм – деди «күчүнө сыйынган» Алмазбек.

Акчаларым... тигиште

Онго чыгып калган кезинде Алмазбектин ден соолугун чыңап келиш үчүн Кисловодск шаарындагы балдардын санаторийине жиберүүнү сунуш кылышты.

Баланы алыс жерге жалгыз жибергенден кооптоно «бирөөбүз жеткирип барып, келатканда барып алып келели» десек, «антип бекер чыгым болбогула. Болбой эле жеткирип барабыз, келатканда барып алып келебиз» дей турган болсоңор, анда мен эч кандай санаторийге барбайм деп кесе айтты.

Аргасыздан макул болдук. (Аны менен кошо бараткан досун энеси жеткирип, келатканда агасы барып алып келди.) Ал кезде аэропорт Бишкек шаарынын түштүк жак четинде болчу. Самолетко салып жиберели деп аэропортко барсак, ошол самолет менен коңшубуз Кисловодск шаарына баратканын көрүп аябай сүйүнүп кеттик. «Балабызды санаторийге жеткирип, анан бизге кабарлап койсоң» – деп суранганыбызга макул болду. Кисловодскиге жеткенден кийин бизге телефон чалат: «Уулуңар менин тилимди албай, «рахмат» деп санаторийге бара турган автобуска түшүп, өзү кетип калды» – деп.

Кызыгы: жолдук тыйындарын жоготуп албасын деп өзүнчө амал ойлоп таптым. Пальтосунун тигиштеринин мерчемдүү жерлерин сөгүп, ал жерге майда акчалардан салып кайра тигип койдум. Керек болгондо кандай кылып алаарын көрсөттүм.

Кайра келгенден кийин, аны кантип ойлоп таптың, – деп уулум мени кучактап өптү. Барган балдардын акчалары жоголуп, ыйлагандары болду. Мен болсом керек болгондо «сактык кассадагы» акчадан алып алам. Ошентип апам ойлоп тапкан «сактык кассадан» бир тыйын да жоголгон жок. Белек-бечкек да ала келдим – деп жылмайды.

Ырас эле ошондо Алмазбек ала келген «Кисловодск» деген жазуусу бар чорголуу кружкалар биздин үйдө ушу кезге чейин отуз беш жылдан ашуун убакыттан бери сакталып турат.

Эгерде бала акыл-эске сыя турган нерсени жасай ала турганына ата-энесинин көзү жетсе, аны өзүнүн эркине койгон туура болот окшойт.

Алмазбектин өз алдынчалыкка умтулганы ошондо эле байкалган. Айтканынан кайтчу эмес.

Окумуштуу... шофер

«Алмазбектин токтоо мүнөзү мага жагат. Кийин мен муну өзүмө шофер кылып алам, – деп тамашалачу Турар. Ал кезде Алмазбек медициналык институтту аяктаарына жакындап калган.

– Кийин ал чоң окумуштуу болуп кетүүгө мүмкүн. Анан ал сага шофер болмок беле? – десем.

– Ой, эжеке, шоферум окумуштуу киши болсо жаманбы? – деп күлүп койчу, бейиши болгур.

Кийин таякесинин айтканы туура чыкты. Туура чыкты дегеним институттун акыркы курсунда окуп жүргөндө Алмазбек өзүнүн «Волга» машинасы менен таякеси экөөлөп кум, цемент, таш ташышып, таятасына ак кирпичтен заңкайган күмбөз тургузушту. Тайларынын арбагы колдосун.

Көз доктору болуп калганынын себеби...

Ааламдын кооздугун көрүп, адамды кубандырган көз жөнүндө акын Турар бир топ мыкты ырларды жараткан («Күн жана көз», «Сактайт көздөр», «Жылдыз жана көз», «Суктанган көз» ж.б.), мындайынча ошол чыгармалары Алмазбекти болочокто көз оорулары боюнча чыгаан адис болууга үндөгөндөй.

Бирок анын офтальмолог болуп калышына башка бир нерсе себеп болгон. (Ал жөнүндө ананыраак сөз болсун.) Азыр белгилүү акын Бактыгүл Чотурованын көз жөнүндөгү ырын келтирели да, андан соң баяныбызды уланталы.

КӨЗ

Бул жашоодо бар экениң дем тутуп,
Элдей басып жүргөн менен жерде эсен.
Көз көрбөсө арман болоор бул дүйнө
Ажайып бул сулуулукту көрбөсөң.

Бир көрүүгө бактың менен сүйүүңдү
Бийигинде турсаң дагы сезимдин.
Жашоодогу кымбаттардын ичинен
Кымбаттыгы артык экен көзүңдүн.

Бизди курчап турган ушул дүйнөнү
Карап туруш кандай укмуш деги миң.
Жашоодогу асылдардын ичинен
Асылдыгы артык тура көзүңдүн.

Күндүн көзүн көрбөй туруп көз менен
Жыргал бербес нурларына оронмок.
Өмүр узак болгон менен кантсе да
Көрбөгөн соң, көзүң жокто жашоо жок.

Б. Чотурова

Күндөрдүн биринде кызматтан жөө чыгып улуу уулбуздукуна бара кетейин деп ойлодум. Аныкына жакындап калганымда эки көзүм тең таптакыр эч нерсе көрбөй калды. Бирөөнүн жардамы менен анын эшигинин жанындагы отургучка жеттим. Олтурсам кудай жалгап, Эрмек деген неберем чыга калып: «Апа, үйгө кир, кирбейсиңби» – дейт. Мен ага эки көзүм тең көрбөй калганын айттым. Жетелеп үйгө жеткирип койдум. (Жакын эле болчу.) Ооруканага жатып калдым. Көрсө, эки көзүмө тең кан куюлуп кетиптир.

Алмазбек ооруканага келип: – Апа, адамдын көзү көрбөй калганы абдан жаман турбайбы. Кийин мен чоңойгондо көз доктору болом. Ушинтип ооруп калсаңар өзүм айыктырам – деди.

– Жаштын тилегин берет – дейт. Тилегиңе жет, айланайын. Бирок сен чоңоюп, институтту бүтүп, анан барып көз доктору болгонуңча биз бар болоорбузду кудай билет, – деп койдум.

Алмазбек болсо ошону оюнан чыгарбай жүрүптүр. Кийин медициналык институтту бүтөөрүндө офтальмология боюнча адис болуп чыкты.

(Озунуп айта кетейин: эми атасы экөөбүз (сексенден ашып калган кишилер) Эркиндик бульварына чыгып, көз айнеги жок гезит окуп олтурганыбызды көргөндөр таңгала карап өтүшөт.)

Көз докторлук адистиктин туу чокусуна чыкканга чейин далай-далай таштактарды басып өттү.

Алмазбек, Айтматов

Медициналык институтту бүткөндөн кийин Москвадан бүткүл дүйнөгө белгилүү Святослав Николаевич Федоровдун клиникасына барып, аспирантурага окууга далалаттанды.

Ал кез СССРдин убагы эле. Федоровдун клиникасы Россияга карагандыктан, башка республика-

лардан баргандарды албайт дешкенинен Чыңгыз Айтматовдон куш тилиндей кагаз алып барсам, балким, илинип калаар белем деген ой менен анын кабыл алуу бөлмөсүндө (күнүгө эртең менен барып, кызмат аягына чейин) бир жумача олтурат. Ал кезде Ч.Айтматов Кыргызстандын Жазуучулар союзунун төрагасы болуп иштетчү.

Бир күнү Айтматов күнүгө эле анын кабыл алуу бөлмөсүндө телмирип олтурган жаш жигитке көңүл буруп:

– Ай, балам. Сен күнүгө эле ушу жерде олтурасың, эмне ишиң бар эле? – деп сурайт.

Алмазбек жөн-жайын айтса:

– Анда сен өзүң каалагандай кылып жазып кел. Мен кол коюп берейин. Бирок менимче, албайт го. Эми бара көрөсүң да, – дейт.

Анын өтүнүү кагазын алып барып Федоровго кире албайт. Көрсө, ал киши өзүнүн кызматкерлеринен башкаларды такыр кабыл албайт экен.

«Үмүт үзүлбөйт» дегендей бир күнү оңуту келип калаар деген ой менен ошол клиниканы айланчыктап жүрө берет. Бир күнү «Азия өлкөлөрүнүн биринен делегацияны кабыл алат экен» дегенди кулагы чалып калып, эми ошол делегацияны акмалай баштайт. Алар келсе – өндөрү өзүнүкүнө түспөлдөш болгондуктан ошолорго кошулуп кирип кетет.

Делегация кеткенден кийин Федоровго Айтматовдун кагазын сунат. Ал окуп көрүп: «Мен Чыңгыз Төрөкуловичти тааныйм, урматтайм. Бирок сени ала албайм. Анткени бул клиника Россияныкы болгондуктан буга россиялыктар гана алынат», – деп коёт.

Таштак жолдор

Туюктан туура жол тапкан Алмазбек эми башкача жол издей баштайт. Ал мурда студент кезинде студенттик курулуш отряддары менен Гагарин шаарына барып, курулуштарда иштеп жүргөндүктөн ошо шаарга жөнөйт. Ал жердеги тааныштары аркылуу көз доктору болуп иштеп калат. Андан соң жубайын Бишкектин мединститутунан Смоленскидеги мединститутка которуп, өзү ошо жерге барып иштейт.

Ал жерде таланттуу адистин даңкы тез эле алыскы жерлерге угулуп, оорулуулардын баары Алмазбекке көрүнүү үчүн келе башташат. Ошо кезде бөлүм башчысынын орду бошоп, ага конкурс жарыяланат. Конкурста жергиликтүүлөр өтпөй, кыргыз жигити өтүп кетет (оруссиялыктардын адилеттүүлүктөрүн карасаң). Бөлүм башчысы болуп иштеп, көздөгөн максатына бир топ жакындайт, Орусиянын пропискасын алат, эмгек стажы көбөйөт. Областтык саламаттыкты сактоо бөлүмүнөн жолдомосун алып, үч жылдан кийин Федоровдун клиникасына кайра барат да, ал жерде иштеп жүргөн таанышы аркалуу кирип, С.Н.Федоровдун эстутумунун күчтүүлүгүнө таң калат. Ал Алмазбекти дароо тааный коюп: «Ой, мен сени ала албайм деп мындан нечен жылы мурда эле айтпадым беле» – дептир.

Алмазбек документтеринин баарын (Орусиянын пропискасын, мүнөздөмөсүн, жолдомосун) анын алдына коёт. Аларды жакшылап окуп чыгып: «Көздөгөнүңдөн кайтпаган көкжал экенсиң. Беттегениңди алып түшмөй эркиң бар экен. Мага дал ушу сендей кишилер керек. Эми иштей бер!» – деп буйрук чыгарат.

Доктор Алмазбек «котормочу»

Ошентип көздөгөн клиникасында иштеп жүргөндөгү окуяларды эскерип, ушул убакытка чейин күлүп калат. Орус тилин билбеген пациенттер (оорулуулар) келип калса эле коллегаларым мени чакырышат: «Доктор, которуп берсеңиз, эмне дегенине түшүнбөй жатабыз» – дешип. Ошентип өз ишимден тышкары котормочулук кесипке да «ээ болуп» калдым. Түрк тилинде сүйлөгөндөрдүкүн оңой эле которуп берип жүрдүм.

Бир күнү телефон чалышат: «Доктор, Хакасиядан бир киши келиптир. Тилине такыр түшүнбөй жатабыз, келип жардам берип койсоңуз» – деп. Хакастардын тилин билбей уят болом го деп ойлонуп баратам. Сүйлөшө келсек, кудай жалгап, өзүбүздүн эле тилибиз экен. Аны менен кенен-кесири күлүп сүйлөшкөнүмө таңгалган кесиптештерим: – «Доктор, деги канча тил билесиз?» – деп сурап калышты.

Мен тамашалай:

– Канча тил билээримди билбейм. Бирок көп тилди билээримди билем, – десем күлүп калышты.

Анан мен: «Эмне үчүн кыргыздар орус тилин жакшы билишет деп ойлойсуңар?» – деп сурадым. Беркилер көңүл буруп мага тигиле карап калышты. Анткени, – деп уланттым мен сөзүмдү, – орус тилиндеги сөздөрдүн көбү кыргыздын сөздөрү деп тамашалап койсом, «кандайча?» дегеншипи ого бетер таңгалып калышты.

Орустун көп сөздөрү кыргыздын сөздөрүнөн алынган. Мисалы: бороон – буран, очуйрот – очередь, бечет – печать, чөгүн – чугун, картөшкө – картошка, куйрук – курдюк, баатыр – богатырь ж. у. с.

Россиянын жерлери, суулары деле кыргыздын сөздөрү менен аталат: Эне-Сай – Енисей, Бай-Көл – Байкал, Алыскы – Аляска, Сакалын – Сахалин, Камчы атка – Камчатка, Тобо – Тобольск. Деги

койчу, айтып олтурса түгөнбөйт, – деп тамашала-сам угуп олтургандардын бирөө:

– Доктор, сиз доктор болбой эле тилчи болуп кетсеңиз деле оокатыңыз өтмөк экен, – деп баарын күлдүрдү.

С.Н. Федоровдун клиникасында иштеп жүрүп Алмазбек кандидаттык, докторлук диссертацияларын жактап, Россиянын медико-техникалык академиясынын академиги болуп шайланды. Профессорлук наамга ээ болуп, академик С.Федоровдун оң колу болуп калды.

Кийин Ч. Айтматов менен бир жолу баарлашканыбызда: «Баягыда мага келип жүрчү уулуңардын аракетинен майнап чыктыбы?» – деп сурап калды.

– Чыкты, чыкты. Ал азыр өзүнүн устатынын оң колу болуп калды. Аны менен бирге «Көз оорулары» деген фундаменталдуу илимий китеп да жазды десек: «Азамат!» – деп аябай кубанганы жүзүнөн байкалды.

Биз болсок улуу жазуучунун нечен жылы мурда болгон болор-болбос окуяны эстеп калганына таң калдык.

Балам балалуу болгондо...

Алмазбек илимий иштерин бүтүрүп, билимин Англияга барып өркүндөтүп келгенче, анын кичинекей балдары менин колумда калды. Алтымыштан ашып калган курагымда Алима деген кызын беш айлыгынан баштап тежемел багып чоңойттым.

Ата-энеси жаныңда болуп, ара-чородо каралашып, түнкүсүн өзүлөрүнө берип коюп уктап алсаң дагы жөн экен. Ата-энеси алыста, тил оозу чыга элек ымыркайларын тежемел багып чоңойтуу ар бир эле эненин, анын үстүнө карыган эненин колуна келе бербеси белгилүү. Алиманы эптеп эки-

ге чыгарганымда Алибек аттуу уулдуу болушту. Ал кезде ата-энеси Россияда. Алыс жер, алыс элде жаңы төрөгөн келинимдин бели бекигенче каралашайын деп карылыгыма карабай, буту жаңы баскан неберем Алиманы карыма илип алып, кычыраган кыштын суугунда (декабрь айында) алыскы Смоленск шаарына жетип бардым.

Ал жактан кайтып келгендеги күнүмдү жараткан пендесине бербесин – жанымдан жакшы көргөн бир боорум Турардан айрылдым. Ошентип кан жутуп отурганымда Смоленскиден келиним телефон чалат: «Апа, Алибекти багып жүргөн аял: «Мындан ары иштей албайм» – деп кетип калды. Эмне кыларымды билбейм, дипломду (ал ошо жылы медициналык институтту бүтүрүү дипломун жактамак) быйыл жактай албай кала турганмын. Азыр декреттик отпуска алып, уулумду багайын да, дипломду болсо келээрки жылы жактап алаармын деп ойлоп олтурам» – деп.

– Андай кылба, – дедим. Дипломду өзүңдүн группа менен бирге жактап алганың оң. Уулуңду болсо эптеп мага жеткир. Өлсөм да аны боорума кысып жатып өлөйүн, – дедим.

– Эки-үч күндөн кийин кечке маал үч айлык кызыл эт баланы алып келип берип, таңга маал кайра учуп кетти. Аябагандай арык, чабал экен. (Киши болоору да күмөн эле.) Ошентип араң эле жаны бар бала колумда калды.

Анда Турардан айрылганыма үч эле ай болгон. Тукемди эстеп ыйласам, кызыл эт Алибегим мени менен кошо кыңылдап (мени ырдап жатат деп ойлойт окшойт) мени жооткотот.

Көз жашымды наристе балама көрсөтпөй токтотуп, жалаяктарын жууп кургатуу (ал кезде азыркыдай подгузниктер кайда) менен алектенем. Бутум менен коляскасын терметип, буламык жасайм, сүт бышырам. Айтор, күндүр-түндүр тынымсыз, кирпичимден тартса жыгыла турган абалга жет-

тим. Түнкүсүн уйку көрбөй калдым эле эми ырп этерге алым калбай, кыйшайган эле жерге уктап калчу болдум.

Ошол кичинекейлер – Алима менен Алибек чоңоюп киши болуп калышты. Алима Голландияга барып окуп, магистр деген наамга ээ болду. Алибек болсо Америкага барып бир жылы англис тилин үйрөнүп келип, азыр Бишкектеги университеттердин биринде окуйт.

Жакында Алима менен сүйлөшүп олтуруп сөздөн сөз чыга – дачага аябай көп эмгек сарп кылдык эле. Учурунда гүл жайнап, түркүн куштар сайрап, бак-дарактардын мөмөлөрү шак ийилип жерге тийип, бейиштин төрүндөй эле. Ары-бери өткөндөр суктанышчу. Эми атаң экөөбүздүн алыбыз келбей, эч ким карабай, томугунан тозуп турат. Бирөөлөргө иштетели десек иштеп бере турган киши табылбайт. Силер болсо ар кимиңер, ар кайсы жакта талаалап жүрөсүңөр, – дедим.

– Ар нерсенин өзүнүн маалы бар эмеспи, – деди Алима. Көп эмгек сарп кылсаңар дачадан акыбе тиңерди кайтарып алдыңар: баарыбыз ошол кереметтүү дачада чоңойдук. Ал жердин таза абасында ден соолугубуз чыңалды – десе дүмпүйгөн жүрөгүм ылдыйлай түшкөнсүдү. «Аны билбей эле, бекер кыжаалат болуп жүргөн турбайбызбы» – деп ойлодум.

– Анан, – деп сөзүн улантты ал, – ар кимибиздин ойлогон оюбуз, тилеген тилегибиз, көздөгөн максатыбыз бар. Азыр биз дача жөнүндө эмес, келечегибиз жөнүндө кам көрүп, илим-билимдин түшүмүн жыйнап алышыбыз керек, – десе «акыл жаштан» деген ушу турбайбы, – деп ыраазы болуп калдым ичимден кечээки эле чымчыктай кызыма. Алар чоңоюп, акыл-эс кирип калганына кубандым. – Дачаны болсо, буйруса кийинчерээк гүлдөтөбүз. Азырынча атам экөөңөр өзүңөрдү баккыла, – деди

Алима. «Алыста жүргөнүмдө, – деп улантты сөзүн, – дачада ойноп жүргөн кезибизди көп эстейм: ал жерде оюнчук трактор бар эле. Аны силер менин папама, ал эки-үч жашында сатып бериптирсиңер. Ошол трактор сыртта калып калса коңшулардын балдары уурдап кетишчү. Биз дачалардын баарын кыдырып тинтип жүрүп, таап келчүбүз.

«Мектепке барчубуз». Мугалимибиз Турар таякенин кызы Акылай болчу. Ал бизди аябай катуу кармачу. «Сабак» убагында былк эттирчү эмес.

Салпылдаган бирдеме-сирдемелерди үстүбүзгө илип алып, бийлеп «концерт» бергенибиз эсиңердедир.

«Дүкөн» ойнор элек. Акчаларыбыз жалбырактар болчу. Алардын өңүнө жараша (жашыл, сары, кызыл) «баасы» боло турган.

Бир жолу Алибек бир кучак жалбырактарды көтөрүп баратса сиз сурап калдыңыз: – Алдагы жалбырактарды кайда алып барасың? – деп.

Алибек:

Бул жалбырак эмес – акча, көбөйүп кетти. Алып барып долларга алмаштырам – деген.

Долларың кандай болот?

– Төө жалбырак – десе сиз: «Укмуштуунун төөсү жорго» деген ушул – деп күлгөнсүз.

Ал кезде биздин дачабыздын үстүнөн дайыма вертолёт учуп өтөөр эле. Мотордун үнү угулаар замат балконго чуркап чыгып: «Папа, мама! Тезирээк келгиле!» – деп кыйкырып, кол булгалап калаар элем.

Ал жерде күн да өзгөчө болуп тийгендей көрүнчү. Тоонун суусунан чоң идиштерге куюп, күнгө жылытып бизди киринтчүсүз. Анан балкондогу тапчанга жатып алып, курганаар элек. Ал бир рахат болчу.

Ошентип жүрүп чоңойбодукпу.

Анын сөздөрүн угуп олтуруп, неберелерибиздин дачада жыргап жүргөн күндөрү көз алдымдан өтүп

жатты. Аны эстеп келиним экөөбүз да азыр күлүп калабыз: – Ой, капыр, ушу тырмактай, кызыл эт Алибегинди мага алтымыштан ашып калган кезимде кантип таштап кеттиң. Өлтүрүп алса эмне болот деп ойлобойсуңбу? – десем ал мындай деп жатпайбы:

– Мен өзүмдүн энеме калтырмак эмесмин. Сиз баланы жакшы багаарыңызды көрүп турам. Өзүңүздүн беш балаңыздын баарын төрөдөй кылып өстүрдүңүз. Анан мына үстүмдө кудай турат, ыймандай чын сырымды айтайын арык, начар немени өзүм баксам айрылып каламбы деп коркуп, эптеп сиздин колуңузга салганча шашкам – десе аябай күлдүк. Сиздин ал кездеги ахвалыңызга деле түшүнүп турдум. Көп өтпөй Күлүмкан таажемдин да каза болуп калганына аябай кайгырдым. Айла канча. Таянаарым, ишенгеним жалгыз өзүңүз болдуңуз. Боор этимдей болгон балам деле аянычтуу болду. Алибегимди калтырып, буркурап ыйлап кетип баратканда мени токтотуп, «көздүн жашы жаман жышаан болот. Уулунду калтыра турган болсоң, көз жашыңды көлдөтпөй калтыр. Балаңды мен зордоп алып калган жерим жок. Ыйлай турган болсоң, алып кет» дегениңиз эсимде. Ошондо мен көзүмдүн жашын сүртүп, күлүмсүрөмүш болуп, сизди кучактап, «ыйлабайм» дегеним менен баары бир ичим туз куйгандай ачышып турган болчу.

Бир туруп: – Баламды бөлөк-бөтөн бирөөгө берип жаткан жокмун, бөпөлөп бага турган өз чоң энесине калтырып жатпаймынбы, – деп ойлойм. Ошондо деле эне кургурдун жүрөгү чыдабайт экен. Жетээр жеткенче кайгырып бардым. Баргандан кийин окуу, оокат менен алек болуп сарсанаадан арыла баштадым.

Ал кезде телефон байланышы арзан эмес беле: тез-тез кабарлашып, ал-ахвалыңарды билип турдук.

Өзгөчө көпөлөктөй Алибегимдин үнү телефондун трубкасынан угулганда эт жүрөгүм эзилип кетчү.

... Адамбыз да. Ошондой нар көтөргүз эмгеги-низди да кээде аңдабай калабыз, өзүңүзгө өмүр бою ыраазымын, – деп туруп келип кучактап, бетимден өптү.

Кудайдан болуп, балаңды аман-эсен чоңойтуп колуңа салдым.

Алардын буту-колу чыгып калгандан кийинки түйшүгү деле оңой болгон жок, бизге окшогон кары кишилерге, буту басып, тил ооз чыга элегиндегидей кандай болсун, – дедим. Сөзүмдү уланта:

Бир жылы отпускага келгениңде: Сүрөт студиясына, бийге (танцага) балдардын академиясына жаздырып койдум. Ошолорго алып барып тургула, – деп коюп кетип калдың. Атаң экөөбүздүн чыдамкайлыгыбыз укмуштай экен. Каар жаайбы, жамгыр болобу, үйгө мейман-ысман келип калабы, ооруп турабызбы... Эч нерсеге карабай өзүңөр келгенче, жылдап эч биринен өксүткөн жокпуз. Алып баргандан кийин алар тараганча ошол жерде акыйып күтүп олтураар элек. Бул мындай турсун. Алима кыргыз мектебине окууга киргенде, ал төртүнчү классты бүткөнчө кудайдын куттуу күнү ээрчитип барып, сабагы бүткөндөн кийин, кайра барып тосуп келчүбүз.

Алима бир күнү сурайт:

– Ата, дагы канча жылы бизди жетелеп жүрөм деп ойлойсуз? – десе чоң атасы тамашалайт:

– Онунчуда окуганыңда билбейм, бирок тогузунчу классты бүткөнчө жетелеп жүрөм го деп ойлойм, – десе Алима:

– А, анда дагы көп бар экен – деп күлүп койду.

Керим аттуу кошунабыз бизге таң калып:

– «Качан көрсөм эки небереңер менен төртөөңөр дайыма жетелешип жүрөсүңөр. Чыдамкайлыгыңар укмуштай экен. Биз неберелерибизди мектепке

биринчи күнү алып бардык да эртеси күнү айттык: «Бизге бала керек болсо, өзүңөргө жан керек. Жолдон абайлап өтүп жүргүлө – деп андан кийин бир жолу да алып барган эмеспиз» – деп күлгөн.

Элге тийсин дабасы, Элдин тийсин батасы.

Ар бир ишти баштаганда алгачкы кадамдар кыйын болгондой Кыргызстанда медиктердин арасынан алгачкысы болуп өзүнүн жеке менчик клиникасын ачканда толгон-токой кыйынчылыктар, бут тосуулар, көрө албастыктар көп болду. Ошол тоскоолдуктардын баарын жеңип, Алмазбек өзүнүн госпиталын дүйнөдөгү эң мыкты клиникалардын деңгээлине жеткирди.

Бул жашоодо кандай гана адам болбосун бара-бара көздөрүнүн курчу кетет. Ар кандай көз ооруларына чалдыккандар (травма алгандар) болот. Эми андайлар чет жактарга барбай (барууга чамасы жоктор канча) профессор Исманкуловдун госпиталынан эң жогорку сапаттагы жардамдарды алып, жарык дүйнөнү көрүү кубанычына ээ боло алат.

Чет өлкө, демекчи – ал жактарда дарылануу биздегиге караганда алда канча кымбат турат экен. Ошондуктан көптөгөн чет өлкөлүктөр (54 өлкөдөн) Алмазбектин госпиталына келип дарыланып (операция жасатып), айыгып кетип жүрүшөт.

Элге тийсин дабасы, элдин тийсин батасы.

Азыркы кезде ал ишин өркүндөтүү үчүн өнүккөн өлкөлөргө барып, ал жактан жаңы технологияларды үйрөнүп, эң акыркы, жаңы жабдууларды алып келүүгө күч-аракетин, каражатын, кала берсе ден соолугун да аябайт.

Чет өлкөлөргө кетти десе эле айрымдар аны шараптап акча чачып жүрөт деп ойлошу мүмкүн.

**«Азаматтын жакшысы
бирде мырза, бирде кул»**

Чет мамлекеттердин бирөөндө жүргөндө жанында бир тыйыны жок калат.

Бөтөн эл, бөлөк жер. Сурасаң ким берет. Иштеп тапканга көп убакыт керек. Анан ал батыраак тыйын табуунун жолун издей баштады, вокзалга келген жүргүнчүлөр чемодандарын тележкага салып келип, бошогонун кайра алып барып берип, акча алып жатышат. Айрымдары шашып таштап кетип атышат. Ошолорду алып барып берсем мен да акча албайынбы деп ойлоду да, бошоп кароосуз калган тележкаларды жеткирип берип олтуруп, бир топ акча чогултуп алды.

Ак эмгек менен акча тапкандын эмнеси жаман. Элибиз да: «Азаматтын жакшысы бирде мырза, бирде кул», – дейт эмеспи деп ойлоду карала-торала болгон колдорун сүртүп жатып.

Профессор Алмазбек Исманкуловдун кирсе чыккыс госпиталында «Пикирлер жана каалоолор» деген китепче бар.

Андагы көп сандаган жазуулар өзүнчө сөз кылууга арзыйт.

Ошолордун бир-экөөнү келтире кетели:

ПРОФЕССОР ИСМАНКУЛОВГО!

Алдыңа келдим мен да катуу ооруп,
Асылып көз оорусу алган тооруп.
Ажарың күндөй агып турду мага,
Асмандан жаркыраган жылдыз болуп.

Кабагың ачык дайым жаркылдаган,
Сүйлөгөн сөзүң таттуу шартылдаган.
Колдоруң далай жандын багын ачты,
Ак шоола жарык берип жаркылдаган.

Адамдык асыл, сылык мүнөзүңдү,
Ар убак көз алдыма элестетем.
Адамдарга күндөй жарык тартуулаган
Ар бир жан сендей болсо дээр элем.

Не сөз жазсам, кандай айтсам жарашат,
Кызматың зор, элге кылган эмгегич.
Бүт дүйнөнүн Ак батасын чогултуп,
Мен алдыңа төксөм деген тилегим!

Дагы:

**ПРОФЕССОР АЛМАЗБЕК
ИСМАНКУЛОВГО!**

Көп уккам сенин атыңды,
Макташат канча көмөкөй.
Профессор Алмазбек
Врач деп сылык, жөнөкөй.

Тартуулап көрүү бактысын,
Кызматың элге жакты чын.
Бүт дүйнө сени тааныды,
Тапты – деп көздүн ачкычын.

Замана өзү тандайт татыктуусун,
Врачтык чоң кесиптин татып тузун.
Элиңе талыкпастан эмгек кылдың,
Көтөрүп кыргызымдын бийик туусун.

Кызматың кудай колдоп алга жылсын,
Атыңыз дайым көктө бийик турсун.
Коллектив сыймык тутуп өзүңүздү,
Кытайдын сепилиндей бекем турсун!

*Сизди терең урматтап, пацентиңиз
Тамара ТАШИБЕКОВА.
Асыл-Баш айылы, 22–29-декабрь, 2008-ж.*

АЛМАЗБЕК ИСМАНКУЛОВГО

Алмазбек, болоруң чын өзүң гана
XX кылымдын Авицена!
Анткени сокур кыздын көзүн ачып,
Бир кезде сүйүп калып Ибн Сина.

Алмазбек, көтөрүлсүн насип, даңкың,
Соопко калып, адамдын көзүн ачкын.
Аныгы жигит гүлү Шаймерден бол,
Арбагы колдой берсин Турар алптын!

Акындын жээни экенсиң Алмаз байым,
Жакшы киши тартат дейт тайке-тайын.
Эми сен эм шыпаагер табып болсоң
Туусу эле Турар акын – поэзиянын.

Ал мага туңгуч устат, мектеп болгон,
Турарды эстеп Уулча¹ эже жашыйт дайым.
Калтырып Мырза шамдай инилерин,
Келбеске кете берген кайран акын.

Алмазбек, сен да даңктуу жол улагын,
Айыктыр, бирок өзүң оорубагын.
Мен Алик – «кичинекей Турар» болом,
Кол кысып сүйүнүчтө жолугайын.

Акжолтой бейтапкана куттуу болсун,
Акындай рухуң дайым күчтүү болсун.
Билсин бүт дүйнө сени Алмазбек – деп,
Бийиктет кыргызыңдын соболосун!

*Алик АКИМАЛИЕВ,
акын, журналист.*

¹ Уулча – акын Турар Кожомбердиевдин эжеси, Алмазбектин апасы.

АЛМАЗБЕК ИСМАНКУЛОВГО!

Тарбиянын тазасынан таалим алып,
Ата айбаты, энесинен мээрим жуккан.
Медицина илиминен көз боюнча
Профессор улук наамын жеңип чыккан.

Дүйнөлүк техниканын эң мыктысы,
Лазер менен керемет сыйкыр кылат.
Аты Алмаз, колу да алмаз бир заматта
Тунарган тунгуюктан сууруп чыгат.

Бүтүндөй оорулардын адистери,
Берилип иштесе экен Алмазбектей.
Карайлап келгендерге карек салып,
Калкына жүзү жарык таза айнектей.

Бар бол, балам! Карыба да, арыба,
Кара ниет жолобосун жаныңа.
Эмгегиңди көрсөтө бер, талыба,
Карыга да, жаштарга да баарына.

*83 жаштагы Көкүм кызы Турсунбүбү.
Эриктүү айылы, Жайыл району. 23-май, 2009-ж.*

УЛУКМАНСЫҢ, СЕНИ БЕРГЕН ТАГДЫРДАН

(Профессор Алмазбек Исманкуловго)

Айткан сөзүң ооруларга дем болуп,
Ишенгени жалгыз гана сен болуп,
Өз колуңдан сакайгандар ыраазы
Дени таза адамдарга тең болуп.

Пейилиң кенен, көргөн адам жактырган,
Улукмансың, сени берген тагдырдан.
Пайгамбардан кем көрүшпөйт калайык
Эл уулу деп көңүлдөрүн шат кылган.

Сокур деген чындыгында тозок кеп,
Көрбөгөндөр жашап келет азап жеп.
Сага келип дарыланган далайлар,
Жарык дүйнө көргөздү дейт Алмазбек.
Элиң менен эриш-аркак бир болуп,
Эсен-аман жүрө бергин, Алмазбек!

Турдумамбет Кызалаков.

Ал китепке башка улуттун жарандары да өз пикирлерин жазып калтырганынан бир үзүм келтире кетели:

«Глубокоуважаемый Алмазбек Осмоналиевич!
Вы наследник Великого Федорова, «Микрохирургия глаза» специализированная клиника в Средней Азии и в Казахстане, созданная Вами. Вы с вашими прекрасными докторами-хирургами дарите людям только радость, счастье.

Это дело благородное. Вы – знаменитый сын кыргызского народа. Вы – народный академик».

* * *

Уважаемый Алмазбек Осмоналиевич!
Вы создали клинику через тернии к звездам!!!
Талант руководителя – подбор кадров, за что всем сотрудникам спасибо за тактичность, грамотность и доброту.

* * *

Алмазбек Осмоналиевич!
Вы уникальный хирург, умеющий сочетатель глубокие знания, умения, навык, передовые технологии, обладая богатыми человеческими качествами, широкой души и даже интонация голоса во время операции идет в поддержку пациента. Не хватит слов, чтобы отблагодарить.

Эки көсөмдү тарбиялап өстүргөн чаалыкпас, чарчабас, кайраттуу акылман мээрман энени элестетүү үчүн ал жөнүндө басма сөздөргө чыккандардан бир-экөөнү келтирели.

«БУЛУТ ТҮНӨЙТ БОЗ ҮЙЛӨРДҮН ТҮБҮНДӨ...»

Ар бир чыгарманын кыскача тарыхы болот эмеспи. Акын Турар Кожомбердиевдин Чыңгыз Айтматовго арнаган ыры улуу жазуучуга он беш жылдан кийин барып тапшырылган. Акындын дагы бир топ ырлары өзүнүн ээлерине жетпей, акындын өздүк архивинде калган.

Ошолор жөнүндө айтып берүүсүн өтүнүп, биз Турар агайдын эжеси Уулча Кожомбердиевага кайрылдык:

– *Уулча эже, сиз инициз акын Турар Кожомбердиевдин Чыңгыз Айтматовго арнаган аманат ырын ушул эле Бишкек шаарында жашап туруп, кандайча болуп он беш жылдан кийин гана барып колуна тапшырдыңыз? Деги эле ошол аманат жөнүндө айта кетсеңиз.*

– Окуучуларга түшүнүктүүрөөк болсун үчүн мен бир аз артка кылчайсам.

Ата-энебиздин эркек балдарынын баары чарчап калып, үч кызы калыптырбыз.

Көзүбүз өтүп кетсе кыздарыбыз ат казыгы (төркүнү) жок калышат го деп бушайман болуп жүрүшкөндө, апабыз Гүлнар өзүнүн оорукчалдыгына карабай эркек перзенттүү болуп, атын Турар деп коюшат. Турар тың басканды үйрөнө элек кезинде эртели-кеч кыңылдай бергенинен улам апабыз аны эркелетип «Сары-Булактын (биздин айыл) Сары ырчысы» деп тамашалап келчү. (Апабыздын оозуна сала бергендей, кийин Турар апа жөнүндө башка акындарга караганда алда канча көп жана эң мыкты чыгармаларды жаратканы белгилүү.)

Турар үч жарым жашка чыкканда апабыз оорудан кайтыш болуп, ал менин колумда калды. Ошентип, мен анын эжеси да, энеси да болуп калдым.

Мен Улуттук университеттин филология факультетинде отуз үч жыл иштедим. Ошо кездеги филфактын студенттери – болочок көрүнүктүү акын-жазуучулар: Мурза Гапаров, Ильгиз Гилязетдинов, Турар жана башкалар жазгандарын мага алып келип көрсөтүшүп, кеп-кеңеш сурап, менин пикиримди угуп турушаар эле.

Кийин Турар жыйырма чакты ыр китептердин автору, Кыргызстандын Ленин комсомолунун сыйлыгына ээ болду. Акыркы «Кыл чокулар» (1988-ж.) деген китеби жөнүндө бир күнү мага мындай деген: «Бул китепте Чыңгыз байкеге арнаган саптарым бар. Аны Чыңгыз Төрөкуловичке берейин деп автограф жазып койдум...» Кол белгисин окуп алып таң калдым. Анткени Турар улуу жазуучунун Аалам алдында кылган Ала-Тоодой эмгегин эки сап ырга сыйгызыптыр. Ошол саптар булар эле:

«Эстегенде сиз көтөргөн салмакты,
Элестетти менин жүгүм камгакты...»

Китебин менин колумдан кайра алды да, сөзүн уланта: «Бирок азырынча бербей коё турсамбы дейм. Азыр мен бир пьеса жазууга киришип жатам. Курулушчулардын тили менен айтканда материалдарынын баары бар: кирпич, цемент, шифер, эшик, терезе, айнек, тактай, боёкторуна чейин, ошолорду орду-ордуна кынап койгону гана калды. Пьесага төрт гана актёр катышат. Буюрса бул укмуштуудай трагикомедия болот. Менин дараметим ошондо даана баамдалат. Ошону бүтө коюп, анын бир нускасына бул китебимди кошуп туруп, Чыңгыз байкеге алып барып берейин деп жүрөм...»

Өмүр деген ушундай: адам баласы муну эртең бүтүрөм, аны аркы күнү жасайм деп жүрө берип, өзүнүн ичээр суусу түгөнүп калганын да баамда-

бай калат. Турар да ошондой болду: акыркы китеби басылып чыкканынан жарым жыл өткөнүндө, 1989-жылдын январь айында, үйүндө иштеп олтурганда жүрөгү сокпой калды!..

Турардын кебетесин, аска-зоодой болгон тулку боюн көргөндөр аны өлбөстүктүн, түбөлүк жашоонун символу деп эсептешчү!..

Ошондой болсо да ал өзүнүн чыгармачылык жолу башталгандан тарта негедир өлүм темасына нечен жолу кайрылган. Ойлогон ойлорун иш жүзүнө ашыра албай калаарын сезгендей акыркы жылы:

«Тагдырың тайгак окшойт баарысынан,
Тандабайт өлүм жашы-карысынан.
Кунарсыз өмүр өтүп кетпесе дейм,
Кутулбай тууган элдин карызынан.

Максаттын тандап алып жапысынан,
Маңдайга өлүм келсе капысынан,
Кур өтүп кетемби деп чочулаймын,
Кутулбай Ата Журттун акысынан!» –
деген саптарды жаратканы таңгалыштуу...

Жогоруда аталган китепти Чыңгыз Айтматовго берип коюу менин мойнума жүктөлдү (Пьесасын болсо аялы эрге тийип кетээринде ала кеткен окшоду). Жанымдан жакшы көргөн жатындаш иним Турардан айрылганым мага өтө оор кайгы болду. Көп узабай бир тууган эки сиңдимден ажырадым. Ошо мезгилде эң кичүү уулум келинчеги экөө Россияда окуп жүрүшкөн эле. Ошолор окуусун бүтүп алышсын деп эмчектеги эки баласын багып чоңойтум: бирөөнү жети айлыгында алып калып, төрт жашка чыгаргандан кийин, экинчисин үч эле айлыгында алып калдым. Эмчектеги балдарды тежемел багып чоңойтууну башынан өткөрмөк тургай, айтса ишенбей турган нерсе эмеспи.

Ошентип, алгачкы жылдары тирүүчүлүктүн түйшүгү аманатты аткарууга чоло тийгизбеди.

Баш-аягымды жыйган соң, китепти тапшыруунун айласын издей баштадым. Ал кезде Чыңгыз Төрөкулович алыскы Европада иштеп калган эле. Келе калганда иш-чаралары менен алек болот. Андай учурларда да жолугуша албай жүрдүк. Арбактын аманатын бирөөлөр аркылуу берип жибергенге дитим да барган жок. Антсем Кудай алдында күнөөлүү боло тургандай сезип жүрдүм. Өмүр өткөнчө өз колум менен тапшыра албай каламбы деп ойлосо, түнкүсүн уктап баратсам умачтай көзүм ачылат, күндүзү сарсанаа көңүлдө көлкүлдөп турат... Бир жолу Айтматовду Аалы Токомбаевдин эстелигин ачуу аземине катышканын көрүп, жанына жакындап калганыбызда ал киши бирөөлөр менен машинага түшүп кетип калды. Мындай учурлар канча жолу болду дейсиң, чиркин!

Айла кеткенде жолдошум Казакстандын Бишкектеги мурдагы элчиси Мухтар Шахановго да барды: «Чыңгыз экөөңөр чыгармачылык жакшы байланышта болуп жүрөсүңөр. Бир келгенинде бизди жолугуштуруп койсоңуз. Ал кишиге Турардын аманатын тапшыралы дедик эле», – деп. Шаханов аябай жакшы кабыл алыптыр. Жайбаракат сүйлөшүп отуруп, «Турар менен мамилебиз абдан жакшы эле. Кийин каза болгонун укканда аябай кейидим. Үйүнө барып, куран окудум эле» – дептир. Коштошоордо жолдошума бир китебине кол белги жазып берип, Чыңгыз менен жолугуштурууга аракет кылайын деген экен.

Бирок андан да айла болгон жок. Антип-минткенче арадан он беш жыл зыпылдап өтүп кетти. Акыры, оңтойлуу учур өткөн (2003-ж.) күздө келди. Жолдошум авиакассанын жанынан өтүп баратып, Ч.Айтматовдун ошол жерге кирип баратканын көрөт. Аркасынан кирип учурашып, өзүн тааныштырып, иштин чоо-жайын айткан соң Чыңгыз Төрөкулович: «Мен бул жерде он чакты мүнөт болом, келе калгыла» – дептир. Жолдошум антаң-

дап жетип келди. Мен кийинип, китепти таап, барганыбызча Чыңгыз Төрөкуловичтин машинасы ордунда жок болуп чыкты! Кетип калган экен го деп салыбыз сууга аккандай боло түштүк. Эмнеси болсо да ичине кирип көрөлү деп кирдик. Кассир кыз бизди аябай кубантты: «Чыңгыз Төрөкулович бир аздан кийин келет. Силерди ушу жерге олтура турушсун деп айтты!» – деди. Аңгыча телефон шыңгырап калды. Биз да кулагыбызды түрүп калдык. «Келиштиби?» – деп сурап жаткандай угулду. «Келишти, келишти» – деп жооп берип, кассир кыз телефонду ордуна коюп жатып: «Чыңгыз Төрөкулович азыр келет», – деди.

Мунун баарын майда-чүйдөсүнө чейин айтып отурганымдын себеби, биринчиден, бул учур биз узак жылдардан бери карай күтүп жүргөн учур эле. Экинчиден, бизге ушунчалык көңүлүн бөлүп, (машинада баратабы же жөө келатабы) кыбыраганына чейин кабарлап турганы – улуу жазуучунун адамгерчилигинин өтө бийиктиги экенин белгилей кетсек дегенибиз эле. Ал кишиге ичибизден чексиз ыраазы болуп олтурганыбызда, өзү да кирип келди. Учурашып жайланышкан соң, Турардын эмне болуп каза болгонун сурады.

– Бул китепти бирөөлөр аркылуу берип жибергенге дитибиз барган жок. Арбактын аманаты болгон соң, өз колубуз менен тапшыралы деп ушунча жылдан бери оңутун издеп жүрдүк, – дедим.

Анан Турар бир пьеса жаза баштап, бүтпөй калганын айттым. Чыңгыз Төрөкулович кунт коюп угуп, аманат үчүн рахмат айта:

– Мен азыр чет мамлекетке кетип жатам. Бул китепти дыкандык менен окуп чыгам, – деди да:

– Мага кандайдыр бир суроо, өтүнүчүңөр бар беле? – деп сурады.

– Эч кандай деле мүдөөбүз жок, – дедим мен.

Кош айтышып жатып, ал кишиге ак жол кааладык.

Ошондон соң менин жонумдан аябагандай оор жүк алынгандай болду.

– *Баамымда Турар агайдын дагы башка арноо ырлары бар окшойт, ошолор жөнүндө айта кетсеңиз.*

– Турардын адабият, маданият, искусство тармактарынын көрүнүктүү өкүлдөрүнө арнаган ырлары бир топ. Бирок мен азыр алардын арасынан көбүнчө адрес-аттарына жетпей калгандары жөнүндө баяндап берсем.

– *Жакшы болот.*

– Алгач мен буга токтолсом: Турар арноо ырларын башка ырлариндай эле таңгалаарлыктай салыштыруулар менен жазаар эле. Ошондой ырларынын бирөө – анын архивинде сакталып турган ак таңдай, төкмө акын Эстебес Турсуналиевге арнаган ыры. Аны Турар Эстекең Токтогул мамлекеттик сыйлыгын алганда жазган экен. Ал ырында айтылуу төкмөнүн чыгармачылыгын буркан-шаркан түшүп, таштан-ташка урунуп аңтарылып агып жаткан Талас дарыясына, Аккула менен салыштырган. Ошол ырдын бир-эки куплети бул:

«Ырың сенин Аккуланы чапкандай,
Алдас уруп Талас суусу аккандай.
Бул турмуштун жарчысысың, сүйүктүү
Булбулусуң кыргыз элдин ак таңдай.

Бактылуу бол курбу-курдаш тең менен,
Сыймыктанат кыргыз эли сен менен.
Жеңип алдың Токтогулдун сыйлыгын,
Таман акы, маңдайдагы тер менен...»

Турар тамашалуу ырларды жаратуунун устасы эле (Андай ырлары өзүнчө сөз кылууга арзыйт). Көбүнчө жолдош-жоролоруна арнап ыр жазганда жылуу-жумшак сөз менен күлкүлүү кылып чыгарчу.

Бирөөлөрдүн кемчилигин казбай, анын татыктуу, жакшы жактарын көтөрө чалып таштачу. Ошондой ырларынын бирөө акындын архивинде турат. Ал белгилүү композитор, обончу Советбек Исраиловго арналган экен. Турар аны менен бир топ жылдар бою чыгармачылык байланышта болгон. Советбек өзү узун бойлуу, арык чырай адам, ошого карата Турардын жараткан тамашалуу ыры бул:

«Кымбаттуу Советбегим – замандашым,
Кыйбаган жан жолдошум, таламдашым.
Арактан жаабой качып четтенесиң,
Арбайбай эми качан эттенесиң?
Татардын кыягындай чоюласың,
Тартайбай эми качан коюласың?»

– *Кызыктуу маегиңиз үчүн чоң ыракмат. Сизге бекем ден соолук, узак өмүр каалайм, эже.*

– Өзүңөргө да чың ден соолук, узун өмүр, чыгармачылык эргүү берсин!

*Жыпара ИСАБАЕВА.
«Кыргыз Туусу», 22–24-июнь, 2004-ж.*

УУЛЧА АПА ЖӨНҮНДӨ ЭКИ ООЗ СӨЗ

...Апасынын оорукчалдыгынан улам аны аяп, Уулча үй тиричилигин толугу менен өз мойнуна алат. Ал балалыктын баёо кезинен кол жуудурганына бир четинен ыза болсо, экинчи жагынан оор эмгек аны чыдамкайлыкка чыйралтканына ыраазы болот.

Ал ата-энесинен адамгерчиликтин бийик сапаттарына сугарылганын, кара кылды как жарган калыстыгы, колунун чексиз ачыктыгы, оор басырыктуу, жөн билги, мээримдүүлүгү жөнүндө аны менен аралашып катташып жүргөндөрдөн, бирге иштешкендерден угуп, басма сөз беттеринен да окуй калып жүргөнүм бар.

Турмуш жолуна түшкөнү анын жүгү ого бетер оордоду. Жубайы экөө өз ата-энелерине каралашкандан тышкары он беш бир туугандарын окутуп, жок-житиктерине каралашып, алар үйлөнүшкөндө негизги жүктөрүн аркалагандары нар көтөргүс эле.

...Толгон-токой урук-тууган, куда-сөөктөрдүн баары менен жылуу мамиледе болду – акылдуулукту, көтөрүмдүүлүктү, калыстыкты, айкөлдүктү талап кылса ошол сапаттардын бардыгы – Уулча апада.

Билим жаатынан маалында ала албай калган мүчүлүштүгүнө моюн сунуп кала бербей үч балалуу болгондон кийин сырттан окуп, жогорку педагогдук маалыматка ээ болуп, Улуттук университетте (азыркы Баласагын атындагы) филология факультетинде отуз үч жыл бою кабинет башчысы болуп эмгектенди.

60–80-жылдары аталган университетте окуган студенттердин көбү андан таалим алып, турмуш жолуна ишенимдүү кадам шилтеп, кийин белгилүү инсандардан болуп чыккандары белгилүү...

Ал илим жаатында да албан иштерди жарата алмак. Ага жаратылыш берген даремети да жетмек.

Бирок ал өзүнүн табигый талантын инисин, балдарын тарбиялоого багыттап, терең акылдуулук, көрөгөчтүк кылды.

...Кызматтагы тыкандыгы да ведомстволук бир катар сыйлыктарга татыды.

Анын тубаса интеллектиси, бийик адамгерчилиги, сүйлөгөн сөздөрү, отурган-турганына чейин студенттерге сабак, бирге иштегендерине өрнөк болду. Аны кесиптештеринин төмөнкү саптары айтып турат.

Суйкаят биздин Уулча,
Ар качан көрсөң бир калып.
Салмактуу, токтоо жүргөнү,
Адеби менен сөз сүйлөп
Ажайып жылуу күлгөнү.
Ушундай сонун кишилер
Кооздоп турат дүйнөнү!

(«Ала-Тоо» журналы, 1991-ж. №6, 69-б.)

Мындан ашкан урмат-даңк боло койбос.

*Ажаргүл ЭРГУЛОВА,
«Академик Алмазбек Исманкулов»,
«Бийиктик», 2009-жыл. 29–35-бб.*

АКЫРКЫ СӨЗ

Турарга граниттен тургузулган эстеликтен тышкары, кагазга жазылган эстелик куралы деп аракетибизди анын өздүк архивинде иштөөдөн баштадык.

Алгач, анын акыркы жылдары жазып жүргөн пьесасынын кол жазмасын табууга аракеттендик. Өзүнүн айтымында ал теңдеши жок чыгарма болмок. Аны архивинен таба албаганыбыз бизди аябай өкүндүрдү. (Бизге чейин эле башка бирөөлөрдүн колуна тийген окшойт.)

Турар жөнүндө басма сөздөрдө жарыяланган макала, эскерүү, ырларды (чачылган тарууну тергендей) жыйырма жыл бою чогулттук. Ошолор – тактап айтканда Аалы, Темиркул баш болгон кыргыздын жүзгө жакын көрүнүктүү акын жазуучуларынын, илимпоздордун Турар жөнүндө айткандары, жазгандары колуңардагы китептин негизги бөлүгүн түзгөнүн баамдаган чыгаарсыздар.

Аларды чогултуу урунда:

Турар жөнүндө бир катар макалаларды газета-журналдарга чыгарып, радио-телеберүүлөрдү уюштуруп, Бишкек шаарында акынды эскерүү тактасын орноттук.

Кара-Балта шаарында Гүлайым Токоманова уюштурган «Турардын мөл булагы» аттуу адабий ийримдин иши менен кеңири таанышып чыктык.

Улуттук китепканадагы «От өчпөгөн коломто» аттуу талант ордосунун ишине катыштык.

Аталган ийримдерге катышуучулар Турар Кожомбердиевдин баа жеткис чыгармаларын пропа-

гандалоо боюнча алгылыктуу иштерди алып баруудан тышкары өзүлөрү да ыр жазып жүрүшкөндүктөн, алардын ич жылытаарлыктарына ушул китептен орун берилди. Жалаң эле жаш калемдер эмес, төбөсү көрүнгөн кээ бир калемгерлер да Турарчылап кыска, бирок нуска ырларды жаза баштагандары байкалат.

Бул – Турардын мектеби жайылып, кеңейип, бүчүр байлап, мөмө бере баштаганын баяндайт. Бул жөнүндө Турарга арнаган «Кызыл от» деген поэмасында талантуу акын Барчынбек Бугубаев мындай деп таасын жазган:

... Заңгырап жолдо турат бир имарат
Факультет акын Турар атындагы
Акындар ыр жагынан билим алат...
... Окушат, өкүнүшөт... жылмайышат
Кубанса кыялдары жыргап учат.
Кимде ким келбей калса имаратка
Ырлардын жыргалынан кур калышат.

Турар өзү да 1984-жылы чыккан «Бир булак» деген китебинде:

Келет кырсык капысынан күтүлбөй,
Кете бермей толгон ишти бүтүрбөй.
Келечекте биздин «тоодой» эмгектер
Керектелсе жок дегенде үтүрдөй –

деп жазган.

Ушуну көрө билген. Эми, колуңуздардагы китеп ошондой аруу иштерге бир аз болсо да көмөктөш боло алса, анда аракетиниздин текке кетпегени.

Китептин материалдарын окуганга оңтойлуу болуш үчүн кыска-кыска аңгемелер түрүндө берилди. Көрктүү курак шекилденген бул эмгек көңүлүңөрдү бура алса, оюбуздун оңунан чыкканы.

Уулча муну жазып жатып кээде колу талыган кездерде ал көрүк басып, мен балка чаптым.

Көрүк менен көмүр болбосо – жалаң балка не кылмак.

МАЗМУНУ

Сексенинчи жаз (Кириш сөз ордуна) 3

І бөлүм

Атам, апам жана биз	6
Түрмөдөгү тааныбаган кишиге тамак алпарганы	14
Дыйкан төрөлдү кырманда	16
Айылдык жигитке өгүк сатып бергени	17
Үйүбүзгө ууру киргенде	17
Соттолуп жаткан адам жөнүндө	17
Ээн оозду сабырдуулугу менен жеңгени	18
Кичинекей Турар	18
Көлөчүмдү баткак бербей жатат	19
Бул оокатыңарды урсаңар да ичпейм	19
Көчө меники, өтпөгүлө	20
Катын тапкычтар кулак тундурут	22
Атама аял тандаганым	23
Сууракан апанын дүмбүлдөрү	29
Аракты алгачкы жолу татканы	32
Тооктун жежелөрүндөй... ..	36
Күйөө бала болгусу келбей... ..	36
Университеттин босогосун аттаганы	39
Студенттик кездеринен... ..	39
Дачада	41
Турар ченемсиз мекенчил эле	48
Кызыл алма	48
Мекенге	48
Тууган жер	49
Ак дасторкон	49
Аптыгуу	50
Мекен жүгү	50
Турардын ырларын сынаганым	52
Турардын күлкүсүнөн	62
Куурчак театрынын артисттериндей... ..	69
Уй сатып алышканы	70
«Өз ыктыярыңар менен эшикке чыккыла!»	74
Аялынын согончогу канабай	78
Атам биринчи небересин көргөн жок	79
Москвага акыркы жолу	83
Коштошуу күнү	84
Күлүмкан күйүткө чыдай албай... ..	88
Турардын көзү өткөндөн кийин	92

Эстелиги жөнүндө эки ооз сөз	95
Эстеликтин кыскача тарыхы	96
Китеп аркылуу жөнөтүлгөн кат	98

II бөлүм

Эскерүүлөр	100
<i>С. Жигитов.</i> Кайран Турар... ..	100
<i>А.Пазылов.</i> Үмүт өчпөйт	102
<i>Э.Турсунов.</i> Жарык күнгө канбай кумар	103
<i>М.Өмүрзаков.</i> Ооз барбайт, арга канча?	105
<i>С.Жигитов.</i> Табыт башындагы сөз	106
<i>Ж.Асанкул.</i> Бир эле саптан айтсак	109
<i>А.Жакшылыков.</i> Жаңы ырлар жазылбай калабы? ..	111
<i>К.Кожомбердиев.</i> Өктөм өмүр	112
<i>Ж.Жапиев.</i> Акындын экинчи өмүрү	119
<i>Б.Алыкулов.</i> Жашоо бүтпөйт... ..	123
<i>С.Асанбеков.</i> Түзүүчү, жаратуучу эле	126
<i>Р.Сарыпбеков.</i> От жүрөк акын эле	127
<i>Н.Жаркынбай.</i> Чагылгандуу жүрөк чынар эле... ..	132
<i>Ш.Бейшеналиев.</i> Өрнөгү калды	136
<i>М.Абылкасымова.</i> Жетилип турган чагында	138
<i>А.Рыскулов.</i> «Кош!» – деп айтуу кыйын... ..	139
<i>Ж.Жапиев.</i> Акын жөнүндө сөз	141
<i>Ж.Алымор.</i> Жаркын элес	146
<i>А.Стамов.</i> Кайран акын, кайран Турар... ..	152
<i>З.Солтонкелдиев.</i> Ала-Тоонун алп уулу	169
<i>Ж.Камчиев.</i> Акын Турар армияда	175
<i>Ж.Өмүралиев.</i> Окурмандык парзым	176
<i>С.Усупов.</i> ...Турар	176
<i>С.Исраилов.</i> Асыл адам	181
<i>Б.Чудиев.</i> Ата насили, эне мээрим – балага	186
<i>А.Темирова.</i> Тагдыр	189
<i>К.Иманалиев.</i> «Көлчүктөгү ай»	192
<i>И.Талип.</i> Топ жылдыздын бири эле	195
<i>К.Жуманазаров.</i> Турар акын жашайт кыргыз сөзүндө	197
<i>Д.Юсупов.</i> Талантка таазим	199
<i>Б.Алыкулов.</i> Чагылгандан от алып, ырлар жазган... .	202
«Көлчүктөгү айдын» аты кантип коюлган?	204
Сүймөнкул «алкаш» атка конгондо	206
Көзү өткөндөр тирүүлөрдүн тиреги	208
Турдаалы жана Турар	210
Көзү жок эрдиги	211
Армандуу махабаты	212

Кара дипломатта эмне бар?	214
Акын. Мектеп	215
<i>Р.Бакиров.</i> «Турардын ырларына обон өзүнөн өзү жаралгандай сезилчү»	217
<i>Ж.Жапиев.</i> Бар болгула, айылдаштарым	219
<i>А.Эгембердиева.</i> Турар Кожомбердиев кандай киши эле?	224
Турар Кожомбердиев (<i>Эстутум</i>)	231
<i>С.Акматабекова.</i> Өмүрү ырларында	233
<i>С.Абдыкадырова.</i> Туурунан учкан туйгун куш	239
<i>Э.Мааданбеков.</i> «Сезимди өрттөп кеткен ал күндөргө, билбеймин бараламбы, баралбаймбы?»	251
<i>М.Тентимишев.</i> Саякбай, Турар	252
<i>О.Исманкулов.</i> «Өсөөр өзүн сыйлайт» таланттарга татыктуу мамиле жасай алдыкпы?	254
Акындын «бөдөнөнүн уясындай» тар үйүндө... ..	261
Сүймөнкул, Турар жана Жолон	265
Ичээр суусу түгөнөөрдө... ..	271
Акын жана коломто	275
Акылман акын Турар бүгүнкүнү көргөндөй... ..	277
Акын Турар менен айтышкам	281
Ошол бала менмин, ошо полковник да менмин ...	285
Турар, Жалил, Темиркул жана мен	289
<i>А.Иманбаев.</i> Турар Кожомбердиев үчүн жаман көрүнүп... ..	296
<i>А.Макешова.</i> Санат жеткис жаңылык, кирип келет агылып... ..	308
<i>А.Эгембердиева.</i> Каким был Турар?	312
Поэт Турар Кожомбердиев	319
Детство	320
Юность	321
Первая проба пера	321
Прятки	322
Луна в лужице	323
Цыплята	323
Облака	324
Про Беке, Кеке и Меке	324
1941 год	325
Я – сын гор	327
Отец казался солнцем мне... ..	328
Ладонь	329
Солнце	329
Зрелость	330
Высказывания известных людей о Тураре Кожомбердиеве	332

III бөлүм

Турар Кожомбердиев акындардын оозунда

<i>Б.Бугубаев.</i> Кызыл от	334
<i>С.Абдыкадырова.</i> Кудуреттүү күчтүү акын	341
<i>Г.Момунова.</i> Турарга	342
<i>Д.Жамансартова.</i> Жалп өчкөн улуу жылдыздай	343
<i>Ж.Исабаева.</i> Сүрөт	344
<i>Ж.Бектенова.</i> Жашооң улап, ырларың жашай берет	345
<i>Ж.Садыков.</i> Коштошуу	346
<i>С.Тургунбаев.</i> Неге эрте шаштың таштап, турган тууруң	347
<i>А.Өмирканов.</i> Түбөлүк оту өчпөгөн коломтодой	348
<i>А.Иманбаев.</i> Тукеме	349
<i>М.Жангазиев.</i> Обон салып	350
<i>Э.Турсунов.</i> Жарык күнгө канбай кумар... ..	351
<i>Д.Юсупов.</i> Акын жана ыр	351
<i>Ж. Жапиев.</i> Эстеликке таазим	352
<i>Ж.Алыкулов.</i> Көз алдымда чынарым	354
<i>С.Жусуев.</i> Жанып турат элесин	354
<i>Н.Жаркынбаев.</i> Жанып тураар... ..	355
<i>И.Исаков.</i> Акын жөнүндө ода	356
<i>А.Чекиров.</i> Таазим	357
<i>Ж.Абдыкалыков.</i> Турар – ченемсиз акын эле	358
<i>Б.Алыкулов.</i> Өттү акын өмүрүндө канбай ырга... ..	360
<i>Т.Байзаков.</i> Өзү дагы, сөзү дагы алп эле	362
<i>М.Алиев.</i> Акын иним Турарга	363
<i>Б.Жумагулов.</i> Турарга	363
<i>С.Калыгулов.</i> Алп акынга	364
<i>Т.Имашев.</i> Кыл чокуну эңсечү элең бүркүттөй	365
<i>А.Карыбеков.</i> Ата Журттун түбөлүк гүлазыгы	365
<i>Ж.Алымор.</i> «Көлчүктөгү айың» калды жаркырап	366
<i>Т.Имашев.</i> Дайра болдуң, сел болдуң	366
<i>А.Өмирканов.</i> Турар, Жолон	367
<i>А.Өмирканов.</i> Турар, Аман	368
<i>И.Талип.</i> Туурултпастан туягын	369
<i>К.Жолдошбеков.</i> Жолон менен Турарга	370
<i>Б.Тукуева.</i> Аганы эскерүү	370
<i>Х.Бапаев.</i> Турар Кожомбердиевге	371
<i>С.Рашаева.</i> Сары-Булактын Турары	371
<i>А.Кабаев.</i> Бычырайбы биз жактырган «Көлчүктөгү ай?»	371
<i>К.Абдышев.</i> Сеңир мурут, алп мүчөлүү Турар	371
<i>Т.Арыков.</i> Турарды эскерип	372

<i>Т.Арыков.</i> Сендей эле жүз жигит болсо...	374
<i>А.Эгембердиева.</i> Турар Кожомбердиевге	374
<i>Ж.Акматов.</i> Кайран Түкөм!.....	376
<i>А.Сатыбалдиев.</i> Ырларыңдын илебинен сезилгенсийт аткан таң	377
<i>А.Кумаркулова.</i> Алп акыным – тоодой, таштай, океандай	378
<i>О.Бердигулов.</i> Ата Журт менен бааланат	378
<i>Ж.Абдиев.</i> Акын Турарды эскерүү	380
<i>А.Сыдыков.</i> Турар Кожомбердиевге	381
<i>Н.Сыдыков.</i> Ырларынан жылуу сезим тапкансыйм ...	382
<i>А.Ниязкулов.</i> Классташым Турарга	383
<i>С.Мамбеталиева.</i> Акын иниме	384
<i>К.Кулубеков.</i> Кайрат-күч берип турчу, Турар агам ..	384
<i>А. Иманбаев.</i> Күйгүздүң	385
<i>А.Иманбеков.</i> «Кыл чокунун» кылда учуна	386
жеткенде... ..	386
<i>А.Өмүрканов.</i> Эсте, жезде!	389
<i>С.Абдыкадырова.</i> Уулча эжеге! Осмоналы жездеге! ...	390
<i>Б.Бугубаев.</i> Уулча эжеме!	391

IV бөлүм

Бир үйдө – эки көсөм	392
Алгачкы кадамдары	396
Багвандар	401
«Ме, сага, баран!»	403
Махабат «аянтындагы» окуя	408

Замандаштарынын ой-пикирлери

Профессор да бир кезде кичинекей бала болгон	423
Кичинекей Алмазбек	424
Обкомдун биринчи секретарын сөзгө жыкканы	424
Таятасын күлдүргөнү	425
Генералдын оозун ачырбай койгону... ..	426
Эмне үчүн баласын байлап таштаган?.. ..	426
...Үйгө кетпейм	427
Көлөччөн да төргө өтөбү?.. ..	427
Ысык-Көлдү кышында өчүрүп эле	428
койбойбу	428
Мен сизге, сиз мага жолтоо болуп... ..	428
Топту алып берген балага акча төлөйбү?	429
Согуш убактысында күн бар беле?	430

Чымын канча жеп кыйратмак эле...	430
Эси минерде аты кыймылдабай	431
туруп берет	431
Таякемди оңой эле жыга алам	431
Акчаларым... тигиште	432
Окумуштуу... шофер	433
Көз доктору болуп калганынын себеби...	434
<i>Б.Чотурова</i> . Көз	434
Алмазбек, Айтматов	435
Таштак жолдор	437
Доктор Алмазбек «котормочу»	438
Балам балалуу болгондо.....	439
Элге тийсин дабасы, Элдин тийсин батасы.....	445
«Азаматтын жакшысы бирде мырза, бирде кул»	446
<i>Т.Ташибекова</i> . Профессор Исманкуловго!.....	446
<i>А.Акималиев</i> . Профессор Алмазбек Исманкуловго!	447
<i>Т.Көкүм кызы</i> . Алмазбек Исманкуловго!	449
<i>Т.Кызалаков</i> . Улукмансың, сени берген тагдырдан ...	449
<i>Ж.Исабаева</i> . «Булут түнөйт боз үйлөрдүн түбүндө...»	451
<i>А.Эргулова</i> . Уулча апа жөнүндө эки ооз сөз	458
Акыркы сөз	460

Көркөм-адабий басылма

УУЛЧА КОЖОМБЕРДИЕВА

ТУРАР КОЖОМБЕРДИЕВ

Эскерүүлөр

Редактору *Жакин Теңирбергенова*
Сүрөт редактору *Мырзабек Кадыров*
Компьютердик калыпка салган *Гүлзат Ниязалиева*

Төрүүгө 20.04.2009-ж. берилди. Басууга 21.01.2010-ж.
кол коюлду. Офсет кагазы. Кагаздын форматы 84x108^{1/32}.
Мектеп ариби. 29,25 физ. басма табак. 29,25 учеттук
басма табак. Нускасы 500. Заказ №__.
Келишим баада.

«Бийиктик» басмасы.
Ю.Абдрахманов көчөсү, 170 А.
Тел.: 66-75-56, 66-75-58.